

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SELİM ERDOĞAN

BÜYÜK TAARRUZ

DAĞLARDA TEK TEK ATEŞLER YANIYORDU



Büyük Taarruz
Atlası
Ekiyle



İlk Defa
Yayınlanan Harita
ve Fotoğraflar



Kronik

3
BASKI

BÜYÜK TAARRUZ
Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu

—
SELİM ERDOĞAN

KRONİK KİTAP: 184

Türkiye Tarihi Dizisi: 29

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Ocak 2021, İstanbul

3. Baskı, Nisan 2021, İstanbul

ISBN

978-605-7635-86-0

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com

f t i kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

S E L İ M E R D O Ğ A N

BÜYÜK TAARRUZ

DAĞLARDA TEK TEK ATEŞLER YANIYORDU




Kronik

SELİM ERDOĞAN

1972 yılında Ankara'da doğdu. İlkokulu İltekin İlkokulu, orta öğrenimini de Ankara Tevfik Fikret Lisesi'nde tamamladıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Hidrojeoloji Mühendisliği Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans eğitiminden sonra, 2009 yılında "Çevrenin Siyasallaştırılması ve Ramsar Sözleşmesi Örneği" adlı teziyle Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden doktora derecesini aldı. 2005 yılından beri jeo-arkeoloji, askerî coğrafya - askerî jeomorfoloji konularında çalışmaktadır. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nde görev yapmakta olan Selim Erdoğan iyi derecede Fransızca ve İngilizce bilmektedir.

*Berra, Sila, Aslı, Duru..
bu anlatılan dedelerinizin öyküsüdür, sizin öykünüzdür.
Unutmayın, unutturmayın!
Çiçekler bazen İzmir'in dağlarında,
bazen de Bayraklı sokaklarında açar.
Ama İzmir her zaman umuttur.
Ve biz mücadeleyi bazen Kuvayı Milliye yiğitlerinden,
bazen de üç yaşında bebeklerden öğreniriz.
Elifbebek ve Ayda bebek...
İzmir gibi güzel ömürleriniz olsun...*

İÇİNDEKİLER

ANAHTAR / 9

TEŞEKKÜR / 13

1

AHIR DAĞI'NIN HAYALETLERİ / 15

2

KALEM VE KILIÇ / 59

3

ŞAYAK KALPAKLI ADAMLAR / 105

4

Tİ THA KANOUME TORA?* / 115

5

ALACAKARANLIK / 145

6

HANGİ AFYON? / 155

7

KARTAL MÜFREZESİ / 165

Ti tha kanoume tora? (Τι θα κάνουμε τώρα?): *Şimdi ne yapacağız?*

8

‘DELİ’ HALİT BEY TUZAĞI / 179

9

AV MEVSİMİ / 185

10

ŞU KOPAN FIRTINA... / 215

11

SİNCANLI OVASI / 247

12

DUMLUPINAR GELDİK SANA / 293

ATIFLAR / 335

KAYNAKÇA / 357

EKLER / 362

DİZİN / 365

**BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTANLIK
MEYDAN MUHAREBESİ ATLASI / 369**

ANAHTAR

“Cephede Milli Mücadele” serimizin ikinci kitabı, ilkinin bittiği yerden Türk’ün kutsal isyanını anlatmaya devam ediyor. *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez* için yazdığım anahtar birazdan geçeceğiniz kapının ilk kilidini de açacaktır. Ancak elbette Büyük Taarruz’a özgü, özgün bazı ipuçları vermem, kapının diğer kilidini açacak anahtarı da okuyucuya teslim etmem gerekiyor.

Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu sadece 26 Ağustos ve sonrasını anlatan bir kitap değildir. İçeriği ve anlatmak istedikleri açısından asıl kaygısı bu zaferin bir rastlantı olmadığı, sistemli bir çalışmanın ürünü olduğunu vurgulamaktır. Örneğin; Sakarya Meydan Muharebesi sonrası topçuların hazırlıklarını anlattığım kısımda okuyucu görecektir ki modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu daha o buhranlı, her önceliğin askere dair olduğu dönemde bile bilimin rehberliğinden şaşmamıştır. Yapılan sadece Büyük Taarruz’un ordusunu kurmak değil, sırtını bilime dayamış çağdaş Cumhuriyet ordusunun temellerinin o aradaki 11 aylık dönemde atılmasıdır.

Benzer şekilde, kitabımızın önemli bir kısmı Mustafa Kemal Paşa’nın gerek emperyal işgal güçleriyle gerekse işbirliği yaptığı-mız Sovyet Rusya’yla olan ilişkilerimize, o 11 ayda verilen diplomasi savaşına ayrılmıştır. Bu bölüm aynı zamanda tarihte bir sonuca yol açabilen pek çok sebep olduğunu, bir sonucun sebepler bileşkesi olduğunu anlatması açısından önemlidir. Örneğin okuyucu, Fransızların güney Anadolu’daki işgallerine son verip

Ankara Antlaşması'nı imzalamasının ardında ne çok dinamik olduğunu, 1871 Paris Komünü'nün bile Adana'nın bağımsızlığında katkısı olduğunu görünce şaşıracaktır.

1920-1921 döneminde Bolşeviklerle yapılan “masa başındaki savaş” anlatılmadan “Sovyet Yardımları” anlatılamaz. Sovyet yardımlarının anlatılmadığı Büyük Taarruz ise eksiktir. Aynı şey Fransızlarla yaşanan süreç için de, İngilizlerle esir değişim savaşı için de geçerlidir. Bu nedenle kitabın özellikle 2. Bölümünde bu sürece özet şeklinde de olsa değinme gereği hissettim. Bu aynı zamanda “Sovyetler yardım etmese Yunanı bile yenemezdik” söylemine de bir açıklık getirecektir. Sovyetlerden alınan yardım iki sene boyunca verilen başarılı bir diplomasi savaşının sonucudur. Bir başka deyişle, Sovyetlerle olan ilişkilerde “tam bağımsızlık” ve “Misak-ı Milli” ilkelerinden hiç taviz vermeden onları bu yardıma mecbur etmek, bunu yaparken de Misak-ı Milli hedefinin bir kısmına ulaşmak yakın tarihimizin en önemli diplomatik başarılarından biridir. Bunu elde edebilmek uğruna gerektiğinde “dost” Sovyetlerle çatışılmış, hatta bu çatışmada otuzdan fazla askerimiz şehit olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın sadece Osmanlı'ya karşı yapıldığı, dünyanın yalnızca bizim etrafımızda döndüğü yanılgısından kurtulup Milli Mücadele'nin aktörlerinin hepsinin bizden başka ne dertleri olduğuna bakacağız birlikte. Bu gezinin sonunda göreceğiz ki, Milli Mücadele'nin yükünü omuzlayan Mustafa Kemal Paşa sadece iyi bir asker değil, aynı zamanda sabırlı ve zeki bir satranç oyuncusu, bir stratejistti. Okuyucu Başkomutanın Milli Mücadele'nin başında müttefik olan devletleri nasıl kendi zaafalarını, sorunlarını kullanarak birer birer devre dışı bıraktığını, hatta karşı karşıya getirip yanına çektiğini gördüğünde “*Sakarya'da uçurumun eşiğinden dönen bir millet nasıl oldu da 11 ay sonra 200.000 kişilik Yunan ordusunu önüne katıp denize döktü, İngilizlerin karşısına dikilebildi?*” sorusuna da kendisi cevap verebilecektir. Ve okuyucu görecektir ki Türk kalemi de kılıç kadar iyi kullanır, satrançta da güreşte olduğu kadar ustadır.

Soru deyince, en sık cevaplamak zorunda kaldıklarımın birisi de “*Sakarya’nın başarılı kumandanı ‘Deli’ Halit Bey neden Büyük Taarruz’un cephedeki vurucu kadrosu içinde değil?*” olmuştur. Yine kitabın bir bölümü bunun ‘Deli’ Halit Bey’e verilen bir ceza değil, Mustafa Kemal Paşa’nın dehasının ürünü bir tuzak olduğunu, üstelik bu tuzağa sadece Yunanların değil, İngilizlerin de nasıl düştüğünü anlatmaktadır. 100 yıldır belgeleriyle göz önünde olan bu gerçeği kimsenin fark etmemiş olması nasıl hayret vericiyse, bana nasip olması da bir o kadar Tanrı’nın büyük bir lütfu olmalı. Bu bölüm ayrıca gösterecektir ki “*Başkomutanın karargâhında casus vardı*” iddiası bir yalandan ibarettir.

Büyük Taarruz’la gelen zafer çok çalışmanın, kendini “istiklâl” fikrine adamanın ve bunu yaparken sırtını bilime dayamanın bir sonucudur. Bu yüzden Türk, 26 Ağustos sabahı ilk top patladığında zaten zaferi kazanmış durumdadır. O ilk top bilimin aydınlığıyla, inançla, vatan sevgisiyle yürüyen bir Başkomutanın ve ona inanan binlerce Türk’ün üç yıl boyunca sabırla büyüttükleri ağaçların meyve vermeye başladığı an olması nedeniyle önemlidir, ama 11 aylık hazırlık dönemi anlaşılmadığı sürece o ilk mermi sadece bir mermidir.

Ve şehitler!.

Gerçekleştiği şartlar nedeniyle Sakarya Meydan Muharebesi’nde 8.000’den fazla kayıp şehit olmasının bir özrü vardı. Peki ya Büyük Taarruz’un özrü nedir? Bu çalışmalar kapsamında görüldü ki Afyon’da bir tek gerçek toplu Kurtuluş Savaşı şehitliği yoktur, hepsi temsilidir. Son iki yıldır sahada yürüttüğümüz çalışmalar sonunda, Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü’nün destekleriyle, 100 yıl sonra Büyük Taarruz şehitlerine ulaştık. İki yılda yerini belirlediğimiz şehit sayısı 500’ü geçmiştir. Bu kitap özellikle 100 yıldır Eğret’te (Anıtkaya) gömülü oldukları sanılan, anıtları orada dikiliyken kendileri sahipsiz Olucak köyü güneyinde yatan 200 şehit süvarimize gecikmiş bir özürdür. Sizi geç de olsa bulduk ve bundan sonra asla yalnız olmayacaksınız.

Okuyucu kitapta hem Türk hem Yunan askeri kaynaklarının çapraz okumalarıyla, belgelere dayalı olarak ve sahada elde edilen bulgularla sağlaması yapılmış bir Büyük Taarruz - Başkomutanlık Meydan Muharebesi anlatımı bulacaktır. Genel yaklaşım olarak, hatırat bağlayıcı kaynak olarak kabul edilmemiş, ancak anlatımın akışkanlığını sağlamak amacıyla, ifade sahiplerinin karşılıklı konuşmaları şeklinde okuyucuya sunulmuştur.

Bu anahtarı kullanarak başladığınız tarih yolculuğunun amacı bir daha tekrerrür etmemesini sağlamaktır.

Ve yazar ne olursa olsun, nasıl ve nereden geleceğini bilmeden, güzel ve rahat günlere inanmaktadır.

TEŞEKKÜR

Cephede Milli Mücadele serimizin ikinci kitabına doğrudan ya da dolaylı katkılar sağlayan pek çok kişi ve kurum bulunuyor. Öncelikle Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'ne, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, ATASE Başkanlığı'na hassasiyetleri nedeniyle içtenlikle teşekkür ederim.

Tarım ve Orman Bakanlığı Afyon Bölge Müdürü Şahin Çılğın, Ankara eski Bölge Müdürü Erdem Karaağaç, Başkomutan Tarihi Milli Parkı Müdürü Serpil Taşpınar, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı Müdürü Ömer Aygöl, Mehtap Akdoğan, Derya Güney, Volkan Tanışman, Recep Cenik, İsmail Salimoğlu, Cengiz Aytuğ, Osman Karakaya, Yasin Çalmaz, Can Akkoyun ve Ömer Faruk Yazıcı'ya...

Eski Dumlupınar Kaymakamı, şimdi Elazığ Vali Yardımcısı Abdülkerem Abbasoğlu'na, Olucak köyünden Sadık Doğan'a, merhum Akharım Belediye Başkanı Eşref Ünsal'a, Ahmet Bilezikçi'ye, Ahmet Yurttakal ve Eray Çelik'e...

Yıllardır Büyük Taarruz üzerine araştırmalar yapan ve bulgularını benimle de cömertçe paylaşan Serdar Fuat Aydın'a, süvarinin tozundan ayrılmayan Emre İmamoğlu'na, Dr. Erkan Uçlar'a, Muzaffer Uyan'a, Muharrem Samuk'a, Hamza Sezer'e, Okan Ürün'e, Serdar İncirci'ye...

Destekleri ve bana olan inançları nedeniyle anneme, anneanneme, babama, kardeşlerime, Zeynep Erdoğan'a, Kubilay Çalıköğlu'na, Gamze Akan Kıvrak ve Kemal Kıvrak'a, Jale ve Aydın

Akan'a, Sıla-Aslı-Gosia ve Kerem Akan'a, kitaptaki pati izleri nedeniyle Kekik ve İncir'e, Bonci'ye, eşim Hande Akan Erdoğan'a...

Başta editörüm Can Uyar ve Adem Koçal olmak üzere tüm Kronik Kitap ailesine, Kutan Ural'a... ve bunca zaman yağmur, kar demeden, araziyi karış karış benimle gezen, kader ortaklığı yapan, sağ kolum, sağ kolu olmaktan gurur duyacağım ağabeyim, dostum, "Son İzci" Erkan Özçelik'e, teşekkürlerimi sunarım.

Bu kitapta gerçek öykülerini anlatmaya çalıştığım, başta ebedi Başkomutan ve Başöğretmen Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Milli Mücadele kahramanlarına karşı hissettiğim minnet ve saygıyı ifade edebileceğim yeterli bir teşekkür cümlesi yok. Bu yüzden ömrüm yettikçe sizlerin eserini yüceltmeye, üretmeye ve cumhuriyet aydınlanması için cehaletle savaşmaya devam edeceğim.

Söz!

AHIR DAĞI'NIN HAYALETLERİ

25 Ağustos 1922

Kıyamete saatler kala...

Susuz'dan hava karardıktan sonra yola koyulmuş, Kılındıras (*Karadirek*) yakınından geçtikten sonra, ağır ağır çıkmaya başlamışlardır Ahır Dağı'nın doğu yamaçlarından. Dumlu Yaylası'na varana kadar düşmana görünmemek için kibrit bile çakmamış, zifiri karanlıkta nefes dahi almadan kol halinde ilerlemişlerdir. Ağaçsız, yayvan, çorak sırtları son derece dikkatli tırmanmışlar, bir gün önce köylülerin tarif ettiği patikayı zor da olsa izleyerek Dumlu Yaylası'na ulaşmışlardır.

“İşte ne olduysa *Dumlu'da oldu*. Öncüler orada yanlış patikaya girmiş olmalı.”

2^{nci} Süvari Tümeni kumandanı Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) hayatının en sıkıntılı saatlerini yaşamaktadır. Birkaç saat sonra binlerce top mermisi Afyon dağlarını HacıAnestis'in başına yıkarken tümeniyle birlikte cephe ötesine, Çayhisar-Kırka hattına inmiş olması gerekmektedir. Ancak öncü bölüğü Dumlu Yaylası'nda patikanın ikiye ayrıldığı düzlükte yanlışlıkla kuzeybatıya sapmış, bir anda kendilerini Hacettepe'nin eteğinde, 52^{nci} Piyade Alayı'ndan bir taburla burun buruna bulmuşlardır. Gecenin kör karanlığında birbirini tanıyamayan iki Türk birliğinin çatışması son anda önlenmiş, ancak bu sayede Ahır Dağı'nda kaybolduklarını anlamışlardır. O ana kadar Ahmet Zeki Bey'in en büyük

sorunu, zorlu güzergâh nedeniyle sahra topraklarını Güdübez'de (Çambeyli) bırakmış olmasıdır.¹ Oysa şimdi Dumlu'dan itibaren geldikleri fazladan altı kilometre yol ve sabah gün doğarken yetişmesi gereken hedef, dev bir karabasan gibi tam göğsünün üzerinde oturmaktadır.

“Tekrar patikayı bulana kadar doğu-kuzeydoğu yönünde ilerleyeceğiz. Bu hiç hesapta yokken sık orman içinde, sarp arazide en az altı-yedi saatlik bir yürüyüş demek. Dinlenecek vakit yok. Ne yapıp edip sabaha Tekealanı'nda olmamız lazım.”

Ancak 2^{nci} Süvari Tümeninin talihsizlikleri bitmeyecektir. Sabah gün doğarken diğer rotadan ilerleyen 14^{ncü} Süvari Tümeninin artçılarıyla karşılaşacak ve bu sefer ufak bir çatışma da yaşayacaklardır.² Sakarya Meydan Muharebesi'nde zorları kolaylaştıran, Paşa'nın hayalet süvarilerinin komutanı bu kader gecesinde karşılaşabileceği tüm talihsizliklerle karşılaşmaktadır.

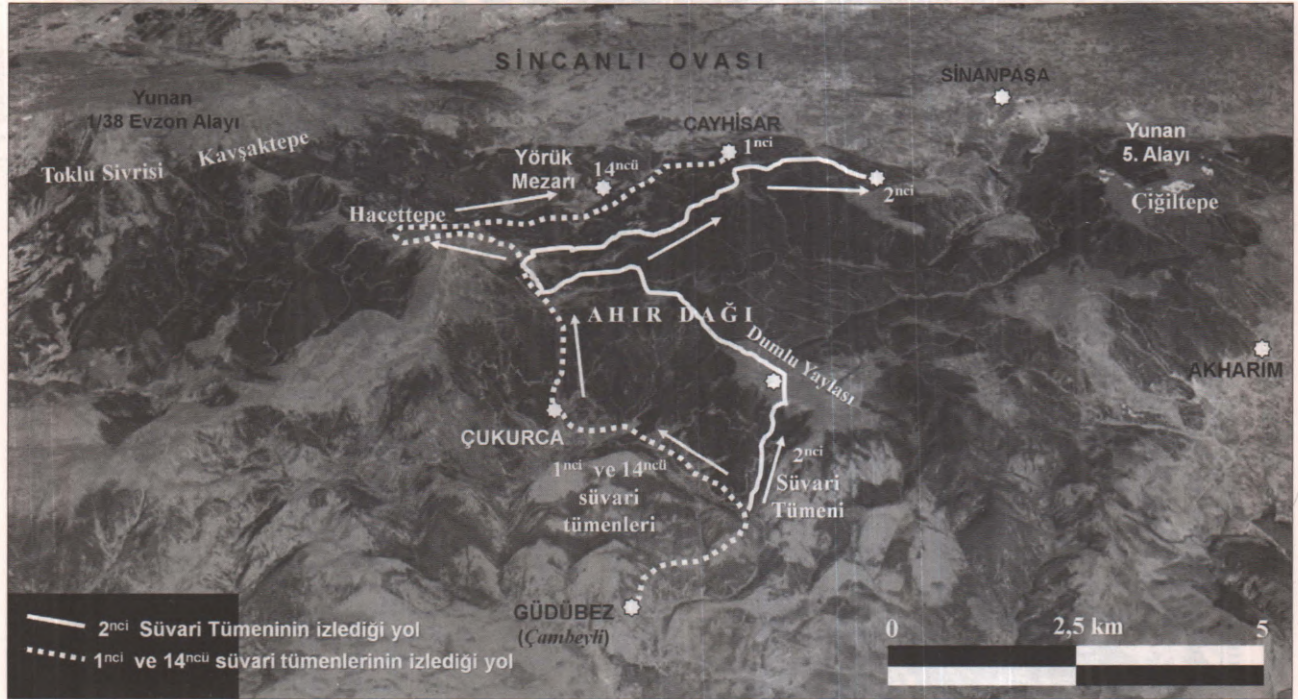
İki gün önce, 24 Ağustos Perşembe akşamı Fahrettin (Altay) Paşa'nın 5^{nci} Kolordusuna bağlı üç süvari tümeni Sandıklı'nın kuzeybatısındaki Susuz köyünden itibaren, aralarında yedi-sekiz kilometre mesafe olacak şekilde Ahır Dağı'na doğru sıralanmışlar, harekât başlangıç noktalarında konmaya geçmişlerdir. Bu akıl almaz macera Tokuşlar Köyü'nden Haydar Ağa'nın verdiği bilgi üzerine başlamış, gönderilen keşif kolları Toklu Sivrisi ile Darı Deresi arasında, Ahır Dağı'nda Yunanların savunma önlemi almadığını belirlemiştir.* Bunun üzerine, sarplığı ve geçit vermeme- si nedeniyle HacıAnestis'in emniyet müfrezesi bile bırakmadığı Ahır Dağı'ndan bir huruç harekâtı yapılmasına karar verilmiştir.³

En geride, Susuz'da Ahmet Zeki Bey'in 2^{nci} Süvari Tümeni vardır. Onun önünde, Kınık-Kılandıras arasında Yarbay Mehmet Suphi (Kula) Bey'in 14^{ncü}, en önde ise Miralay Mürsel (Bakü) Bey'in 1^{nci} süvari tümenleri yerleşmiştir. Plana göre kolları bu sırayla 25 Ağustos gecesi harekete geçecek, daha sonra

* Şekil 1: 25 Ağustos 1922 gecesi cephe Afyon kesiminde her iki taraf birliklerinin yerleşimi, s. 17.



Şekil 1. Batı Cephesi Afyon kesiminde 25 Ağustos 1922 gecesi her iki taraf birliklerinin yerleşimi.



Şekil 2. 5^{nci} Kolordunun 25/26 Ağustos 1922 gecesi Ahır Dağı'ndan huruç harekâtı.

Güdübez'de (Çambeyli) 1^{nci} ve 14^{ncü} tümenler batıdaki Hacettepe'ye yaklaşarak Yörük Mezarı'na giden patikadan Çayhisar'a, 2^{nci} Tümen ise doğudaki, Dumlu Yaylası'ndan geçen rotadan Tekealanı'na inecektir. Üç tümenin de 26 Ağustos Cuma sabahı genel taarruz başladığında Yunan savunma hatlarının arkasına sarkmış olması gerekmektedir.* Böylece hem Yunan ana savunma hattı ile Yunanların ihtiyattaki II. Kolordusu arasındaki bağı, hem de Uşak ve İzmir'le olan tren ve haberleşme bağlantısını keseceklerdir. Süvari Kolordusunun bir diğer önemli görevi de piyadenin cepheden yapacağı taarruza yandan ve geriden destek vermek olacaktır. Ahmet Zeki Bey'in süvarileri de cephe ötesinde Çayhisar-Kırka hattına yanaşarak 57^{nci} Tümenin Çiğiltepe'ye yapacağı taarruza destek verecektir.⁴

Ahmet Zeki Bey neredeyse ayak uçlarını bile göremedikleri bu karanlık gecede kolordu emrini düşündükçe omuzlarındaki yükün daha da ağırlaştığını hisseder. Birkaç saat sonra ordu Türk'ün yıllardır özlemle beklediği hürriyetin kapısını açmak için var gücüyle yüklenecektir ama Ahır Dağı'nda kaybolan tümeni harekâtı sekteye uğratmak üzeredir.

"Ah bari elimizde bir harita olsaydı."

O anda akıncı müfrezelerinden aldıkları kılavuzlara güvenmekten başka çareleri yoktur. Neredeyse bütün bir 1921 yılını Afyon çevresinde geçirmiş, süvarileriyle bu bölgede ayak basmadık, Yunanlarla dövüşmedik yer bırakmamıştır. Bir tek yer hariç; Ahır Dağı!

Millî Mücadele başladığından beri neredeyse hep Afyon civarında savaşmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında kısa bir süre Konya-Eskişehir topraklarına geçmiş, ama takip harekâtıyla birlikte kader onu yeniden buraya, tanıdığı topraklara getirmiştir.

Tam on bir ay önce Yunan Ordusu Sakarya'dan perişan bir halde çekilirken Batı Cephesi Komutanlığı zaferin sınırlarını zorlamak istemiş, Yunanları olabildiğince batıya itmek amacıyla son

* Şekil 2: 5^{inci} Kolordunun 25/26 Ağustos 1922 gecesi Ahır Dağı'ndan huruç harekâtı, s. 18.

bir taarruz planlamıştır. Papoulas'ın kusursuz savaş makinesi ağır zayıyata uğramış, mevcudunun üçte birini yitirmiş, kalanı ise her açıdan bitmiş durumdadır. İsmet Paşa henüz iki taraf arasındaki sınır netleşip Yunan tümenleri nihai savunma tertibini almadan olabildiğince ilerlemek niyetindedir. Yani Papoulas Atina'ya gönderdiği raporlarda ne yazarsa yazsın, Mustafa Kemal Paşa "*bit-ti*" demeden bitmeyecektir. O son söz de ancak vatanda bir tek düşman askeri kalmadığında söylenecektir. Bu nedenle 26 Eylül 1921 günü Cephe karargâhından gelen emir aslında 1921 yılının özeti gibidir. Her şey Ocak ayında İnönü mevzilerinde başlamış, fasılalarla ötelene ötelene önce Kütahya-Eskişehir, sonra Sakarya boyuna gelmiş, şimdi yeniden batıya, geldiği yere dönmüştür. Yunan ileri harekâtı durmuş, Türk karşı taarruzuna evrilmiştir. Her iki taraf da nefes almak için önünde sonunda duracaktır ama ondan önce son bir hesaplaşma olacaktır ve bunun yerini bu sefer İsmet Paşa tayin eder: Afyon!

"1. 5^{nci} Kolordu, 8^{nci} Piyade Tümeni de emrinde olarak, 6^{ncı} Tümenle birlikte Afyon doğusundaki düşman alaylarını imha etmek amacıyla, 30 Eylül 1921 sabahı taarruz için 29 Eylül akşamı Seyitler-İscekarahisar-Kozluca hattında toplanacaktır. Özellikle, 8^{nci} Tümen gündüz ormanlar içinde gizlenecek; bu taarruz yapılırken süvari tümenleri ile Eskişehir'deki Yunan kuvvetlerinin sağ kanadının kuşatıldığı hissini vermek üzere süvari tümenleri keşif bölükleri Kırka batısındaki düşmanla temasta kalacaklar, büyük kısımlarıyla bu bölükler gerisinde toplanacaktır.

2. 6^{ncı} Tümen. 30 Eylül'de bütün kuvvetiyle Afyon istikâmetinde bu taarruza katılacaktır. Harekâtın başlamasına kadar Tümen, Işıklar çevresinde ciddi taarruzlara girişmeyecektir. 29 Eylül'de Kalecik civarına hareket zamanına kadar Tümen büyük kısmı Savran kesiminde toplanacaktır. Yalnız, Balmahmut-Dumlupınar arasında demiryoluna devamlı baskınlarla, Balmahmut'taki düşman alayı yerinde bağlanacaktır.

3. 30 Eylül taarruzunda 5^{nci} Kolordu Seyitgazi cephesindeki düşman sağ kanat birlikleri ile keşif bölükleriyle temasta kalacak; 6^{nci} Tümen büyük kısmı ile Afyon'a taarruz ederken, Bal-mahmut'taki alaya da ayrı bir müfreze ile taarruz edecektir.

4. Taarruzun yapılmasında 6^{nci} Tümen, 5^{nci} Kolordu emrinde olacaktır.”⁵

Yunan tümenlerinin genel çekilme istikameti Ankara-Eskişehir-Bursa hattıdır. Bu o güne kadarki tüm kesin sonuçlu muharebelerin ana eksenini oluşturmuştur. Papoulas nasıl İnönü savunmaları ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sürecinde Eskişehir'in Ankara'nın anahtarı olduğunu, Türkler için kritik önem taşıdığını görmüş ve harekât planlarını buna göre yapmışsa, karşı saldırının da aynı eksen üzerinden olacağına inanmış olmalı ki, kuvvetlerinin önemli kısmını Sakarya'nın kuzey kolu ile Porsuk Nehri arasından batıya çekmektedir. Oysa bilmediği şey, Türk Ordusunda subaylar arasındaki konuşmalarda geçen bir ifadenin neredeyse istiklalin parolası haline gelmiş olduğudur:

“Düşmanı İzmir'den denize dökmek”

1921 yılının sonuna gelirken Türk'ün kızıl elması ne Bursa'dır ne de İstanbul. Bütün zafer hayallerinin sonunda yollar İzmir'e çıkmakta, İzmir'e giden en kısa yolsa Afyon'dan geçmektedir. Ankara'daki sarışın kurdun aklından geçen de tam olarak budur; düşmanı Eskişehir'e doğru kovalıyor gibi yaparken, nispeten daha az kuvvetle tutunduğu Afyon'a baskın taarruz yapmak!

26 Eylül 1921 günü verilen emir üzerine 2^{nci}, 3^{ncü} ve 14^{ncü} süvari ile 6^{nci} ve 8^{nci} piyade tümenleri yüzlerini Afyon yönüne çevirmiştir. Düşmana sezdirmeden, ağaçlıklar içinden, gece yürüyüşleriyle gizlice yaklaşacaklardır.

O gecedен on bir ay sonra, bugün de büyük bir gizlilik içinde, aynı topraklarda, ayakları üzengidedir. Bastıkları yeri görmeden, karanlığın en koyusu içinde 3.000 atlı, başlarında ise bir gazi kumandan, talihsiz ama kararlı, sık çam ormanının içerisinde hayaline, zafere yürümektedir.

Atlıların hepsi sessiz, atların hepsi de binicileri gibi ciddi, vakur. Hepsinin aklında türlü düşünceler, hayaller. Kolda hemen kumandanının ardında ilerleyen 2^{nci} Süvari Tümeni kurmayı Yüzbaşı Cevdet (Bilgişin) Efendi'nin ise aklında on bir ay önce Afyon'da düşmana yaptıkları taarruz dönüp durmaktadır.

26 Eylül 1921

Kıyamete 11 ay kala...

13^{ncü} Alayın on gün önce Sakarya'yı geçerken yaşadığı trajedinin ardından, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emriyle, tüm kolordular için birer istihkâm bölüğü kurulmuştur. Personelinden malzemesine ve nakliye unsurlarına kadar hassas şekilde yapılandırılan bu bölüklerin en önemli görevi ise "köprücülük" olacaktır.⁶ Henüz yapılanmasını tamamlayamadan dokuz ay içinde defalarca ateş çemberinden geçen, son olarak da Ankara önünde ölüm kalım savaşı veren Türk Ordusunun en önemli özelliği hatalardan ders çıkarması, gereken önlemleri süratle almasıdır.

Milli Ordu'nun bir diğer üstünlüğü de ne eratin ne de subayların koşullardan şikâyet etmeden gösterilen hedefe yürümesidir. Bu sessiz fırtınanın zerrelerinden birisi de Antalya'dan akşamüstü yola çıkan ihtiyat zabiti İbrahim Efendi'dir. Birinci Dünya Savaşı boyunca cepheyi, yenilgiyi, esareti yaşamış olan genç asteğmen şimdi de Türk'ün istiklâl mücadelesi için yollardadır. İntikalin-den sorumlu olduğu yaklaşık 600 er ve birkaç subay arkadaşıyla birlikte Ankara'ya kadar 17 gün boyunca bazen at arabasında, bazen de yayan yolculuk edecektir. Tıka basa dolu teknelerle Eğirdir Gölü'nü geçecek, bozkırda, yağmur altında açıkta yatıp üşüyecek, günlerce aç kalacak ama çektikleri bunca eziyetten yılmadan onu Polatlı'nın batısında bekleyen kıtasına, 5^{nci} Kafkas Tümenine kavuşacaktır. Bunca çaba, katlanılan bunca sefalet, hepsi düşmanla dövüşebilmek, vatanın kurtuluşuna canını adayabilmek içindir.⁷ Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmış ama tümenlerin muharip güçleri yarıya düşmüştür. Oluşan bu eksiği

kapatabilmek için yurdun dört yanından karınca sürüleri gibi Mehmet akmaktadır Ankara'ya.

Bu sırada Papoulas hâlâ Eskişehir önünde tertibat almanın telaşındadır. İznik dolaylarındaki 11. Tümenin yakınına, Bozhüyük'e 7. Tümeni de yaklaştırır. Zaten Eskişehir'de bulunan Bağımsız Tümeni yeterli görmemiş olacak ki 9. ve 10. tümenleri de yanına çeker, 5. ve 13. tümenler de Seyitgazi güneybatısında. Afyon cephesini savunabilecek durumda yalnızca 4. Tümen, Afyon kuzeyindeki 1. Tümen ve güneye hareket eden 2. Tümen bulunmaktadır.⁸ Bu birliklerin hepsi de son iki ay içerisinde tecrübeli savaşçıların en az üçte birini kaybetmişlerdir. İşte düşmanın bu zayıf anını değerlendirmek isteyen İsmet Paşa avcılarını Afyon istikametine sürmüştür.

Gece yarısına doğru 8^{nci} Tümen Gömü'ye, 6^{nci} Tümen'in 52^{nci} Alayı Aziziye'ye ulaşır. 2^{nci}, 3^{ncü} ve 14^{ncü} süvari tümenleriyse ikişer alayla Afyon yönünde yoldadır. Ancak tam taarruz arifesinde gelen "*Afyon'a kuzeyden yaklaşan iki Yunan tümeni olduğu*" bilgisi üzerine Fahrettin Paşa harekâtı ertelemek zorunda kalır. Bu kuvvetin gerçekte bir süvari alayı ve dört batarya ile takviyeli Yunan 2. Tümeninden ibaret olduğu anlaşılınca ertesi gün taarruzun başlatılması önünde bir engel engel olmadığı anlaşılmaktadır.⁹

Papoulas cephesini Eskişehir'i merkez alan, yaklaşık 40 kilometre yarıçapında bir yay şeklinde kurmuş, Türk Ordusunu doğudan beklemektedir. Afyon mevzilerinde yerleşik 4. Tümen cephesiyle bu yayın arasında ise 50 kilometreyi bulan bir açıklık bırakmıştır. Seyitgazi ile Bayat arasındaki tahkim edilmemiş, savunmasız bu saha Türk taarruzu için kritik öneme sahiptir.¹⁰

Hava keşifleriyle düşman tümenlerinin konumları netleştirildikten sonra İsmet Paşa, Başkomutana son harekât planını arz eder. İkmâl ve iaşe sorunu yüzünden tüm ordunun harekâta katılamayacağını, bununla birlikte 3^{ncü} ve 4^{ncü} kolorduların birer tümenle Eskişehir'in doğusunda bulunan Yunan tümenlerini oyalayacağını, 1^{nci}, 2^{nci} ve 4^{ncü} kolorduların her an Afyon'a hareket edecek şekilde hazır tutulacağını açıkladığı raporda taarruz için belirlenen tarih de 30 Eylül 1921'dir.¹¹

Ancak Papoulas da üstün hava gücünü sağlıklı keşif bilgisi getirmeleri için seferber etmiştir. Nitekim 2^{nci} Kolordunun güneye doğru harekete geçtiğini fark edince 2. Tümenini Bayat batısına getirmek zorunda kalır. Yine de takıntılı şekilde Eskişehir'i savunmak üzere mevzii hazırlamaktadır. Yunan Ordusu Başkomutanı artık Atina'ya yalan söylemeyi bırakmış, giderek aleyhlerine dönmekte olan harbin kaderini bütün çıplaklığıyla anlatmaktadır. Gece olurken kaleme alıp Atina'ya gönderdiği rapor âdeta bir feryattır:

“Karşımızda bulunan Kemal'in ordusu devamlı olarak takviye edilmektedir. Bu takviyeler, Çukurova'dan (Adana) gönderilen kuvvetler, Doğu Cephesinden nakledilen birlikler ve yapılan genel seferberlikle olmaktadır. Yapılan genel seferberlikle karşı tarafın kazandığı kuvvet, bizim Ankara'ya doğru yaptığımız ilerlemeyi durdurmamızdan sonra eskisine göre sayıca daha fazla bir mahiyet arz etmektedir.

Şimdi cephemizdeki Kemal'in ordusunun kuvveti 22 piyade ve beş süvari tümenidir. Ayrıca, teşkilâtli olmayan kuvvetler de mevcuttur. Her piyade tümeninin ortalama muharip kuvveti 3000 kişi, her süvari tümeninin de 1000 kılıçtır. Bunlara karşı biz 12 piyade tümeni tahsis ediyoruz. Her birinin ortalama muharip kuvveti 5000 kişidir. Bir de tugayımız (Süvari Tugayı) vardır, kuvveti iki süvari bölüğüdür.

Bu suretle şimdi dahi Türk Ordusu sayıca üstündür, ara vermeksizin de takviye edilmektedir. Türkler taarruz teşebbüsünü ele almış olup, bununla bizim sayıca yetersizliğimiz daha hissedilir olmaktadır. Bize yapılan taarruzlara büyük bir cephe boyunca karşı koymak zorundayız. Kuvvetlerimizi sürekli olarak bir yerden başka bir yere nakletmeye mecburuz. Yapacağımız bu nakillerden zamanında bilgimiz olup olmayacağı üzerinde çok tereddüt ediyorum.

Şunu unutmamak lâzımdır ki, süvari kuvvetinden tamamıyla mahrumuz. Elimizde bulunan yegâne gerçek haber alma vasıtası olan hava kuvvetleri ise, yaklaşan kış sebebiyle bir süre sonra aralıksız, yani sürekli olarak çalışamayacak duruma gelecektir. Bu

yukarıdakilerden sonra, tümenlerin kuvvetlerinin süratle takviyesi gerekmektedir. Bu takviye, her ne sebeple olursa olsun, memleket içinde bulunan şahısların buraya gönderilmesi ile olacaktır. Gerçekten yaralı olanlar bundan hariç tutulmalıdır. Ve yine Süvari Tugayı için derhal atlar gönderilmelidir. Yukarda arz ettiklerime cevabınızı telgrafla bildirmenizi rica ederim.”¹²

Papoulas ciddi bir panik yaşamaktadır, ancak bu etrafında olan bitenden habersiz olduğu, önlem almayı bıraktığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Türk Ordusunun kalabalık sayılabilecek bir gücünü Afyon istikametine sevk ettiği Yunan karargâhında öğrenilmiş ve bunun Yunan kuvvetlerini bölüp parçalayabilecek bir hamle olduğu anlaşılmıştır.¹³ Bunun üzerine General Papoulas tehlikeyi bertaraf edebilmek için süratle I. Kolordunun kalanını da Kırka-Döğer üzerinden Afyon’a doğru yola çıkarır. Amacı Kontoules’in kolordusuyla taarruz etmek ve Türkleri Afyon tepelerine yerleşmeden doğuya atmaktır.¹⁴ İşte Batı Cephesi Komutanlığı’nın “genel geri çekilme” sandığı şey aslında köşeye sıkıştırılmış kedi durumuna düşen Papoulas’ın can havliyle yapacağı bir saldırının hazırlığıdır.

Bir gün önce Afyon’da savunmasız, tek başına olmanın telaşını yaşayan General Dimaras ise takviyelerin yola çıkarılması ile rahat bir nefes alır. Tedirgin bir tavşan gibi havayı koklamayı bırakıp süratle Çukurköy-Deper güneyi-Afyon güneybatısı hatındaki mevzilerini tahkim etmeye koyulur.

Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Bey yine bir fırsatını bulmuş, karargâhın genç teğmenlerine kıta eğitimi vermektedir:

* Sakarya Meydan Muharebesi ve sonrasında Yunan I. Kolordusuna komuta etmiş olan General Kontoules ve General Kondilis farklı kişilerdir. General Kondilis, Kralın dönüşüyle 1920 yılı sonunda ordudan ilk ihraç edilen Venizelosçu, aşırı milliyetçi bir subaydır ve ihracını müteakip İstanbul’a sivil halde gelerek gizli bir haberalma/direnış örgütü kurmuştur. İstiklâl Savaşı boyunca hiçbir askeri görevi olmayan Kondilis ve asıl kolordu komutanı Kontoules sıkça karıştırılır. Hatta bu güne kadarki yayınların neredeyse tümünde kolordu komutanı olarak Kondilis zikredilmiştir. Oysa 1921 Şubat-1922 Haziran arası Yunan I. Kolordusuna komuta eden General Alessandros Kontoules’tir.

“Zaten büyük komutan olmak da biraz budur çocuklar; kıtaatına doğru zamanda doğru intikali yaptırabilmek. Sakarya’da düşmandan sayıca eksik olmamıza rağmen açılan gedikleri ve ihtimalleri doğru zamanda görüp doğru müdahaleleri yaptık. Çözüm üretmeye çalışmak yerine sorunu konuşmaya devam etsek kaybederdik. Sızlanmaya vakit yoktu.”

Papoulas ise belli ki Sakarya’da geçtiği 22 günlük eğitimden bir şeyler öğrenmiştir; Afyon’da açılacak gediğin birkaç hafta içinde tüm ordusunu yutacağını fark etmiş, geç kalmadan tuzaktan çıkmaya çalışmaktadır. Dimaras ve Valettas’ın tümenlerini takviye edecek olan 1. Tümen Derbent’ten, 12. Tümen Eskişehir’den hareket eder.¹⁵

Zaten keşif imkânları sınırlı olan Türk Ordusu ise avını savunmasız yakaladığını sanarak uygun saldırı anını beklemeye koyulmuştur. İsmet Paşa’nın avcıları 28 Eylül gecesini konuş yerlerinde, taarruz hazırlığıyla geçirir. Fahrettin Paşa da, taarruza katılacak olan 2^{nci} Kolordu kumandanı Selahattin Adil Bey de havadaki tehlikenin kokusunu almakta ama tanımlayamamaktadır.

Avın kolay teslim olmaya niyeti yoktur.

Tam 11 ay sonra, bu harekâta ağızları sütten yandığı için, yoğurdu üfleterek yiyeceklerdir.

25 Ağustos 1922

Gece yarısına doğru iyice zorlaşan tırmanış nihayet son bulmuş, sırta varınca karanlıktaki gölgelerin hepsinin ciğerlerine yeniden doya doya hava dolmuştur. Kayalık zemin ve dik eğim nedeniyle atları yedeklerine alarak binbir güçlkle vardıkları bu düzlükte ise onları başka bir tehlike beklemektedir; düşman tarafından fark edilmek.

“Sü uyur, düşman uyumaz yüzbaşı. Atlar yedekte devam edeceğiz. Düşmana görüntü vermeyelim. Sonra bir vadi içinde mola veririz, herkes dinlenir.”

Sık ve bodur meşelikten geçerken Ahmet Zeki Bey'in de kollasını, dirseklerini dikenler yırtmaktadır. Askerler görmeden yürüdükleri kayalarda tökezlemekten, insafsız dikenlerden yara bere içindedir ama hiçbirinin gıkı dahi çıkmaz.

Atların bile...

Daha çıkmaları gereken yamaçlar, inmeleri gereken vadiler ve yürüyecekleri uzun bir yol vardır. 2^{nci} Süvari Tümeninin artık bir hata daha yapma lüksü kalmamıştır.

On bir ay önce de gizlice düşmana yaklaştıklarını sanırken keşif uçaklarına yakalanmışlar ve baskın, baskın olmaktan çıkmıştır. İşin en kötü tarafı, Batı Cephesi Karargâhı hazırladıkları pusudan Yunanların haberdar olduğunu da tesadüfen öğrenmiştir.

28 Eylül 1921

Her iki taraf için de sakın denebilecek bir gündür. Süvari tümenleri taarruz çıkış noktalarına yaklaşarak beklemeye koyulmuş, Selahattin Adil Bey'in 2^{nci} Kolordusu ise hızla Afyon mevzilerine yaklaşmaktadır. Yunan 2. Tümeni cepheye ulaşmış, 1. ve 12. tümenleri ise zamanında yetişebilmek için hızlanmıştır. Bu sırada keşif amacıyla kuzeydeki Türk ordugâhlarının üzerinde dolaşan bir Yunan uçağı arızalanarak Sarıköy yakınlarında mecburi iniş yapmak zorunda kalır. İşte bu şanslı tesadüf sonucunda, ele geçirilen pilotlardan, Yunan karargâhının hava keşifleri sayesinde İsmet Paşa'nın Afyon'a taarruz planını fark ettiğini, buna göre güneye üç tümen daha sevk ettiğini, Eskişehir'in doğusuna çekilmek gibi bir planları olmadığı öğrenilir. Pilotlar, Yunan birliklerinin konumları hakkında altın değerinde bilgi verirler. Günün sonunda ise iki Türk havacısı günlük kıyafetler yerine gerçek pilot ekipmanı ile uçacakları için mutludur.¹⁶

Duydukları İsmet Paşa'nın canını fazlasıyla sıkmıştır:

“Sonradan yola çıkan iki Yunan tümeni en iyi ihtimalle bizim 2^{nci} Kolorduya yandan taarruz edebilir, yoksa cephe cepheye geleceğiz. Her hâlükârda güç dengesi değişir. Hava muhalefeti

yüzünden iki gündür tayyareleri uçuramıyoruz. Düşmanda da bir hareket var ve bütün gün cepheden gelen tek haber Fahrettin Paşa'nın raporu. O da Yunan pilotların anlattığını doğruluyor. Bu çok kötü oldu Asım Bey, çok! Durumu derhal Başkomutana bildirmemiz lazım.”

İsmet Paşa cephedeki durumdan dolayı kaygılıdır. Oysa Ankara'da Başkomutanın tek sorunu Afyon'da olan bitenler değildir. Her hücrelerini tek tek tedavi ettiği komadaki hastasının uyanmasını bekleyen bir doktor gibi, iki yıldır Fransızlar, Ruslar ve İngilizler arasında verdiği diplomasi savaşının sonuna gelmiştir. 1921'in Ekim ayında meyvesini vermesini beklediği bunca çabanın yanında Afyon'daki taarruzun püskürtülmesi çok da canını sıkmayacaktır. Aylardır İngilizlere karşı masa başında verdiği “hepe karşı hep” savaşının sonuna gelmiş ve bugün Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi, Hilal-i Ahmer'in de başkan vekili olan Hamit (Hasancan) Bey aracılığıyla taarruz harekâtına girişmiştir. Aynı sırada Doğu Cephesi Komutanı Kâzım (Karakir) Paşa da Bolşevik Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileriyle anlaşma masasındadır. Aylardır Franklin Bouillon aracılığıyla Ankara Hükümeti'yle uzlaşma zemini arayan ama tilki kurnazlığıyla Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunu bekleyen Fransızlar da yeniden Ankara'dadır. Kısacası, Gazi Paşa son adımları doğru atıp 300 yıldır savunmada kalan, kaybeden bir milleti yeniden hesap soran, bedel ödeten durumuna getirmek üzeredir. Ama şüphesiz Sakarya'da elde ettiği başarıyı ilerletmek, intikal halindeki, mevzilenememiş düşmanın bu zayıf durumundan yararlanmak da istemektedir.

29 Eylül günü Cephe Komutanlığı-Genelkurmay-Başkomutanlık karargâhları arasındaki fikir ayrılığı derinleşir. Aslında bu üç kritik nokta arasındaki ağ bir yana, Batı Cephesi'ne bağlı kıtalarla da iletişim neredeyse atlı habercilere kalmış durumdadır. Raporlar ve emirler zamanında yerlerine iletilmediği için güncelliklerini yitirmekte, karargâhlar sahadaki durumu geriden takip etmektedirler.¹⁷

Batı Cephesi Komutanı'nın mütereddit yaklaşımı ve buna gösterdiği gerekçe Mustafa Kemal Paşa'yı tatmin etmez, gönderdiği emir aslında bütün milletin “bir an evvel istiklâl” beklentisinin yazıya dökülmüş halidir:¹⁸

“Düşmanın Afyon'daki kuvvetlerini ne suretle ve ne kadar kuvvetle takviye ettiğine dair bilgimiz açık değildir...

Bu itibarla duraklamak ve kuvvet çoğaltmak için geçirilecek zamanda sonucun lehimizde olabilmesi şüphelidir. Bunun içindir ki, 5^{nci} Kolorduya evvelce kararlaştırıldığı gibi süratle ve kesin hareket için verilmiş olan emrin yeniden verilmesi lazımdır...”

İsmet Paşa 30 Eylül sabahı bu emre verdiği yanıtta bölgedeki düşman askeri sayısının iki katına çıktığını, sonuç olarak kuvvet dengesinin tümüyle değiştiğini, 5^{nci} Kolordu ile telsiz bağlantısı da kurulamadığını, bu nedenlerle planlanan taarruzun emirde belirtildiği gibi bu gün gerçekleştirilmesinin artık mümkün olmadığını ifade eder. Cephe Kumandanı bir yandan da kafasında belirlediği taarruz takvimine göre 2^{nci} ve 5^{nci} kolorduların intikallerini izlemekte, yönlendirmektedir.¹⁹

Karargâhtaki bu telaşlı koşturma genç subayların kafasını karıştırmaktadır. Şüpheli bakışlar, tedirgin fısıltılar bir süre sonra Kurmay Başkanı Miralay Asım (Gündüz) Bey'in dikkatini çeker; “Hayırdır mülazım efendi? Elinizdeki emri derhal kolordulara tebliğ etmeniz gerekmiyor mu? Bir sorun mu var?”

Ankara Cebeci'deki Zabit Namzetleri Talimgâhı'ndan iki ay önce gelmiş olan genç teğmen Asım Bey'in sesindeki hiddetten ürker: “Hayır kumandanım, müsaade buyurursanız arz edeyim. Biz iki hafta önce büyük bir zafer kazandık, düşmanı püskürttük. Şimdi yine Yunanların Ankara kapılarına dayandıkları zamanki gibi telaştayız. Bu heyecanın, koşturmanın nedenini anlayamıyorum. Düşmanı kovaladık belki ama bilhassa mühimmat bakımından zor durumda değil miyiz? Neden durmadan, dinlenmeden yeniden muharebeye giriyoruz?”

Asım Bey teğmene şu an zaten her iki ordunun da fiziki bakımından çok yıprandığını, ancak Yunanların hâlâ yenilgi psikolojisiyle kaçan av durumunda olduğunu, bu haldeyken ona bir darbe daha vurmaları gerektiğini, aksi takdirde müstahkem mevzilerine girdikten sonra mevcut olanaklarla Yunanların yerlerinden sökülüp atılmasının imkânsız olacağını anlatmak ister. Ancak bu açıklamanın ardından, ordunun yeniden hazırlanıp taarruz etmesine kadar geçecek sürede Meclis'teki muhalifler karşısında ne kadar büyük sıkıntılar yaşayacakları aklına gelir ve susar. Teğmenin kafasını, bu harbin Ankara'daki siyasi boyutuyla karıştırmak istemez. Kendi kuşakları ne çekmişse orduya bulaşan siyaset illeti yüzünden çekmiştir. Milli Ordu'da da aynı hastalığın yayılmasına asla izin vermeyeceklerdir. Bir açıklama yapmak-tansa bir an evvel postalara gitmesi için teğmene çıkışmak daha kolay gelir: “*Haydi bakalım mülazım efendi, oyalanmadan emri ulaştır. Bunları daha sonra etraflıca konuşuruz.*”

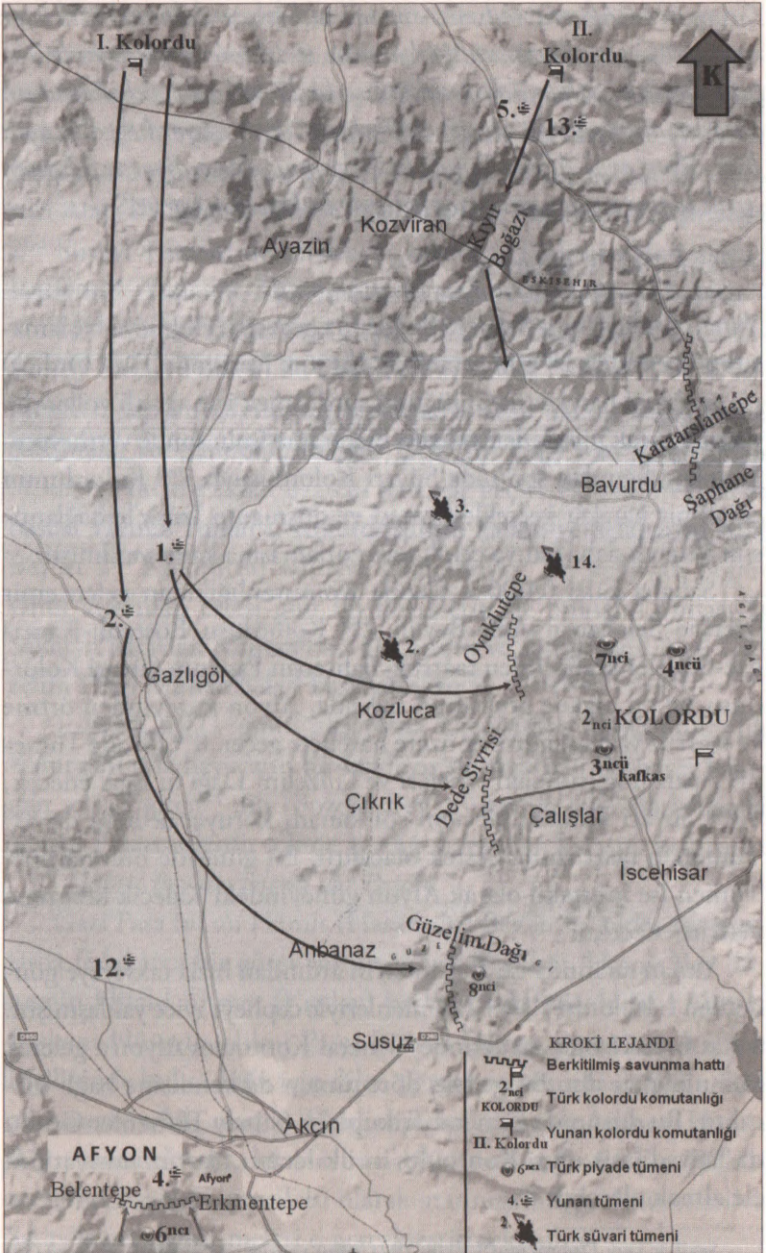
Teğmen kafasında sorularla karanlıkta kaybolurken Asım Bey haritanın başında bıraktığı Cephe Kumandanı'nın yanına döner.

Önlerindeki Afyon haritası kaçınılmaz şekilde bir yıl daha masada kalacaktır.

26 Ağustos 1922

Saat 03:00

Geçirdikleri gerilim dolu saatler ve ine çıka aştıkları karanlık yollardan sonra 2^{nci} Süvari Tümeni nihayet Darıderesi'ne doğru inişe geçmiştir. Sahra toplarını ve telsizlerini yanlarına almamış olsalar da yaşadıkları talihsizlikler nedeniyle planlarının en az iki saat gerisindedirler. Darıderesi'nden sonra Yörük Mezarı'na doğru yine uçurumlara yoldaş patikalar ve karanlık meşelikler boyunca zorlu tırmanışlar yapmaları gerekecektir. Ne kadar çabalarsa çabalasın Tekealanı'na emredilen saatte varamayacağının farkında olan Yarbey Ahmet Zeki Bey bir yandan da diğer süvari tümenlerinin durumunu merak etmektedir; “*Ne tuhaf yüzbaşı!*



Şekil 3. Türk Ordusu'nun 1 Ekim 1921 günü Güzelim Dağı harekâtı.

Geçen sene Afyon'a taarruz emrini aldığımız zamanı hatırlıyor musun? Cephe Komutanlığı harekâtı 2 Ekim'e ertelediğinde hayıflanmıştık. Sakarya'dan aldığımız hızla bir an evvel düşmanın üzerine atılmak için saatler daha hızlı aksın istiyorduk. Biz aynı biz, Afyon aynı Afyon. Şimdi keşke zaman dursa diyoruz. Zaman artık bizim zamanımız ama yine de hükmedemiyoruz!"

1 Ekim 1921 Cumartesi

Yunan Ordusu'nun Sakarya doğusuna geçerek çekilmeye başlamasının üzerinden 18 gün geçmiştir. Bu süre içerisinde Türk Ordusu ele geçirdiği hareket üstünlüğünü sürdürmek için çeşitli yollar denemiş, ancak piyadeden yoksun hiçbir girişimin sonuç vermeyeceği anlaşıldığından sonunda Süvari Kolordusuyla 2^{nci} Kolordunun ortak bir harekât gerçekleştirmesi ve düşmanın İzmir'le bağlantısını keserek daha batıya çekilmeye zorlamasına karar verilmiştir.

Sabaha karşı 04:00'te Cephe Komutanlığı'ndan gelen emir üzerine Selahattin Adil Bey'in 2^{nci} Kolordusu Bostanlı-Karaağaç-Seyitler kesiminden taarruz, Fahrettin Paşa'nın Süvari Kolordusu ise bu piyade grubunun sağında, Afyon kuzeyinden örtme ve taarruz vazifesi görmek üzere harekete geçer. 8^{nci} Piyade Tümeni, Susuz doğusundaki tepeleri ve Güzelim Dağı'nı işgal edecek, 14^{ncü} Süvari Tümeni de hem sol kanadı koruyacak hem de 8^{nci} Tümen'in taarruzuna destek olacaktır. En güneyde bulunan 6^{nci} Tümen ise müstakil olarak Afyon güneyindeki Kalecik kesimine taarruz edecektir.*

Yunan tarafında ise 2. Tümen'in ardından hızla takviyeye gönderilen I. Kolordu 1. ve 12. tümenleriyle cepheye iyice yaklaşmıştır. 1 Ekim 1921 öğle saatlerinde General Kontoules Afyon'a gelerek komutayı ele alır. Bölgedeki dört tümen de kendisine bağlı olacaktır. Bu durumda General Trikupis'in Güney Tümenler Grubu da lağvedilmiş olur. Kontoules'in ilk icraatı taarruz inisiyatifi ele almak olacaktır.²⁰

* Şekil 3: Türk Ordusu'nun 1 Ekim 1921 günü taarruz için konumlanması ve Güzelim Dağı harekâtı, s. 31.

Nitekim daha gelen emrin mürekkebi kurumadan Yunan 2. Tümeni'nden bir müfrezenin Süvari Kolordusu karargâhına yaptığı saldırıyla 18 günlük danışıklı dövüş sona erer, yeniden sıcak temas başlar. Fahrettin Paşa'nın karargâhı bu saldırıyı Güzelim Dağı'nın doğu sırtlarına çekilerek savuşturur ve derhal 28^{nci} Süvari Alayı ile karşılık verir. Öğleden sonra başlayan çarpışmalara 2^{nci} Süvari Tümeni de bir alayla katılınca Türk birlikleri akşam saatlerinde Yunan 2. Tümeninin iki alayını durdurmaya başarır.²¹

14^{ncü} Süvari Tümeni iki alayla Güzelim Dağı kuzey sırtlarında, 2^{nci} Süvari Tümeni iki alayıyla Kozluca'da, Yunan 2. ve 4. tümenlerinden birliklerle çarpışmaktadır. Gün batana kadar süren çatışmalar sonucunda Yunanlar Güzelim Dağı batı sırtlarından Susuz ve Akçın'a kadar uzanan hattı ele geçirerek tahkim etmeye başlar. Henüz Yunan I. Kolordusunun kalanı ve Selahattin Adil Bey'in 2^{nci} Kolordusu sahneye çıkmamıştır. Bu pehlivan peşrevinin ardından ertesi gün bu birliklerin de müdahil olmasıyla Sakarya Meydan Muharebesi'nin artçısı ve son perdesi olan Güzelim Dağı Muharebeleri başlayacaktır.²²

1 Ekim 1921 günü akşamına kavuşurken Başkomutanlık Karargâhı'nda heyecanlı bir bekleyiş sürmektedir. Nihayet kapıdan telaşla giren Salih (Bozok) Bey'in uzattığı telgrafla Mustafa Kemal Paşa saatlerdir içinde gezdiği haritadan kafasını kaldırır:

“Hamit Bey'den telgraf var Paşam.”

Gazi Paşa bir an Hamit (Hasancan) Bey'in ne kadar zor şartlarda fedakârca bir görev yürüttüğünü düşünür. Hamit Bey dönemin Hilal-i Ahmer (Kızılay) başkanı vekilidir. Hilal-i Ahmer Başkanı Hüseyin Hilmi Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Viyana Elçiliğinde bulunduğu için fiilen görevinin başında değildir. Görevi onun vekili olarak 'Hilaliahmerci' namıyla bilinen Hamit Bey yürütmektedir. 14 Haziran 1921 tarihinde Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi olarak atanmıştır. İşgal kuvvetleri ve Saray'la olan görüşmeleri o gerçekleştirmektedir.²³

İki buçuk sene önce...

İngilizlerin Anadolu'da filizlenmekte olan milli hareketi balta-
lamak için önünde sonunda bir hamle yapacağını bilen Başkomu-
tan, 16 Mart 1920 günü İstanbul'un fiili işgali başlamadan üç ay
önce, 22 Ocak 1920'de, tüm kolordulara gönderdiği genelge ile
"İngilizlerin baskıyı arttırmaları ve (İstanbul'da) bakan/mebuslara
karşı bir tutuklama girişimleri olması halinde bölgelerindeki İngi-
liz subaylarını tutuklamalarını" istemiş, Kâzım Karabekir Paşa'yı
da böyle bir durumda "*Rawlinson'ı elinden kaçırmaması*" konu-
sunda uyarmıştır.²⁴ İşte İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basması ve
aralarında Rauf (Orbay), Dr. Esat (Işık) ve 'Kara' Vasıf beylerin
de bulunduğu 11 milliyetçiyi tutuklaması üzerine, Mustafa Kemal
Paşa 15^{nci} Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği
şifre ile "*daha önce kararlaştırıldığı gibi yapmasını*" ister.²⁵

Ancak Reis Paşa'nın öfkesi dincek gibi değildir. Çektiği mü-
teakip telgrafla İngilizlere kestiği cezanın kapsamını genişletir.
Aslında bu Lloyd George'a açık bir harp ilanıdır:

"1. Geyve Boğazı'nın (İzmit) tarafımızdan işgali ve tren köp-
rüsünün tahribi,

2. Geyve, Ankara, Pozantı bölgesindeki tren hatlarına ve
malzemelerine el koymak maksadıyla bu hat boylarındaki İtilaf
kuvvetlerinin silahlarının alınarak tutuklanmaları,

3. Konya'da Anadolu Hat Komiser Yardımcısı'nın derhal
trenlere el koyarak işletmesini sağlaması, emrine uymayan demir-
yolu memurlarının tedibi için gerekli önlemleri alması,

4. İstanbul ile mevcut telgraf hattının büyük kısmı Gey-
ve'den geçtiğinden, Geyve santralinin askeri bakımdan işgali"

Telgraf şu emirle 15^{nci} Kolorduya ulaşır: "*Bu telgrafi bir dakika
geciktirmek vatana ihanet olarak değerlendirilecektir.*"²⁶

22 Ocak 1920 tarihli genelge uyarınca Ankara Hükümeti'nin
kontrolündeki bölgede yakalanan 32 İngiliz asker derhal tutukla-
nır. Konya'da tutuklanan Yüzbaşı C. L. Campbell'ın babası İngiliz
ordusunun önemli generallerinden Sir Walter Campbell'dır. Bu
askerlerin içerisinde en üst rütbeli olanı ise Albay Rawlinson'dır.²⁷

Aristokrat bir ailenin çocuğu olan Albay Rawlinson İstanbul'a "Ankara'nın tüm askeri ve siyasi faaliyetlerini izleme" göreviyle Özel Haberalma'nın başı olarak gönderilen Mareşal Cornwall'un da sahadaki sağ koludur. Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye girdiğinde bütün cephane ve askeri teçhizatı bir gemiye yükleyerek Bakü'den kaçırmayı başaran istihbarat subayıdır. Tutuklandığı dönemde de özellikle Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa nezdinde yürüttüğü faaliyetlerle Ankara Hükümeti ile Bolşevikler arasında mesafe koymaya çalışmaktadır. Gönderdiği raporlar bu çabanın boşa çıkacağını gösterince Londra'da bölgeye bir askeri müdahale bile gündeme gelir. Ancak Anadolu'daki İngiliz asker varlığı artık İstanbul'daki işgal güçlerini bile koruyamayacak durumda olduğundan bu plandan vazgeçilir. Bunun yerine İstanbul'a daha fazla asker çıkararak işgalin kalesini sağlamlaştırmayı tercih ederler. 16 Mart günü İstanbul'da bu stratejinin uygulanması sırasında yaşanan kanlı olaylar ve Meclis-i Mebusan'ın basılarak Kemalist, milliyetçi ya da bolşevizm yanlısı mebusların tutuklanması üzerine Mustafa Kemal Paşa aylardır cebinde tuttuğu kozu masaya vurmuştur.²⁸

Başlangıçta mağrur İngilizler bu olayı çok ciddiye almaz, basit bir rehine krizi olarak görürler. Ancak tutsak İngiliz subayların yakınları hükümete baskı yapmaya başlayınca adada bir asker-diplomat mücadelesinin de fitili ateşlenmiş olur. Özellikle Albay Alfred Rawlinson'ın babası Sir Rawlinson ve Lordlar Kamarası üyesi ağabeyi hükümet üzerinde büyük baskı oluşturur. Kabineden Savunma Bakanı Churchill'in de desteğini alan askerlere göre isyancı Türklerin elinde tutsak Kraliyet subaylarının bulunması onur kırıcıdır ve derhal salıverilmeleri için ne gerekiyorsa yapılmalıdır. Diplomatlar ise asıl onur kırıcı olanın isyancılarla pazarlık yapmak olduğunu düşünmektedirler.²⁹

Olayın başından beri Mustafa Kemal Paşa'nın söylemi ise gayet açık ve nettir:

"Hepe karşı hep!"

Yani Malta'daki tüm Türk esirlere karşılık Ankara Hükümeti'nin elindeki tüm İngiliz tutsaklar!

İşgal güçleri Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından tutuklamalara başlayarak 79 kişiyi Malta'ya sürmüş, bunu 28 Mayıs 1919'ta Mondros'ta tutulan 12 kişi ve 16 Mart 1920 günü Meclis-i Mebusan baskınında alınan 11 kişi izlemiştir. Kasım ayına kadar devam eden tutuklamalarla Malta'daki Türk esir sayısı 144'e ulaşmıştır. Bunlardan sekizi ise harp döneminde İngiliz esirlere kötü davranmak suçuyla yargılanmaktadır.³⁰ Rauf (Orbay) Bey'in yanı sıra, İngilizlerin elinde ve aralarında Ali İhsan (Sabis) Paşa, Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa gibi daha sonra Milli Mücadele'de aktif rol oynayacak isimler de bulunmaktadır.

Ancak 1921 yılı Yunanistan ve Fransa'da olduğu gibi, İngiltere'de de hükümete kamuoyunun “savaşa hayır” baskısını getirir. İngilizler bir yandan prestijlerinden ödün vermemeye çalışırken bir yandan da dolaylı yollarla esir askerlerinin durumunu görüşmek için Ankara Hükümeti'ne ulaşmaya çalışmaktadır. General Harrington Mustafa Kemal Paşa'ya buluşma teklif eder ama kabul görmez. Hatta Anadolu'ya bu bağlantıyı sağlaması için tüccar kılığında Binbaşı Henry adında bir subayını bile gönderir.³¹ İstanbul'daki İngiliz İşgal Komiserliği'nin, General Harrington'ın çabaları boşa çıkınca Londra bu kez de, Mustafa Kemal Paşa'yı pazarlık konusunda ikna etmesi için, İstanbul Hükümeti'ni arabulucu olarak kullanmaya çalışır. İngilizlerin amacı Ankara'ya Sevr'i imzalatabilmek için Malta sürgünlerini de şantaj aracı olarak kullanmaktır. Hatta Londra Konferansı'na Ankara'yı temsilen giden Bekir Sami Bey'i bir şekilde ikna edip, “*Malta'daki bazı Türk esirlere karşılık Anadolu'daki tüm İngilizlerin serbest bırakılması*” maddesini protokole sokmayı da başarmışlardır. Ancak Mustafa Kemal ve Ankara bu tavizi reddetmiş, protokolü de yok saymıştır. Milli Mücadele “tam bağımsızlık” demekse, mübadele de “tüm Türk esirler” için olacaktır, pazarlık söz konusu değildir.³²

İngilizler, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türklerin hem askeri hem de ekonomik yönden köşeye sıkışmış durumda olduğunu öngörerek oyalama ve Yunanlıları askeri-siyasi anlamda destekleme politikasına devam ederler. Bu arada da Mart-Mayıs

1921 döneminde 37 Türk esiri sözde iyi niyet gösterisi olarak serbest bırakılır. Bu oyunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa da hem mütekabiliyet olması, hem de Kuvay-ı Milliye'nin “*hepe karşılık hep*” konusundaki kararlılığını İngilizlere anlatması için 1921 Temmuz ayı başında 12 kişilik bir grubu salıverir. Ancak salınan askerlerin yedisi İngilizlerin elindeki listede bile olmayan erlerdir.³³ Yani paşa serbest bıraktığı beş subayı da aslında İngilizlerin salıverdiklerine karşılık değil, adadan kendi imkânlarıyla kaçmış olan beş Türk esire karşılık bırakmış olur.

Bunu Ankara'ya özel bir görevle, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast için gönderilen ünlü İngiliz casusu Mustafa Saghir olayı izler. Milli Mücadele'nin merkezine “Hint Hilafet Komitesi Temsilcisi” kimliğinde, Ankara Hükümeti'ne Hint Müslümanlarının topladığı yardımı getirmiş gibi görünerek sızmayı başaran suikastçinin İstanbul'daki merkeze görünmez mürekkeple yazdığı mektuplar ele geçince kimliği deşifre olur. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde görülen davada deliller açık olduğu için Mustafa Saghir bütün suçunu itiraf eder. İdam cezasına çarptırılır ve ceza hiç vakit kaybetmeksizin, İngiliz İşgal Yüksek Komiseri Sir Rumbold'un Ankara nezdinde yaptığı girişimlere rağmen, 24 Mayıs 1921 sabahı Ankara Ulus Meydanı'nda infaz edilir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında İngiliz tarafında bu olayın sarsıntısı hâlâ sürmektedir. İstanbul'dan Londra'ya, Savaş Bakanlığı'na giden 15 Temmuz 1921 tarihli bir istihbarat raporunda Mustafa Saghir'in mahkemede “*kendisini Ankara'ya Rahip Frew (Albay Nelson) ve Yzb. Bennett'in gönderdiğini itiraf ettiği*” belirtilmektedir.³⁴ Ankara böylelikle savaşta olduğu İngiltere'ye net tavrını büyük bir kararlılıkla göstermiş olur. 8 Temmuz'da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Frank Rattigan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği mesajda “*Ankara ile herhangi bir uzlaşmaya varmanın imkânsız olduğunu*” itiraf eder.³⁵ Reis Paşa'nın her hamlesi Lloyd George'u daha beter bir çıkmaza sokmaktadır. Yine de Yunanların Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ndeki başarısıyla umutlanır ve oyunu sürdürmeye çalışırlar.

Ancak Sakarya Meydan Muharebesi ile birlikte rüzgar tersine dönmüş, İngilizlerin Sevr'i imzalatma konusundaki beklentileri suya düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığı sayesinde Malta Sürgünleri artık Türklere karşı bir şantaj malzemesi olmaktan çıkmış, İngiliz Hükümeti'ne kendi vatandaşları nezdinde de prestij kaybettiren bir yara haline gelmiştir. 6 Eylül günü aralarında Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın da olduğu 16 Türk esir Malta'dan kendi imkânlarıyla kaçmayı başarır. Böylece İngilizlerin elinde 59 tutsak kalmıştır.³⁶

Hâlâ gururlarını koruma derdindeki General Harrington ve Sir Rumboldt İstanbul Hükümeti'nin Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın nihai görüşmeler için arabuluculuk yapmasını isterler. Ancak Ankara'nın buna da tepkisi aynı kararlılıktadır: *"Ya doğrudan bizimle masaya oturursunuz ya da bu konu kapanır. Görüşmek istiyorsanız adres Ankaradır, yetkili temsilcimiz de Kızılay Başkanı Hamit (Hasancan) Bey'dir."* Bunun üzerine iki gün önce, 29 Eylül 1921 günü, İngilizler Ankara'nın istediği şekilde mübadele görüşmelerinin başlatılmasını istemiştir. Ankara Hükümeti adına Kızılay Başkanı Hamit Bey masaya oturmuş ve Türk tarafının olmazsa olmaz kararını İngiliz İşgal Komiseri Sir Rumboldt'a tebliğ etmiştir: *"Anadolu'da tutsak 27 İngiliz subayına karşılık Malta'da tutulan tüm Türk esirlerin derhal kayıtsız ve şartsız teslimi, yargılanmakta olan sekiz arkadaşımızın da İngiliz mahkemelerinde değil, Anadolu'daki Türk mahkemelerinde yargılanması."*³⁷

1 Ekim 1921 Cumartesi

Onbir ay önce...

İki günlük görüşmelerin ardından Hamit Bey Başkomutanın saatlerdir beklediği müjdeyi Ankara'ya iletmiştir.

Sarışın Kurt müstehzi bir gülümsemeyle elindeki kâğıda bakar. Sessizliği "İngilizleri böyle yenmek çok daha keyifli" der gibidir.

Yüzyıllardır dünya diplomasisine egemen bir millete, kendi oyunlarında geri adım attırmak!

Türk, üç asırdır ilk kez oturduğu bir masadan kazanarak kalkmıştır. Bakışlarıyla geceye bir çentik atar:

“Eldé var bir!”

* * *

2 Ekim 1921 Pazar

Fahrettin Paşa soğuk ve yağmurlu bir pazar sabahına sıkıntılı bir haberle uyanır: Taarruza katılacak olan Selahattin Adil Bey’in 2^{nci} Kolordusu, Süvari Kolordusunun mıntıkasına gelmiştir. Bu sırada cepheye varan Yunan 1. ve 12. tümenleri ise Gazlıgöl bölgesinde, Çıkrık-Güzelim Dağı hattı karşısında taarruz için açılmaktadır. Anbanaz (Bugün Beyyazı) doğu sırtlarındaki düşmanın takviye alması durumunda harekâtın iyice zorlaşacağını anlayan Süvari Kolordusunun tecrübeli komutanı derhal 2^{nci} Kolordu birliklerinin 8^{nci} Tümen sağ kanadına yerleşmesini ve bu tümenin de Selahattin Adil Bey’in komutasına girmesini emreder.³⁸ Başkomutanın çok istediği bu son hareket, Yunanların intikalleri fark ederek gerekli önlemleri alması nedeniyle baskın olmaktan çıkmış, adeta bir “Afyon tepeleri kimde kalacak” mücadelesine dönüşmüştür.

Sakarya Meydan Muharebesi süresince Dinar-Afyon bölgesinde gayrinizami harbin en güzel örneklerini veren 6^{nci} Tümen ise bir kez daha Yunan 4. Tümeninin karşısındadır. Bu kez düşmanın tuttuğu Afyon güneyinde, Kalecik kesimindeki tepelere taarruz edecek ve onu oradan söküp atmaya çalışacaktır.

Bütün gün her iki tarafın karşılıklı birbirini yoklaması ile geçer, ciddi bir muharebe olmaz. Bununla birlikte kolorduların akşam raporları eline ulaşmadığı için İsmet Paşa mevcut durumu mecburen sabah raporlarına göre değerlendirecek ve cephe emrini buna göre düzenleyecektir. 8^{nci} Tümeninden Selahattin Adil Bey’in kolordusu cepheye ulaşana kadar dayanmasını, daha sonra da birlikte ve tüm güçleriyle düşmana taarruz ederek Seyit Suyu’nun batısına atmalarını istemektedir. 5^{nci} (Süvari) Kolordunun asli görevi de bu taarruz grubunun hemen sağında harekâta

destek vermektir. Oysa Selahattin Adil Bey Cephe Karargâhı'na gönderdiği son raporunda “*Güzelim Dağı’nın iki gündür düşman elinde olduğunu, bir tümenini 8^{nci} Tümeni desteklemeye gönderdiğini, diğer iki tümenin de cepheye ulaşmak üzere olduğunu, ancak tepelere yerleşerek tahkimatını yapmış olan düşmanı Gazlıgöl suyunun batısına atma fırsatının kaçtığını*” söylemekte, bu olumsuz şartlarda izlenecek yolu sormaktadır. Düşmanın Bayat-Emirdağ yolunu örtme ihtimaline karşılık 4^{ncü} Tümen bu hattı da kontrol etmektedir.³⁹

Fahrettin Paşa ise çıkmaza girmeye başlayan harekât hakkında daha soğukkanlı ve akılcı bir yaklaşım sergilemektedir. Onun cephe komutanına gönderdiği raporda düşmanın 8^{nci} Tümeni geri atarak Güzelim Dağı'na yerleşmesi sonrasında harekâtı ikiye ayırmak gerektiğini vurgulamaktadır. İlk aşamada öncelikle Afyon Ovası doğu kesiminde tutunmak isteyen Yunan tümenleri geriye, ovanın batısına atılmalıdır. Ancak bundan sonra ikinci aşamada acele edilmemeli, esaslı incelemelerden sonra Afyon çevresindeki Yunan tahkimatlarına taarruz düşünülmelidir. Bu yüzden bir an önce 2^{nci} Kolordu 8^{nci} Tümenle aynı hizaya gelerek muharebeye daha aktif şekilde katılmalıdır.⁴⁰

İki kolordu komutanı; Fahrettin (Altay) Paşa ile Selahattin Adil Bey arasındaki iletişimsizlik ve eşgüdüm zaafı harekâtı giderek Türkler açısından daha da anlamsız bir hale getirmektedir.

Soğuk ve sisli bir 3 Ekim sabah sessizliğini top sesleri böler. Son bir yıldır Bozhöyük-Eskişehir arasında asılı kalan o kesif barut kokusu 22 günlüğüne Haymana-Polatlı kesiminde gezmiş, şimdi Afyon’un etrafına gelip yerleşmiştir.

Tam on bir ay boyunca da gitmeyecektir.

Ortada duran Afyon tepeleri Yunanlar için “vatanlarına dönüş yolunu tutan”, Türkler içinse “istiklale açılan” kapı durumundadır. Bu nedenle her iki taraf da Balmahmut-Güzelim Dağı-Kalecik tepeleri hattını ele geçirmeyi çok istemektedir. Afyon tepeleri, Türkler için stratejik üstünlük, Yunanlar içinse “olmak ya da olmamak” anlamındadır. Bu durumda iki buçuk aydır 4.

Tümeni ile burada bulunan ve tahkim ederek tepelere yerleşmiş olan Yunanlar daha avantaj sahibidir.

Bu nedenle 3 Ekim günü özellikle Güzelim Dağı çevresinde çok şiddetli muharebeler olur. Kuvvetler denk gibidir. 4^{ncü} ve 8^{nci} tümenler birlikte Güzelim Dağı'na, 3^{ncü} Kafkas Tümeni, Çıkrık-Anbanaz (Beyyazı) hattına saat 14:00'de taarruza başlayacaktır. 7^{nci} Tümenin bir alayı Gazlıgöl ve Anbanaz kesimine karşı ordu sağ kanadını korumakta, diğer iki alayı ise ihtiyatı oluşturmaktadır.⁴¹

İki gündür yoğun sis ve yağış nedeniyle hava keşfi yaptıramayan Batı Cephesi karargâhını ise kötü bir sürpriz beklemektedir: Miralay Kâzım (Sevüktekin) Bey'in 8^{nci} Tümeni harekâtın merkezi konumundadır ama tümenin 131 ve 189^{ncü} alaylarının her birinin karşısında birer Yunan tümeni yerleşmiş durumdadır. Dahası, karargâh Yunan 12. Tümeninin de cepheye yanaşmış olduğundan haberdar değildir. Oysa 2^{nci} Kolordunun 8^{nci} Tümen taarruzunu desteklemesini esas alan tüm senaryolar aslında cephe de iki düşman tümeni olduğu bilgisine dayalıdır.⁴²

Bu sayısal üstünlüğe de güvenen düşman sabah erken saatte sisin içinden fırlayarak 8^{nci} Tümenin 131 ve 135^{nci} alayları üzerine taarruza başlar. Henüz 4^{ncü} Tümen cephe emrindeki konuma gelebilmiş değildir. Tümen komutanı Kâzım Bey durumu düzeltmek için gece yarısından sonra Mehmet Sabri (Erçetin) Bey'in tümeniyle birlikte Güzelim Dağı'na taarruz planlamış ve bu yönde tümen emri oluşturmuşsa da, gerçekte alayları taarruz etmek bir yana, artık yerinden kıpırdayacak durumda bile değildir. Kontoules ise asıl hamlesini geceye saklamıştır; Yunanlar 1. ve 2. tümenleri ile 4. Tümenin bir alayından oluşan yaklaşık 11.000 kişilik bir kuvvetle Güzelim Dağı'na taarruzu şiddetlendirir. 8^{nci} Tümen, 4.000 kadar tüfekle bu dalgayı kırmak, ayrıca üç topçu taburunun mermi sağanağına dayanmak zorundadır.⁴³

3 Ekim sabaha karşı silahlar susar ve her iki taraf da ertesi gün için kıtalarını düzene sokmanın telaşına düşer. 8^{nci} Tümen bütün gece Güzelim Dağı zirvesini iki katından fazla düşmana karşı savunmuş, ancak yardıma geleceğini düşündüğü Selahattin

Adil Bey'in tümenlerinin başka bir hatta muharebeye girmesiyle dağda daha fazla tutunma olanağı kalmamıştır. 2^{nci} Kolordu ise Afyon'a taarruza giderken kendisini bir anda hatlarını savunmaya çalışan durumunda bulmuştur. Üç gündür irili ufaklı çarpışmalara giren ve bugün çok ağır düşman baskısına maruz kalan 8^{nci} Tümen fazlasıyla hırpalanmış durumdadır. 135 ve 189^{ncü} alaylar Derbent Boğazı istikametinde iki-üç kilometre doğuya çekilerek buraya tutunur. 131 ve 52^{nci} alaylar ise Çavdarlı kuzeybatısındaki sırtlarda yeni mevzi tutarlar. Yunanlar da bu kuvvetli direnişle boğuşmaktan yorgun düştüğünden harekâtı kesip takibi bırakırlar. Ancak 4 Ekim günü sabah olurken Güzelim Dağı'nın büyük kısmı artık düşman elindedir.⁴⁴

4 Ekim Salı, nispeten havanın açık olduğu bir gündür. Alınan keşif raporlarından ve Yunan 1. Tümeninin Kozluca kesimine taarruzundan 2^{nci} Kolordunun sağ kanadını kuşatmaya çalıştığı hissine kapılan Selahattin Adil Bey Cephe Komutanlığı'na *"ezilme veya kuşatılma durumuna düşmesi halinde kolordusunu geriye çekeceğini, ancak bu çekilmeyle Bayat-Emirdağ-Bolvadin hattını kapatamayacağını"* söyleyerek karargâhın bu durumda planının ne olduğunu sorar. İsmet Paşa'nın cevabı nettir: *"Harekâtın amacı hızlı davranarak düşmanı Gazlıgöl Deresi'nin batısına atmaktır. Bu amaç değişmemiştir. Kolordu cepheden bir baskıya maruz olmayıp, bir iki tümen tahsis ederek sağ kanadındaki düşman hareketini önleyebilir. Hemen tahsis ediniz."*⁴⁵

İsmet Paşa ayrıca harekâtı desteklemek ve düşman hamlesini karşılamak maksadıyla 1^{nci} Kolordudan 15^{nci} ve 57^{nci} tümenleri Bağlıca, 4^{ncü} Kolordudan da 5^{nci} Kafkas Tümenini Alikel bölgesine yürütmeye başlar.

3^{ncü} Kafkas ve 8^{nci} tümenler cephelerine taarruz eden düşmanı püskürtür, 2^{nci} Süvari Tümeniyle 7^{nci} Tümen de 1. Yunan Tümeninin sağ kanattan kuşatma girişimini durdurmayı başarır. Günün sonunda Frangou'nun tümeni Karaaslan Tepesi ve Kozviran batı sırtlarını ele geçirmiş ama hattını ilerletememiştir. Bununla birlikte Güzelim Dağı'nı Yunanlardan geri almak için yapılan karşı

taarruzlar da sonuç vermez. Günün tek önemli kaybı 6^{nci} Tümenin bir gün önce Kalecik kesiminde işgal ettiği tepelerden çekilmek zorunda kalması olur. 49. Alayla takviye edilen Yunan 4. Tümeni gün boyu süren çarpışmaların ardından Nazmi (Solok) Bey'in tümenini iyice güneydoğuya atar.⁴⁶

Yunanların üç tümenle yaptıkları taarruz başarısız olurken aktif muharebe sahasından çok uzakta, en kuzeyde de 'Deli' Halit Bey komutasındaki Kocaeli Grubu boş durmamaktadır. Bir gün önce 17^{nci} Tümeniyle Çalcaabaşı Tepesi'ne taarruz edip işgal eden grup, bugün de Yunan 3. Tümeninin tepeyi geri alma girişimlerini boşa çıkarır. Hacı Arif (Örgüç) Bey komutasındaki 1^{nci} Süvari Tümeni'nin karşısında ise Yunan 7. Tümeni vardır. Hattını başarıyla müdafaa eden süvariler ertesi gün ise Söğüt-Eskişehir hattında düşmanın başına bela olacaktır.⁴⁷

Güneyde Güzelim Dağı Muharebeleri dördüncü gününe girerken cepheye yavaş yavaş bir belirsizlik havası hakim olmaya başlamıştır. Fahrettin Paşa'nın kolordusu 2^{nci} Kolordunun sağına destek ve örtme için gelmiştir ama 2^{nci} ve 14^{ncü} süvari tümenleri adeta piyadeyle iç içe geçmiş gibidir.⁴⁸ Havanın da nispeten açık olması nedeniyle Yunan uçakları da muharebelere müdahil olmakta, zaman zaman güç dengesini ciddi anlamda sarsmaktadır.⁴⁹ Ancak Türk topçusunun isabetli, yoğun ateşi Yunan 1. Tümeninin olduğu yere çakılmasına neden olur. Yunan 2. Tümeninin Oyuklutepe'yi almak için bir alayla yaptığı taarruz ise ağır kayıp verdirilerek püskürtülür.⁵⁰

Harekâtın giderek sıkıntıya girdiğini gören iki kolordu kumandanı, Fahrettin Paşa ve Selahattin Adil Bey İscehisar'da buluşurlar. Alınan karar gereğince Süvari Kolordusundan 2^{nci} Süvari Tümeni, Selahattin Adil Bey'in kolordusu emrine girerek bu kolorduyla birlikte taarruza katılacaktır. 3^{ncü} Süvari Tümeni, Kozviran'da savunmaya geçecek ve fırsat buldukça da düşman gerisine akınlar yapacaktır. Süvari Kolordusu da 8^{nci} Piyade Tümeni emrinde olmak üzere Güzelim Dağı'ndaki düşman ilerleyişini durdurmaya çalışacaktır. Bu harekât planı Cephe Komutanlığına bildirilir.⁵¹

Görüldüğü gibi Afyon Cephesi'nde durum arap saçına dönmüştür. Süvari ve piyade tümenleri iç içe girmiş; kimin savunmada, kimin taarruzda olduğu iyice karışmıştır. Her iki kolorduya ve düşmanın hareketlerine hakim, tüm bu unsurlara yukarıdan ve geriden bakarak yönetebilen bir üst komuta merciinin cephe olmaması en önemli sıkıntıdır. Ancak bu sorunu da gören Mustafa Kemal Paşa birkaç gün içinde çözümü üretecektir. Yine de iki başarılı kolordu komutanı aylardır edindikleri tecrübeyle açılan her gediği yamamaya, tümenlerin yetmediği yerde alayları cephenin bir kanadından öbürüne koşturmaya devam ederler.

Mehmet Sabri Bey'in 4^{ncü} Tümeni mevziini, 42^{nci} Alayını ve bir bataryasını 3^{ncü} Kafkas Tümenine bırakarak diğer iki alayıyla cephe sağ kanadına yetişmek için harekete geçer. 2^{nci} Süvari ve 7^{nci} Piyade tümenleriyse sabah 06:00'dan beri Yunan 1. Tümeninin taarruzlarına cansiperane dayanmaktadır. Öğle saatlerinde Bostanlı güneydoğusundaki 23^{ncü} Piyade Alayının takati kesilince Yunanlar bir miktar da olsa ilerlemeyi başarır. Ancak 14:30'da yetişerek 2^{nci} Süvari Tümeninden mevzileri devralan 4^{ncü} Tümen durumu dengeler. Bir alayını örtme maksadıyla 4^{ncü} Tümenin sağında bırakarak Selimiye kuzeybatısında toplanan Ahmet Zeki Bey'in süvarileri Yunan tümeninin ilerleyişini durdurur ve taarruzu kırar.⁵²

42^{nci} Alayla takviyeli 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise gün doğumundan beri 2. Yunan Tümeninin ağır taarruzuna maruz kalmış, ancak her saldırıyı fedakârca karşılamış ve püskürtmüştür.⁵³ Akşam olurken subaylar birbirine karışan taburları yeniden düzenlemeye, yaralıları sargı yerlerine sevk etmeye koyulmuşlardır. Karargâhtan bir hafta önce kendi isteğiyle alaya gelen Zeynel Çavuş Giresunluların konuşmasına hemen alışmış olsa da aradaki farkı anlar, etrafındaki eratin şivesinden kendi alayında olmadığını fark eder:

“Gardaş geçmiş olsun. Memleket neresi?”

“Trabzon,” cevabını veren delikanlı da anlamıştır Zeynel Çavuş'un tümeninden olmadığını.

“Bu 3^{ncü} Fırkadır ağam, Kafkas Fırkası. Sen yeni gelen Giresun Alayı'ndansın herhal?”

Bir süre sohbet ederler. Kütahya-Eskişehir, Haymana anıları bitmek bilmez. Hava iyice kararmaya döndüğünde mevzilerde bir koşturma başlar:

“Fırka kumandanı gelmekte aғam. Dadaylı Halit’tir adı. Bakma öyle ufak tefek tıknaz durduğuna, tek başına fırkanın yarısıdır. Bizim kumandanın olduğu yerden Yunan toz bile alamaz evelallah. Hep böyle mevzidedir ama hiçbir şey olmaz ona.”

Zeynel Çavuş alayını bulup akşam karavanasını yakalamak için doğrulurken aklına yine kumandanı Şehit Miralay Nazım Bey gelir:

“Tövbe de Trabzonlu! Allah korusun!”

5 Ekim 1921 Çarşamba

Ankara’da, cepheden uzakta verilmekte olan bir diplomasi savaşı nasıl bütün bir istiklal mücadelesini etkilemekteyse, Eskişehir’de Papoulas’ın karargâhında o sırada gelişmekte olan olaylar da, Yunanların “Küçük Asya Faciası” adını verecekleri, cehenneme giden yolun taşlarını döşemektedir. Yunan karargâhı savaşmayı bırakıp siyasete soyunan kurmayları yüzünden büyük bir karmaşa yaşamaktadır. Ordu Kurmay Başkan Yardımcısı Albay Sarıyanis’in harekâtı izlemeye gelen Yunan gazeteci Karvounis’e verdiği beyanatta başarısızlığın sebebi olarak Prens Andreas’ın tereddüt ve kararsızlığını göstermesi fitili ateşlemiştir. Sarıyanis’in suçlamaları hem ordu karargâhında hem de II. Kolordu içerisinde kulaktan kulağa fısıldanır olmuş ve Yunan üst komuta kademesi birbirine düşmüştür.⁵⁴

Özellikle gazeteci Karvounis bu açıklamaları Atina’da yayınlayınca kral da zor durumda kalır ve Sakarya’nın etkisi beklenenden daha çabuk ve sert şekilde çarpar Syntagma’nın* duvarlarına. Prens Andreas karargâhtan dışarı bilgi sızdırarak dedikodu yayını ifşa etmeden önce durumu ordu komutanı General Papoulas’a mektupla bildirir. Özür ve ceza beklediğini, olmadığı takdirde

* Atina’da Yunan Parlamentosu’nun bulunduğu meydanın adıdır. Günlük konuşmada Yunan Parlamentosu da bulunduğu meydanın adıyla anılır.

Sarıyanis'i ifşa edeceğini söyler. Ordu komutanı ise verdiği cevapta Sarıyanis'in böyle bir şey yapmadığına dair yemin ettiğini, tüm kolordu komutanlarının nasıl savaştıklarını bildiğini ve hepsine güvendiğini belirterek prensten üzülmemesini, görevine sükunetle devam etmesini ister. Prens, ordu komutanının bu sözleri üzerine sızıntıya yol açan ifşa etmekten vazgeçer.⁵⁵

Ancak daha sonra kendisine kolordusuyla yerleşmesi ve tahkim etmesi söylenen sahayı görünce içinde bulundukları belirsizlik iyice gün yüzüne çıkmış olur. Sakarya hezimetinin üzerinden iki hafta geçmesine rağmen hâlâ ordu komutanı ve karargâh ne yaptığını bilemez durumdadır. Karargâh cepheyi görmeden, harita üzerinde, hatta çoğu kez doğrudan Savaş Bakanı Teotokis'in talimatları doğrultusunda hareket eden kurmaylardan oluşmaktadır. Afyon'a yapılacağı anlaşılan Türk taarruzunu karşılamak için güneye sevk edilen I. Kolordu ile Eskişehir'de kalan III. Kolordu arasındaki geniş açıklığı savunması emredildiğinde majesteleri şapkasını önüne koyar ve düşünmeye koyulur. Hakkındaki *"istekli savaşmadı, onun yüzünden kaybettik"* söylentileri giderek artmakta ve siyasi propagandaya dönüşmektedir. Verdiği söze rağmen Papoulas'ın bunların önüne geçmemiş olması iki komutan arasındaki ipleri koparır. Prens Andreas üç aylık bir izin isteyerek cepheden ayrılır. Onun yerine de 2 Ekim'de, tümenleri I. Kolordu emrine verilerek lağvedilen Güney Tümenler Grubu komutanı General Trikupis atanır.⁵⁶

Yunan Ordusunun Sakarya'da uğradığı bozgunun baş müsebbibi olan Venizelosçu Albay Sarıyanis *"yavuz hırsız ev sahibini bastırır"* misali, aranan günah keçisini zahmetsizce bulmuştur.

Bu sadece başlangıçtır. Asıl cepheden kaçanların, ihtiyattayken yardıma gitmeyenlerin dümene geçip Yunanistan'ı on yıllarca sürecek bir kaosa sürükleyecekleri maceranın başlangıcı.

İşte General Trikupis altı aylık bir aradan sonra yeniden aktif muharebe sahasındadır. Panikle olmuş olsa da, bu belki de Papoulas'ın on aydır aldığı tek doğru karardır.

Ama kumarla harp kazanılmaz.

26 Ağustos 1922 Cumartesi

Saat 04:55

2^{nci} Süvari Tümeninin kumandanı Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey zifiri karanlıkta saatini görmeye çalışmaktadır. Kâh yedekte çıktıkları kah sırtına bindikleri atları da bu yürüyüşte çok hırpalanmıştır. Daha hızlı hareket etmeleri ve taarruz başladığında Tekealanı'nda olabilmeleri için havanın biraz olsun aydınlanması gerekmektedir. Oysa hava aydınlandığında taarruz çoktan başlamış olacaktır.

“Yüzbaşı, dün ordu emrinde topçu tanzim ateşinin 04:30'da başlayacağını yazmıyor muydu?”

Havanın aydınlanmasına daha bir buçuk saat vardır ve insanüstü bir çabayla gece kaybettikleri zamanı büyük oranda kazanmış, diğer tümenlerle olan arayı kapatmışlardır. Bir an önce Darıderesi'ne varıp hem atları sulamaları hem de biraz soluklanmaları gerekmektedir. Belli etmeseler de kulakları top seslerine, burunları barut kokusuna kesilmiştir. Aylardır hasret kaldıkları o gürlemeleri işitebilmek için neredeyse yere basmadan yürümektedirler. Ancak gece hâlâ alabildiğine karanlık, dağlarsa inadına sessizdir. Herkesin aklına düşüp yüreğini sıkıştıran “*yoksa?*” sorusunu tümen kurmayı Yüzbaşı Cevdet (Bilgişin) Darıderesi'ne inen yamaçtan aşağı bırakıverir:

“Kumandanım bir terslik mi var? Ola ki taarruz ertelenmiş olmasın? Düşmanın ihtiyat kolordusu cepheye gelmiş, bizim karargah bunu görünce hareketi ertelemiş olabilir mi?”

Ahmet Zeki Bey buna ihtimal vermemekle birlikte, bütün gece yaşadıklarını düşününce aynı tedirginliği hisseder:

“Geçen sene Ekim'deki Afyon taarruzunda olduğu gibi mi?”

* * *

6 Ekim 1921 Perşembe

General Trikupis kendisine verilen Afyon cephesine yetişerek I. Kolorduya destek olma emri uyarınca 5. ve 13. tümenleriyle güneye hareket etmiştir. Papoulas'ın bu panik hamlesi düğümlenme noktasına gelen Güzelim Dağı Muharebelerine bir anda hareket getirir. Trikupis'in iki tümenle güneybatıya doğru harekete geçmesi üzerine İsmet Paşa da 15^{nci}, 57^{nci} ve 5^{nci} Kafkas tümenlerini cepheye doğru yürütmeye başlamıştır.⁵⁷

Yola çıkan takviye nedeniyle özgüveni geri gelen General Kontoules Oyuklutepe'yi ele geçirmek üzere 2. Tümen'e taarruz, 1. Tümen'e ise karşısındaki Türk kuvvetlerini oyalama görevi verir. Daha sonra her iki tümen birlikte hareket ederek Karaarslantepe-İntepe zirve hattını ele geçirecektir. Planlandığı şekilde Valettas'ın tümeni sabah 08:00'de taarruza başlar ve çok çetin çarpışmaların ardından Oyuklutepe'yi ele geçirir. Ancak ağaçlık zirve mevzilerini işgal eden Yunan alayı çok ağır zayıyata uğramıştır. Hemen ardı ardına gelen karşı taarruzlara dayanamaz ve tepe yeniden Türklere geçer.⁵⁸

Dimaras'ın 4. Tümeninin ise savunacağı cephenin emniyetini sağlayabilmesi için Mihal (Nuribey) köyü etrafındaki tepeleri ele geçirmesi gerekmektedir. Diğer piyade tümenlerine göre daha farklı bir yapısı olan Nazmi (Solok) Bey'in 6^{nci} Tümeni, Kuvayı Milliye müfrezelerinden bir araya gelmiş bu mürettep özelliğine rağmen yine de iyi direnir. Gün boyu süren muharebeler sonunda en fazla, Dadak-Mihal hattına çekilerek yeniden mevzilenirler. Yunan 4. Tümeni Ayvalı kuzeyindeki Mihal'a hakim tepeleri ele geçince daha fazla ilerlemez ve olduğu hattı tahkim etmeye koyulur. 6^{nci} Tümenin çekilmiş olsa dahi tutunmayı başardığı Kocatepe'nin güney-güneybatı sırtlarındaki bu hattın ne kadar büyük önemi olduğu ancak on ay sonra anlaşılacaktır.⁵⁹

* * *

* Oyuklutepe Yunan kaynaklarında "Olyatepe" olarak yer alır. Güzelim Dağı'nın kuzeye, Eskişehir yönünde devamı olması nedeniyle, Sivritepe-Oyuklutepe hattı taktik öneme sahiptir.

26 Ağustos 1922 Cumartesi

Saat 05:00

Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey akıncı rehberlerin önüne geçtiğinden beri bir yandan atını yürüttüğü dar patikayı kaybetmemeye çalışırken bir yandan da top sesleri duymaya çalışmaktadır. Zihninin bu şekilde bölündüğü bir anda uzaklardan gelen tek, boğuk bir sesle irkilir:

“Yoksa? Başlıyor mu?”

Tümenin tamamı yorgunluktan ve gece yedikleri soğuktan dolayı perişandır. Belki de karanlıkta kayalıkların arasında bastıkları yeri görmeye çalışmaktır onları böylesine tüketen. Yine de hiç ses çıkarmadan, dimdik süzölmektedir gölgeler Darıdere'si'ne. Bir anda Çiğiltepe güney yamaçlarının aydınlanmasıyla bütün kafalar o yana döner. Ve ardından cehennemin içinden süzölüp gelen bir gök gürültüsü! Bir tane daha, bir tane daha. Ortalığın gündüz gibi aydınlandığı o anda artık Çiğiltepe'de yer ve göğün birbirine karıştığını görebilmektedirler. Patlamalar uğultulara, kayaların parçalanma sesleri vızıltılara karışmaktadır. Bütün *“sessiz olun”* uyarılarına rağmen arkalardan bir süvarinin haykırışı araya karışır: *“Allah'ım sen ordumuzu muzaffer eyle!”*

Hiçbir subay kızmaz bu sefer.

Koro halinde bir ikrar, topların korosuna katılır: *“Amin!”*

Kilittepe'yle Dikmenbaba Tepesi arasında mevzilenmiş 57^{nci} Tümen'in 75 mm'lik sahra bataryaları üç buçuk senelik kan ve gözyaşının, yakılıp yıkılan yüzlerce köyün, katledilen binlerce köylünün hesabını sormaktadır.

Gün artık merhamet günü değildir.

Trikupis'in kolordusu için cehennemin kapısı açılmıştır.

Ahmet Zeki Bey bir sene önce Sivrihisar'ı bastıklarında karşılaştığı manzaraları, köylerde gördüğü insan aklının almayacağı mezalimi hatırlar:

“Çok şükür!”

* * *

6 Ekim 1921

İsmet Paşa sabah geldiği Sivrihisar'dan ayağının tozuyla Fevzi Paşa'ya gönderdiği raporda sıkıntısını şu şekilde özetlemektedir: “*Seyitgazi güney bölgesindeki düşman durumunu tespit etmek üzere yapılan tayyare keşfinde, bölgenin kesif sis ve bulutlarla örtülü olmasından, esaslı bir sonuç alınamadı.*” Oysa o sırada Yunan 9. Tümeni Kırgız Dağı batısına, Bozhüyük kesimindeki 7. Tümen ise Eskişehir'e kaydırılmaya başlanmıştı. İsmet Paşa'nın alacağı kararlarda yegâne dayanağı kolordulardan gelecek raporlardır. Kemalettin Sami Bey'in 4^{ncü} Kolordusundan Seyitgazi'den güneybatıya doğru bir tümenin hareket halinde olduğu bilgisi gelir. Bu, Yunan 5. Tümenidir. İzzettin (Çalışlar) Bey'in raporunda da güneybatıya doğru intikalde olan iki Yunan tümeninden bahsedilmektedir. Bir gün önce bir esirden alınan “*halihazırda Afyon'da bütün Yunan I. Kolordusu bulunuyor*” bilgisinden hareketle, İsmet Paşa giderek daha çetrefilli hale gelen tabloyu görür:

“Afyon'da düşmanın dört tümen ve iki bağımsız alayı var. Yoldaki iki tümenle birlikte altı tümenden fazla bir kuvvet eder.”⁶⁰

Bu durumda düşmanı “Gazlıgöl'ün batısına atma” ya da “Afyon'u geri alma” gibi hedefler yerine, Sakarya Meydan Muharebesi gibi bir kan denizinden çıkmış ordunun gücünü aşmayacak, ama ileride vurulacak son darbeye dayanak oluşturacak bir hattı zapt edip yerleşmek en doğru hareket tarzı olacaktır.

Gerçekten de Afyon cephesindeki birlikler Haymana-Polatlı arasında 22 gün kıyameti yaşadıktan sonra harap durumdadır. Fahrettin Paşa, Cephe Komutanlığına gönderdiği yazıda “*harekâtın mevzii muharebeleri haline geldiğini, bu durumda süvari birliklerinin de kolordu şeklinde kullanılmasının bir anlamı kalmadığını, süvari tümenlerinin de Selahattin Adil Bey'in emrinde kullanılmasının uygun olacağını*” belirterek yaşadığı ruhsal rahatsızlık nedeniyle Konya'da tedavi görmek üzere bir süre izin istemektedir. İsmet Paşa bu talebe vereceği cevapta Fahrettin Paşa'yı

tümenlerinin kullanımı konusunda serbest bırakmakla birlikte, tedavisini muharebelerden sonraya ertelemesini ister.⁶¹

Tek başına Güzelim Dağı'nı işgal etmenin bir anlam taşımadığını, dağın kuzeye ve güneye uzantısı olan tepeleri de zapt etmesi gerektiğinin farkında olan General Kontoules 6 Ekim sabahı 1. Tümenini karşısındaki 8^{nci} Tümeni oyalama göreviyle Güzelim Dağı'na, 2. Tümeni de 3^{ncü} Kafkas Tümeni mevzilerine taarruz ederek ele geçirmesi için Sivritepe-Oyuklutepe hattına sürer. Plana göre daha sonra iki tümen birlikte hareket ederek Karaarslantepe-İntepe zirve hattını işgal edecektir. 2. Tümen saat 08:00'de taarruza başlar ve çok kanlı muharebelerin ardından Sivritepe'nin ağaçlık zirvesini ele geçirir. Ancak tümenin 1. Alayı çok ağır zayıat vermiştir ve 3^{ncü} Kafkas Tümeninin kuvvetli karşı taarruzlarına karşı koyamaz. Oyuklutepe'deki kuzey kanadını iki-üç kilometre doğuya kırsa da Sivritepe akşam olurken yeniden 'Dadaylı' Halit Bey'in Mehmetlerinin elindedir.⁶²

Albay Dimaras'ın 4. Tümeninin ise Mihal (Nuribey) köyü etrafındaki tepeleri ele geçirerek cephe bütünlüğünü sağlaması gerekmektedir. Tümenin 35. Alayı gün boyu süren çabasının sonunda en fazla Küçük Kalecik güney-güneydoğusunda Kurtkayası-Halıkayası-İnciktepe hattına kadar ilerleyerek durur. Böylelikle 6^{nci} Tümen bugün de mevzilerini muhafaza etmiş olur. Trikupis'in II. Kolordusu ise günün sonunda cepheye 28 kilometre mesafededir.⁶³

Gece yarısını geçerken İsmet Paşa gönderdiği cephe emriyle yavaş yavaş muharebelerin geldiği noktayı da kolordulara duyurmaktadır: “*Ordu 2^{nci} ve 5^{nci} kolordular ile 6^{nci} Tümeni'yle Afyon etrafında hasıl olan cepheyi muhafaza etmek kararındadır. Kolordular durumlarını muhafaza edecekler ve mevzilerini savunacaklardır.*” Oysa 3^{ncü} Kafkas Tümeni Oyuklutepe zirve hattını boşaltarak iki-üç kilometre doğuya çekilmiş ve yeniden cephe

* Yunan kaynaklarında “*ele geçirilen zirvesi ağaçlık tepe*” ifadesi Oyuklutepe (Olyatepe) için kullanılmaktadır. Ancak Yunan 1. Alayının ele geçirdiği ve daha sonra 3^{ncü} Kafkas Tümeninin karşı taarruza aldığı tepe Dede Sivrisi'dir. Oyuklutepe 6 Ekim 1921 akşamı kısmen Yunanların eline geçmiş durumdadır.

tutmuştur.⁶⁴ Bu hareket tarzı bile sath-ı müdafaanın bittiğinin, yeniden hat müdafaasına dönüldüğünün kanıtı gibidir.

Asım (Gündüz) Bey ise sabah Başkomutanın gönderdiği emri hatırlatma gereği hisseder: “*Paşam, Mustafa Kemal Paşa’dan gelen emirde ordunun on gün sonra Afyon kesimine taarruz edebilecek duruma geleceği, Eskişehir hattında bir-iki tümen bırakılmasının yeterli olacağı yazıyordu. Gazi Paşa kesin kararını vermek için düşüncelerinizi bekliyor.*”⁶⁵

“Hayır” kelimesini kullanmadan nasıl hayır denir? Hele ki reddedilmesi gereken Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi ise!

İşte Başkomutanın Türkiye’nin tapusunu geri almaya Lozan’a onu gönderme nedeni, İsmet Paşa’nın verdiği cevaptaki gizli hayırda gizlidir:

“Ordu büyük kısmını ve hatta bütün orduyu, Konya demiryoluna istinat ettirerek, güneye almak cidden yerindedir. Bu suretle meydana gelecek durumda, demiryolunun kuzeyinde bir kısım kuvvetimizle kalarak ve Eskişehir istikametinden bir taarruza karşı bunların kanadını Emirdağ’a kadar kırmayı da göze alarak, ordunun büyük kısmı ile demiryolu güneyinden kuzeye doğru taarruzla kesin sonucu aramak söz konusu olabilir. Bu durumun meydana getirilmesi için bütün ordunun cephanesi Konya demiryolu üzerine indirilmiş olmak lâzımdır. Bu hazırlığın en elverişli hallerde bir aydan fazla uzamasından endişe ederim.”

Oysa Batı Cephesi Kumandanının aklı Gazi Paşa’nın emrindeki diğer maddede takılı kalmıştır. Malta’dan kendi olanaklarıyla kaçarak İtalya üzerinden Kuşadası’na gelmeyi başaran ve göreve hazır olduğunu bildiren Ali İhsan (Sabis) Paşa 26 Eylül’de Ankara’ya çağırılmıştır.⁶⁶ Emirde de Afyon için yakın zamanda planlanan harekâta kendisinden yararlanılmak istendiği, bu nedenle Ali İhsan Paşa’nın “Güney Cephesi Komutanı” unvanıyla şimdiden Afyon’daki kuvvetlerin başına geçirilmesinin düşünüldüğü yazmaktadır.⁶⁷

Cephenin yeniden ikiye bölünmesi, komutada iki başlılık ihtimali İsmet Paşa'yı rahatsız eder. İkmalden asker sevkiyatına, yetki sahası belirlenmesine kadar pek çok sorunu beraberinde getirecek olan bu uygulamadan vazgeçilmesi için altı ay önce verdiği mücadeleyi düşünür. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri arifesinde Refet Paşa'yla bu yüzden büyük sorunlar yaşamışlar ve cephenin tahkimatı gibi konularda çok değerli haftalar kaybetmişlerdir. Şimdi yeniden aynı sıkıntılarla karşılaşma noktasındadır. Ama "evet" derken itiraz edebilmek başlı başına bir diplomasi yeteneğidir. İsmet Paşa da diplomasinin savaşın farklı bir şekli olduğunu gayet iyi bilmektedir. Başkomutanın emrine verdiği cevabı yazdırmaya devam eder:

"Ordu büyük kısmının güneye intikali uzamasa dahi, bugün Afyon cephesindekileri bir komuta altına vermekte fayda vardır. Cephe ikiye bölününce, gerek şimdiden ve gerekse ordu büyük kısmının intikalinden sonra, bütün geri hizmetlerin Başkomutanlık tarafından yapılması icap eder. Güney Cephesinin istinat edeceği Konya bölgesi hem erzak hem taşıt araçları itibarıyla asıl kaynaktır. Bugün 1^{nci} ve 4^{ncü} kolordular dahi Konya'dan beslenmektedir. Eğer bu kaynaklar iki ordu arasında bölünürse, ihtiyaçların giderilmesinde zorluklar olacaktır. Bu zorlukların karşılanamayacağı denenmiştir. Arz ederim."⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa Güzelim Dağı Muharebelerinde yaşanan iletişim sorununun, iki değerli kolordu komutanının cepheye bir üst komuta altında eşgüdüm sağlayamadıkları için hedefin gerisinde kaldığının farkındadır. Sorunu görmüş ve çözümünü üretmiştir. Ama İsmet Paşa iki başlılık tehlikesine dikkat çekince Cephe Kumandanını rahatlatacak küçük ama önemli bir rötuş yapar. Başkomutanın nihai kararı 7 Ekim öğleden sonra Batı Cephesi Karargâhı'na ulaşır. Buna göre Ali İhsan (Sabis) Paşa da İsmet Paşa gibi eşit yetkiyle cephe kumandanı olmayacak, cephe ikiye bölünmeyecek, Batı Cephesi Komutanlığı kuruluşu altında Afyon kesimindeki kuvvetlerden sorumlu olarak görev

yapacaktır.⁶⁹ Asım Bey tam da İsmet Paşa'nın aklından geçeni ke-
limelere döker: “*Yani birkaç kolordudan sorumlu, ordu komutanı
gibi. Cihan Harbi'ndeki kolordu, ordu, Yıldırım Orduları Grubu
komutanlıkları gibi Paşam.*”

Ali İhsan Paşa'yla bir yetki-komuta krizi yaşamak zorunda
kalmayacağını anlayan Batı Cephesi Komutanı bu çalışma şekli-
ni kendisinin de uygun bulduğunu, böylece gerekirse kuzeydeki
tümenleri de bir grup altında toplayabileceğini, sevk ve idarenin
kolaylaşacağını Başkomutana bildirir.⁷⁰

Kısa bir zaman sonra, kendisi kolordu kumandanyken or-
duya komuta etmiş bir paşaya hükmetmenin tümenlere hükmet-
mekten daha zor olduğunu öğrenecektir. Ali İhsan Paşa'ya yeni
görevi tebliğ edilir. Karargâhının teşkil edilmesi için Milli Savun-
ma Bakanlığı'na yazı yazılır ve kendisine de Afyon kesimindeki
birliklerin başına geçmek üzere Batı Cephesi'ne hareket etmesi
söylenir.⁷¹ İsmet Paşa'nın uğraşmak zorunda kalacağı yeni sorun
yola çıkmaya hazırdır.

Ankara'da ise Başkomutan keyiflidir. Yıllardır batı emperya-
lizminin Türk'e kendi vatanında yaşattığı en büyük utançlardan
biri daha sona ermiş, Ankara-Bağdat Demiryolu'nda işlemler
Türkçe yapılmaya başlanmıştır.⁷²

1921 çok zor başlamıştır ama güzel bitecektir...

Bu sırada Yunan II. Kolordusu Türk kuvvetlerinin sağ kanadı-
nı kuşatmak üzere sabah erkenden harekete geçmiştir. Görevi Türk
kuvvetlerinin sağ kanadına, İscehisar ya da daha doğusuna doğru
baskı yapmak olan bu iki tümen bir gün önce cepheye bir günlük
yürüyüş mesafesine kadar yaklaşmıştır. Kontoules'in I. Kolordusu
ise Bavurdu'ya (Bugün Alanyurt) doğru ilerleyen bu tümenler-
le eşgüdüm sağlamak amacıyla hareketsiz kalır. Selahattin Adil
Bey'in 2^{nci} Kolordusu ile sıcak temasa girmesi beklenen asıl birlik
Yunan 5. Tümeni'dir ve bu nedenle 13. Tümen'den bir alay ve bir
topçu taburuyla da takviyeli halde sol kanatta ilerlemektedir. II.

Kolordu komutanı General Trikupis ise 13. Tümenin diğer iki alayı ve kolordu bağlı birlikleriyle sağ koldadır.⁷³

Frangou'nun 1. Tümeni Oyuklutepe sırtlarını tahkim ederken Valettas'ın 2. Tümeni de bir yandan Güzelim Dağı doğusundaki Türk birliklerini oyalamakta, bir yandan da Trikupis'in işini kolaylaştırmak için Bavurdu-İşcekarahisar yoluna doğru taarruz hazırlığı yapmaktadır.⁷⁴ Yunan 5. Tümeni cepheye ilerlemeye çalışırken bütün gün bu yürüyüşü engellemeye çalışan küçük Türk süvari birlikleriyle uğraşmak zorunda kalır. Ciddi bir muharebeye girmeden Yunan tümeniyle sıcak teması sürdüren ve sivrisinek gibi sokup kaçarak sürekli düşmanı taciz eden bu birlik İzzettin (Çalışlar) Bey'in 1^{nci} Kolordusunun süvari alayıdır. Bu taktik işe yarar ve zaman kaybetmelerine neden olur. Albay Trilivas'ın tümeni en sonunda Akhisar-Gökçe köylerinin arasından Bavurdu'ya (bugün Alanyurt) çıkan uzun, sarp Kıyır Boğazı'nda kamp atıp konaklamaya geçer.⁷⁵

Bir gün önce Selahattin Adil Bey'in "*düşmanın taarruzlarını kırdık ve durdurduk. Ancak bu uğurda kolordumun gösterdiği fedakârlığın boşa gitmemesi için acil takviye edilmemiz gerekmektedir*" çağrısına rağmen Batı Cephesi Kumandanı, İzzettin Bey'in 1^{nci} Kolordusunun tamamını muharebeye dahil etmek istemektedir. Her halukârda ordunun büyük kısmını zaten Afyon'a doğru kaydırmayı planlayan İsmet Paşa cephede iki kuvvetin dengeye ulaştığını, daha fazla birliğin muharebeye katılmasının bir anlamı olmayacağını düşünmektedir. Fahrettin Paşa'nın süvari tümenlerinden yararlanılarak da sağ kanattan kuşatma harekâtını önlemek mümkündür. Buna rağmen 2^{nci} Kolordu Komutanını rahatlatmak ve cephenin sağ kanadını kuşatma tehlikesine karşı örtmek için İzzettin Bey'in kolordusundan sadece 23^{ncü} Tümeni sağ kanada yürüterek, Hüsrevpaşahani kuzey-kuzeybatısında mevzilendirir.⁷⁶

Ancak düşmanın hareketlerine ait bilgiler birkaç saat gecikmeyle ulaştığından, önceki duruma göre alınan bu tedbir de yeterli olmamıştır. Trikupis'in iki tümeni Selahattin Adil Bey'in sağ

kanadını kuşatma pozisyonundan sadece bir gün uzaklıktadır. Bu durumda Selahattin Adil Bey kolordusunu çekerse 23^{ncü} Tümeni, Yunan II. Kolordusunun içinde bırakacak, ama gecikirse de kendisi kuşatılacaktır. Tecrübeli kumandan tıpkı Sakarya'da Kemalettin Sami Bey'in yaptığı gibi çözümü mecburen kendi içinden üretir; kolordunun tamamından arttırabildiği yaklaşık on taburluk bir kuvveti 4^{ncü} Tümen Kumandanı Yarbay Mehmet Sabri (Erçetin) Bey komutasında sağ kanadın arkasına yanaştırır. 4^{ncü} Tümenin bir alayını da 7^{nci} Tümene bırakarak bu takviyeyle birlikte derhal sağ kanada hareket eder. Bu şekilde düşmana olabildiğince zaman kaybettirecek, cephe savunulamaz duruma gelirse Bavurdu-İşcekarahisar hattına çekileceklerdir. Selahattin Adil Bey her ihtimale karşılık kolordu ağırlıklarının da bu hattın gerisine nakledilmeye başlanmasını emreder. 4^{ncü} Tümen bu kesime ulaşana kadar 3^{ncü} Süvari Tümeni Kıyır Boğazı kuzey sırtlarını tutar. Bu önlem bile o anı kurtarır, Yunan 5. Tümeninin öncü müfrezelerini püskürtür.⁷⁷

Aslında İsmet Paşa'nın da kafasında şekillenmeye başlayan plan budur. Öğle saatlerinde Başkomutana gönderdiği raporda düşmanın aldığı iki tümenlik takviyeyle taarruz edebilecek kuvvete sahip hale geldiğini, görünüşte bile olsa Yunanlara başarı kazandığı hissi vermemek için cepheyi geri almak istediğini yazar. Diğer kolorduların da katılacağı geniş çaplı bir muharebe için en fazla on gün içinde ikmal sisteminin işler hale gelmesi gerektiğini ama şu an için bunun mümkün görünmediğini, bu nedenle düşmanın üstün kuvvetlerle taarruzu halinde kesin sonuçlu muharebeyi kabul etmeyerek Paşa Dağı-Çay hattının batısına çekilerek yerleşeceğini belirtir.⁷⁸

7 Ekim akşamı Mustafa Kemal Paşa'dan gelen cevap bu teklifi uygun bulduğu şeklindedir. İsmet Paşa'ya şimdiden cephe gerisine doğru, kolayca muharebeyi kesmesini sağlayacak derinlemesine tertibatı almasını tavsiye eder. Başkomutanın bir önerisi de mevcut durumun sürdürülüp nihai taarruza kadar yerleşilen hatların elde tutulabilmesi adına düşmanı baskı altına almasıdır.

Bunun için de muharebelerin bu ve bir sonraki günkü seyrine göre 1^{nci} Kolorduyu da temkinli bir şekilde cepheye kuzeyden yaklaştırmalıdır.⁷⁹

Başkomutandan yeni harekât planına ilişkin onay gelir gelmez İsmet Paşa kolordulara 63 sayılı cephe emrini iletir. Buna göre 2^{nci} ve 5^{nci} kolordular bulundukları hatlarda kesin muharebe kabul etmeyeceklerdir. Süvarilerle destekli piyade müfrezeleri düşmanı oyalarken, her iki kolordunun ve 8^{nci} Tümenin asıl kuvvetleri Asarkale-Hamidiye hattına çekileceklerdir. Kalecik kesimindeki 6^{nci} Tümen ise bulunduğu hattı koruyacaktır. 23^{ncü} Tümen yeni yerleştiği mevzilerde kalacak, 1^{nci} Kolordunun kalanı Emirdağ ve güneybatısına intikal edecektir.⁸⁰ Papoulas, Eskişehir'de elinden kaçırdığı Türk Ordusunu yakalayabilmek için bir buçuk ay önce Ankara önüne kadar gelmiş, ancak hedefine ulaşamadığı gibi ordusunun üçte birini de bırakarak başladığı yere geri dönmüştür. İsmet Paşa bu hatayı yapmayacaktır. Sakarya'dan sonra Yunanları kovalamıştır evet, ama onları sıkıştırdığı yerde tutmaya ve son hamle için daha uygun bir anı kollamaya kararlıdır.

8 Ekim 1921 sabaha karşı 23^{ncü} Tümeni ve süvari alayını düşmanı oyalama göreviyle Hüsrevpaşahani-Yapıldak hattında bırakan 1^{nci} Kolordu, Emirdağ'a doğru yola çıkmıştır. Kolordunun diğer iki kıtası, 15^{nci} ve 57^{nci} tümenler akşam hava kararırken Emirdağ çevresine gelerek ordugâh kurar. 2^{nci} Kolordu da cephe emrinde söylendiği gibi, artçı müfrezelerin koruması altında saat 10:00'a kadar asıl kuvvetleriyle İscehisar Deresi doğusuna geçerek mevzilenmeye başlar. Yunanlar bu çekilmeyi ancak artçı müfrezelerinin çekilmesi sırasında fark edecek ve uzaktan topçu taciziyle yetinmek zorunda kalacaklardır. Selahattin Adil Bey'in sağ kanada sevk ettiği 4^{ncü} Tümen ise sabaha karşı Yunan 5. Tümeninin yürüyüş yolunu kapatacak şekilde Kıyır Boğazı'na ulaşarak 3^{ncü} Süvari Tümeninden mevzileri teslim alır. Emredildiği gibi ciddi muharebeye girmeyecek, 2^{nci} Kolordunun sağ kanadını ve çekilmeyi düşman taarruzuna karşı koruyacaktır. Nitekim sabah vadi-den herhangi bir direnişle karşılaşmadan çıkan Yunan 5. Tümeni

Bavurdu kuzeydoğusunda küçük bir tepeyi ele geçirerek ordugâh kurar. 13. Tümen ise köyün üç kilometre batısına yerleşir.⁸¹

8 Ekim 1921 gecesi Sakarya Meydan Muharebesi'nin takip evresi de resmen sona ermiştir. Bir iki gün daha ufak tefek çarpışmalar olsa da, her iki taraf da yerleştikleri bu hatları 11 ay daha muhafaza edecektir.

26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahına kadar...

26 Ağustos 1922 Cumartesi

Ahmet Zeki Bey ulaşması gereken bir hedef olmasa, durup kuş cıvıltılarını dinleyen bir sevdalı gibi, top seslerini dinleyecektir. Yamaçların ardında patlayan mermilerin aydınlattığı gökyüzü o an şiirler yazdıracak kadar güzel bir gün doğumudur. Bir an dönüp süvarilerine bakar. Patlayan her Türk bombası hayalet süvarilerin yüzündeki mutlulukta köz gibi yanıp sönmektedir.

Artık ortalığı kesif bir dumanın kapladığı anda Çiğiltepe güney yamaçları üstünde hiç sönmeyen bir şavkın giderek büyüdüğü görür 2^{nci} Süvari Tümeni kumandanı. Karargâh kurmaylarından Yüzbaşı Tevfık'ın tok sesi toplara eşlik eder; "*Tepedeki meşelikler çayır çayır yanıyor.*"

"Anımsıyor musun Yüzbaşı? Geçen sonbahar, Güzelim Dağı'na yaptığımız o son harekâtın gereksiz olduğunu düşünüyorduk. Şimdi anlıyor musun aslında ne kadar gerekli olduğunu? Bu toplar nereden atılıyor, biliyorsun değil mi?"

Bu ahenkli orkestranın maestrosu ise yine on bir ay önce 6^{nci} Tümenin onca güçlkle elinde tutmayı başardığı Kocatepe'den yönetmektedir bu konseri.

Üç buçuk yıllık gece sona ermekte, şafak sökmektedir.

Türk'ün şafağı!

Paşa'nın süvarileriye yüklenirler üzenkilere, geceyi yakalamak için.

Hayaletler dağın alacakaranlığında kaybolur...

KALEM VE KILIÇ

26 Ağustos 1922 Cumartesi
Saat 04:55

11^{nci} Süvari Alay komutanı Binbaşı Ali Rıza (Ülgenalp) Bey Çayhisar Köyü'nün kuzey çıkışına gönderdiği müfrezenin aldığı terribatı denetlemektedir. Saatlerdir Yunan hattının içinde at sürmüş ve sonunda Sincanlı Ovası'na bir adımlık mesafedeki köye ulaşmışlardır. Fahrettin Paşa'nın Süvari Kolordusu en önce 1^{nci} Tümeniyle harekete geçmiş, Çukurca'dan sonra 2^{nci} Süvari Tümeni Dumlu Yaylası'na doğru devam ederken 1^{nci} ve 14^{ncü} tümenler önlü arkalı, Yörük Mezarı'na doğru, batıya giden patikaya sapmışlardır.¹

Tugay komutanı Miralay Cemil Bey tarafından sadece tümenin değil, kolordunun da öncüsü olarak seçilen Ali Rıza Bey'in alayı süratle Çayhisar'a ulaşmak ve kolordunun gerisi gelmeden çevre emniyetini sağlamakla görevlendirilmiştir:² *"Bizim tümen düşman hattının içine sokulan süvari mızrağı, 11^{nci} Alay da bu mızrağın temrenidir."*

Alay saat 23:00'de Çukurca'dan hareket etmiş ve beş saat süren yorucu bir yürüyüşün sonunda Çayhisar'a çıkan geniş, düz vadiye ulaşmışlardır. Aldıkları emir uyarınca, süvari birliklerinin cephe gerisine sızdığını düşmanın anlamaması için piyade gibi davranmaları gerekmektedir. Ali Rıza Bey'in gözleri zifiri karanlıkta bölük komutanı Raif Efendi'yi arar ve bulur: *"Yüzbaşı artık*

düşman hattının içindeyiz. Düze indikçe bir Yunan alayıyla karşılaşma ihtimalimiz artmakta. Çayhisar'da da olmaları muhtemeldir. Atları saklayacak müsait bir yer bulalım.”³

Etrafı yüksek çam ağaçlarıyla çevrili düz vadiye ulaştınca, satatlerdir kör karanlıkta ayak yordamıyla buldukları patikalardan, kayalıklardan kurtulmuş, kendilerini tarlalar boyunca uzayan başakların şefkatine bırakmışlardır. Ali Rıza Bey'de ise planlanan vakitte hedefine ulaşmanın rahatlığıyla, bir Yunan müfrezesine çatarak düşmanı erken uyandırma ihtimalinin tedirginliği bir aradadır. Engebeli araziden açık vadiye çıktıklarından beri düşman tarafından görülme tehlikesi de artmıştır. Köye on dakikalık yürüyüş mesafesinde, öncü müfrezedeki kılavuz Ahmet Çavuş'un gösterdiği yerde, atları ağaçlar arasına gizleyerek yaya muharebe düzeni alırlar. Önden köye ve köyün Sinanpaşa'ya açılan kuzey çıkışına keşif kolları sürülür. Ahmet Çavuş'un araziye hakim olduğu her halinden bellidir. Onun gösterdiği gibi köyün batısındaki küçük tepeye bir takım yerleşmiş, iki müfreze de kuzey çıkıştaki boğazı sağlı sollu tutmuştur. Ağaçların arasına gizlenmiş onlarca namlu! Ova tarafından gelecek herhangi bir Yunan birliğinin hiçbir şansı olmayacaktır.⁴

Ali Rıza Bey gözlerini kısıarak üç kilometre ilerideki belli belirsiz bir aydınlığı seçmeye çalışır: *“Tokuşlar köyü! Orada kesin bir Yunan müfrezesi olmalı. Haydar Ağâyla haberleşebilmek öğre-nirdik.”*

O anda uzaktan gelen tek, boğuk bir sesle irkilir: *“Yoksa? Başlıyor mu?”*

Ardından daha yakından gelen bir patlama ve bir tane daha!

Güneyden yaklaşan dev bir cehennem yaratığının ayak seslerini dinlemek gibidir. Kuzey yamacına baktığı Çiğiltepe'nin Akharım'a dönük güney mevzileri belli ki kıyameti yaşamaktadır. Tepenin zirvesinde yanıp sönen alev topları bir süre sonra yerini kalıcı bir aydınlığa bırakırken, gök gürültüleri de kesintisiz, derin bir uğultuya dönüşür. Barut kokusu yüklü bulutlar, Sincanlı Ovası'nı yalayarak İzmir yoluna doğru akmaktadır.



Bu bulutların taşıdığı, HacıAnestis'e iletmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın 150 mm'lik obüs mermileriyle yazdığı bir de kısa mesaj vardır;

"Geliyorum!"

Kocatepe'deki muharebe idare yeri arı kovanı gibidir. Kayalarla örülmüş boy koruganlarındaki genç rasıtlara inat, Mustafa Kemal Paşa açıkta, batarya dürbününde, toza dumana karışan Tınaztepe'yi izlemektedir. İsmet Paşa ise bir koruganın yanındaki kayalara çıkmış, gözleri Poyralıkaya istikametinde, düşüncelere dalmıştır. Kocagüneytepe eteğindeki sekiz adet 75 mm'lik top Yunan ana savunma hattının hemen önündeki Küçüktepe'nin ötesini berisini dövmekte, yeri göğe katmaktadır. O anda tepenin üstünde ardı ardına, hepsinden daha beter, daha yıkıcı üç patlama olur. Yılların deneyimli topçusunun gözü derhal 1685 rakımlı tepenin kıyısındaki 25^{nci} Ağır Topçu Alayının bataryasını aramaya koyulur: *"150'lik obüsler."*

Araya giren Kocagüneytepe olmasa, üç kilometre ötedeki 150 mm'lik üç ağır obüsü çıplak gözle bile seçebilecektir. Her biri 40 kilo ölüm fırlatan bu koca canavarların yokluğunu ne kadar hissetmiştir bir yıl önce Sakarya'da. Ve bugün Yunanlara cehennemi yaşatan bu toplara sahip olabilmek için ne mücadeleler vermiştir. Üç sene önce bu günlerde, ortada örgütlü bir ordu bile yokken, bir tek top kaması için ne bedeller ödediklerini düşünür. Hemen solunda beliren gölgeye başını çevirdiğinde kurmay başkanı Asım (Gündüz) Bey'in mutlu yüzüyle karşılaşır: *"Nerden nereye, değil mi Asım Bey?"*

Asım Bey kumandanının ne sorduğunu anlamamıştır.

"Üç buçuk senede nereden nereye geldik? Askere verecek tüfek bulamadığımız zamanlar geldi aklıma."

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Ordusunu hızla tasfiye eden İtilaf Devletleri bir yandan da orduyu elindeki silah

* Türk İstiklal Harbi, 1968., 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap., ss 64-65, 73-74, Kroki 10, Kroki 11.

ve cephaneden arındırma telaşına düşmüşlerdir. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı ordularının başındaki neredeyse tüm komutanlar ellerinde kalan silah ve mühimmatı Anadolu topraklarına çekmek için seferber olmuşlardır. Mustafa Kemal, Yakup Şevki, Ali Fuat, Mersinli Cemal paşalar o şartlar altında önemli miktarda askeri malzemeyi kurtarmayı başarmışlar, ne var ki bunların büyük kısmı ya işgal güçlerinin dayatması sonucu İstanbul'a gönderilmiş ya da kamaları, sürgü kolları sökülerek kullanılmaz hale getirilmiştir. Yine de başta 12^{nci}, 14^{ncü} ve 15^{nci} kolordular olmak üzere, pek çok kıta görünürde silahları teslim ediyormuş gibi yaparken aslında elde kalan askerini donatma ya da teslim kararını geciktirmek için konuyu oyalayıcı bürokratik yazışmalara boğma yolunu seçmişlerdir.⁵ Kâzım Karabekir Paşa gibi “*Mondros hükümlerini yerine getiriyorum. Bakın istenen silah ve mühimmatı yola çıkardım*” deyip, yolda bunları kendi tertiplediği çetelere soydurarak “akıbeti meçhul” hale getiren komutanlar da olmuştur.⁶

Görünüşte İtilaf Devletleri'nin “lütuf göstererek” Osmanlı Ordusuna bıraktığı dokuz kolordu vardır. Bu süreçte mütareke hükümlerine göre işgal güçlerine 199 ağır, 46 sahra ve 33 dağ olmak üzere 278 top teslim edilmiştir. Bunların dışında da 295 topun kaması sökülerek İstanbul'a gönderilmiş ve bu toplar soba borusu haline getirilmiştir. Dokuz kolordu ve bağlı birliklerinde ise kullanılabilir halde 200 sahra ile 82 ağır top bırakılmıştır.⁷ Ancak iki yıl sonra işgal güçleri “*kamasız kullanılamaz*” sanıp Anadolu'daki depolarda bıraktıkları toplar için çok pişman olacak, İmalat-ı Harbiyecilerin vagon demirinden yaptıkları kamalarla o soba borularına ateş ettirdiğini görünce gözlerine inanamayacaklardır.

Kolordularca İstanbul'a gönderilen raporların çoğunlukla oyalama ve zaman kazanmaya yönelik olması nedeniyle verilen sayılarda da çelişkiler vardır. Örneğin, Zekeriya Türkmen 278 sahra ve 12 ağır top kaldığı sonucuna ulaşmış ancak sayılardaki çelişkiye ilişkin bu durumu da belirtmiştir. Çalışmamızda Genelkurmay'ın verdiği sonuç değerleri esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk İstiklal Harbi VII^{nci} Cilt, “İdari Faaliyetler”* (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Yayınevi, s. 96 ve Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 2001, s. 69-70.

Trakya'daki 1^{nci}, Çanakkale'deki 14^{ncü} ve İstanbul'daki 25^{nci} kolorduların ise cephanelikleri düşman elinde olduğu için buralardaki askeri malzemeden yararlanma olanağı yoktur. Bu durumda Osmanlı ordularından Milli Mücadele'ye miras kalan cephaneliğin durumu hiç de iç açıcı değildir. Türklere bırakılan topların da büyük kısmının kamaları sökülmüş, piyade tüfekleriyle mitralyözlerinse sürgü kolları alınarak işlemez hale getirilmiştir.⁷

	Mondros'tan sonra İtilaf Devletleri'nce el konulan Osmanlı silahları	Anadolu'daki kolordularda kalan, teslim edilmeyen silahlar
Piyade Tüfeği	667.983	123.191
Ağır Makinalı Tüfek	3.118	1.370
Ağır Top	1.098	82
Sahra Topu	606	200

Türk İstiklal Harbi VIII Cilt., İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)., Genelkurmay Yayınevi., s 96.

Çizelge 1. Mondros Ateşkesi sonrasında Osmanlı Ordusu'nun silah durumu.

Bu silah ve mühimmat ancak bir tek cephede, bir iki meydan muharebesi yapmaya yetebilecektir. Halbuki İngiliz destekli Ermenilerle doğuda, Fransızlarla güneyde sıcak savaş devam etmektedir. İngilizlerle ise önünde sonunda yeniden muharebeye girilecektir. İç güvenlik ve isyanların bastırılması için kullanılması gereken asker ve silah bu hesaplamalara dahil değildir bile. Oysa 1920 Mayıs ayı itibarıyla Genelkurmayın hesaplarına göre mevcut cephelerde bir silahlı mücadele için sahra ordusunun mevcudunun 300.000 tüfek, 2.000 makinalı tüfek ve 700 top olması gerekmektedir. Bunun dışında asayiş ve cephe gerisi için de 150.000 tüfekli jandarmaya gereksinim vardır.⁸

Bu nedenle Nisan 1920'de Kuvayı Milliye muharebelerinin sürdüğü bölgelerde ve Doğu Cephesinde ihtiyaç duyulan malzeme için başvurulabilecek tek kaynak Diyarbakır'daki 13^{ncü} Kolordu Komutanlığıdır. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, Adapazarı-İzmit

arasında İngilizlerle çarpışan 20^{nci} ve Konya'dan Yunanlara karşı Menderes-Köşk-Söke cephelerini takviye eden 12^{nci} kolordular için 4.000 sandık Alman cephanesi, 5.000 atım kudretli dağ topu mermisi, 100 sandık saplı el bombası, üç dağ topu ve 3.000 dağ topu mermisi gönderilmesini ister. Ayrıca Doğu Cephesindeki 15^{nci} Kolordu da 3.000 küçük çaplı mavzer ve 1.000 sandık cephaneye ihtiyaç duymaktadır. Ancak yöre halkı nakliye için ücret talep ettiğinden ve 13^{ncü} Kolordu kasasında böyle bir para olmadığından, diğer kolordulardan taşıma ücretlerine 10.000'er lira katkı yapmaları istenir. Çünkü Milli Ordunun nakliye kolu sadece 40 deveden oluşmaktadır. Milli Mücadele'nin birinci senesi dolarken, tüm Anadolu'daki Müdaafa-i Hukuk cemiyetlerinin kasalarında yalnızca 20.479 lira para bulunmaktadır.⁹

Bu şartlar altında, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı güne kadar, sadece 15^{nci} Kolorduya ve ancak 588 atım top mermisi ile 76 sandık piyade cephanesi gönderilebilmiştir. Bir yandan Palu, Mardin ve Yarımca'dan ihtiyaç duyulan cephaneyi toplayıp Sivas'a göndermekle görevlendirilen Elazığ Valisi Abdülkadir Bey, diğer yandan 13^{ncü} Kolordu karargâhı, yük otolarından yararlanabilmek için civardan benzin tedarik etmeye çalışmaktadır.¹⁰

Türk'ün onca işgalciden önce yenmesi gereken düşman fa-
kirliktir.

“Asım Bey siz o zaman henüz İstanbul'daydınız. Ben de Ankara'ya yeni gelmiş, göreve başlamıştım. Durumun kötü olduğunu biliyordum ama Düvel-i Muazzama'ya ne şartlarda kafa tuttuğumuzu anlamam için Maliye Vekaleti'nde ilk toplantıya katılmam yetti. Silah demek para demek. O güne kadar hep asker verilmiş, silah verilmiş, savaşmıştık. Şimdi askeri de, silahı da, ama en önemlisi bunlar için gereken parayı da bizim bulmamız gerekiyordu.

İsmet Paşa, meclisin açılmasından iki ay sonra sessiz sedasız yaşanan mali devrimi anımsar. O zamana kadar yurdun dört bir yanında düşmana direnen ya da isyan bastırmaya giden Kuvayı Milliye, Kuvayı Seyyare müfrezeleri gereksinimlerini yöre halkından

karşılamaştır. Haziran 1920'den itibaren Kuvayı Milliye'nin iâşesi kolordular aracılığıyla Büyük Millet Meclisi tarafından karşılanmaya başlar. İlk aşamada Antep-Maraş dolaylarında altı grupta 2.110 er ve 29 subayın yevmiye ve gıda ihtiyacı 3^{ncü} Kolordu tarafından karşılanır. Bu aylık 13.200 liralık bir giderdir.¹¹

Oysa aynı tarihlerde İstanbul'da bambaşka bir çaresizlik yaşanmaktadır. Damat Ferit Hükümeti memurların, sadece 10 liraya kadar olmak şartıyla, Ağustos 1920 maaşlarını Eylül ayında ödeyebilmiştir. Eylül maaşını verecek para ise yoktur. Askeri tesis ve benzeri emlak satışına işgal güçleri izin vermediğinden hükümet çareyi tersaneden 30.000 ton hurda satmakta bulur. Fakat koskoca Devlet-i Aliyye'nin bu parasına da Ermeni bir tüccar, alacaklarına karşılık, el koydurur.¹²

“Bak, Paşa'nın Samsun'a geçişinin sene-i devriyesiydi, Kastamonu Valisi'ne 250 lira için telgraf çektik, yazışma yaptık, biliyor musun? İzmir ve Maraş Kuvayı Milliyeleri için toplanan 250 lira Boyabat Defterdarlığı'nda bekletiliyordu. Derhal Ankara'ya göndermesini istedik. Bak şimdi, o tarihte bir alay kumandanının maaşı 100 lira. Yaverine, mülazım-ı evvele 45 lira veriyoruz. Yani dünyaya kafa tutan adam beş mülazım maaşı için telgraflar çekti, yazılar yazdı.”¹³

Bir avuç vatansever, yanmakta olan yaşlı, hasta bir ormanın ortasında, küller arasında taze bir çınar fidanını büyötmeye çalışmışlardır. Savaşmak gereken bu kadar çok düşman, ama atacak bu kadar az kurşun varken nasıl mümkün olacaktır “*tam bağımsızlık*”?

Tek tek sayarak mermi attıkları Sakarya'dan, Yunan mevzilerini musluktan akıtır gibi topa tuttukları bu ana nasıl gelmişlerdir?

26 Ağustos sabahı Yunan mevzilerini yıkıp geçen ağır toplara, denk kuvvette karşılarına dikilen bu orduya sahip olabilmek için üç buçuk yıl boyunca cephede olduğu kadar, masada da bir mücadele verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa dünyanın kendi etraflarında dönmediğinin, mücadele ettikleri ülkelerin tümünün kendi iç dinamikleri ve farklı sorunları da olduğunun fazlasıyla farkındadır. Sahip olduğu gücü bilerek, onu gereksiz tehlikeye

atmadan kararlı şekilde büyütmesi gerektiğine vakıftır. Bunun da yolu öncelikle etrafını saran ateş çemberinde Türk'e nefes alabileceği açıklıklar yaratmaktan geçmektedir. Bir doktorun insan vücuduna yaklaştığı hassasiyetle, mücadele ettiği ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerindeki ve ülkelerinin içindeki zayıf noktaları belirlemiş, "tam istiklal" şiarından asla taviz vermeden bazılarını yaklaşıp bazılarını temelli hasım tutmuştur. Bunun sonucunda 1918 Kasım'ında yenilmez gibi görünen emperyalist bloğu üç senede parçalamayı başarmıştır. Birisiyle olan sorununu çözerken günü kurtarmak yerine, o çözümle diğer düşmanlara karşı kendisine avantaj yaratmayı bilmiştir. Bir tarafıyla elinde kılıçla bir ordunun önünde, diğer yanıyla elinde kalem masanın başındadır. Her iki taraf da birbirini beslemiş, sorunlar teker teker çözülürken çözümler birbirine eklenmiş ve sonunda 150 mm'lik obüs mermisi olarak Yunanların aşılabilir mevzilerinin içinde patlamıştır. Birkaç gün sonra toz duman dağıldığında enkaz altında kalanın sadece HacıAnestis olmadığı anlaşılacak ve maşayı tutan elin de yanabileceğini Lloyd George anlayacaktır.

Türk'ün üç buçuk yıldır çektiği acıların bedelini ödeten bu 150'likler çok uzun yollar geçerek gelmişlerdir Afyon önüne.

Mondros Mütarekesi'ni izleyen dönemde, Trabzon-Rize üzerinden, Bolşeviklerle tahıl ve benzeri gıda ürünleri karşılığında ufak çaplı alışveriş yapılmaktadır. Ancak ilk somut adım Sivas Kongresi sonrası Kut Kahramanı Halil Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova'ya yollanmasıyla atılmıştır.¹⁴

Ermenistan'daki Taşnak hükümeti başta olmak üzere, Güney Kafkasya devletleri üzerinde büyük nüfuzu olan İngiltere'nin oluşturduğu Kafkas Duvarı'nın Sovyet Rusya'yı giderek boğmaya başladığının Mustafa Kemal Paşa da farkındadır. Gerek Avrupa aristokrasisiyle kan bağı gerekse siyasi çıkarlar doğrultusunda çarlık rejimi lehinde Bolşeviklerin üzerine bir askeri harekât söz konusu olduğunda, Müttefiklerin işgal altında tuttukları İstanbul önemli bir üs olacaktır. Sovyet yönetimi de, Mustafa Kemal Paşa da bu tehdidi görmektedir.¹⁵ Ayrıca Bolşevikler rejimlerini

Azerbaycan'a, Gürcistan'a, Ermenistan'a ihraç etmek, İngilizleri bölgeden çıkartmak istemektedir. Bu, en azından o günkü koşullarda, Türklerin de işine gelmektedir. Böylelikle Ermenistan'da İngiliz maşası fanatik Taşnaklar etkisini kaybedecek, bölge Sovyet Rusya kontrolüne girince hem doğu sınırı güvende olacak hem de Anadolu'yu ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerine bağlayan bir karayolu koridoru açılmış olacaktır. Reşt ve Enzeli'de (İran) birkaç bin askeri, Batum'da 3.000 mevcutlu Hint Alayı ve Bağdat'taki doğu filosundaki 300 savaş uçağıyla İngiltere Sovyet Rusya açısından büyük bir tehdittir.¹⁶

Bu boşluğu değerlendirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa 8 Ağustos 1919 gecesı Bekırağa Bölüğü'nden kaçmayı başaran Halil (Kut) Paşa'yı İttihatçıların kontrolündeki Karakol Cemiyeti aracılığıyla Sivas'a davet eder. Haberi alır almaz yola çıkan Halil Paşa yaklaşık bir ay sonra Sivas'a ulaşır. Halil Paşa, Sivas'ta kaldığı on gün boyunca hemen her gün Heyet-i Temsiliye Reisi ile beraberdir. Bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'nin tüm Türk milletine mal olabilmesi için "ittihatçı" kimliğinden uzak tutulmasının önemini üstüne basarak vurgular. Hatta "*Enver bu sırada ortaya çıkarsa ne yaparsın?*" diye bile sorar. Aldığı "*Eminim ki Enver de benim gibi feragatle hareket edecek ve Milli Mücadele'ye yardımdan başka bir şey düşünmeyecektir. Bunu size temin ederim. Ancak teminatın dışında, bir özel hırs ile hareket etmek niyetinde olduğunu anlarsam, ona katılmayacağım ve gereken ne ise onu yapacağım*" cevabı rahatlatıcıdır. Halil Paşa şark menzil ve askerlik şubelerini teftişle görevli Binbaşı Kamil Bey kimliğiyle Azerbaycan üzerinden Moskova'ya doğru yola çıkarılır ve durum 15^{nci} Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilir.¹⁷

Ne var ki Mayıs 1920 başında Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal ettiği sırada Bakü'de olan Halil Paşa ve arkadaşları bu işgalin hiç de bölgeye özgürlük ve eşitlik getirmek amacıyla yapılmadığına, sokaklarda binlerce Azerbaycan Türkü'nün sebepsiz infaz edilmesine, Azerbaycan Ordusu'nda görevli Türk subayların tutuklanmalarına ya da idamlarına tanıklık ederler. Bu şartlar

altında Azerbaycan'dan Moskova'ya doğru trenle yola çıkan Halil Paşa'nın raporları, Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'le yapacağı işbirliğinin de sınırlarını oluşturacaktır.¹⁸ Ortak düşmanlara karşı işbirliği zorunludur, ama bu süreç sancılı, sorunlu ve her iki tarafın da birbirine karşı asla gardını indirmedeği mecburi bir yol arkadaşlığı şeklinde olacaktır.

Halil Paşa 22 Mayıs 1920 günü Moskova'ya ulaşır. Dışişleri Bakanı Çiçerin'e öncelikle Azerbaycan'da yaşananlar nedeniyle yumuşak bir üslupla da olsa protestosunu iletir. Sovyet tarafının "*petrolü paramızla bile alamıyorduk, mecbur kaldık*" açıklaması aslında Güney Kafkasya'da İngiliz nüfuzunun ne derece kuvvetli olduğunun ve mutlaka kırılması gerektiğinin de ifadesidir.¹⁹ Bu nedenle Moskova bu dönemde Güney Kafkasya devletlerinin Bolşevikleştirilmesine büyük önem vermiştir. Rejim değişmiş olsa da Ruslar eski yayılmacı politikalarını farklı söylemlerle, farklı görünümde sürdürmek eğilimindedir. Bu çabanın hedefine ulaşması ve Moskova'nın siyasi olarak Gürcistan-Ermenistan-Azerbaycan'la birleşmesi halinde ise oluşacak Sovyet-Türk ittifakı, İtilaf Devletleri için felaket senaryosudur. Bir yandan Güney Kafkasya'da Bolşeviklere karşı güç kavgasını sürdürürken öte yandan Çar yanlısı General Wrangel'in Beyaz Ordusu'nu destekleyerek Rus iç savaşını uzatmaya, Kırım'ı elde tutarak Türk-Sovyet buluşmasını engellemeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla Fransızlar 1918 Aralık ayında yarısı Leh ve Yunan gönüllülerden oluşan yaklaşık 40.000 kişilik bir kolorduyu Kırım'a çıkararak Çarlık yanlısı güçlerin yardımına koşmuştur.²⁰

Kâzım Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1920'de BMM Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta İstanbul'da padişah tarafından kurdurulan ve Anzavur Ahmet'in komutasına verilen Kuvayı İnzibatiye'yi İngilizlerin para-silah vererek desteklediği Denikin'in Beyaz Ordusu'na benzetmektedir. Aralarında Müslümanların da bulunduğu Bolşevik Orduları Denikin'in, Amiral Kolçak'ın, Pudenic'in isyancılarını perişan edip eritmiştir. İngilizler şimdi de Rusya'da Denikin'le yaptıklarını İstanbul'da Kuvayı İnzibatiye ile denemektedirler.

Bunu dinleyen vekiller “*inşallah onlar da erir*” ve “*Allah belalarını versin*” tepkileriyle aslında bir gün önce hükümetin ilk toplantısında aldığı “Moskova’ya bir resmi heyet gönderme” kararını da onaylamış olurlar.²¹

İki milletin arasında çatıştıkları noktalar ve yüzyıllık husumetler olsa da bu sefer düşman ortaktır ve güç birliği kaçınılmazdır.

Halil Paşa Ankara’da Millet Meclisi’nin açıldığını, kısa süre sonra kurulacak milli hükümetin Bolşevik Rusya ile bir dostluk ve barış anlaşması yapmak arzusunda olduğunu söyler. Karşı taraf da bu düşünceye olumlu yaklaşır. Zaten bu sürecin başlangıcı olarak Bolşevikler, Mahmadov adında bir gözlemciyi Sivas Kongresi’ne göndermiştir.²²

Halil Paşa’dan daha önce gelen “*Bolşevikler de işbirliğine sıcak bakıyor*” raporlarına istinaden Mustafa Kemal Paşa 26 Nisan 1920’de “Büyük Millet Meclisi Reisi” sıfatıyla Lenin’e hitaben bir mektup yazmıştır. Bu belge Ankara’nın ilk resmi uluslararası temasıdır aslında. Milli hareket bu mektupla Mustafa Kemal Paşa’nın ağzından Bolşeviklerle emperyalizme karşı ortak mücadele niyetini ifade eder. Mektup aynı zamanda bu işbirliği kapsamında Moskova’dan beş milyon altın para, silah, cephane ve askeri donanım talebini de içermektedir.²³

Aynı tarihlerde Enver, Talat ve Cemal paşalar da Berlin’de bir araya gelmiştir. Anadolu’da bir direniş başladığına ve kendileri anavataına dönemediklerine göre, Birinci Dünya Savaşı döneminde başladıkları Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerine dışarıda devam edeceklerdir. Amaç ana düşman olarak gördükleri İngiltere’yi olabil-diğince hırpalamak, Anadolu’yu rahatlatmaktır. Buna göre Halil Paşa İran’a, Cemal Paşa da Hindistan’a giderek İngilizlere karşı ayaklanmalar örgütleyeceklerdir. Burada yapılan müzakereleri, alınan kararları Talat Paşa Ankara’ya, Mustafa Kemal Paşa’ya da aktarmakta, görüşünü almaktadır. Bu sürecin ardından Cemal Paşa da 3 Haziran 1920 günü Moskova’ya gelerek Milli Mücadele adına Rus yetkililerle görüşmeler gerçekleştirir. Mustafa Kemal Paşa’ya da durumu mektupla bildirerek gelinen aşamayı, edindiği izlenimleri,

tavsiyelerini aktarır. Hatta bir protokol taslağı bile önerir.²⁴

Bu sırada Güney Kafkasya alev alev yanmaktadır. Bütün birliklerini batıya Polonya cephesine ve Vladivostok'a Japonları durdurmak için gönderen Sovyetlerin bölgedeki tek gücü olan 11. Kızılordu "eşitlik ve barış" vaat ederek girdiği her yerde halkın tepkisini toplamış, İngilizlerin desteklediği karşı devrim süreçleri nedeniyle Gürcistan-Azerbaycan-Ermenistan bölgesi kan gölüne dönmüştür. Özellikle Azerbaycan'da yaşanan zulme karşı ayaklanan halk ve direnen düzenli ordu birliklerine şiddetle saldıran Rus Kızılordu tümenlerine Ermeniler de destek verince hiç hesapta olmayan bir birliktelik ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da Kızılordu'ya karşı savaşıyan birliklerin içinde Nuri (Killigil) Paşa'nın komuta ettiği bir alayın da olması ve bu durumu Ermenilerin sürekli gündemde tutarak Bolşevik yönetiminin önüne getirmesi ise Moskova-Ankara arasında sıkıntılı bir süreç başlatır.²⁵

1920 baharı biterken Ermenilerin sürekli yinelenen sınır ihlalleri, Oltu'ya yönelik kalkıştıkları askeri harekât artık sabırları taşımıştır. Kâzım Karabekir Paşa aylardır defalarca Ankara'dan askeri harekât için izin istemiş, ancak Mustafa Kemal Paşa atılan siyasi adımların sonuçlarını görmek için beklemiştir. Sonunda İcra Vekilleri Heyeti'nin²⁶ onayıyla 6 Haziran 1920'de harekât kararı alınır. 15 Haziran'dan geçerli olarak 15^{nci} Kolordu Doğu Cephesi Komutanlığı adını alır ve Kâzım Karabekir Paşa da ordu komutanı yetkisiyle Doğu Cephesi Komutanı olarak atanır. Artık her şey hazırdır; 23 Haziran 1920 günü ordu harekete geçecektir.²⁷

Ancak tam harekâtın arifesinde, daha önce Moskova'ya gönderilmiş olan bir kurye zabıt, 14 Haziran günü, Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan'da yazdığı o ilk mektuba Moskova'nın yanıtıyla çıkagelir. Mektupta Çiçerin bir Sovyet heyetinin Ankara'da görüşmelerde bulunmak üzere yola çıkmak üzere olduğunu, her iki devletin de dışarıya karşı başka mücadeleler verirken Ermenistan üzerine bir harekâtın gereksizliğini, Ermenistan sınırı sorununun Türklerin istediği şekilde, barışçıl yollarla kendileri tarafından çözüleceğini söylemekte ve 60.000 tüfek, 112 hafif

makinelı tüfek, 10 ağır top ile 2 milyon liralık ilk paketin de yola çıkarılacağını belirtmektedir.²⁸

Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu arabuluculuk ve sınır anlaşmazlığının lehte çözülmesi teklifi üzerine harekâtı erteleme kararı alır. O anda üç cephede birden savaşmakta olan Ankara için Sovyet önerisi gayet makuldür. 7 Temmuz'da Ermenistan'a bir nota verilerek sınır ihlali konusunda uyarı yapılır. Artık Moskova'nın atacağı adımlar beklenecektir.²⁹

"Anadolu Hükümeti adına" diyerek Bolşeviklerle münferit temas kuracak şahısların önüne geçmek için Ankara'dan 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderilen ilk resmi heyet de iki aylık bir yolculuğun ardından 19 Temmuz 1920 günü Moskova'ya ulaşmıştır. Bir ay kadar burada kalan heyet, Lenin de dahil, en yetkili Bolşevik yetkililerle görüşür. Ne var ki ikili ilişkiler ve dostluk havası var gibi görünse de, iki asrı aşan bir husumetin mirasçıları birbirine karşı temkinlidir. Azerbaycan'ın işgali sırasında yaşananların etkisi her şekilde hissedilmektedir. Aynı tarihlerde bir Ermeni heyeti de Moskova'dadır. Bolşevikler bu Ermeni heyetiyle 10 Ağustos 1920 günü bir dostluk anlaşması imzalarlar. Bu anlaşmaya göre Nahçıvan Ermenistan'a bırakılmıştır. Çiçerin sözde Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği "sınır sorununuzu biz çözeceğiz" sözünü tutmuştur ama ortaya çıkan sonuç kesinlikle Türklerin beklentisini karşılamamaktadır. Gergin ve her iki tarafın da birbirini tanımaya, niyetini anlamaya çalıştığı bu döneme Sovyet Rusya'nın Ermenistan'a yaklaştığı, Ankara'ya karşı ise mesafeli davrandığı bir yaklaşım hakimdir. Buna rağmen Türk ve Sovyet heyetleri arasında da bir anlaşma taslağı 24 Ağustos 1920'de karşılıklı paraf edilerek söz kesilmiş olur.³⁰

Bu ilk aşamayı takip eden sürede iki heyet işbirliğinin ayrıntıları için görüşmelere devam ederken, Sovyet Rusya Dışişleri Yüksek Komiseri Çiçerin'in Ermeniler adına Van, Bitlis ve Muş'tan toprak talep etmesi bir anda ortamı yeniden soğutur. Türk Heyeti görüşmeleri keserek Moskova'dan ayrılır. 18 Eylül'de Trabzon'a varan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey bu sıkıntılı durumu anlatan raporunu gönderince Büyük Millet Meclisi karışır. Zaten Anadolu'da muhtelif grupların yürüttüğü Bolşevizm propagandalarından

tedirgin durumda olan Ankara'da Sovyetlerle yürütölmeye çalışılan bu süreç sert şekilde sorgulanmaya başlar.³¹

Ancak bu rapordan on gün önce, Halil (Kut) Paşa, Bolşeviklerin ilk yardım paketi olan altınlarla Nahcivan'a ulaşmıştır. Burada İngilizlerle işbirliği halindeki Ermeni General Dro kuvvetlerinin Sovyet Rusya-Türkiye arasındaki bağlantıyı kestiğini, hatta Nahcivan'ı tehdit altına aldığını görünce 11. Rus Kızılordusu ile Doğu Cephesi Komutanlığı arasında irtibat sağlar. Kâzım Karabekir Paşa iki taburluk kuvveti Nahcivan'a göndererek Halil Paşa'nın komutasına verir. Bu alay Ermeni taarruzuna karşı kızıl tugayla birlikte dövüşür. Bağlantı yolu açılınca da, Kut Kahramanı 1 milyon lira tutarında, sekiz ton külçe altını Doğubeyazıt'ta Kâzım Karabekir Paşa'ya teslim ederek Nahcivan'a döner. Ermeni kuvvetleriyle Rus kızıl tugayının bu çatışması da Anadolu'daki Türk direnişinin işine yarayacak, Ermenistan'da Taşnak hükümetinin devre dışı bırakılarak Bolşevikleştirilmesi sürecini hızlandıracaktır.³²

O yokluk döneminde Moskova'nın gönderdiği bu altınlar bütçe bile oluşturamayan Ankara'nın pek çok yarasına merhem olsa da, Misak-ı Milli'den asla ödün verilmeyecektir. Doğu'da Ermeni sorunu çözölmeden Sovyetlerle sağlıklı bir iletişim kurulamayacağı anlaşılmıştır.

Halil Paşa gelirken yalnızca altın değil, Sovyetlerin İngiliz siyasetine hizmet eden Ermeni-Gürcü yönetimlerinden fazlasıyla sıkıldığı ve 21-25 Eylül 1920 tarihlerinde Ermenistan'a karşı genel askeri harekâta başlayacağı bilgisini de getirmiştir. Bunun üzerine kesin sonuç için Rus 11. Kızılordusu ile eşgüdömlü bir harekât yapmaya karar veren Kâzım Karabekir Paşa hazırlıklarını tamamlar. Ancak bu sırada müttefiklerin Kırım'a General Wrangel komutasında yeni bir Beyaz Ordu çıkarmasıyla hesaplar alt üst olur. Süvari kolordusunu buraya, bir tümenini de Dağıstan'a göndermek zorunda kalan 11. Kızılordu Ermenistan taarruzunu erteler. Türk tarafının ise artık beklemeye tahammölü kalmamıştır. Ruslar olsun ya da olmasın Ermenistan sorununun çözölmesi gerekmektedir. 28 Eylül 1920 günü Doğu Cephesi Komutanlığı Ermenistan'a yönelik ileri harekâta başlar.³³

Moskova'dan habersiz, hatta Rus-Ermeni dostluk anlaşmasının hilafına yapılmış sayılabilecek bu harekâtı kimse beklememektedir. Bolşeviklerle işbirliği imkânları arayan Ankara'nın dostane yaklaşımı belki de vazgeçilmez bir zorunluluk, alttan alma olarak algılanmış, bir dilenci görüntüsü oluşturmuştur. Oysa Sovyetlerden alınacak olan silahlar Misak-ı Milli sınırlarının bağımsızlığı için sadece birer araçtır, amaç değil. Tam bağımsızlık için alınacak silahlar karşılığında tam bağımsızlıktan ödün verilecekse bu silahlara ne gerek vardır?

“Dövüşmek için Ruslardan silah istemiş olabiliriz. Ama bu silahsız dövüşemeyiz anlamına gelmez!”

Türk Ordusu Sarıkamış-Laloğlu hattına kadar ilerleyerek durur. Ermenilere mütareke için bir şans verilmiştir. 16-17 Ekim 1920 tarihlerinde mecliste tek gündem Ermenistan harekâtıdır ve Mustafa Kemal Paşa da Türk heyetinden Moskova'da kalan tek delegeye, Bekir Sami (Kunduh) Bey'e yazdığı mektupla Çiçerin'in yaklaşık iki ay önceki talebinin de cevabını vermektedir: *“Rusların Ermeniler adına toprak talebi, dostluk kurmak için gösterdiğimiz çabalarla çelişiyor. Ermenilere bir tek toprak parçası dahi vermeyeceğiz.”*³⁴

Ermenistan'ın mütarekeye yanaşmaması üzerine 28 Ekim 1920 günü Kâzım Karabekir Paşa kuvvetlerini yeniden harekete geçirir. Kars'ı da alan ordu 7 Kasım günü Gümrü'yü işgal ederek ileri harekâta son verir. Bu sırada Moskova ve Ankara karşılıklı birer elçilik açma kararı almışlardır. Rus elçisi olarak atanan Mdivani 28 Kasım'da Gümrü'ye gelerek Türk ve Ermeni hükümetleri arasında arabulucu görevine başlamak ister. Buna karşın iki taraf, hem de Ermenistan'da iktidarın el değiştirdiği, Sovyet yönetiminin kurulduğu gün, 2 Aralık'ta, Moskova'yı karıştırmaksızın Gümrü Anlaşması'nı imzalarlar.³⁵ Bu oldu-bitti Bolşeviklerle daha başka sıkıntılara yol açacaktır.³⁶ İmzanın ertesinde Ermenistan Bolşevikleştirildiği için bu anlaşmayı tanımaz. Ancak Türk kuvvetlerinin de Kars ve Gümrü'deki varlığı artık somut bir gerçektir.³⁷

İki tarafın yakınlaşmaya başladığı sürecin başından beri dilinden “*Ermenistan’daki kardeşlerimize destek olmalıyız*” sözünü eksik etmeyen ve Türklere karşı tutarsız bir tutum izleyen Çiçerin bu durumdan rahatsızdır. 3 Aralık’ta Politbüro’ya yazdığı mektupta “*Kars’ın Bakü’nün anahtarı olduğunu*” vurgular. Bakü’nün ise Moskova açısından önemi açıktır. Aylar sonra bile Çiçerin’in aklının köşesinde hâlâ Kars vardır. Berlin’deki Sovyet temsilcisi Viktor Kopp’a 20 Mart 1921’de yazacağı mektupta “*Kars ve Ardahan’ın TBMM Hükümeti’nin elinde kalmasının Sovyet Rusya açısından büyük bir kayıp olduğunu*” ifade edecektir.³⁸

Yine de Sovyetler İngilizlerin kurmaya çalıştığı “Kafkas Seddi” oyununu görmekte, bunu bozmak ve çok ihtiyaç duydukları Bakü-Batum hattını muhafaza edebilmek için Türkleri kendi safalarında tutmak zorunda olduklarını bilmektedirler. Gerek Bekir Sami Bey’in Moskova’daki temaslarında kendisine söylenenler, gerek Kâzım Karabekir Paşa’nın Mdivani ile görüşmesinde Rus elçinin ifadeleri Moskova’nın en büyük korkusunun Türklerin İngilizlerden bir takım tavizler alarak saf değiştirmesi, emperyalist bloğa yaklaşması olduğunu göstermektedir.³⁹ Nitekim Çiçerin bile Kars ve Ardahan’ın kaybının kaçınılmaz olduğunu, Moskova’nın bu tavizi vermemesi halinde Sovyet Rusya ile Ankara arasında diplomatik ilişkilerin kesileceğini itiraf etmektedir.⁴⁰ Kafkas Seddi projesi Mustafa Kemal Paşa’nın da felaket senaryosudur. İtilaf Devletleri Bolşeviklerle Türkiye arasına Kafkas ülkelerinden bu engeli oluşturmayı, pekiştirmeyi başarırlarsa Ankara Hükümeti tam anlamıyla kuşatılmış, direnme olanağı ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle Azerbaycan-Gürcistan ve Ermenistan’ın emperyalistlerin nüfuzunda Kuvayı Milliye’ye karşı bir set, hatta bir üs olmasındansa Bolşevikleşmesi kaçınılmaz seçenektir.⁴¹

* İtilaf Devletlerinin geçmişte uyguladığı, 1920’nin sonunda İngiltere’nin Kafkasya Özel Temsilcisi Alb. Stokes’un yeniden gündeme getirdiği tampon bölge projesi. Buna göre Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan’ın oluşturacağı duvar desteklenerek Türklerle Bolşevikler karşı karşıya getirilecek, Güney Kafkasya bu şekilde kontrol altında tutulacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, s. 176-177.

Her iki taraf da zorunlulukları ve milli çıkarları arasında hassas bir denge kurmaya çalışırken, duyanların “*bu da nereden çıktı?*” dediği tuhaf bir gelişme yaşanır. Rusya’da 17. yüzyılın sonlarında çar tarafından da desteklenen bir dizi dini reform gerçekleştirilmiştir. Bazı radikal cemaatler yeni uygulamalardan, getirilen yasaklardan rahatsız olmuşlardır. Hem kilise hem de yönetimle sorun yaşayan bu dini gruplar Çarlık Rusyası’nda istenmeyen, gözardı edilen unsurlar haline gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslar ele geçirdikleri Kars-Ardahan bölgesindeki Türk yerleşimlerini dağıtmış, buralara Molokanlar denilen cemaat mensuplarını getirerek iskân etmişlerdir. Kâzım Karabekir Paşa’nın Doğu Harekâtı sırasında bölgede 23.000 civarında Molokan’ın yaşadığı bilinmektedir. Gümrü Anlaşması’nın Moskova’yı devre dışı bırakarak imzalanmasıyla tekrar gerilen ilişkiler, yeni Rus elçisi Mdivani’nin Ankara’ya gelmeden önce bir aya yakın süre Kars’ta kalması ve Molokan köyleriyle yakından ilgilenmesiyle neredeyse kopma noktasına gelir. 1920 yazında, Moskova Görüşmeleri sırasında hiçbir şekilde gündeme gelmeyen Molokanlar konusu, Türklerin Ermenistan sorununu kendi başına çözmesi sonrası, Türk-Sovyet geriliminin tuzu biberi olur. İnançları gereği savaşmayan, hatta ordu da geri hizmette dahi bulunmak istemeyen Molokanlar bölgedeki tüm eli silah tutan erkekler cepheye giderken ayrı tutulamaz. Üstüne üstlük bir de Rus ajanlarının Molokan köylerinde yaptığı Bolşevizm propagandasının bölgede giderek Sovyet yanlısı bir ortam yaratmaya başlaması Doğu Cephesi’nin yetki sahasında bir tehdit haline gelmektedir.⁴²

Bütün bu sıkıntılar yetmezmiş gibi Ankara’nın inisiyatifi dışında “Hafî Türkiye Komünist Partisi” adıyla kurulan ve sonra Halk İştirakiyun Fırkası olarak yayılmaya başlayan siyasi oluşum, Yeşil Ordu olarak bilinen ve hem Ankara’da mecliste siyasi hem cephede Çerkez Etem aracılığıyla askeri güce kavuşan yapı baş ağrıtmaya başlamıştır. Bunlar bütün siyasi bölünmeleri bir kenara bırakıp sadece “tam istiklal” ülküsünü hedefleyen Milli Mücadele için tehlikeli gelişmelerdir. Sovyetlerin tüm çevresine ideolojilerini ihraç

etme çabalarıyla da uğraşmak gerekmektedir. Bu tür hareketler çok dikkatle izlenir ve gerektiğinde açıkça müdahale de edilir. Ancak Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya giren Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu'daki takibattan kurtularak Sovyet topraklarına dönmek için Trabzon'da bindikleri teknede, Yahya Kahya'nın adamları tarafından öldürülmesi Moskova-Ankara ilişkilerini iyice içinden çıkılmaz bir hale getirir.⁴³

Türkiye tarafında bunlar olurken Moskova cephesi de çok rahatsızdır. Türklerin, hiç kimseye taviz vermeseler de, silah, cephane ve maddi güçten yoksun olmaları nedeniyle, giriştikleri tam bağımsızlık mücadelesinde yenik düşme ya da siyasi olarak karşı cepheye yaklaşma ihtimali de vardır. Henüz düzenli bir ordu yapısının tam anlamıyla kurulmadığı, Kuvayı Milliye direnişiyle tam bağımsızlığın nasıl elde edilebileceğinin sorgulandığı 1920 kışında Ankara da siyaseten ikiye, üçe bölünmüş durumdadır. Bir grup emperyalizme karşı Sovyet desteğine sıcak bakarken bir diğer grup ise işgal güçleriyle bir an evvel barışçıl çözüme ulaşılması, bunun için de İtilaf Devletleri'yle yakınlaşılması taraftarıdır. Ankara'da bu siyasi gelgitlerin varlığından haberdar olan Moskova'nın Türkleri kaybetmek gibi bir lüksü yoktur. Bu durumda arada ne sorunlar olursa olsun kendi çıkarları Ankara'ya destek olmayı zorunlu kılmaktadır. Çiçerin "*Türklerin davranışlarının gitgide kabul edilemez bir hal aldığından*" şikâyet etse de katlanmaya, dost olmaya mecburdur.⁴⁴ Oysa Sovyet Rusya'nın durumu da iyi değildir. Azerbaycan ve Gürcistan'ın Bolşevikleştirilmesiyle Bakü'nün kaynakları ve Batum limanı kontrol altına alınmıştır ama serbestçe mallarını satma ve gereksinim duyulan ürünleri getirme imkânı hâlâ kısıtlıdır.

Bu sırada Sovyetlerin de bir ticaret anlaşması yapmak için İngilizlerle temas halinde olduğu ortaya çıkar. İki yıldır gelgitler şeklinde süregelen iki ülke ilişkilerindeki tüm sorunlar açığa çıkar. Her iki taraf da biriktirdiklerini ortaya döker; Kars-Ardahan bölgesinde yaşayan Molokanların askere alınmaya çalışılması, Ankara Hükümeti'nin Anadolu'da komünist ideolojinin yayılmasını engellemek için aldığı sert tedbirler, Sovyetlerin Ermenistan

sorununun çözümünde izlediği dengesiz tutum, Nahcıvan konusu, eski İttihat ve Terakki liderlerinin faaliyetleri ve son olarak da Rusların İngiltere ile flört etmeye başlaması...⁴⁵

Bu şartlar altında, davet üzerine Moskova'ya gönderilen Türk heyeti 19 Şubat 1921 günü askeri törenle karşılanır. Ayaklarının tozuyla ilk akşam hem Çiçerin'le hem de Stalin ve Karahan'la görüşürler. Çiçerin, Türklerin komünistlere karşı tavizsiz tutumuna, Ermenilerle kendi başına anlaşma yapmasına ve Gümrü'yü hâlâ boşaltmamasına tepkilidir. Ekonomik olarak darboğazda olduklarından İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapma aşamasında olduklarını, bu nedenle Ankara'yla bir ittifak yapamayacaklarını söyler. Stalin ise daha ılımlıdır. İngilizlerin açık düşmanı olan Kemalist hareketle resmi bir ittifakın yanlış anlaşılabileceğini, ticaret anlaşması sürecini sekteye uğratabileceğini anlatır. Stalin'e göre yine de Türklerle bir kardeşlik anlaşması imzalayarak para ve silah yardımı yapma olanağı vardır. Bu görüşmelerin olduğu sırada Türk Ordusu, Sovyet Rusya ile savaşta olan Gürcülere bir nota vermiş, 23 Şubat'ta da Gürcistan birliklerinin boşalttığı Artvin ve Ardahan'a girmiştir.⁴⁶

Sovyetlerle olan ilişkilerde Dışişleri Yüksek Komiseri Çiçerin'in sürekli değişken tavırları olduğu ve iki taraf arasında tam her şey yoluna girecekken yaptığı bir çıkışla yeniden ortamın gerilmesine neden olabildiği görülmektedir. Örneğin, Türk heyetini Moskova'ya davet ederek dostluk antlaşması sürecini tamamlamak isteyen kendisi olduğu ve daha iki gün önce heyeti kabul ettiği halde, 26 Şubat 1921'deki ilk resmi görüşmede Türk heyetine “*neden geldiniz?*” diye sorar. Oysa heyet bizzat Çiçerin'in davetiyle, Mdivani'nin 3 Aralık'ta Gümrü'de “*Moskova bir Türk heyetini bekliyor*” sözü üzerine, alelacele 7 Aralık'ta hazırlanan kararnameyle yola çıkarılmıştır. Türk heyeti bu yaklaşımdan rahatsız olunca yine Stalin'le temas kurar ve durumu aktarırlar. Görüşmelerin geri kalanında Çiçerin yeniden normale dönecektir.⁴⁷

Moskova-Ankara arasında bu inişli çıkışlı birliktelik sürerken, Anadolu'dan binlerce kilometre uzakta, Londra'da Türk-Sovyet ilişkilerini temelden sarsacak gelişmeler yaşanmaktadır. Şubat ayı

boyunca Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri'yle görüşmeler yapan Bekir Sami (Kunduh) Bey, Türk Milli Mücadelesi'nin özüne aykırı, daha çok kendi temsil ettiği siyasi yaklaşıma uygun bir tutum sergiler. Emperyalistlerin gerçekte Sevr'in biraz gevşetilmiş halinden başka bir şey olmayan önerileri doğrultusunda tavizler veren, bu çerçevede ikili anlaşmalar imzalayan Bekir Sami Bey bilerek ya da bilmeyerek "Kafkas Seddi" projesine hizmet eden bir sonuçla yurda döner. Moskova ise ayağa kalkmıştır. Çiçerin vakit kaybetmeksizin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya bir nota vererek Ankara'nın imzaladığı ve Sovyetlerin çıkarlarına ters düşen protokolleri protesto eder.⁴⁸

Oysa Ankara zaten Bekir Sami Bey'in imzaladığı ikili anlaşmaların tamamını reddetmiş, kendisini de görevden almıştır. Benzer şekilde Bolşevikler de İngilizlerle bir ticaret anlaşması imzalamak üzeredir. Bunun yarattığı huzursuzluk da Ankara'dan Moskova'ya yöneltilen "*neler oluyor?*" sorularıyla masaya konur. Sonuçta Ruslar da yapacakları anlaşmanın Türkiye ile olan ilişkilerine, Anadolu'da emperyalizme karşı verilen mücadeleye sağladıkları desteğe bir zarar getirmeyeceğini söyleyerek Ankara'yı sakinleştirirler.⁴⁹

Bu şartlar altında 16 Mart 1921 günü Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti arasında Moskova Anlaşması imzalanır. Böylece Ruslar Büyük Millet Meclisi'ni resmi hükümet olarak tanır ve Misak-ı Milli'yi kabul eder. Ruslara geçmişte verilmiş olan tüm kapitülasyonlar kaldırılır, borçlar silinir. Nahçıvan özerk bir yapı olarak Azerbaycan'ın kontrolüne verilir. Batum ise Müslüman topluma tanınan bazı imtiyazlarla birlikte Gürcistan'a bırakılır. Görüldüğü gibi, Türkiye Moskova'dan siyasi olarak istediğini almayı başarmıştır.⁵⁰

Ancak Rusların da bir ricası vardır; İngilizlerle de aynı gün Londra'da bir ticaret anlaşması imzalanacağı için, anlaşmanın duyurusunun iki gün sonra, 18 Mart 1921 günü yapılması. Böylece Türk tarafı "İstanbul'un işgal yıldönümü olan 16 Mart tarihinin resmi evrakın üzerinde kalması" şartıyla, anlaşmanın duyurusunu 18 Mart'ta yapmayı kabul eder.⁵¹

“Yaa Asım Bey, görüyor musun? İşte Sovyet yardımı! Sanki biz bu obüsleri istedik, Ruslar da hemen trene koyup yolladı. Yahu bunları alabilmek için bile iki yıl mücadele ettik. Moskova’da anlaşma yaptık, dostuz dedik, dört gün sonra adamlar taburumuzu bastı, muharebe ettik, bir bölük zayıat verdik.”

İsmet Paşa haklıdır. Daha Moskova’da imzalanan dostluk ve barış anlaşmasının mürekkebi kurumadan, bir Kızılordu süvari alayıyla takviyeli Gürcü birlikleri Baruthane Kışlası’nda bulunan Türk müfrezesine saldırırlar. Bir piyade ve bir makineli tüfek bölüğünden kurulu müfrezeden esir alınan askerlerden bile şehit edilenler olur. Mahmudiye Tabyası’ndaki bir diğer bölük Çoruh Nehri’ne çekilmek zorunda kalır. Günün sonunda Türk taburundan dördü subay 26 şehit, 26 yaralı, 46 kayıp vardır.⁵²

Ancak Sakarya Meydan Muharebesi’nin Türk Ordusunun zaferiyle sonuçlanması sadece Yunanların taarruz gücünü değil, Sovyetlerin ve Fransızların inadını da kıracak, Ankara cepheye olduğu gibi masa başında da rahatlayacaktır.

1921 yılı Ekim ayı geldiğinde Anadolu’da hasat başlar.

Önce 13 Ekim’de Sovyetlerin de katılımıyla düzenlenen konferansın sonunda Türkiye, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Kars Antlaşması imzalanır. Birkaç ay sonra yine Kars’ta aynı taraflarla imzalanacak olan Transkafkasya Muahedename-si’yle birlikte bu anlaşma Türkiye’nin doğu sınırını garanti, Nahçıvan’ın durumunu güvence altına almış olur.

Molokanların sınırdışı edilmesi girişimlerine karşı Çiçerin’in verdiği notalar, casusluk faaliyetleri öne sürülerek Moskova’daki Türk ataşe militerliğinin Rus polisi tarafından basılarak aranması ve Ali Fuat Paşa’nın buna tepki olarak Moskova’yı terk ederek yurda dönmesi gibi krizler yaşansa da, 26 Ağustos sabahında Yunan mevzilerini döven bu İngiliz obüsleri iki yıllık sancılı dostluğun ürünüdür.⁵³ Adı hiçbir zaman konmamış olsa da, patlayan her top aynı zamanda Bolşeviklerin devrime karşı Kırım’a, Wrangel’in Beyaz Ordu’su safında savaşmaya gelen iki Yunan tümeninden aldığı intikamın da sesidir.⁵⁴

Miralay Asım Bey'in gözü Sarıbabatepe'nin hemen doğu yamacındaki üç topa takılır. Her patlamaları tozu dumana katmakta, bombaladıkları mevzileri adeta haritadan silmektedir: “*Peki şu Fransız bataryası Paşam? Bunları alabilmek için de şu Fransız diplomatla az güreş tutmadık?*”

“Fransızlarla da çok uğraştık evet, ama bu muhasara topları da Ruslardan geldi Asım Bey. Kızıldordu'nun Wrangel'den ele geçirdikleri bunlar. Fransızlar 1919 Nisan'ında Kırım'a çıkarma yaptıklarında Bolşeviklere karşı kullanılsın diye Beyaz Ordu'ya vermişler, Wrangel de yenilip çekilirken bırakmış. Ruslar da bize verdi. Ama Fransızların da hakkını yemeyelim. Çukurova'yı, Antep'i boşaltırken bayağı cephane bıraktılar. Silah ambargosu kalktığında da silah mühimmat satmaya ilk gelenler Fransız tüccarlardı.”⁵⁵

Sovyetlerle üç yıldır yapılan işbirliğinin nasıl inişlerle-çıkışlarla dolu, ne kadar zor bir süreç olduğunun kanıtı da alınan dış yardımların şekli ve geliş tarihleridir. Halil Paşa'nın Moskova'da gerçekleştirdiği ilk görüşmeler ve Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu sonrasında 1920'nin Haziran ayında 6.000, Ekim-Kasım döneminde ise 3.315 tüfek gönderen Ruslar daha sonra yaşanan Ermeni krizinde frene basmış, neredeyse sevkiyatı durdurmuştur. 1921 Ocak ayında Tuapse'ye toplam 54 vagon dolusu silah ve mühimmat getirmiş ancak sadece 198 adet İngiliz tüfeği göndererek bu önemli miktarda askeri donanımı bekletmiştir. Mesaj açıktır: “*İşbirliği anlaşması imzalanarak ittifakımız açıklığa kavuşmadan istediğiniz yardımı yapmayacağız.*” 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla rahatlayan, Türklerin İngilizlerle savaş halinin devam ettiğine, ittifak yapmayacaklarına ikna olan Bolşevikler kesenin ağzını açar, talep edilen askeri malzeme Samsun, Trabzon ve İnebolu limanlarına akmaya başlar. Özellikle Temmuz 1921'de yapılan yüklü sevkiyat Rusların “*muharebelerin sonucunu bekleyelim, kazanacaklarını görürsek sevkiyatı arttırırız*” düşüncesiyle hareket etmediğinin, tam tersine, Türklerin kazanması için yardımı hızlandırdığının göstergesidir. Büyük Taarruz'dan önce ise Trabzon ve Samsun'a getirilmiş olan silah ve mühimmatın Batı

	1920 Haziran	1920 Temmuz	1920 Ağustos	1920 Eylül	1920 Ekim	1920 Kasım	1920 Aralık	1921 Ocak	1921 Şubat	1921 Mart	1921 Nisan	1921 Mayıs	1921 Haziran	1921 Temmuz	1921 Ağustos	1921 Eylül	1921 Ekim	1921 Kasım	1921 Aralık	1922 Ocak	1922 Şubat	1922 Mart	1922 Nisan	1922 Mayıs
Tüfek	6.000	0	0	0	3.315	0	438	198	0	0	9.520	0	0	11.920	0	0								
Ağır ve Hafif Makinalık Tüfek	0	0	0	0	20	0	0	0	0	0	85	0	0	192		0	89	37 (?)						
Top	0	0	0	0	0	8	0			0		0	0	18		0								
Piyade Tüfeği Mermisi (sandık)	3.400	0	0	0	2.315	0	410	43	0	0	8.400	0	0	16.468		0								
Top Mermisi	17.600	0	0	0	0	0	0	1.001	1.296	0	2.544	0	0	58.000		0	62.443							
El Bombası	0	0	0	0	0	0	0	200	4.000	0	0	0	0	123	0	0	0							
Gaz Mankesi																	19.359							

Çizelge 2. Sovyet yardımlarının zamansal dağılımı.

	[1] ERDOĞAN-	[2] ATASE-	[3] -MÜDERRİSOĞLU-	[4] MÜTERCİMLER-	SOVYET KAYITLARINA GÖRE	Ortalama
Tüfek	36.316	43.374	37.812	35.287	39.325	38.200
Ağır ve Hafif Makinalı Tüfek	297	318	324	291	327	308
Top	70	81*	66	64	54	70
Piyade Tüfeği Mermisi	43.619 sandık	56.042 sandık	44.587 sandık	43.453 sandık	62.986.000 adet	46.925
Top Mermisi	142.884 adet	159.043 adet	141.173 adet	92.807 adet ve 2.848 sandık	147.079 adet	147.544
Top Kaması	11			11		11
El Bombası	4.323	123 sandık		126 sandık	4.000	4.000
Gaz Maskesi	19.359	19.359		19.359	20.000	19.359

[1] : ATASE kayıtlarına göre bu çalışma kapsamında yapılan hesaplamaların sonucu.

[2] : Türk İstiklal Harbi., 1975., VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)., Genelkurmay Basımevi, ss 618-619.

[3] Alptekin Müderrisoğlu; 1988.,

[4] Erol Mütercimler., 2017., ss 692-712

* Sovyetlerin dikkate almadığı, ancak kayıtlarda görülen 11 adet top kaması ATASE tarafından sonuç çizelgesinde toplama dahil edilmiş olabilir.

Çizelge 3. Sovyet yardımlarının sayısal dağılımı

Cephesi'ne sevkiyatı hızlanmıştır. Bu dönemde Rusya'dan gelen yardımların nitelik değiştirdiği ve uçak-araba-kamyon yedek parçası, telefon-telsiz-telgraf malzemesi, tren rayı ve vagonu gibi lojistik-ikmal unsurların ağırlık kazandığı görülmektedir.⁵⁶

Kaba bir hespla Büyük Taarruz başlarken Türk Ordusunun elindeki silahlardan; tüfeğin %37'si, topun %20'si, makineli tüfeğin %11'i Rus yardımlarıyla tedarik edilmiştir. Piyade tüfeği ve topların mermileri konusunda ise bu oran %50'nin üstüne çıkar. Toplam silah miktarı içindeki oranı düşük gibi görünse de, Sovyetlerin bu silah ve mühimmatın büyük kısmını Türk Ordusunun elinde neredeyse hiçbir şey yokken, en karanlık yokluk döneminde gönderdiği unutulmamalıdır. Ayrıca Büyük Taarruz öncesinde Fransa, İtalya ve Almanya'dan satın alınan silah ve askeri donanımın bedelinin de büyük oranda Sovyetlerin yaptığı maddi yardımdan karşılanmış olduğu bir gerçektir."

Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Ekim 1921 günü aldığı "*Kars Anlaşması imzalandı*" müjdesinin özeti, Türk'ün o en karanlık zamanda doğu cephesindeki düşmanlarıyla giriştiği diplomasi savaşını kazanmış, Misakı Milli'nin doğu sınırlarını tescil ettirmiş, bunun üstüne batıdaki düşmanlarıyla dövüşmesi için gereken silah ve cephanenin önemli bir kısmını bu diplomasi savaşını kazanarak elde etmiş olmasıdır. Doğu cephesindeki mücadeleden başarıyla ayrılmanın bir getirisi de 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana karşı taarruza kalkacak 3^{ncü} ve 12^{nci} tümenlerin serbest kalarak Batı Cephesi emrine girebilmesi olmuştur.

* Sovyet yardımlarıyla gelen silah, mühimmat ve diğer askeri malzemenin net sayısını vermek mümkün değildir. Bunun nedeni kayıtlar tutulurken kimi zaman Trabzon/Samsun limanlarına giriş, kimi zaman da bu limanlardan İnebolu ve diğer dağıtım noktalarına sevk tarihlerinin yazılmış olmasıdır. Bu nedenle mükerrer yazımlar, iç içe geçmeler yaygındır. Bu çalışma kapsamında kendi yaptığımız etüt ve daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalarda ulaşılan sonuçları Çizelge 2'de (s. 82.) karşılaştırmalı olarak takdirlerinize sunuyorum. Bununla birlikte sayıların birbirine çok uzak olmaması nedeniyle çizelgenin son sütununda verilen ortalama değerlerin kullanılması da bir tercih olabilir.

Sovyetlerden aldığımız maddi yardımın tutarı toplam 10.305.000 liradır. Bunun 1.809.412 liralık kısmı 1920, 5.781.600 lirası 1921, 2.714.000 lirası ise 1922 yılında alınmıştır.

Asım Bey göz ucuyla kayalıkların başında, eli çenesinde dik-katle bombardımanı izleyen Sarışın Kurda bakar. Nasıl usta bir satranç oyuncusu gibi birkaç hamle ötesini gördüğünü, dahiyane bir stratejiyle önce düşman safını birkaç parçaya bölüp sonra savaşı dışı bıraktığını düşünür.

Evet, Ekim hasat ayıdır.

13 Ekim 1921’de iki yıl boyunca Sovyetlerle sürdürdüğü bilek güreşini kazanmış, Kâzım Karabekir Paşa’yla birlikte Misak-ı Milli’nin doğu sınırına Türk bayrağını dikmiştir.

Ve bir hafta sonra da Güney Cephesi, Fransızlar...

Daha on beş ay önce Çukurova’da, Antep’te, Urfa’da amansızca dövüşüğümüz Fransızlar ne olmuş da frene basmıştır? Düşmanlık bir tarafa, nasıl olmuş da Milli Mücadele’ye destek verir duruma gelmişlerdir?

1917 yılında iktidara gelen Clamenceau’nun başkanlığı sırasında 1. Dünya Savaşı sona ermiş, Fransızlar için tarihlerinin en kanlı sayfalarından birisi kapanmıştır. Almanların Paris’i hedef alan ve 1870’teki işgallerini hatırlatan ilerlemelerini Verdun’de, Somme’da, Marne’da çok kanlı muharebelerle durdurmayı başarmışlar, bunun karşılığında 300.000’den fazla evlatlarını kaybetmişlerdir. Savaş boyunca acı çeken, aç kalan Fransız halkı bir an önce yeniden kendi iç gündemine dönmek istemektedir. Onların gözünde 1913-1917 arasındaki siyasi buhranlarla, bir türlü kurulamayan ya da ömrü bir-iki ay süren hükümetlerle dolu dönem Clamenceau ile sona ermiştir. Halkın beklentisi tecrübeli siyasetçinin üç yıllık istikrarlı iktidarının sonunda, galip taraf olarak imzalayacakları barış anlaşmalarıyla huzuru hakim kılması, ülke dışında (örneğin Çukurova-Antep bölgesinde) bulunan çocuklarını geri getirmesidir.⁵⁷

Ama Clamenceau görev süresini tamamlarken, Fransa “galibiyet hakkı” olarak gördüğü Anadolu’da yeniden bir bataklığa saplanmıştı. İşgal ettiği Urfa-Antep-Maraş-Adana bölgesinde karşılaştığı direnci kırmak için askeri hakimiyet kurması gerekmektedir ama Fransız halkının beklentisine rağmen bu bölgeye

daha fazla birlik gönderme imkânı yoktur. Daha güneyde, Suriye'deki isyanlar ve Emir Faysal şartları daha da güçleştirmektedir. Bu durumda Clamenceau İngilizlerin Yunanlarla ortak işgal stratejisini taklit etmeye kalkarak Ermeni lejyonlarını sahaya sürer. Bu Fransızların Anadolu harekâtında yaptıkları en kritik hata olur. Direniş büyür, giderek baş edilemez bir hale gelir.⁵⁸ 20 Ocak 1920 günü Clamenceau görevini yeni başbakan, Millerand'a devrederken ülkesine Anadolu'dan kabileler halinde Fransız bayrağına sarılı tabutlar dönmektedir.

1871 yılında Paris Komünü tecrübesini ve direnişi yaşamış olan Fransa'da sosyalizm kısa zamanda yayılabileceği bir taban bulmuştur. Sınıf bilinci, sosyal haklar, örgütlenme gibi kavramlar o kadar hızla yerleşir ki, 1906'dan itibaren seçimlerde öne çıkan iki parti; Cumhuriyetçi Sosyalist ve Radikal partilerin ikisi de siyasi yelpazenin solunu temsil etmektedir. Bu şartlar altında işbaşına gelen milliyetçi-muhafazakâr Millerand'ın önceliklerinden biri de Bolşevizm tehlikesidir. Özellikle Moskova'nın Brest-Litovsk süreci ve sonrasında mağlup Almanya ve genç Macaristan içinde yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle elde ettiği sonuç Fransa ve İngiltere'deki sermaye kesiminin gözünü iyice korkutur. Lenin her konuşmasında “dünya devrimi” demektedir, sosyalizmi tüm ülkelere yayacaklarını beyan etmektedir.⁵⁹

Bu durumda Clamenceau'dan devraldığı siyasi mirasın en önemli başlıklarından biri “Kızılordu'ya karşı Denikin-Wrangel-Kolçak birliklerini desteklemek” olacaktır. Clamenceau ve Lloyd George 1917 yılı sonunda bir mutabakata varmış, İngilizler Trans-Kafkasya üzerinden Kızılordu'yu sıkıştırırken Fransızlar da yatırımlarının yoğun olduğu Güney Rusya'ya askeri harekât düzenlemek üzerine anlaşmışlardır. Böylece hem Bolşevizmin Avrupa'ya yayılması engellenecek hem de “proleterya diktası” olarak tanımladıkları Bolşevik yönetimi devrilerek Çarlık Rusyası hayatta tutulacaktır.⁶⁰ Aralık 1918'de içinde 12.000 Yunan ve Polonya askerinin de olduğu yaklaşık 40.000 kişilik bir birliği Kırım sahillerine çıkararak Bolşevizm karşısı Beyaz Ordu'yu

açıkça destekleyen Clamenceau tam olarak amacına ulaşmasa da, batıdaki Polonya ve kuzeydoğudaki Japonya cepheleriyle birlikte Sovyetlerin başını uzun süre ağrıtmayı başarır.⁶¹

Bu stratejiyle Bolşevizmi kendi topraklarından uzak tuttuklarını, ittifaklarını desteklediklerini sanırken Sovyetleri her yönden boğarak tek çıkış olabilecek nokta olan Anadolu'ya, Türklere mecbur bıraktıklarının henüz farkında değildirler. Tıpkı Türkleri her yerden sıkıp Sovyetlere yaklaştırdıkları gibi...

Oysa Mondros Mütarekesi'nin üzerinden bir sene geçmeden eski dostlar sürtüşmeye, çekişmeye başlamıştır. Sykes Picot gibi, Dünya Savaşı sırasında imzalanmış paylaşım belgelerine dayanan pay alma talepleri giderek büyük anlaşmazlıklara dönüşür. Özellikle İngiltere'nin, tıpkı Mondros'un imzalanması aşamasında yaptığı gibi gizli kapaklı, oldu bittilerle hareket etmesi aradaki uçurumu derinleştirir. Fransızlar müttefiklerinin 12 Eylül 1919'da gizlice Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit'le bir anlaşma imzaladıklarını, buradan aldıkları güçle Karadeniz limanlarını ve Anadolu'daki mevcut demiryolu ağını da kontrolleri altına aldıklarını düşünmektedir. Fransızların İstanbul'daki istihbarat birimlerinin raporlarında artık açıkça İngilizlerin majestelerinin Anadolu'daki yatırımlarını korumak için Yunan Ordusunu taşeron olarak kullandığı ifade edilmektedir. Fransız istihbaratına göre İngilizlerin silahlı gücü, Anadolu'da Türk Ordusuna karşı bir askeri harekâta girmek için yeterli değildir.⁶²

Ancak yine de Fransızlar hâlâ kendi ganimetlerinin peşindedir. Bir yandan İngiltere'nin yanında sürdürdükleri barış görüşmelerini net kazanımlarla sonuçlandırmaya, bir yandan da Çukurova-Antep bölgesindeki işgalleri karşısındaki direnişi kırmaya çalışmaktadırlar. Fransız gazetelerine göre ise Anadolu'da Türk milliyetçilerinin direnişi giderek sertleşmekte ve güçlenmektedir. Öyle ki, 28 Mayıs 1920 tarihli *Le Matin* Gazetesi Pozantı'ya General Duffieux'nün takviye kuvvet sevk ettiğini yazmıştır.⁶³ Oysa Fransız halkının gazeteyi okuduğu dakikalarda General Duffieux hayatının en büyük utançlarından birini yaşamaktadır.

Pozantı'daki Fransız taburunu kuşatan Kuvay-ı Milliye yardımı gelen Fransız tümenini de püskürtmüş, Fransa'nın çok güvendiği tanklarını, uçaklarını bile işe yaramaz hale getirmiştir. Verdun kahramanı 412. Alayın seçme taburu çaresizce kuşatmayı yararak kaçmayı dener ama sonuç onlar adına daha büyük bir felaket olur; Gülek yakınlarında, Karboğazi'nda toplam 40 kişilik bir Türk müfrezesi koca taburun yarısını komutanlarıyla birlikte esir eder, kalanı ise ülkelerine tabut içerisinde dönecektir.⁶⁴ Tek sorun Pozantı Taburu da değildir; 412. Alayın 1920 yılı başından beri toplam kaybı 1.400 kişiden fazladır.⁶⁵

Excelsior ve *Le Temps* gibi yüksek tirajlı gazeteler aylarca bu olayı yazar.⁶⁶ Bununla birlikte 1920 yılı sonuna doğru Fransız tutsakların mektupları basında yer almaya başlar. Mektuplarda esir kamplarında çok büyük sıkıntılar yaşandığını, ancak bunun kötü muameleden değil, ülkenin içinde bulunduğu yoksulluktan kaynaklandığı, tam tersine Türklerin kendilerine çok iyi davrandığı anlatılmaktadır. Bu durum Fransız kamuoyunda yavaş yavaş bir sempati bile oluşturur.⁶⁷

Aynı tarihlerde Türk direnişi ise yavaş yavaş düzenli orduya dönüşmekte, tüm İtilaf Devletleri adına tehlike büyümektedir. Güya bu işgale girişmeden, herhangi bir zorluk yaşamamak için, Mondros Ateşkesi'nin hükümlerini kullanarak Türk'ü silahından ayırmış, askersiz bırakmışlardır. Oysa Türk'ün yeniden silah bulup dövüşmeye başlaması, yeniden ordu kurması bir sene bile sürmemiştir.

Fransa'da ekonomik sıkıntılara rağmen, denizaşırı operasyonlarda hiçbir kazanım elde edilmeden harcanan paralar bu sorunu daha da görünür kılmaya başlamıştır. Eylül 1920 geldiğinde görev süresi dolan Poincaré'nin yerine parlamento içinden cumhurbaşkanı seçimi yapılacaktır ve Başbakan Millerand en güçlü adaydır. 24 Eylül 1920'de yapılan seçimleri partisinin parlamentodaki çoğunluğu sayesinde kazanır.⁶⁸ Millerand cumhurbaşkanlığı makamına geçer geçmez yaptığı ilk konuşmada "*toprağın kanla yıkıldığı, uzun zaman süren savaşların sonunda askerlik süresinin ve asker sayısının*

azaltılmak zorunda olduğu” gerçeğini ifade eder ve ekler: “*ama bunu Fransa’nın ekonomisini zora sokmayacak şekilde yapmak zorundayız.*” Fransa’nın yeni cumhurbaşkanı açıkça “*askerleri geri istiyorsunuz ama mali durumumuz iyi değil. Bu yüzden sömürmeye, sömürdüğü-müz topraklarda asker bulundurmaya mecburuz*” demektedir.⁶⁹

Tabii Millerand’ın cumhurbaşkanlığına geçmesiyle boşalan başbakanlık için yeniden seçim yapılması gerekmektedir. Çıkan sonuca göre hükümeti önce Demokratik İttifak temsilcisi Leygues kurar. Yükseltelen vergi oranları, derinleşmekte olan ekonomik kriz gibi çok sıkıntılı bir gündemi olan Millerand’ın geri dönüşü olmayan denizaşırı harcamaları ve bütün siyasi gücü elinde toplama hırsı Fransız kamuoyunda derhal karşılık bulur ve Cumhurbaşkanı Millerand’ın adamı Leygues daha üç ay dolmadan istifasını vermek zorunda kalır. Millerand çaresiz, Aristide Briand’a hükümeti kurma görevini vermek durumundadır.⁷⁰

Artık Fransa’da yönetimin en tepesinde iki karşıt görüş vardır: Muhafazakâr kapitalist Millerand ve sosyalist Briand!

Hükümet krizine dönüşen Leygues’ün iki aylık iktidarında Fransa’nın en önemli gündem maddelerinden birisi de Kilikya’nın, yani Fransızların işgali altındaki Anadolu topraklarının boşaltılması olmuştur. 24 Aralık 1920 günü Charles Bellet Temsilciler Meclisi’nde yaptığı konuşmada siyasetçilerin bu konuda ikiye bölündüğünü ve tahliye isteyenler kadar Anadolu’da kalınması gerektiği konusunda ısrarcıların da olduğunu belirtmektedir. Bu konuşmada Bellet bölgede Ermeni Lejyonu oluşturmanın da hata olduğunu kabul etmiştir.⁷¹ Briand başbakanlık koltuğuna oturduğu anda bunu da çözülmesi gereken bir sorun olarak önünde bulur: Kilikya Harekâtı Fransa için askeri yaklaşımla çıkılması zor bir bataklıktır.⁷²

Yunanistan’da müttefikleri Venizelos’un iktidardan düşmesi ve “Almansever” Konstantin’in yeniden tahta çıkmasıyla zaten ittifak içinden çatırdamaya da başlamıştır. Fransız siyasetinin iki lideri, Millerand ve Briand için bulundukları durumu açıkça sorgulama zamanı gelmiştir:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı öncesindeki durumu nasıldı? Burada Fransa’nın nasıl bir konumu vardı?”

Birinci Dünya Savaşı’na kadar Fransa idareye etkisi, nüfuzu ve varlığıyla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki hristiyan toplumun ikinci devleti gibidir. Bu etki ve baskınlık beş asırda diplomasiyle, ticaretle oluşturulmuştur. Örneğin; Fransa, mali olarak, Osmanlı’dan alacaklı ülkeler arasında birinci sıradadır (%58). İngiltere’nin pastadaki payı ise savaştan önce sadece %13’tür. Kamu hizmetlerinde işletme oranı Fransa’nın %70, İngiltere %10’dur. Devlet’i Aliyye sınırlarındaki toplam demiryolunun 4.600 kilometresini Fransızlar işletirken İngilizlerin payına ancak 624 kilometre düşmüştür. Savaş’tan önce okulların ve hastanelerin %70’i Fransızların, sadece %10’u İngilizlerindir. Üstüne üstlük tüm imparatorluk sınırları dahilinde konuşulan tek yabancı dil neredeyse Fransızcadır. Fransızların bütün bu ticari avantajları Birinci Dünya Savaşı’yla son bulmuş, Mondros sonrası dönemde ise İngilizlerin eline geçmiştir.⁷³

Fransızlar artık Dünya Savaşı’nı Anadolu’ya ve Ortadoğu’ya taşıyanın da İngilizler olduğunu düşünmektedir. Eski Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré Kral 5. George’tan savaşın büyüyüp genişlemesini önlemesini istemiş, ancak İngilizler tam tersine *Goeben* ve *Breslau*’nun kaçmasına izin vererek onları âdeta İstanbul’a yönlendirmiş ve Almanların ekmeğine yağ sürmüşlerdir.⁷⁴

Savaş sonunda İngilizlerin bir oldu bittiyle bir amirallerine imzalattıkları Mondros onları bir anda Ortadoğu’nun hakemi, hakimi durumuna getirmiştir. Fransızlara göre Almanya’nın ve Rusya’nın devre dışı kaldığı emperyal paylaşım oyununda İngilizler onları da “küçük ortak” durumuna getirmiş, etkisizleştirmiştir. Irak ve Filistin’e sahip olmakla yetinmeyip Trans-Kafkasya’nın, İran’ın hamiliğine de soyunmuşlardır. Türkleri nefes alamayacakları bir esaret ortamında boğmak istemişlerdir ama evdeki hesap çarşıya uymamıştır. Galipler içinde bu durumdan en zararlı çıkan ise Fransızlar olmuştur. Ortadoğu’da Fransız bayraklarını indirmiş, Fransızcayı yasaklamışlardır. Fransa’nın

düşmanı Faysal'ı kral ilan eden de onlardır. İngilizler Anadolu'da Yunanlara yaptırdıkları ve İstanbul'da kendi yaptıkları yüzünden çılgına dönmüş halkla Fransızları karşı karşıya bırakmış, iki yıl boyunca hırpalanmalarını izlemiştir.⁷⁵ İngilizler kurnazca Irak'ın zenginliklerini elinde tutarken daha önce kısa bir süre de olsa işgal ettiği ve zorluklarını hemen anladığı Kilikya bölgesini (Antep-Maraş-Çukurova) Fransızlara bırakmış, onları bu bataklıkta savaşa mahkûm etmiştir.⁷⁶

Aslında Fransa en baştan beri Ankara Hükümeti ile olan ilişkilerinde daha diyaloga açık bir tutum sergilemiştir. İngilizler neredeyse Milli Mücadele'nin sonuna kadar doğrudan resmi temas kurmayarak Ankara'yı yok sayarken, Fransızlar daha Sivas Kongresi aşamasında Suriye Yüksek Komiseri Georges Picot aracılığıyla bu iletişimi gerçekleştirmişlerdir. Picot'dan sonra aynı görevi devralacak olan General Gouraud da Türklerle anlaşma taraftarıdır.⁷⁷

Bu kısır döngüden, kaos ortamından çıkmak isteyen Fransızlar yine de Londra Konferansı'nda şanslarını denerler. Çoğunlukla Lord Curzon'ın şekillendirdiği bir plan dahilinde Ankara Hükümeti'ni temsil eden Bekir Sami Bey'i etkilemeye, Sevr Antlaşması'nı ufak revizyonlarla kabul ettirmeye çalışırlar. Lloyd George'un Yunan ve Türk delegelerin olmadığı gizli toplantılarda ayrıntılarını anlattığı yaklaşım aslında tamamen İtilaf Devletleri'nin işgalden doğan masraflarını azaltma, gereksinim duydukları kontrolü daha az kuvvet ve kaynak harcayarak sağlama esasına dayanmaktadır. Buna göre her iki tarafa; tarafsız bölgeyi küçülterek sadece Gelibolu'da bir Yunan askeri üssü tutmak, İstanbul ve çevresini tamamen boşaltarak Türklere devretmek, İzmir'in yönetimini hristiyan bir valinin altında nüfus yoğunluğuna göre seçilecek yerel idarelere devretmek, Anadolu'da mali ve askeri denetimi yumuşatmak gibi önerilerle giderler. Bu toplantılarda Briand'ın kontrolü büyük oranda İngiliz heyetine bıraktığı, "*Sevr'i yumuşatalım*" ve "*Milletler Cemiyeti'ni sürece dahil edelim*" gibi muğlak öneriler dışında genellikle Lloyd George'un girişimlerini izlemekle yetindiği görülür.⁷⁸ Bekir Sami Bey bu önerilerin bir

kısmına evet, bir kısmına hayır diyerek ve İtilaf Devletleri'yle ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalayarak 25 Nisan 1921'de Ankara'ya döner. Dönüş yolunda Paris ve Roma'ya da uğramış, imzaladığı belgelerin karşı tarafa verdiği memnuniyetten olsa gerek, büyük özen gösterilerek ağırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise "tam bağımsızlık" ilkesine ve Misak-ı Milli'ye aykırı olan tüm bu belgeleri tavizsizce reddeder.⁷⁹

Artık cevap harp meydanında verilecektir.

Fransa Kilikya bölgesinin ekonomik yükünden kurtulmak için Londra Konferansı'nı çok önemli bir fırsat olarak görmüştür. Birkaç örnek vermek gerekirse; Antep-Maraş-Çukurova kesiminde muharebelerin en şiddetli safhasının yaşandığı dönemde, yalnızca 1920 yılında, Fransa buradaki ordusu için 686.725.000 frank harcamıştır. Bu bölgeyi de kapsayan tüm Levant için Nisan 1919'dan Londra Konferansı'na kadar (Şubat 1921) harcaması ise 881.175.000 franktır. Antep-Urfa-Mardin yöresinde 1921 Şubat ayında 34.000 asker bulundurmak durumundadır. Kuzey Suriye ve Maraş-Çukurova bölgelerindeki mevcutlarla birlikte bu sayı 65.000'i geçmektedir.⁸⁰ İşte Mustafa Kemal Paşa Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in Briand'la imzaladığı 11 Mart 1921 tarihli ikili anlaşmayı reddedip çöpe atarken bütün bu yükü de olduğu gibi Fransız siyasetçilerin sırtında bırakmıştır.

Anadolu'da giderek hakimiyetini artıran ve bağımsızlık yolunda kararlı şekilde ilerleyen Ankara Hükümeti açıkça bölgede yeni bir düzen kurmaktadır. Bunun en somut kanıtı olarak Sovyetlerle Moskova Antlaşması'nı imzalamış ve dostluk kurmuştur. İnönü'de Yunanları ikinci kez mağlup etmiş, Lloyd George'un Londra Konferansı sonrası Yunan Başbakanı Kalekeropoulos'la kapalı kapılar ardında kurduğu oyunu da bozmuştur. Fransızlar şimdi daha yüksek sesle "*artık Almanlar da aradan çıktığına göre, Anadolu'nun nimetlerinden, yeni düzenin ticari avantajlarından kim yararlanacak?*" sorusunu sormaktadır. Askeri yöntemlerin işe yaramadığı açıktır; bu yanlış strateji yüzünden yüzyıllara dayalı bağlar kopartılmış, saha tamamen İngilizlere terk edilmiştir.

Sonuçta Fransa'nın elde ettiği hiçbir şey olmadığı gibi, ticari olanaklarını ve pek çok insanını yitirmiştir.⁸¹

İngiliz ve Fransız siyasetçiler giderek üzerlerindeki battaniyeyi çekiştiren eşlere benzerken başlangıçta küçümsedikleri ve “*Sevr’i kabul ettirmek için ezmek şartı*” dedikleri Türk direnişi son derece kararlı bir safhaya gelmiştir. İngilizlerin çok güvendiği Yunan ordusu üç ayda iki kez Türkler karşısında mağlup olmuş ve Sovyet Rusya da imzaladığı anlaşmayla Türkleri açıkça desteklemeye başlamıştır. Fransız istihbaratına göre, savaş sonrası paylaşım sürecinde istediğini alamayan İtalya da Mustafa Kemal Paşa’yla gizli bir protokol yapmıştır. İçerliğini bilmedikleri bu protokol olası bir Türk başarısı durumunda Fransızların Anadolu’daki beklentilerinin boşa çıkmasına neden olabilecektir.⁸² Olayları serinkanlı ve objektif şekilde değerlendirerek hükümetine “*Türkler iyice güçlendi, Yunanları İzmir’e geri sürebilir. İstanbul’daki Müttefik kuvveti Mustafa Kemal’e karşı koyabilecek güce sahip değil. Buradaki varlığımız tehlikededir*” uyarısını yapan General Harrington’a da kulak asmayan İngiltere Fransa’yı da beraberinde batağa çekmektedir.⁸³ Müttefik bloğu kökünden çatırdamakta, Mustafa Kemal Paşa da bu ittifakı yıkmak için kararlı şekilde onu sallamaya devam etmektedir. Fransızların başı bir kez daha Almanlarla ciddi şekilde derttedir ve Mustafa Kemal Paşa bu süreci de yakından takip etmektedir.

Fransa henüz Almanya’dan savaş tazminatını alamadığı gibi, Versailles Barışı’nda anlaşıldığı gibi silahsızlanmasını da sağlayabilmiş değildir. 1921 Mayıs’ının başında Londra’da bir araya gelen müttefikler Almanya’nın yarattığı tehdidi ve sözlerini tutmamasını masaya yatırır. Sonunda Ruhr Havzası’nın fiziki işgali de dahil olmak üzere, bir dizi yaptırımını Almanya’nın önüne koyarlar. 5 Mayıs’ta varılan mutabakata göre Berlin 132 Milyar mark tutarındaki savaş tazminatının 12 milyarlık kısmını 1 Temmuz 1921’e kadar verecek, 1 Kasım’da ödenmiş olan meblağ toplam 50 milyon mark olacaktır.⁸⁴ Mayıs 1921 sonuna gelindiğinde Almanlar borcun ilk taksiti olan 850 milyon marklık tutarı

ödeme konusunda hâlâ Fransa'yı oyalamaktadır. Almanların silahsızlanması konusu ise tam bir muammadır.⁸⁵

Bunlar yetmezmiş gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Polonya ile Almanya arasında kalan ve paylaşılamayan Yukarı Silesya için 20 Mart 1921'de yapılan referandumda bölgenin üçte birinin Polonya'da kalması çatışmaları körüklemiş, savaş yeniden Fransa'nın kapısına dayanmıştır. Briand Fransız Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada "*Almanya savaştan yenik çıktı. Biz Fransa olarak yenileni ezme taraftarı değiliz. Ancak yenilen de haddini bilmeli, zafer kazananmış gibi davranmamalı*" demektedir. Almanya ne kadar şikâyet ederse etsin, Versailles Barışı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra hırpalandığı kadar hırpalanmamıştır. Galip müttefiklerin silahsızlanması çağrılarına rağmen Almanya aylardır Polonya'yla harp halindedir. Sovyet Rusya'nın da Polonya'yla doğu sınırında savaş durumunda olduğu düşünüldüğünde, Polonya'nın pes etmesi her şekilde müttefikleri tehlikeye sokacak bir gelişme olacaktır. Bu nedenle İngiltere Polonyalılara takviye olarak altı taburluk bir kuvvet gönderir. Ama bu bile yetmez. Ren Nehri'nin gerisinde Fransız Ordusu teyakkuzdadır.⁸⁶

Fransızların Almanya endişesi yalnızca kendi yakın coğrafyalarındaki hareketlilikle sınırlı değildir. Bir yandan Suriye'de Fransa'ya, Mezopotamya'da da İngilizlere karşı direnişi desteklediği, hatta bu konuda Enver ve Cemal paşalardan, Anadolu'daki eski İttihatçılardan da yararlandığı yönünde düşünceleri vardır. Almanya'ya ilişkin Fransız paranoyası bunun da ötesine geçer. Silah ambargosunun kalkmasıyla birlikte Miralay Nuri (Conker) Bey başkanlığında Almanya'ya giden satın alma heyetini, Ankara'nın Bolşeviklerle imzaladığı Moskova Antlaşması'nı ve Mayıs 1921'de Almanya-Sovyet Rusya arasında imzalanan ticaret antlaşmasını birlikte değerlendirerek Berlin-Ankara-Moskova arasında üçlü bir ittifak oluşturulması ihtimalini dillendirmeye başlarlar.⁸⁷ Almanya konusu o kadar belirleyici olmuştur ki, 26 Mayıs 1921'de Temsilciler Meclisi'nde Briand Hükümeti için

güven oylaması yapılır ve tek gündem maddesi Almanya'dır: Almanya'nın silahsızlanmasının sağlanması, savaş tazminatının alınması, Yukarı Silesya sorununun çözümü...⁸⁸

Görüldüğü üzere Fransa'nın gözü 1921 yılı boyunca Almanya ve ekonomik kriz dışında başka bir şey görececek durumda değildir. Bu süre içerisinde gerek parlamentodaki tartışmalardan gerek gazete haberlerinden, Türkiye'deki durumun öncelik sırasında çok gerilere düştüğü görülmektedir. Kamuoyu Kilikya Harekatı'nı ve Anadolu'daki Fransız askeri varlığını ülke ekonomisinin sırtında kambur gibi görmekte, bir an evvel çözülmesini istemektedir.

Londra'da 11 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ve Fransız Başbakanı Briand'ın imzaladıkları, ancak Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin şiddetle reddettiği bu anlaşma aslında Fransızların Anadolu maceralarında geldikleri noktayı net şekilde göstermektedir: "Önemli olan tek şey ticari faaliyetlerimiz ve sahip olduğumuz imtiyazlarımızdır." Fransız siyasetçilere göre işgal ettikleri topraklardan kademeli olarak çekilmeleri zaten Türklere bir lütuftur. Anlamadıkları şey Misak-ı Milli'nin sadece vatan toprağının düşmandan arındırılması değil, aynı zamanda ekonomik bağımsızlık anlamına da geldiğidir. Ankara Hükümeti'nin Londra Mutabakatı'nı kabul etmediği ve Bekir Sami Bey'in istifası Paris'te ancak 17 Mayıs 1921 günü duyulur. Mutabakatı reddeden Ankara'ya tepki büyüktür. Onlara göre Mustafa Kemal hiç taviz vermeyerek diyalog yolunu tıkamaktadır. Ama en çok da bu imtiyazlarla dolu belgeleri imzalayan Bekir Sami Bey'in istifasına üzülmürler.⁸⁹

Fransız Başbakanı, her ne kadar Türklere kızgın olsa da, bir an evvel bir çözüm üretilmesi konusunda isteklidir. Fransızlardaki çözülme belirtilerini ve içinde bulundukları koşulları gören Ankara da kendi istediği şartlarda bir anlaşma zemini oluşturmak ve müttefiklerin Fransa kanadını kendi yanına çekmek amacıyla Dışişleri Bakanlığı'nın hukuk müşaviri Münir (Erteğün) Bey'i Adana'ya gönderir. Münir Bey'in 18 Mayıs 1921 günü General Dufieux'ye verdiği dosyada Londra Konferansı sonrası Ankara'nın reddettiği mutabakat metninin Misak-ı Milli'ye göre

düzenlenmiş hali, Dışışleri Bakan vekili Fevzi Paşa'nın Başbakan Briand'a bir mesajı ve Türk mutabakat önerisinin kabulü halinde Fransızlarla yapılacak ekonomik işbirliğinde tanınabilecek önceliklere ilişkin bir mektup bulunmaktadır.⁹⁰

General Dufieux Ankara'nın kendisine teslim ettiği paketi Fransa'nın Beyrut'taki Levant Ordusu Başkomutanı General Gouraud'ya, o da Paris'e iletir. 27 Mayıs 1921 günü Fransız gazeteleri Ankara Hükümeti'ne adeta ateş püskürmektedir. Temsilciler Meclisi'nde yapılan yorumlar da, İstanbul'daki Fransız İşgal Komiseri Pellé'nin ya da Levant Ordusu Başkomutanı Gouraud'nun raporları da söz birliği etmişçesine Mustafa Kemal Paşa'nın önerisinin kabul edilemez olduğuna vurgu yapmaktadır. Boşaltmayı taahhüt ettikleri işgal sahasıyla yetineceğini sandıkları Türkler bambaşka şartlar öne sürmektedir: Bekir Sami Bey'le imzaladıkları mutabakatta savaş durumu sona erdikten sonra boşaltma için tanınan bir aylık süre 15 güne düşürülmüştür. General Gouraud'ya göre bu durum bölgede bulundurdıkları askeri malzemenin en az %80'ini orada bırakmaları anlamına gelecektir. Ayrıca boşaltma sonrasında kurulacak jandarma teşkilatında Fransızların bulunmaması, talep edilen sınırla Türklerin İskenderun Körfezi ve Afrin'in kuzeydoğusuna hakim olacak olmaları gibi çok önemli stratejik talepler de vardır. Türkiye-Suriye sınırının Halep'e iyice yaklaşmış olması nedeniyle Suriye'ye asker takviyesi yapmak zorunda kalmak ise azaltmayı umdukları harcamalarını daha da artırabilecek bir risktir. *Le Figaro* gibi bazı gazeteler “eğer Ankara ayak diremeye devam ederse, Müttefikler de aldıkları tarafsız olma kararını gözden geçirirler” gibi aba altından sopa gösterme yoluna da giderler. 1 Haziran günü İstanbul'daki Fransız İşgal Komiseri Pellé, Başbakan Briand'a gönderdiği telgrafta “Türk önerilerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını” bildirmektedir.⁹¹

Ancak ilişkilerin iyice gerildiği bu dönemde belli ki Mustafa Kemal Paşa dışında hâlâ çözüm arayan bir kişi daha vardır. Pellé'nin bu telgrafi gönderdiği saatlerde İnebolu'ya yaklaşmakta olan gemide Fransızların deneyimli diplomatı, eski bakan Franklin

Bouillon bulunmaktadır. Jacques Roujon, *Le Figaro*'nun 21 Mayıs 1921 tarihli sayısında Fransa'nın durumunu daha objektif şekilde tahlil etmiştir: “*Sovyetler Ankara’da sürekli Türklerle beraberken, Fransa resmi olsun ya da olmasın, bir temsilci bulunduramamanın sıkıntısını yaşıyor. Ayrıca Lloyd George’un Londra Konferansı’ndan hemen sonra Türklere yine düşmanca davranmaya başlaması bizim de elimizi kolumuzu bağlıyor.*” Briand da tüm üst düzey Fransız asker ve siyasetçilerinin kibirli yaklaşımının tersine, Türk önerilerine açık bir tepki göstermek yerine, Fransa adına diyalogu sürdürmek için deneyimli siyasetçiye derhal Ankara’ya yola çıkarmıştır. Bouillon’un herhangi bir resmi sıfatı yoktur, ama artık Fransa’nın da Ankara’da doğrudan temas kuracak bir temsilcisi olacaktır.⁹² Fransız basını ise Franklin Bouillon’un “doğu sorunu ile ilgili araştırmalar yapmak üzere” Türkiye’ye gittiğini, bu nedenle 9 Haziran’da da Ankara’ya beklendiğini yazmaktadır.⁹³

Fransız Başbakanı Briand adına Franklin Bouillon, Ankara Hükümeti adına ise Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey’in katıldıkları görüşmeler 13 Haziran 1921 günü başlar. Diplomatik nezaket sınırları içerisinde de olsa görüşmelerin bu ilk kısmı oldukça gergin bir havada geçer. Milli Mücadele’yi veren kadroların “tam bağımsızlık” konusundaki hassasiyetine henüz tam vakıf olmayan Franklin Bouillon’un “*Sevr’in bir kenara atılmaması gerektiği ve Londra Konferansı’nda imzalanan mutabakatın bir başlangıç olabileceği*” yönündeki sözlerine çok kızan Mustafa Kemal Paşa “*Sevres Antlaşması’nın Türk Milleti’nin idam fermanı olduğu, bu adın bir dost ağzından çıkmasını asla istemeyecekleri, Sevr’i aklından çıkaramayan uluslarla güven ilkesine dayanan ilişkilere giremeyecekleri*” çıkışından sonra; Misak-ı Milli’nin, Milli Mücadele’nin hareket noktası ve temel direği olduğunu, Avrupa’nın bunu bilmesi de Türk Milleti’nin bunca kanı neden döktüğünü düşünmesi gerektiğini ve İstanbul’un da Misak-ı Milli ilkesine vakıf olduğunu sert bir üslupla açıklar. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa’ya göre görüşmelerin başlangıç noktası Misak-ı Milli olmalıdır.⁹⁴

Franklin Bouillon her ne kadar İnebolu'dan Ankara'ya kadar, Yusuf Kemal Bey'le yol boyunca konuştuklarından, gördüklerinden çok etkilenmişse de, görüşmelerde bambaşka, inatçı bir diplomat kimliğiyle masadadır. İstiklal Yolu'nda şahit olduğu, bir milletin kadınıyla, çocuğuyla bağımsızlık mücadelesi veren kararlılığına duyduğu ve dile getirdiği hayranlığı adeta toplantı odasına girerken dışarıda bırakmış gibidir. “*Bekir Sami Bey'in Londra'da Misak-ı Milli'den hiç bahsetmemesi*” konusundaki ısrarıyla Mustafa Kemal Paşa'nın bu kırmızı çizgiden asla ödün vermeyen yaklaşımı çarpışmış, ilk görüşmelerde ortaya çözümsüzlük çıkmıştır. Franklin Bouillon çaresiz, Misak-ı Milli hükümlerini görmek ve anlamak için görüşmelere kısa bir ara verilmesini talep eder.⁹⁵

Birkaç günlük aradan sonra Misak-ı Milli'nin maddeleri teker teker yüksek sesle okunur ve tartışılır. Görünen odur ki en büyük anlaşmazlık konusu kapitülasyonlardır. Bu konudaki hassasiyetini Londra Konferansı'nda zaten açıkça ortaya koymuş olan Fransız tarafının 500 yılda biriktirdiği bunca ekonomik ayrıcalığı, sömürü aracını kaybetmeye niyeti yoktur. Ancak Mustafa Kemal Paşa da görüşmelerde “tam istiklal” derken vurgulananın sadece topraklarını geri almak olmadığını, ekonomik, kültürel, sosyal haklar gibi hayatın her alanında bağımsız olmadıkça Türk Milleti'nin iki yıldır giriştiği mücadelenin bir anlamı olmayacağını defalarca ifade eder.⁹⁶ Yaklaşık on gün süren görüşmelerin ardından bir sonuca varılamasa da, iki taraf da birbirinin hassasiyetlerini anlamıştır. Mustafa Kemal Paşa Fransız temsilciye 18 Mayıs'ta Münir Bey'in ilettiğinden biraz daha farklı bir mutabakat taslağı verir. Bu ikinci taslakta Fransızların işgal alanlarını boşaltma süresinin Londra Mutabakatı'ndaki gibi bir aya çıkarılması, esir mübadelesinin bu boşaltmanın ardından değil, anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra yapılması, eski taslakta Halep'e yaklaşan sınırın daha geri çekilmesi ve Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber Kalesi'nin etrafındaki geniş araziyle birlikte olmasa da tek başına Türk toprağı sayılması gibi değişiklikler yer almaktadır.⁹⁷

Briand'ın resmi bir sıfatı olmaksızın Ankara'ya gönderdiği Franklin Bouillon bu yeni taslakla ilgili hükümetinin görüşünü alması gerektiğini söyler. Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte önce Batı Cephesi'ni ziyaret eden temsilci, iletişim olanaklarının daha iyi olduğunu bahane ederek, Mersin-Suriye bölgesindeki garnizonlarına gitmek ister. Bunda Türkleri ve bölgeyi iyi tanıyan General Gouraud ile görüşmek istemesinin de etkisi olabilir. 29 Haziran 1921'de Bouillon Adana'ya hareket eder.⁹⁸

* * *

26 Ağustos 1922

Saat 05:15

İsmet Paşa tırmandığı kayalardan inip kurmay başkanının yanına doğru yürürken bir yandan da hâlâ kulakları top seslerindedir:

“Yunanlar iki büyük stratejik hata yaptılar Asım Bey. İlki Alman yanlısı Konstantin'i getirip yeniden tahta çıkarmaktı. Düşün, Fransızlar Cihan Harbi bittikten üç sene sonra hâlâ Almanlarla neredeyse savaş halindeydi ve destekledikleri Yunanlar tutup düşmanlarına meyleden bir adamı iktidara getirdiler. Fransızlar bunu affetmedi.”

Franklin Bouillon'un Ankara'dan ayrıldığı dönemde Yunanlar İsmet Paşa'nın bahsettiği ikinci stratejik hatayı yapar ve İtilaf Devletleri'nin arabuluculuk teklifini reddeder. Bu tam da Ankara Hükümeti'nin Batı'yla sorunlarını çözmek için müzakereler gerçekleştirdiği dönemde olunca Fransız gazeteleri haberi “*Yunan Kralı savaş istiyor*” başlığıyla duyururlar. Haber içeriklerinde ise “*Kral ve onun Almansevici bakanları*” gibi ifadeler bu öfkenin sebebini ortaya koymaktadır.⁹⁹ Oysa Avrupa, özellikle en ağır bedeli ödeyen Fransızlar, savaştan o kadar bıkmışlardır ki, görevden alınmış ve resmi olmayan bir sıfatla gitmiş bile olsa, Bekir Sami Bey'in Paris ziyaretini büyük memnuniyetle karşılarlar.¹⁰⁰

Ankara Hükümeti'nin uzlaşmacı tavrı, vatanını savunuyor olması, Karboğazı esirlerinin kurtulma ihtimali ve Pierre Loti, Berthe Gaulis gibi yazarların etkisiyle bu dönemde Fransız kamuoyunda ciddi anlamda bir Türk sempatisi olduğu görülmektedir. Bouillon'un Adana'ya doğru yola çıktığı gün, 29 Haziran'da yayınlanan *Le Figaro* Anadolu'daki gelişmeleri duyururken “*Türkler tüm sektörlerde düşmanı püskürttü*” başlığını atar. Yunanları “düşman” olarak nitelemekle kalmaz, haber içeriğinde Bursa yakınlarında Yunan depolarını bombalayan Türk uçaklarından “*uçaklarımız Yunan hangarlarını bombaladı*” şeklinde bahseder. Diğer gazetelerde de bir yıl önceki “Kemal'in çeteleri” gibi aşağılayıcı ifadeler yerini “Türk birlikleri” ya da “Ankara'nın ordusu” gibi daha tarafsız söylemlere bırakmıştır.¹⁰¹

Berthe Gaulis'in Nisan-Mayıs 1921 döneminde Ankara'ya yaptığı ziyarete ilişkin gözlemleri ve İngiliz emperyalizmine ilişkin yorumları da Briand'ın gerçekleştirmeye çalıştığı hamleleri kolaylaştırmaktadır:

“Türkiye’de Fransa’ya karşı en ufak bir düşmanlık görmedim. Ama Yunanları danışman subayları ve alaylarıyla destekleyen İngiliz emperyalizmine karşı açık bir nefret var. Fransa da İngilizlerin kuyruğuna takılarak Anadolu’da kendisine karşı olan sempatiyi yavaş yavaş yitirmekte. Türkiye şu an tüm Müslümanları kendi bayrağı etrafında topluyor. Türklerin yenilmesi bu barajın yıkılması demek. Peki baraj yıkılırsa bu seli kim durduracak?”¹⁰²

Kamuoyunda Türklere karşı sempati ve uzlaşma beklentisi hakimken, Mustafa Kemal Paşa'nın mutabakat taslağı Fransız Temsilciler Meclisi'nde ciddi tartışmalara neden olur.

Eduard Soulier'in “*güç İstanbul'daki Sultan'dan Ankara'daki Mustafa Kemal'e geçmiş oluyor. Değişen nedir? Tamam Türklerle barış yapalım ama bu bizim Büyük Savaş'tan galip çıktığımız gerçeğini reddeden bir barış olmamalı*” çıkışına Meclis Başkanı “*sizin öne sürdüğünüz de Yunan tezidir*” cevabını verir. Parlamento tam anlamıyla ikiye bölünmüştür ve hayal kırıklığı yaşayan çok fazla

vekil vardır. Fransız parlamentosundaki temel eleştiri Briand'ın Mustafa Kemal'i bulmak için Ankara'ya, ayağına giderek zaafını göstermiş olmasıdır. Fransa'nın üstün konumunu kabul ettirmek için Ankara'nın kendi ayaklarına gelmesini beklemek gerekirken uzlaşa arayan durumuna düşmek Mustafa Kemal Paşa'yı boyun eğmez yapmıştır.¹⁰³

Fransız Parlamentosu'nda bu tartışmaların uzayıp gitmesinin bir nedeni de Yunanların üçüncü taarruz girişiminde kısmen başarıya ulaşmış olmasıdır. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Ankara'nın ağır hasar görerek Ankara önüne, Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmesinin Fransız siyasetçiler arasında yeniden bir heves uyandırdığı ve sonucu beklerken zaman kazanmaya çalıştıkları yadsınamaz bir gerçektir.

Ancak Mehmet, Haymana Ovası'nda bütün emperyalist oyunları bozar. Yenilmesini, hatta tamamen imha olmasını bekledikleri Türk Ordusu Lloyd George'un hayallerini bozkıra gömmüştür. Üstelik bunu Sovyetlerin *"İngilizler Yunanlarla beraber. Dilerseniz biz de 11. Kızılordu'yla savaşımıza destek verelim"* teklifini reddederek, tek başına başarmıştır.¹⁰⁴

Gururunun kırılmasını, diz çökmesini bekledikleri Ankara'daki Sarışın Kurt şimdi her zamankinden güçlüdür.

Adana ve İstanbul'a uğradıktan sonra Paris'e geçen Franklin Bouillon Sakarya Meydan Muharebesi sırasında burada mutabakat taslağına son şeklini vermiştir. Ankara'dan gelen *"Yunanlar yenildi, çekiliyor"* haberinin bölgedeki tüm dengeleri değiştireceğinin farkında olan Paris de Türklerle anlaşma konusunda her zamankinden daha isteklidir. Mustafa Kemal Paşa bu aşamada Fransızları harekete geçirmek için dahiyane bir hamle yapar: 10 Ağustos 1921 tarihinde, Sakarya Meydan Muharebesi'ne günler kala, müttefikler Yunan-Türk anlaşmazlığında tarafsızlıklarını ilan etmiş ve her iki tarafa da silah satışını serbest bırakmışlardır. Aslında burada Lloyd George'un amacı Sovyetlerin Ankara'ya silah desteği sağlamasına karşılık olarak Yunanları rahatça takviye etmektir. Ancak bu plan ters teper. Mustafa Kemal Paşa bu

karardan beri Fransız tüccarlarla doğrudan yapılmakta olan silah alım pazarlığını bir kenara bırakır, bu isteğini Paris'teki Franklin Bouillon'a iletmesi için doğrudan İstanbul'daki Fransız İşgal Komiseri Pellé'yle temasa geçer.¹⁰⁵ 5 Eylül 1921 günü, yani Sakarya Meydan Muharebesi'ni Yunanların kazanamayacağını az çok belli olduğu bir günde, Paris'e ulaşan bu ticari talep aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Briand'a açık siyasi mesajıdır:

“Türkler bu coğrafyada içinde İngiltere ya da maşalarının olmadığı yeni bir düzen kuruyor. Oturacağınız masayı iyi seçin. Fazla vaktiniz yok!”

Bu kez cebinde Fransız Hükümeti'nin imza yetkisini de taşıyan Fransız temsilci 20 Eylül'de İnebolu'ya varmıştır bile. 24 Eylül 1921 günü Yusuf Kemal (Tengirşek), Münir (Erteğün) ve Malta'dan dönen Ali Fethi (Okyar) beylerden oluşan Türk heyetiyle Franklin Bouillon'un görüşmeleri başlar. Müttefiklerinden gizli, oldubittiyle hareket sırası Fransızlardadır. İstanbul'daki Fransız işgal komiseri Pellé'nin *“bu görüşmelerle ilgili olarak müttefiklerimizi bilgilendirme konusunda talimatınızı bekliyorum”* telgrafına Başbakan Briand *“sorarlarsa anlaşmanın amacı konusunda sınırlı bilgi vermesi”* cevabını verir. İngilizler gelişmelerden son derece rahatsızdır. Paris Büyükelçisi Lord Harding soluğu apar topar Briand'ın yanında almış, anlaşma dışında Fransa'nın Türklere silah satacağı yönündeki dedikoduları da gündeme getirmiştir.¹⁰⁶

Üçüncü tarafların bütün tepkilerine rağmen iki taraf da kararlı şekilde diplomatik bilek güreşini üç hafta boyunca sürdürür. Özellikle Suriye ile olacak sınırın geçeceği hat konusu çözümsüzlüğe doğru gidince Mustafa Kemal Paşa durumu TBMM'nde görüşme gereği duyar. 18 Ekim 1921 günü Meclis'te gizli celsede uzun uzadıya tartışmalar olur. Urfa ve Antep mebusları bölgedeki nüfus dağılımı ve arazi kullanımından kaynaklı hassasiyetleri dile getirirler. Bouillon'un önerdiği ve asla geri adım atmadığı sınır, meclisi mutlu etmemiştir.¹⁰⁷ Yusuf Kemal Bey'le Franklin Bouillon arasındaki diplomatik pazarlıklar tıkanma noktasına gelmiştir. Fransız

temsilci öfkeyle Türklerin kapitülasyonların kalkacağını akıllarından geçirip geçirmediklerini sorar:

“Milli Mücadele arazi için yapılmıyor. Osmanlı topraklarının dörtte üçünü oralaradaki halkın iradesine bıraktık. Biz ancak istiklal için mücadele ediyoruz.”

Ve Yusuf Kemal Bey ekler:

“Zaman zaman sert meclis dediğiniz Büyük Millet Meclisi kapitülasyonların kalktığıнын devletlerce kabulünü görmedikçe kılıcını kınına koymaz.”¹⁰⁸

Kapitülasyonlar kalkar.

Fırat’tan Halep’e sağlanacak su, azınlıkların hukuku, mevcut Fransız okul ve hastanelerinin geleceği gibi konularda zor da olsa mutabakat sağlanır. Ticari imtiyazlar, Fransızların Türk bağımsızlığını ve egemenliğini savunması, İskenderun’un durumu gibi bazı konular ise resmi anlaşma metnine konmayıp, anlaşmanın eki olan mektuplar şeklinde düzenlenir. Mutabakatın en önemli kazanımlarından biri ise “nüfuz bölgesi” kavramını ortadan kaldırması, Türk tarafında kalan coğrafyaya tam istiklal getirmesi olmuştur. Güneyde savaşa son veren ve Müttefik cephesini fiilen bölen Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanır.¹⁰⁹

Fransa’nın bölgeden çekilmesi ve güneyde savaş durumunun sona ermesiyle buradaki Türk birlikleri de serbest kalmıştır. Bu durum Yunanları ve onları yöneten İngilizleri daha da zor bir duruma sokacaktır.¹¹⁰

İngilizler Ankara Antlaşması’na tepkilidir. Fransızları ittifaka aykırı hareket etmekle, Türkleri desteklemekle itham etmektedirler. Oysa Fransızlar 1921 yılı boyunca Türklerin askeri başarıları sonrasında, Yunanları kullanarak Ankara’yı baskı altına alma politikasının bir işe yaramayacağını, bölgede Türklere rağmen bir varlık gösteremeyeceklerini daha erken anlamışlardır. Ortadoğu’yu tek başına şekillendirmek, düzenini kurmak isteyen İngilizlerle beraber hareket etmeye devam ederlerse kaybeden tarafta

olacaklarını fark etmişlerdir. Yaptıkları şey Türklerin kurmakta oldukları yeni düzende yerlerini almaya çalışmaktır.¹¹¹

Fransız Parlamentosu'nda azımsanmayacak miktardaki vekil Ankara Antlaşması'ndan dolayı mutsuz olacak, verilen tavizler daha aylarca tartışılacaktır. Bir temsilcinin sorduğu “*madem sonunda böyle teslim olacaktık, neden dört yıl Britanya'nın römorku olduk?*” sorusu ise aslında bu sürecin özetidir.¹¹² Mustafa Kemal Paşa iki buçuk yıllık mücadelenin sonunda karşısındaki düşman sayısını ikiye düşürmeyi ve Türk Milleti'ni içine yuvarlandığı yalnızlık çukurundan çıkarıp, Misak-ı Milli'den taviz vermeyen ittifaklar kurmayı başarmıştır.

1921 yılının Ekim hasadı sona ermiştir.

Bir elinde kalem, diğerinde kılıçla vatan kavgası veren Başkomutan takım elbisesini dolaba kaldırır, kalemini masaya koyar.

Sıra, 11 ay boyunca üzerinden çıkarmayacağı üniformasına gelmiştir.

Kalemden anlamayan için söz sırası kılıçtadır!

ŞAYAK KALPAKLI ADAMLAR

26 Ağustos 1922

Saat 05:25

Tuhaf şapkasıyla çevresindeki kara kalpaklılardan kolayca ayırt edilen zayıf, ince yapılı bir subay yarım saattir gözünü kırpmadan karşı tepeleri izlemektedir. Yüzbaşı Cevdet Kerim (İncedayı) tüylerinin ürperdiğini hisseder: “*Bizim yeni ağır top bataryaları adamların ilk hatlarını resmen tersyüz etti. Piyadeye pek iş bırakmadılar.*”

Komuta hendeğinden elinde dürbünle toz bulutunun içinde Yunan mevzilerini seçmeye çalışan 1^{nci} Ordu Kumandanı ‘Sakallı’ Nurettin Paşa karargâh subayına seslenir: “*Yüzbaşı, İzzettin Bey hazır olsun. Topçuları on dakika daha dövüp meydanı piyadeye bıraksın.*”

‘Sakallı’ Nurettin Paşa, Yunanlara nihai darbenin vurulacağı güne sayılı zaman kala, Türk Ordusunun yaşadığı çok tehlikeli bir buhranın sonunda 1^{nci} Ordunun kumandasını eline almıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası yeniden yapılandırılan ordu da önce kolordu düzenine geçilmiş, ancak daha sonra kuvvetlerin

* Rusların 1. Dünya Savaşı’nda Trabzon’da bıraktıkları ya da Doğu Cephesi depolarında bulunan çok sayıda top vardır. Bunlar nakil güçlüğü yüzünden Sakarya Meydan Muharebesi’ne yetiştirilememiştir. Ancak 1922 yılı bahar döneminde taarruz üstünlüğünü elde etmek için Trabzon’dan 47 adedi 150 mm’lik ağır obüs olmak üzere 113, Doğu Cephesi ve Merkez Ordusu depolarından da 104 top büyük zahmetlerle Batı Cephesi’ne gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, 1988, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, Kastaş Yayınları, s. 592-594.

daha etkin kullanılması adına Batı Cephesi Komutanlığı altında ordu komutanlıkları oluşturulmuştur. İlk olarak Malta'dan kaçarak yurda dönen Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın komutasında 6 Ekim 1921'de 1^{nci} Ordu, ardından 18 Kasım 1921'de de Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın emrinde 2^{nci} Ordu kurulmuştur.

Devlet-i Aliyye'nin son döneminde ordu yönetmiş bu iki tecrübeli kumandanın varlığı elbette orduya güç katmıştır. Sınıf arkadaşı Ali İhsan Paşa'nın dönüşü, diğer güvendiği ancak hayal kırıklığına uğradığı pek çok kumandanın aksine, "hocam" diyerek hitap ettiği Yakup Şevki Paşa'nın hiç sorun etmeden kendisinden kıdemsiz İsmet Paşa'nın emrinde çalışmayı kabul etmesi Mustafa Kemal Paşa'yı çok mutlu etmiştir. Daha albay rütbesindeki pek çok subay aynı anda birkaç tümene komuta etme, kolordu yönetme tecrübesine sahiptir. Ancak birkaç kolorduyu, hem de taarruz gibi zor bir harekâta idare etmek başlı başına bir sorundur. Neyse ki bu sorun olabilecek en güzel şekilde çözülmüştür.

Ya da çözüldüğü sanılmaktadır...

Ali İhsan Paşa komutayı ele aldığı andan itibaren hem tümen ve kolordu komutanlarıyla, hem de cephe karargâhıyla sorunlar yaşamaya başlar. Attığı adımlar, uygulamaları, ordunun genel idaresinde ciddi bir düzensizlik yaratır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok uzun süre birlikte çalıştığı Yarbay Halit (Akmansü) Bey'i ordu kurmay başkanı olarak yanına alır ama Ali İhsan Paşa'nın tutumuna en büyük tepkiyi gösterenlerden biri de odur. 1^{nci} Ordunun yarısı demek olan 1^{nci} Kolordunun kumandanı İzzettin (Çalışlar) Bey'le sürekli sürtüşme halindedir. Her tasarrufunda adeta İsmet Paşa'yı itibarsızlaştırma, zor durumda bırakma çabası görülmektedir. 1921'in kanlı muharebelerinden geçerek gelmiş, kader birliği yapmış kumandanlar astlarının önünde sürekli Ali İhsan Paşa tarafından aşağılanır. Ordudaki hiyerarşik yapı ve disiplin ciddi tehlike altındadır.¹

3 Ocak 1922 günü Ali İhsan Paşa'nın kurmay başkanı olan 'Dadaylı' Halit Bey'in istifasını vermesiyle Batı Cephesi-1^{nci} Ordu Komutanlığı arasındaki fay kırılmaya başlar. Gerçi Halit Bey

istifa mektubunda tümüyle sağlık gerekçelerini öne sürmüştür ama son zamanlarda aralarındaki tartışmalar nedeniyle Ali İhsan Paşa asıl sebebi sezmiştir. Kendine yakın bazı kurmay subayları Halit Bey'e göndererek vazgeçirmeye çalıştığında ise ipler kopar; Kurmay Başkanı yaklaşık üç aydır şahit olduklarının neticesinde 1^{nci} Ordu Komutanının memleketi çok zor bir duruma düşürecek bir oyun oynadığını, ilk günden itibaren Batı Cephesi Komutanını devre dışı bırakmaya yönelik bilinçli adımlar attığını, emirleri görmezden geldiğini açıkça anlatır. Bunun sonucunda Ali İhsan Paşa, Halit Bey'in istifa mektubuna bazı yorumlar ekleyerek iki hafta sonra Cephe Karargâhına gönderir. İsmet Paşa'nın emri üzerine Yarbey Halit Bey derhal Ordu Karargâhından ayrılarak Akşehir'e gelir.²

Akşehir'de Batı Cephesi Karargâhında İsmet Paşa'nın ısrarlı soruları karşısında Halit Bey gerçekleri daha fazla saklamak istemez çünkü istifası sadece kendisini Ali İhsan Paşa'nın yanlışlarına ortak olmaktan kurtarmıştır. Ancak ortada açık bir sabotaj vardır ve yaklaşan taarruz öncesi Batı Cephesi Komutanının bu tehlikeyi bilmesi gerekmektedir. Eski 1^{nci} Ordu Kurmay Başkanı istifasının sebeplerinden kısaca bahsettikten sonra 19 Ocak'ta her şeyi açıklayan ayrıntılı bir mektubu Batı Cephesi Komutanlığına sunar.³ 'Dadaylı' Halit Bey, Ali İhsan Paşa yüzünden görev değiştirmek zorunda kalan muhtemelen tek İstiklal Savaşı kumandanı da değildir.*

* Halit Bey Batı Cephesi Komutanlığına verdiği raporda, istifasından hemen sonra 11^{nci} Tümen kumandanının kendisiyle gizli olarak konuştuğunu söylemektedir. Kumandan bu görüşmede Malta'da sürgün olduğu dönemde, Ali İhsan Paşa'nın bizzat kendisinin yanında Damat Ferit'le esaretten kurtulmak için yazışmalar yaptığını, İngiliz mandası taraftarı görüşlerine şahsen şahit olduğunu ifade etmiştir. Bahsedilen kumandan Yarbey Ahmet (Derviş) Bey olmalıdır. Gerçekten de 9 Ocak 1920'ye kadar Ahmet Bey, Ali İhsan Paşa'yla birlikte Malta'dadır. Ali İhsan Paşa'nın 1^{nci} Ordu Komutanı olarak atandığı tarihte o da 7^{nci} Tümen Komutanı olarak Afyon kesimindedir ve tümeni doğal olarak Ali İhsan Paşa'nın 1^{nci} Ordusu'na bağlanmıştır. Ancak Ahmet (Derviş) Bey iki hafta sonra 11^{nci} Tümen Komutanlığına nakledilir. Bu görüşmeyi gerçekleştirdiği dönemde 4^{ncü} Kolordu da Ali İhsan Paşa'nın emrine verilince 11^{nci} Tümen ve komutanı Ahmet Bey de yeniden Ali İhsan Paşa'nın komutasına girmiş olur. Hiç vakit kaybetmeden 30 Ocak 1922

Batı Cephesi Komutanlığı ise o sırada hazırlıklarını tamamlamaya çalışmakta, taarruzu Haziran ayında yapmayı öngörmektedir.⁴ İsmet Paşa bu kadar hassas bir dönemde dışını bir müddet daha sıkabileceğini düşünür. Uzun süre bu gidişin düzelmesi için çaba gösterilir ancak iki olay bardağı taşıırır. Bunların ilki, kolorduların maaşlarının bordro karşılığı verileceği talimatına itiraz eden 57^{nci} Tümen kumandanı Yarbey Mümtaz (Çeçen) Bey'in yarattığı durumdur. 1^{nci} Kolordunun diğer iki tümeni bu talimata uygun hareket ederek bordro hazırlarken Mümtaz Bey kumandanını Ali İhsan Paşa'ya şikâyet eder. Ordu komutanı ise tümen komutanının tarafını tutarak kolordu komutanlığına maaşlarla ilgili işlemlerin doğrudan 1^{nci} Ordu Komutanlığınca yapılacağı, kolordunun bu konuya karışmaması emredilir. Bu emir İzzettin Bey'in kıtaları üzerindeki otoritesini derinden sarsar. İkinci olay ise Ali İhsan Paşa'nın er kılığında kendine yakın subayları tümenlere göndererek kendi propagandasını yaptırmasıdır. Yakalanan bir erin cebinden çıkan belgeler bu durumu aleni şekilde ortaya koyar.⁵

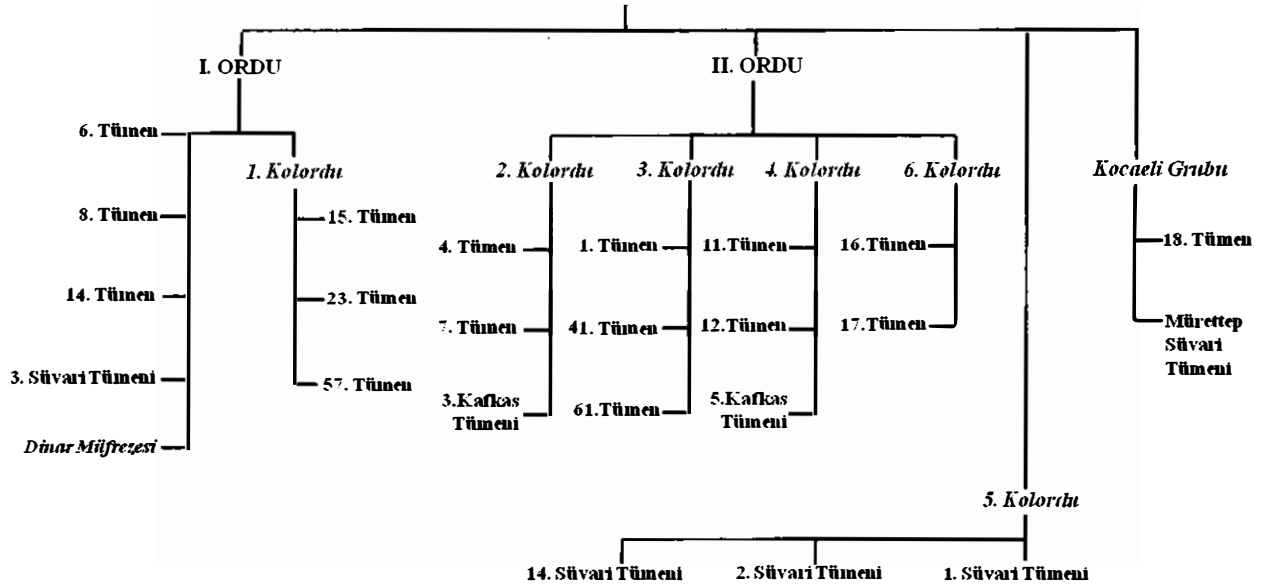
17 Haziran 1922 günü Ali İhsan Paşa, hakkında hukuki süreç devam etmek üzere, Milli Müdafaa Vekaleti emrine çekilir. Maaş isyanını çıkartan 57^{nci} Tümen kumandanı Yarbey Mümtaz Bey de bir daha kıta komutası verilmemek üzere görevden alınır. Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın İstiklal Mahkemesi'nde yargılanması bile gündeme gelecek, ancak daha sonra vazgeçilerek askeri mahkemede yargılanacak ve emekliliğe sevk edilecektir.⁶

tarihinde Ahmet Bey buradan da ayrılarak Levazım Dairesi'ne geçer. Ancak "*askerim aç, işe için acil ödenek lazım*" başvurusuyla Levazım Dairesi'ni İsmet Paşa'nın önüne atması, daha sonra aldığı işeyi maaş olarak subaylarına dağıtıp bunu da aylardır maaş alamayan 2^{nci} Ordu'ya duyurması Ali İhsan Paşa'nın Levazım Dairesi Başkanlığı'na giden Ahmet (Derviş) Bey'le orada da uğraştığı düşüncesi yaratmaktadır. 18 Haziran 1922 tarihinde Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmasının ardından Yarbey Ahmet (Derviş) Bey yeniden 11^{nci} Tümen Komutanlığı'na geri döner. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kahraman kumandanı Ahmet Derviş'in Büyük Taarruz öncesinde bu kadar belirgin yer değiştirmelerinin arkasında Ali İhsan Paşa'yla Malta'dan gelen bir husumet olması ihtimali yüksektir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Nutuk.*, 1927, s. 168-170 (1934 baskısı), *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 1989, s. 248-250.

Aslında Yunanlara nihai darbeyi vuracak ordu yapısının oluşturulmasına daha Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sona erdiği gün başlanmıştır. Son Yunan askeri, Sakarya Nehri'nin batısına geçtikten bir gün sonra Başkomutanlıktan tebliğ edilen emirle Batı Cephesi dört piyade ve bir süvari kolordusundan oluşan bir kuruluş yapısına geçer. Kolordu komutanları ise İnönü Muharebeleri'nden beri yetenek ve tecrübelerini ispatlayarak gruplara komanda etmiş Miralay İzzettin (Çalışlar), Miralay Selahattin Adil, Miralay Kâzım (Özalp), Miralay Kemalettin Sami (Gökçen) ve Miralay Fahrettin (Altay) beylerdir. Bu atamaların hemen sonrasında önce Kâzım ve Fahrettin, daha sonra da Selahattin Adil beyler mirliya (tuğgeneral) rütbesine terfi ederek paşa olurlar.

Yine Sakarya Zaferi'nin hemen ertesinde, 6 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı altında 1^{nci} Ordu, daha sonra da 18 Kasım 1921'de 2^{nci} Ordu komutanlıkları kurularak taarruz gücüne sevk ve idare kolaylığı getirilmiştir. Doğu Cephesi'nden Sakarya Meydan Muharebesi için yola çıkarılan 12^{nci} Tümen de zaferden sonra Batı Cephesine katılmış, yeni kurulan 14^{ncü}, 16^{nci} ve 18^{nci} tümenlerle piyade gücü daha da artırılmıştır. Böylece 1922 yılı Mart ayı sonunda Mirliya Kâzım (İnanç) Paşa komutasında 6^{nci} Kolordu da kurularak Batı Cephesi'ne eklenir. 1 Nisan 1922 Batı Cephesi kuruluş şemasına göre güney kesiminde, Afyon karşısında bulunan 1^{nci} Ordu esas olarak 1^{nci} Kolordu ile ordu komutanlığına doğrudan bağlı 6^{nci}, 8^{nci}, 14^{ncü} piyade ve 3^{ncü} süvari tümenlerinden oluşmaktadır. Yani 1 Nisan tarihinde, toplam 17 piyade tümeninin sadece altısı taarruz planına göre siklet merkezi olan Afyon güneyinde bulunmaktadır. Kuzey kesimdeki 2^{nci} Ordu ise Yakup Şevki Paşa komutasındadır ve toplam on bir tümen gücündeki 2^{nci}, 3^{ncü}, 4^{ncü} ve 6^{nci} kolordulardan oluşmaktadır. Fahrettin (Altay) Paşa emrindeki 5^{nci} Kolordu ise üç süvari tümeninden oluşmaktadır ve doğrudan Batı Cephesi Komutanlığına bağlıdır. Buradan da görüleceği üzere, taarruza beş ay kala Batı Cephesi kuvvetlerinin ağırlığı kuzey kesimde, Afyon-Eskişehir hattında bulunmaktadır.

BATI CEPHESİ KOMUTANLIĞI



“6 Ağustos 1922 tarihli Cephe Emri” öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı Kuruluşu, 1 Nisan 1922

Şekil 5. Batı Cephesi Komutanlığı'nın 1 Nisan 1922 tarihinde kuruluş şeması.

BATI CEPHESİ KOMUTANLIĞI

Mirliva İsmet (İnönü) Paşa

Kocaeli Grubu Miralay 'Delî' Halit (Karsalan)

18^{inci} Tümen

Yarbay Mehmet Hulusi (Conk)

Mürettep Süvari Tümeni

Miralay Hacı Arif (Örgüş)

5^{nci} Kolordu Miriva Fahrettin (Altay) Paşa

1^{inci} Süvari Tümeni

Miralay Mürsel (Bakü)

2^{nci} Süvari Tümeni

Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir)

14^{üncü} Süvari Tümeni

Yarbay Mehmet Suphi (Kula)

I. ORDU Mirliva 'Sakallı' Mehmet Nurettin (Konyar) Paşa

6^{nci} Tümen

Yarbay Nazmî (Solok)

8^{inci} Tümen

Miralay Kazım (Sevüktekin)

14^{üncü} Tümen

Yarbay Ethem Necdet (Çalılı)

3^{üncü} Süvari Tümeni

Yarbay İbrahim (Çolak)

1^{nci} Kolordu Miralay İzzettin (Çakışlar) Bey

15^{inci} Tümen

Yarbay Naci (Tınaz)

23^{üncü} Tümen

Yarbay Ömer Halis (Bıyıktaş)

57^{nci} Tümen

Miralay Reşat (Çiğiltepe)

II. ORDU Mirliva Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa

2^{nci} Kolordu Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey

4^{üncü} Tümen

Yarbay Sabri (Erçetin)

7^{nci} Tümen

Miralay Naci (Eldeniz)

3^{üncü} Kafkas Tümeni

Yarbay Kazım (Orbay)

3^{üncü} Kolordu Miralay Şükrü Nallı (Gökberk) Bey

1^{inci} Tümen

Miralay Abdurrahman Nafiz (Gürman)

41^{inci} Tümen

Yarbay Alaaddin (Koval)

61^{inci} Kafkas Tümeni

Yarbay Mehmet Salih (Omurtak)

4^{ncü} Kolordu Miralay Kemalettin Sami (Gökçen) Bey

11^{inci} Tümen

Yarbay Ahmet (Derviş)

12^{nci} Tümen

Yarbay Osman Nuri (Koptagel)

5^{inci} Kafkas Tümeni

Yarbay Halit (Akmansü)

6^{nci} Kolordu Mirliva Kazım (İnanç) Paşa

16^{inci} Tümen

Miralay Aşir (Atlı)

17^{nci} Tümen

Miralay Hüseyin Nurettin (Özsü)

Şekil 6. Batı Cephesi Komutanlığı'nın 30 Haziran 1922 günü tümen ve üstü kıtaatın komuta kadrosu⁸

Tümen komutanlarının büyük çoğunluğu Sakarya Meydan Muharebesi'nde de aynı tümenlere komuta etmiş gazi komutanlardır. Ancak Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması, Kâzım (Özalp) ve Selahattin Adil paşaların Milli Savunma Bakanı ve Müsteşarı olarak görevlendirilmeleri gibi sebeplerle komuta kademesinde birtakım düzenlemeler yapılması şart olmuştur. Taarruza hazırlık sürecinde Miralay Naci (Tınaz) Bey 15^{nci} Tümen, Miralay Reşat (Çiğiltepe) Bey 57^{nci} Tümen, Yarbay Halit (Ak-mansü) Bey 5^{nci} Kafkas Tümeni, Yarbay Ahmet (Derviş) 11^{nci} Tümen, Miralay Kâzım (Orbay) 3^{ncü} Kafkas Tümeni, Miralay Naci (Eldeniz) Bey 7^{nci} Tümen, Yarbay Alaaddin (Koval) Bey 41^{nci} Tümen, Yarbay Salih (Omurtak) Bey 61^{nci} Tümen, Miralay Aşır (Atlı) Bey 16^{nci} Tümen komutanlıklarına atanır. Miralay Reşat Bey ve görevden alınan Ali İhsan Paşa'nın yerine 1^{nci} Ordu Komutanlığına atanan Mirliya 'Sakallı' Nurettin Paşa'yla birlikte 30 Haziran 1922 günü Batı Cephesi kademesi son şeklini almıştır. Büyük Taarruz'u gerçekleştirecek Batı Cephesi ordularının komuta kademesine bakıldığında, tümen ve üstü kıtaatın başındaki kurmaylardan yedisi hariç tamamının düzenli ordunun ilk sınavı olan Birinci İnönü Muharebesi'nden beri Milli Mücadele için cephede olduğu görülür. Sonradan katılanların da çoğu Milli Mücadele'nin başından itibaren Malta'da esirdir. Döner dönmez Milli Ordu'da yerlerini almışlardır.

Büyük Taarruz'un kendisi kadar taarruza hazırlık dönemi de önemlidir. Hatta taarruzun zaferle sonuçlanmasındaki en önemli etkenin Sakarya Meydan Muharebesi ile taarruz arasında geçen 11 aylık hazırlık süreci olduğu söylenebilir. Kâzım (Özalp) ve Selahattin Adil paşaların, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki başarılarına rağmen cephe görevinden Ankara'ya alınmalarının ardındaki gerekçe budur. Sakarya'nın iki başarılı grup kumandanı şimdi de birisi Milli Savunma Bakanı, diğeri de müsteşarı olarak, savunmadan taarruz düzenine geçen Batı Cephesi ordularını donatacak, iki yıldır cepheye getirilemeyen ağır topların intikalini gerçekleştirecek, gerekli ateş üstünlüğünü sağlayacak makineli tüfekleri, cephaneyi ve piyade teçhizatını tedarik edeceklerdir.

Başkomutanın 14 Eylül 1921 günü verdiği emirle gruplar kolordu şeklinde yeniden yapılandırılırken, grup kumandanı olarak aylardır başarılı idare göstermiş olan Kemalettin Sami (Gökçen) Bey 4^{ncü} Kolordu, İzzettin (Çalışlar) Bey 1^{nci} Kolordu ve Fahrettin (Altay) Paşa da 5^{nci} Kolordu komutanı olarak görevlerine devam etmişlerdir. 3^{ncü} Kolordu'ya 14 Eylül emri öncesinde 3^{ncü} Grup kuruluşunda 15^{nci} Tümen'e başarıyla komuta etmiş olan Şükrü Naili (Gökberk) Bey, 2^{nci} Kolorduda da Selahattin Adil Paşa'dan boşalan kumandanlığa Ali Hikmet (Ayerdem) Bey atanmıştır. Yeni kurulan 6^{nci} Kolordunun komutası ise Kâzım (İnanç) Paşa'ya verilmiştir.⁹ Sakarya'nın kahraman 12^{nci} Grup kumandanı 'Deli' Halit Bey ise, "kolordu komutanı yetkisiyle", Kocaeli Grup Komutanı olarak Batı Cephesi'nin en kuzey ucunda görevlendirmiştir.^{*}

Zaferden sonra Genelkurmay Başkanı'nın karargâhındaki altı subaydan ikisi orgeneral, ikisi ise korgeneral rütbelerine kadar orduda devam edecektir. Benzer şekilde, Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı da geleceğin Türk Ordusuna on general verecektir." Bunlar Büyük Taarruz'u gerçekleştirecek komuta kadrosunun ne kadar ince elenip sık dokunarak seçildiğinin, on yıldır dövüşen subayların arasından elene elene en iyilerinin Türk'ün "ya istiklal ya ölüm" savaşında er meydanına çıkarıldığının kanıtıdır.

26 Ağustos 1922

Saat: 05:25

Sakartepe sivrisinde kara kaşlarını çatmış, gözlerini kısarak tam karşısındaki Tınaztepe'nin cayır cayır yanışını izleyen bir adam, artık vaktin geldiğini bilmektedir. Üç yıldır türlü zorluklarla, emek

* 'Deli' Halit Bey'in Kocaeli Grubu Kumandanı olarak atanması "Deli Halit Bey Tuzağı" başlıklı 8. Bölüm'de ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Bkz.: EK 1: Büyük Taarruz'da kimlik bilgilerine ulaşılabilen tabur ve üzeri kıtalara komuta eden subaylar listesi (Kaynak: Ahmet Yurttakal ve Eray Çelik, 2019, "Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi Komuta Kadrosu", *Beyaz Tarih Dergisi*.)

emek verdikleri mücadelede Başkomutanın yüzünü hiçbir muharebede kara çıkarmamış bahadırlarından biri, 1^{nci} Kolordu Kumandanı Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey saatini kontrol eder. O sırada dört tümeni de hazırlık mevziine girmiş, hatta Yarbay Naci (Tınaz) Bey'in 15^{nci} Tümeni bombardımanın etkisini sonuna kadar kullanarak Tınaztepe'deki düşman ön hatlarına iyice sokulmuştur.¹⁰ On kilometre daha doğuda, Avlak Tepesi'de ise Gazi Paşa'nın bir diğer demir yumruğu, 4^{ncü} Kolordu Kumandanı Miralay Kemalettin Sami (Gökçen) Bey de benzer bir sabırsızlık yaşamaktadır.

Kilittepe'den Hatcekıran'a, Çalışlar'dan Doğanlar'a, Kıyır'a kadar Yunan mevzilerinin önündeki tüm vadiler alacakaranlıkta ısıt ısıt parlamaktadır. Bir saattir dere yataklarında, yamaç altlarında sırasını bekleyen binlerce Mehmet artık iyiden iyiye sıkılmıştır.

Topların birbirine karışan gürlemeleri, patlamalar, parçalanan kayaların çatırtıları...

Ama istiklâli söküp alacak olan bu ısıldayan süngülerdir.

Tİ THA KANOUME TORA?*

Sakarya boyunda ordusunun üçte birini, hem de en tecrübeli, iyi savaşçıları bırakan Papoulas için 1921 kışı çok erken bastırmıştır.

Yunanların askeri stratejisi artık zafere ulaşmanın çok uzağındadır. Hem hükümet hem de muhalefet ortaya çıkan durumu değerlendirmektedir. Hükümet kendilerini bu batağa sokan Lloyd George'un şimdi de çıkmalarına yardım edeceğini ümit etmektedir. Başbakan Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltazzis ekim ayında bu umutla İngiltere'ye giderler. Muhalefet safında ise artık rejim ve monarşinin devamı daha yüksek sesle sorgulanmaktadır. Papanastasiou, Papandreaü ve diğerleri cumhuriyet düşüncesini yeniden gündeme taşımışlardır. Bu sırada Venizelos'un partisi olan Amyna ya da açık adıyla Milli Savunma Hareketi İstanbul'da etkinliğini artırmıştır. Kasım 1920 seçimlerinden sonra ordudan tasfiye edilen Kondilis, Ioannou gibi subaylarla İstanbul'da yaşayan Konstantin karşıtlarının bir araya gelerek canlandırdıkları 'Amyna' Venizelos'un Megali Idea düşüncesinde, ayrılıkçı bir çizgi izlemektedir. Askeri kanadı 150-200 kadar subaydan, sivil kanadı ise İstanbul'un yüksek burjuva Rumları ve Patrikhane'den oluşmaktadır.¹

Bizzat Venizelos'un teşvikiyle Amyna'dan üç temsilci, Londra Konferansı öncesinde Lloyd George'la görüşmeye İngiltere'ye bile giderler. Konferansın sonuçsuz kalmasıyla perde gerisinde Venizelosçu General Kondilis'in olduğu bir darbe hazırlığına

* Tı tha kanoume tora? (Τί θα κάνουμε τώρα?): *Şimdi ne yapacağız?*

girişirler. Ancak 1921 ileri harekâtı öncesi ordu içinden destek bulma çabaları sonuçsuz kalır. Amyna yine de pes etmez. 1921 kışını örgütlenme ve yayılmayla geçirirler. İzmir’de zengin ve eğitilmiş Rumların katılımıyla bir komite oluştururlar. Orada yapılan örgüte *Mikriasiatiki Amyna* adı verilmiştir. İçinde bulundukları ortam onları daha hassas ve tedirgin bir halde tutmakta, siyasetini de “*Yunan Hükümeti’nin orduyu geri çekip İzmir’i boşaltarak Anadolu Rumlarına ihanet edeceği*” söylemi üzerine kurmalarına neden olmaktadır.²

Gounaris ve Baltazis’in destek aramak için yaptıkları Avrupa seyahatinden eli boş dönmesi, burada duydukları, işittikleri, Yunan siyasetinin yeniden çıkmaza girdiğini göstermektedir. Lord Curzon İstanbul’dan, Fransız kuvvetlerinin kontrolündeki depolardan Anadolu’ya silah kaçırılmasına göz yumulduğunu, çoğu kez silahların Fransız bandralı gemilerle taşındığını ve bu yüzden müdahale edilemediğini, son dönemde de Türklerin Fransa’dan doğrudan cephane ve silah alımı için girişimlerde bulunduklarını General Harrington’ın gönderdiği raporlar aracılığıyla bildiklerini söylemiştir. Tam da bu görüşmeler sırasında Türklerle Fransızların Ankara Anlaşması’nı imzalaması Fransız Başbakanı Briand’ın oyalayıcı, tutarsız yaklaşımının nedenini de anlamalarına neden olur.³ Durum açıktır; Türkler güçlenirken Yunanistan ekonomik ve askeri bir bataklıkta boğulmaktadır. Ankara Antlaşması, Atina’nın dışlanması somut kanıtıdır ve Türkler böylece serbest kalan tüm askeri güçlerini onların karşısına yığacaktır. Artık Türk istiklalinin önünde yalnızca hırpalanmış, çöküntüdeki Yunan Ordusu ve İstanbul’daki cılız müttefik işgal gücü kalmıştır. İtilaf Devletleri’nin arabuluculuk ve ateşkes önerisini kabul etmekten başka çare görünmemektedir.⁴

Bu arada Kral Konstantin’in dönüşü nedeniyle İtilaf Devletleri’nin uyguladığı ekonomik kısıtlamalar Yunanistan’da ekonomik çöküntüyü nefes alamaz hale getirmiştir. Yunan Başbakanı’nın girişimleriyle ancak Lloyd George “bir miktar borç verilebilir” izni verir. Bu şekilde alınabilen 6,5 milyon sterlin ise

sadece çok kısa bir süre çare olabilecektir. Bu şartlar altında orduyu Anadolu'da tutmak artık mümkün değildir.⁵

Yunanlar son bir umutla 27 Ekim 1921 günü tekrar Lord Curzon'ı ziyaret ederler. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın teklifi, Londra Konferansı sonrasındaki "*İzmir'in Hristiyan bir vali yönetiminde iki toplumlu bir yapı olması ve Trakya'daki mevcut durumun muhafazası*" önerilerinin kabulü ve esaslar üzerinden Türklerle müzakere yapılmasıdır. Gounaris de bu öneriyi kabul eder. Yunan Başbakanın bu kararı muhalefetin "*Yunanistan'ın kaderini İngilizlerin ellerine bırakmış olması*" ve "*aylarca önce aynısı teklif edilmiş olan bu çözümü geciktirerek hem devleti hem de ordusunu gereksiz yıpratması*" gerekçeleriyle şiddetle eleştirilir. Buna rağmen hükümet Lord Curzon'ın arabuluculuk teklifini 2 Kasım 1921 günü kabul eder.⁶

Görevden ayrılan eski II. Kolordu Komutanı Prens Andreas'ın bu dönemde Atina'daki arkadaşı General Metaxas'a yazdığı mektupta kullandığı ifadeler aslında Yunanların Küçük Asya seferini Sakarya yenilgisi sonrası kafalarında bitirdiğinin kanıtıdır:

"Şu an tutunduğumuz cephenin sistematik müdafaası, korkutucu uzunluğu ve kuvvetlerin yetersizliği dikkate alındığında, imkânsız değilse de, çok zordur. Bu yüzden kendi inisiyatifimizle ya da düşmanın zorlamasıyla, geri çekilmeye çok yakınız. Bu şartlar altında elimizdeki kuvvetle orantılı, daha dar, ikinci bir savunma hattı oluşturulduğunu düşünebilirsiniz. Böyle bir şey olmadı; ikinci bir hat yok, böyle bir hat planı bile yok! Ordunun durumu bana güven vermiyor. Taarruz ruhunu yitiren ordu savaşmadan cephede bu şekilde kalmaya devam ederse, bana öyle geliyor ki yakın zamanda barış istemek zorunda kalacağız. Peki ya görüşmeler çok uzun sürer ya da Gounaris eli boş dönerse, o zaman ne olacak? Ordunun düşmandan gelecek ciddi bir saldırıyı karşılayabileceğini sanmıyorum; ama cephenin bir noktasındaki çözülme kaçınılmaz olarak kalanını da zayıflatacak. Peki bu nerede bitecek?

...Bizi Küçük Asya'daki bu kâbustan kurtaracak bir şeyler acil olarak yapılmalı. Bu nedir bilmiyorum ama blöf yapmayı bırakıp gerçek durumla yüzleşmeliyiz. Çünkü sonuçta hangisi daha iyi? Denize düşmek mi, itilmeden kendimiz kaçıp kurtulmak mı?...

Yüksek komuta grubunun asker arasındaki otoritesi çok zayıflamış durumdadır. *Le Temps* Gazetesinin Veliht Prens'in cephe ziyareti ile ilgili yazdığı doğrudur. Afyon'da Dimaras'ın 4. Tümeni'nin neredeyse tamamı Prens'i bağırışlarla, terhis protestolarıyla karşılamıştır. Kontoules yüksek bir platforma çıkıp müdahale etmek, askere konuşma yapmak zorunda kalmıştır...”⁷

Yerli Rumlara bakış açısından da sorunlar vardır. Prens Andreas'ın Metaxas'a yazdığı mektubun sonunda kullandığı “*tümüyle Küçük Asya Rumlarından kurulu bir birlik düşmanla karşılaşacak olursa Tanrı yardımcımız olsun*” ifadesi sadece Prens'in düşüncesi değildir. Stergiadis'in Uşak temsilcisinin yazdığı rapordaki “*buradaki sözde Yunanlardan umacağımız hiçbir şey yok*” satırları Anadolu Rumları ile Yunanlar arasındaki kan uyuşmazlığının kanıtıdır.⁸

Ordunun içindeki Venizelosçu-Kralcı çekişmesinin de ötesinde, ordunun personel yönetimine ilişkin de büyük sorunlar vardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra I. Kolordu Komutanı General Kontoules Papoulas'a yazdığı mektupla adeta Savaş Bakanlığı'na isyan etmektedir. Tuğgeneralliğe terfilerde son 28 atamanın sadece sekiz tanesinin aktif savaş halindeki Küçük Asya Ordusu'ndan yapılmış, geri kalanının masa başı görevdeki albaylar olması var olan sorunları derinleştirmiştir. Bu adaletsizlik subaylarda cephede yer alma konusunda isteksizlik yaratmaktadır.⁹

1921 Aralık ayında İstanbul'da Rum Ortodoks Kilisesi patriğini belirlemek için yapılan seçimi Venizelos döneminin Atina başpiskoposu olan Meletios Metaxasis kazanır. Bunu Venizelosçuların öncül bir zaferi olarak gören yeni patrik o sırada bulunduğu Amerika'dan dönerken Lloyd George'a da uğrar. İngiliz Başbakanın da üstüne basarak vurguladığı Kral Konstantin'in dönüşüyle Antant'ın Yunanistan bakışının ve beslediği sempatinin tersine döndüğü, kralcı sistem hakim olduğu sürece Yunanistan'a

yardım etme şanslarının olmadığıdır. Bütün oklar aynı hedefi göstermektedir: “*Yunanistan’da rejim değişikliği şart.*”¹⁰

Patrik Meletios’un gelişiyle İstanbul’daki Amyna da yeniden hareketlenir. Kondilis’in daha önce denediği ancak başaramadığı ordu içi darbenin orduya hakim isimleri yanlarına almadan olamayacağını anlayan Amyna Anadolu’daki iki etkin aktörü; İzmir’in işgal yöneticisi sivil Stergiadis ve Yunan Küçük Asya Ordusu komutanı Papoulas’ı hedefine oturtmuştur. Bu iki ismi ya da en azından birini yanlarına çektikleri takdirde amaçlarına ulaşmaları daha kolay olacaktır. Bu noktada “*Yunan Hükümeti’nin Anadolu’yu boşaltması halinde yerli Rumların ve Hristiyan toplumun büyük tehlike altında olacağı*” söylemiyle Stergiadis’le temasa geçerler. Bu durumu o da bir tehlike olarak görmektedir ancak Amyna’yla beraber hareket etmeye niyeti yoktur. Yaklaşımı soğuktur ve hükümete aykırı hareket etmeyeceğini açıkça belli eder. Venizelosçu darbeciler Stergiadis’le sonuca varamayacaklarını anlarlar. Rotalarını çevirdikleri Papoulas ise tam bir statükocudur. Prensip olarak yapmaya çalıştıkları şeye, yani yerli Rumları koruma niyetlerine sıcak bakmakta ancak planlanan adımların hükümetin bilgisi dahilinde atılması gerektiğini söylemektedir.¹¹

Bir yandan Lloyd George-Lord Curzon ikilisi Yunanlara zaman kazandıracak ve onları zorda bırakmayacak şekilde bir uzlaşma yolu ararken, Antant’ın öbür yanında Fransa yeniden bir hükümet değişikliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Briand’ın istifasıyla Millerand’ın başbakanlık görevini verdiği Poincaré çözüm odaklı selefinin aksine, adımlarını düşünerek atan, bu nedenle sorunların uzun süre gündemde kalmasına neden olan tecrübeli bir siyasetçidir. Dışişleri bakanlığı görevini de üzerine alan Poincaré’nin Lord Curzon’ın çözüm önerisini kabul etmeyerek geçirdiği her gün Gounaris için ordusuna harcaması gereken sekiz milyon drahmi anlamına gelmektedir. Papoulas’ın yazdığı ve daha birkaç ay önceki “*savunma hattım çok uzun, geride daha kısa bir hat tutmamız lazım*” önerisini inkâr eden ikinci mektubu hükümeti iyice zorda bırakır: “*Çekilmek ya da geride daha dar bir*

cephesini oluşturmamak mantıklı değil. Daha çok asker, silah ve maddi imkânlarla desteklenmemiz lazım.”¹²

Bu şekilde oyalamayla geçen ve Yunanistan’ı iflas noktasına getiren beş ayın sonunda Gounaris İngilizlere rest çeker: “*Tek taraflı bir karar alarak Anadolu’yu derhal boşaltır ve sizi Mustafa Kemal’le baş başa bırakırız.*” Mesaj açıktır. Lloyd George ya silah ve para açısından Yunanistan’a istediği desteği verecek ya da Küçük Asya Ordusu’nun Anadolu’dan çekilmesiyle bütün Doğu politikasının yıkılıp gitmesine seyirci kalacaktır. Ancak güvendikleri Lloyd George’dan, Lord Curzon’dan gelen tepkiler “sıkın dışınızı” şeklindedir. Yunanların Anadolu’yu boşaltmalarını, ancak bunu düzen içerisinde, Hristiyan toplumu ve yatırımlarını garanti altına alarak yapmalarını istemektedirler.¹³

Lloyd George’un kemikleşmiş Atina yanlısı tutumu ve Yunan Ordusu üzerine inşa ettiği politikaları bir yana bırakılacak olursa, İngiliz siyasetçiler açıkça “*Dünya Savaşı sırasında Yunanlarla yapılan ittifakla Kral Konstantin’in Anadolu’da sürdürdüğü savaşın birbirinden ayrılması gerektiği*” görüşündedirler. Örneğin Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada Albay Guinness “*Yunanların Şubat 1921’de Londra’da kendilerine yapılan Sevres hükümlerinin gevşetilerek tadil edilmesi teklifini reddederek ve akabinde Ankara üzerine askeri harekâta başlayarak Antant’la olan ittifakını sonlandırdığını*” söyler.¹⁴ İngilizler Yunan Ordusu yardımıyla Mondros’daki kazanımlarını kurumsallaştırmak, hatta üzerine eklemek beklentisindeyken yanlış ata oynamanın bedelini ödemek zorunda kalmışlardır. Bu durumda dahi tek dertleri çıkış noktası olarak gördükleri Mondros’la elde ettiklerini korumaktır.

Amyra bu arada boş durmamış ve “Yunan Ordusunun çekilmesi sonrasında Anadolu Rumlarının güvenliğinin sağlanması” gerekçesiyle, ayrılıkçı siyasi yaklaşımı doğrultusunda projesini daha da geliştirmiştir: Küçük Asya Devleti! Proje Venizelos tarafından Londra ve Paris’e sunulacak, Avrupa’nın da desteği aranacaktır. Anadolu topraklarında Yunanistan’dan bağımsız bir Rum devleti kurulacak, Yunan Ordusu’ndan da gönüllü olanlar

bu devletin ordusuna katılacaklardır. Papoulas'a bu yeni durum anlatılarak desteği istenir. Ancak Yunan Küçük Asya Ordusu'nun komutanının yaklaşımı hâlâ aynıdır: "*Hükümetimden bağımsız bir girişimde bulunmam.*" Yine de bu çözüm önerisini hükümete anlatmaları için Albay Sarıyanis ve Amyna İzmir Komitesi'nden Dr. Siotis'i Atina'ya gönderir. Gounaris bu gayrı resmi örgütlenmeyi teşvik edecek her girişimi şiddetle reddeder ve mücadelelerine destek olmak isteyen tüm Yunanların yapması gerekenin orduya katılmak ya da maddi yardımda bulunmak olduğunu söyleyerek konuyu tartışmaya kapatır.¹⁵

1922 baharında İtilaf Devletleri Yunanistan'ın kendi çıkarlarını tehlikeye atmayacak bir şekilde Anadolu'yu boşaltmasına yönelik planlarına hız verir. Sonunda 26 Mart 1922'de müttefikler hem Türk hem de Yunan tarafına ateşkes önerisini iletirler. Buna göre her iki taraf da öneriye ilişkin kabullerini bildirip ateşkes ilan edince Antant ülkelerinin de katılımıyla barış görüşmelerine başlanacak, prensiplerde anlaşmaya varılınca Yunan Ordusu Anadolu'yu boşaltmaya başlayacaktır. Yunan tarafı, ordusunun çekilmesiyle Anadolu'da kalacak Rumların güvenliğini sağlayamayacağı için taslağa ilişkin endişeleri olsa da, ateşkes önerisini kabul eder. Ayrıca boşaltmanın duyulmasının ardından Anadolu'dan Yunanistan'a olması muhtemel mülteci akınının ülkede yaratacağı sıkıntı da Yunan siyasetçilerin bir başka kâbusudur. Sonuçta Gounaris, Lord Curzon'a iç siyasette zor durumda olduklarını, ateşkesi kabul ettiklerini, ancak daha fazla sıkıntı yaşamamak için bunu Türk tarafı kabul ettiğini beyan ettikten sonra açıklayacaklarını söyler.¹⁶

Ankara'nın verdiği cevap Yunanlara da, Lloyd George'a da içinde bulundukları durumun gerçeklerini, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra düştükleri çıkmazı hatırlatır niteliktedir: "*Ateşkes imzalandığı anda Yunanlar Anadolu'yu boşaltmaya başlayacak. Ancak o zaman barış görüşmelerine başlarız.*" Bu karşı hamle Antant'ın içindeki bölünmeyi de daha net şekilde ortaya koyar. Gazi Paşa'nın önerisi kabul edildiği takdirde Türkler masaya zaten işgal sorununu çözmüş olarak oturacak, müttefiklerin elinde

barış müzakerelerinde kullanacakları bir pazarlık malzemesi kalmamış olacaktır. Poincaré, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'te şart-sız şekilde barış şartlarının görüşülmesi önerisini desteklerken Lord Curzon barış şartlarında anlaşıldıktan sonra Yunanların iş-gale son vermesine dayalı aşamalı planında ısrar eder. Ankara du-ruşundan taviz vermez. Bu, müttefiklerin son müzakere girişimi olacak, çaresizce kaçınılmaz olanı beklemeye koyulacaklardır.¹⁷

Müttefiklerin de, Yunan hükümetinin de bir an önce Anado-lu'yu boşaltmaya çalıştıklarını, kaderlerine terk edileceklerini an-layan, Anadolu Rumlarının sözcülüğüne soyunmuş olan Amyna da Küçük Asya Devleti projesini hızlandırır. Patrik Meletios'un ısrarlı "*gel, hâreketin başına geç*" çağrılarına Venizelos sonunda Meksika'dan yanıt verir: Kurulması planlanan devletle bir bağ kurmayacaktır. Yine de tavsiyelerde bulunur ve hareketin başın-da mutlaka İzmir işgal yöneticisi Stergiadis'in olması gerektiğini vurgular. Venizelos'a göre hareket asla Helen milliyetçiliği ola-rak gösterilmemeli, tam tersine, müttefiklere "*bu devletin Türk olmayan tüm toplumları kucaklamak, Türklerin şiddetinden koru-mak için kurulduğu*" vurgulanmalıdır. Ayrıca devlet derhal kendi bankasını kurmalı, kendi parasını basmalıdır. Kısacası, Venizelos, Venizelosçu Amyna'ya sadece akıl verir, daha fazlasını değil.¹⁸

Amyna'nın yöneticileri ise hayal aleminde-dir. Onlara göre Yunan Ordusu çekilirken en az 45.000 asker Küçük Asya Or-dusu safında kalarak Anadolu Rumları için dövüşecektir. Oysa Anadolu'nun boşaltılmasının söylentisi bile ordu içerisinde he-yecana yetmiştir. Venizelosçu subaylar bile askerlerinin bir daki-ka daha bu topraklarda kalmak istemediğini itiraf etmektedirler. Oysa ordunun başkomutanı çekilmemeyi, çekilmek zorunda kalsalar dahi Küçük Asya Devleti'ni kurarak Anadolu Rumlarını koruma altına almayı savunmaktadır. Gounaris en çok da Pa-poulas'ın bu tavır değişikliğine şaşırır. İstedikleri yapılmazsa gö-revden alınmasını bile talep etmiştir. Halbuki Amyna'nın Yunan Küçük Asya Ordusu içindeki etkisi tahmin ettiklerinden de faz-ladır. Albay Sarıyanis General Papoulas ve ordu adına defalarca

Amyna yetkilileriyle görüşmüştür. Bu ilişkilere dair bilgiler Atina'ya da ulaşmaktadır. 31 Mart 1922 günü Gounaris Atina'da Papoulas ve Dr. Siotis'le yaptığı görüşmede konuyu tartışmaya kapatır. Küçük Asya Devleti kurulsu dahi, hem maddi hem de askeri olarak Yunanistan'a bağımlı olacağı açıktır. Atina 24 Nisan'da yayınladığı bir deklarasyonla *“Yunan çıkarlarının ve milli beklentilerinin karşılandığı bir barış imzalanana dek Yunan ordusu Küçük Asya'daki mevzilerinde kalacaktır”* duyurusunu yapar. Bu aynı zamanda İyonya Devleti projesinin Atina nezdinde askıya alındığının da ilanıdır. İzmir'e dönen General Papoulas ise masasında Amyna'nın İstanbul'daki liderleri Argyropoulos ve Kondilis'ten gelen bir mektup bulur. Örgüt Venizelos'la görüşüğünü, İngilizlerin de tam desteğini aldığını iddia etmektedir.¹⁹

Ancak yalancının mumu yatsıya kadar bile yanmaz. Durumdan haberdar olan Lord Curzon Atina Büyükelçisi Sir Francis Lindley'e bu hareketin İngiliz tarafında büyük hayal kırıklığı yarattığını, Yunan tarafına İngiliz siyasetine aykırı hareket etmemeleri bilgisinin verilmesini söyler. Amyna'nın Avrupa'daki finansörlerinden Sir John Stavridi de *“Londra'da Majestelerinin çıkarlarına aykırı eylemlerde bulunmalarına izin verilmeyeceği”* konusunda uyarılır. Amyna artık hem Yunanistan hem de İngiltere nezdinde ayrılıkçı, darbeci bir oluşumdur. Haber Papoulas'a ulaştığında tepkisi *“bana yalan söylediniz, beni kandırdınız. Ben ilk andan itibaren görüşmelerden ve hükümetin politikalarından yanaydım ama siz beni yanlış tanıttınız”* şeklinde bir isyandır. Anadolu'da yaşadığı sıkıntılara bir de “darbeci yaftası” eklenmiştir. Kondilis'in komutandan son talebi İstanbul'daki, Venizelosçu olduğu için görevden alınan subayları yeniden orduya geri alması olur ama komutanın Anadolu'daki ömrü Amyna'nın bu planını gerçekleştirmesine de vefa etmez.²⁰

Yunan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Korgeneral Anastasios Papoulas 18 aylık temel eğitimini 25 Mayıs 1922'de tamamlayarak, Mustafa Kemal Paşa'nın sınıfından “müstafi” derecesiyle mezun olur.

Sakarya bozgununu yaşayan Yunanlar için Paris Görüşmeleri'nin sonuçsuz kalması, Anadolu'daki varlıkları açısından geri sayımı da başlatmış olur. Yunan Hükümeti 1922'nin ilk yarısını kendisini tamamen İngiltere'nin ellerine bırakarak, Lloyd George'un onları soktuğu bu bataklıktan çıkaracağını umarak geçirir. Ancak üç yıldır Anadolu'da on binlerce asker beslemenin bedeli olarak ekonomi tamamen dibe vurmuştur. İngiltere'den borç alınamayacağı da anlaşılınca hükümet "Protopapadakis Tedbirleri" ya da "Zorunlu Borçlanma" olarak bilinen son derece radikal bir adım atar. Buna göre istisnasız piyasadaki tüm kâğıt paralar ikiye bölünecek, yarısı hükümete bono olarak vatandaş tarafından hibe edilecek, diğer yarısı ise yarı değeriyle tedavülde kalacaktır. Yani hükümet sokaktaki vatandaşın cebindeki paranın da yarısını zorla alır. Bu şekilde bile ancak 1,5 trilyon drahmi toplanabilir. Bu büyük miktar mevcut askeri harcamaları karşılamakta yetersiz kalacak, hızla eriyecektir. İktidarda kim olursa olsun, savaşa son vermek için alacağı tek taraflı Anadolu'yu boşaltma kararının siyasi sonuçlarının altında kalacağı kesindir.²¹

Sakarya Meydan Muharebesi'nin gizlenen sonuçlarının, gerçekte 30.000 ölü ve yaralı verilmesine karşın hiçbir şey elde edilememiş olduğunun ortaya çıkmasıyla Yunan halkında meydana gelen tepkiye büyümektedir. Hükümet yalan söylemiştir ve vadettiği terhislerin gecikecek olması bu tepkiyi daha da artıracaktır. Mart 1922'de Atina'ya dönüşünde Gounaris hâlâ Sakarya hezimetini, ekonomik durum nedeniyle Avrupa'da kapı kapı dolaşarak borç istediklerini, Kral Konstantin başta olduğu sürece mütteliklerinin eskisi gibi yardımda bulunmayacağını açıklayamamaktadır. Bu düştüğü "beceriksiz yönetici" durumunu derinleştirir. Nitekim parlamentoda yapılan güvenoylamasını kaybeder ve 12 Mayıs 1922 günü Gounaris Hükümeti son nefesini verir.²²

Yeni bir istikrar hükümetinin kurulması ise parlamentodaki sandalye dağılımı nedeniyle neredeyse imkânsızdır. Herkes, Kralın 105 sandalyeyle en kuvvetli muhalefet partisinin liderini, Danglis'i hükümet kurmak için çağırmasını beklerken Konstantin görevi

sadece 30 milletvekili olan Stratos'a verir. Ancak Stratos muhalif Venizelosçuların desteğine rağmen meclisten güvenoyu alamaz ve koalisyon hükümeti kaçınılmaz hale gelir. Stratos'un beş, eski Başbakan Gounaris'in ise sekiz bakanlık aldığı koalisyon hükümeti 21 Mayıs 1922 günü kurulur. Başbakanlık görevini ise zorunlu borçlanma felaketinin babası Protopapadakis üstlenir. Yunan Ordusu'nu Ankara önüne sürükleyen ve Sakarya boyunda perişan eden siyasetin mimarı Theotokis ise yeniden Savaş Bakanı'dır.²³

Koalisyon hükümetinin kurulmasından dört gün sonra General Papoulas Küçük Asya Ordusu Komutanlığı'ndan istifa eder. Anadolu Rumlarının temsilciliğini üstlenmiş gibi görünen, ancak Krala ve Yunan hükümetine muhalif, ayrılıkçı Amyna ile ilişkileri onu hükümetin İzmir'deki temsilcisi Stergiadis'le karşı karşıya getirmiştir. O tarihte Yunan cephesi gerçekte üç parçadır; Yunanistan, Anadolu Rumları ve Amyna'nın temsil ettiği İstanbul'daki Rum burjuvazisi. Oysa bu denklemde Anadolu Rumları Kralcı Yunan hükümeti ile Venizelosçu İstanbul Rumları arasında sıkışıp kalmış, bir tarafın askeri diğer tarafın ise siyasi amaçlarla kullandığı sayılardan ibarettir. Yunanistan'ın işgal sahasında hükümeti ve Kralı temsilen tek adam durumunda olan, bu gücü de baskıcı şekilde kullanan Stergiadis'le İstanbul'daki Amyna'nın liderliğini yürüten Patrik Meletios arasındaki husumet artık gizlenemez boyutlardadır. Ancak iki taraf birbirinden o kadar uzak iki dünyayı temsil etmektedir ki, birbirleri üzerinde otorite kurma ihtimalleri de yoktur.²⁴

Patrik Meletios'un araya Kondilis'i de koymasıyla Venizelos oyunun son perdesinde yeniden sahneye çıkmak üzere Avrupa'ya döner. Herkesin söylemlerinde, karşı tarafı ya da hitap ettikleri kitleleri etkileme yaklaşımlarında Anadolu Rumları vardır ama gerçekte oyunun tüm aktörlerinin derdi kendi siyasi gelecektir. Venizelos da gücü yeniden ele geçirme girişimleri için kendisine Patrik Meletios ve İstanbul Rumları gibi güçlü müttefikler bulmuştur. Amerika'da, oyundan uzak kaldığı 1921 yılı boyunca düşünmüş ve Fransa'yı yeniden Yunanistan'ın yanına çekmekten,

Mustafa Kemal'e karşı daha faal hale getirmekten başka çaresi olmadığını anlamıştır. Yol arkadaşı olarak gördüğü Lloyd George'u 30 Mayıs 1922'de Londra'da ziyaret etmeden önce Poincaré ile görüşür. Fransız başbakanını etkilemek için Mustafa Kemal'in asla durmayacağını, yakında Londra'da, Paris'te, Roma'da çan kulelerinden yüksek minareleriyle camiler görececeklerini, Fransa'nın Suriye'deki başarısının bile aslında Yunanların Anadolu'daki varlığına bağlı olduğunu söyler. Beklediği desteği getirmeyen bu monoloğu kader ortağı Lloyd George'a anlattığında ondan aldığı da yalnızca nasihat olur. Askeri ya da mali yardımın sözü bile geçmez. İngiliz başbakanın Venizelos'a tek yaptığı, bir zamanlar Gounaris'e, Kalekeropoulos'a "*Ankara yakında çökecek, biraz sabırlı olun*" şeklinde söylediği ifadeyi biraz değiştirerek, "*Konstantin yakında çökecek. Atina'da rejim değişene kadar sabredin*" tavsiyesi vermek olur. Beklenti Türklerin tavır değiştirmesi ya da Atina'da Kral'ın gücü muhaliflere devretmesidir. Görünen odur ki, iki şartta da Yunanistan'ın geleceği Yunanların sadece piyondan ibaret olduğu bir satranç tahtasında belirlenecektir.²⁵

Atina-İzmir-İstanbul üçgeninde Yunanlar birbirine siyasi peşrev çekedursun, Papoulas'ın istifası sonrası Anadolu'daki ordunun ne olacağı da ayrı bir muammadır.

Papoulas giderayak hükümete verdiği istifa mektubunda kendisinin yerine eski Genelkurmay Başkanı Dusmanis ya da Trakya Ordusu komutanı HacıAnestis'ten birini önermiştir. Tuğgeneral Dusmanis 1921 Yunan İleri Harekâtı sırasında (Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan muharebeleri) Yunanistan Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmış ve hükümetle ilişkileri sıkıntılı olan bir subaydır. HacıAnestis ise kralın sadık bir yandaşıdır ve Venizelos'un 1917'de darbeyle yönetimi ele geçirmesinden sonra bu bağlılığı nedeniyle ordudan atılmıştır. Ancak 1920 sonunda Kral Konstantin sürgünden gelerek tahta çıktığı anda ilk icraatlarından biri de tıpkı Papoulas gibi, HacıAnestis'i de yeniden orduya almak olur. Dusmanis seçeneği hükümet açısından söz konusu olamayacağı için, nispeten kuvvetli bir altyapıya, tavizsiz askeri disipline ve

ispatlanmış bir sadakate sahip Tuğgeneral HacıAnestis Yunan Küçük Asya Ordusu'nun yeni başkomutanı olarak görevlendirilir.²⁶

Anadolu'daki yatırımlarının yeni bekçisini mercek altına alan İngilizlerin ilk bulguları HacıAnestis'in Balkan Savaşları öncesinde Yunan Genelkurmayı'nın Metaxas, Dusmanis ve Trikupis'le birlikte en güvendiği dört kurmayından biri olduğunu göstermektedir. Ancak yaptıkları detaylı inceleme yeni başkomutanın askeri donanımının ve disiplininin yüksek olmasıyla birlikte oldukça dengesiz bir kişiliğe sahip olduğunu, takdir edildiğini, ancak pek de sevilmediğini gösterir. Yakın zamanda eşini kaybeden HacıAnestis bunun etkisini uzun süre taşımıştır. Atina'daki İngiliz askeri ataşesinin tanımlamasıyla “*iyi giyinen, bakımlı bir Don Kişot*” gibidir. Deli olduğunu düşünen çoktur. Aşırı disiplinli tavrı belki normal bir ordu için büyük avantaj olabilir, ancak Sakarya bozgunu sonrasında zaten psikolojik çöküntü içinde olan, Anadolu'yu boşaltıp bir an evvel memleketine dönmekten başka bir şey istemeyen bir asker grubu için bu baskıcı tavır çok olumsuz sonuçlara yol açabilir.²⁷

Açacaktır da...

Her şart altında, Trikupis ya da Polymenakos gibi Türklerle savaş tecrübesine sahip, donanımlı bir komutan yerine, deli olmasa da belirgin şekilde dengesiz bir psikolojiye sahip HacıAnestis'in Küçük Asya Ordusu'nun başına getirilmesi, Yunanlar açısından, akıllıca atılmış bir adım değildir.

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Yunan Ordusu hakkında bir rapor hazırlayan ve Savaş Bakanlığı'na “*Yunan Ordusu'nun yenilmez bir savaş makinası olduğunu*” müjdeleyen ordu müfettişi Albay Hoare Nairne bu sefer de 5 Haziran 1922'de İzmir'e gelerek göreve başlayan yeni başkomutanın peşine düşmüştür. Onu adım adım izleyen müfettiş kıtalarda subaylarla, komutanlarla konuşur. Elde ettiği izlenim genelde olumlu olsa da, kişiliğindeki psikolojik dalgalanmalar tedirgin edicidir.²⁸

Nairne'in raporu sadece HacıAnestis hakkında değildir. Müfettiş, Yunan işgalinin geleceğiyle ilgili olarak ordunun, özellikle

üst kademe subayların nabzını da tutar. Genel kanı Yunan Küçük Asya Ordusu'nun önünde sonunda Anadolu'yu boşaltacağı yönündedir. Ancak konuştuğu herkesin ortak bir kaygısı vardır: “*Biz çekilince geride kalacak Rumların, hatta tüm azınlıkların durumu ne olacak?*” Öylesine savaş dışı işlere karışmış, Türk sivillere öyle acılar yaşatmışlardır ki, Yunan Ordusunun çekilmesiyle Türklerin intikam arayışına girmemesine imkânsız gözüyle bakmaktadırlar. Hoare Nairne tıpkı Yunanlıları Sakarya bozgunundan önce yanlış tahlil ettiği gibi, şimdi de hatalı değerlendirmeler yapmaktadır: “*Yunan Küçük Asya Ordusu'nun genel psikolojik durumu gayet iyi.*”²⁹

Oysa bir asker yüreği neredeyse, oradaki siperi savunur. “Anadolu'nun tahliyesi”, “terhis”, “eve dönüş” söylentileri yayıldığından beri Yunan Ordusunun yüreği çoktan kendi topraklarına dönmüştür bile.

İzmir'den oldukça içerilere girmiş olan Yunan tümenlerinin kolayca tahliyesi de mümkün değildir. İzmir'e tek hat üzerinden çalışan Eskişehir ve yine tek hatlı olmasının yanı sıra kötü durumdaki Afyon-Denizli demiryolu hatları yetersiz kalacağı için, intikallerin ve ağır donanımların naklinin büyük ölçüde karayoluyla sağlanması gerekmektedir. Oysa eylül yağmurlarına sadece üç ay kalmıştır ve henüz Yunan Ordusunun çekilip çekilmeyeceği bile belli değildir. Bu yüzden Nairne “*Yunan kıtalarının Ağustos 1922'ye kadar mevzilerinde kalabileceğini, ancak bu eşik geçilirse bir barış anlaşması imzalanmamış ya da orduya mali destek sağlanamamış olursa bunun kumar olacağını*” vurgulamaktadır.³⁰

Subaylar askerin moralini yüksek tutabilmek adına gönüllü tiyatro kumpanyalarını cepheye getirip gösteriler düzenlerler. Tümenlerde sportif organizasyonlar yapılır; atletizm yarışları, futbol karşılaşmaları. Yunan 13. Tümeninde, toprak zemine yapılan iptidai sahada basketbol turnuvası bile düzenlenir. Ama artık çok geçtir. Askerlerin memleket hasretine sefalet de eklenmiş durumdadır: Her gün aynı yemekler çıkmakta, üniformalar adeta dökülmemekte, eskiyen silah ve donanım yenilenememektedir. Maaşların yatmıyor olması ise zaten başlı başına büyük bir sorundur.³¹ Türk

Ordusu içinde bozgun yaratmak isteyen Yunanların uçaklardan attıkları broşürlerle Kürt ve Çerkez kökenli askerlere yönelik yaptıkları propagandaya ise Türk Ordusu “Bolşevizm” restiyle cevap vermekte, Yunan birlikleri içerisindeki depresyon halini “*emperyalizme alet olmayın*”, “*neden ve kim için savaştığınızı, kim için sevdiklerinizden uzak kaldığınızı biliyor musunuz?*” söylemleriyle isyana dönüştürmeye çalışmaktadır. Özellikle Güney Tümenler Grubuna bağlı birliklerde Yunanistan’daki komünistlerin sesi olan *Rizospastis* Gazetesinin yayılması engellenememektedir. Yapılan soruşturmalarda gazetenin Türk uçaklarından atıldığı ya da ordugâhların yakınlarına bilinmeyen şahıslarca bırakıldığı tespit edilir.³²

“Albay Merenditis, bakın bir mektup okuyacağım, dikkatli dinleyiniz.”

Yunan I. Kolordusu komutanı General Trikupis Yunanistan’daki yakınlarının askerlere gönderdiği mektupları kontrol etmektedir. İçlerinden seçtiği bir tanesini kurmay başkanına okumaya başlar:

“...Neden bizi unuttun? Senin kalbin yok mu? Bize acı mıyor musun? Hayatımızı sürdürmek için bütün hayvanlarımızı ve mücevheratımı sattım. Tarlalarımız sürülmemiş halde duruyor. Bana, izin vermedikleri için gelemeyeceğini yazıyorsun. Neden yalan söylüyorsun? Y.D, K.P vb. uzun zamandan beri nasıl oluyor da köyde bulunuyor ve kimse tarafından rahatsız edilmeksizin tarlada çalışıyorlar?...”³³

General Trikupis’in son zamanlarda alıştığı sitemlerden biridir bu. Güzelim Dağı Muharebesi’nden sonraki durağan dönemde alınan “mevcudun %5’inin 15 günlük izne çıkarılması” kararı uyarınca Yunanistan’a gönderilen ilk erat ve subay grubunun tamamı izin mühletini aşmış, aylardır kıtalarına dönmemiştir. Bu grup geri dönmediği için sırasını bekleyenler de gidememekte, dönenlerinse anlattıkları askerin psikolojisini iyice bozmaktadır. Bu şartlar altında izin uygulaması da kaldırılır.³⁴

Yunan Küçük Asya Ordusu'ndaki komuta değişikliğinden de önce, her üç kolordu komutanı (General Trikupis, General Polymenakos, General Kontoules) askerin maneviyatındaki çöküntüyü, ordunun muharebe gücünü yitirdiğini Papoulas'a yazdıkları raporlarla bildirmişler, hatta Trikupis bir adım daha ileri giderek izinli olarak Atina'ya giden bir kurmayı aracılığıyla bu karanlık durumu Savaş Bakanlığı'na, siyasilere de duyurmuştur. Ordu bu psikolojik durumda ve hareketsiz halde günden güne tükenmektedir.³⁵ Ancak hiçbir sonuç alınamaz. Atina siyasi ve ekonomik sorunlarla boğuşurken Küçük Asya Ordusu'nu kaderine terk etmiş gibidir. Papoulas-HacıAnestis değişikliğiyle tüm sorunların çözüleceği gibi tuhaf bir yaklaşımları vardır.

Oysa Sakarya'da mağlup olmuş olsa da, Yunan Ordusunun savunma düzenini, savunacağı coğrafyayı bilen kişi General Papoulas'tır.

5 Haziran 1922

Yunan işgalinin üçüncü senesi tamamlanırken Mustafa Kemal Paşa'nın tedrisatından geçmiş Papoulas Atina'ya dönmekte, Mehmet'i hiç tanımayan HacıAnestis ise hayallerini doldurduğu valizle İzmir'e ayak basmaktadır.

16 Ekim 1921

Türk Ordusunun Güzelim Dağı Muharebesi'yle Afyon'a hakim olma girişimi ve hemen ardından bu kesim için Batı Cephesi Komutanlığı altında 1^{nci} Ordunun kurulduğu yönündeki istihbaratlar Papoulas'ın bütün dikkatinin Eskişehir'den Afyon'a kaymasına neden olur. Artık Yunan karargâhı olası bir Türk genel taarruzunun Afyon'u hedef alacağını anlamıştır. Bunun üzerine 29 Ekim 1921 günü emriyle General Papoulas ordusunun siklet merkezini güneye, Afyon bölgesine taşımaya başlar. İlk olarak 9. Tümen Afyon kuzeybatısına nakledilir. Süvari Tugayı da Eskişehir'den Uşak'a kaydırılarak her iki birlik de Trikupis'in Güney Tümenler Grubu'na bağlanır. 9. Tümenin gelişiyle, bu kesimde bulunan

Frangou'nun 1. Tümeni de Erkmen-Balmahmut hattına alınır. İhsaniye'ye kaydırılan 7. Tümen de Güney Tümenler Grubu kuruluşuna eklenir. Menderes Bölgesi'ndeki tanımlayamadıkları faaliyet ve Çivril'e yapılan taarruzdan ürken Yunan karargâhı Valettas'ın 2. Tümenini de cephenin en güney kanadına, Uşak-Denizli hattına yanaştırır.³⁶ Papoulas'ın bütün hamleleri güneyden, Afyon bölgesinden çekindiğini göstermektedir. Ancak yine aynı hamlelerden anlaşılmaktadır ki; olası Türk taarruzunun Afyon'un neresinden olacağını bir türlü kestirememekte, kararsızlık nedeniyle tümenleri geniş bir hat üzerinde oradan oraya savurmaktadır.

Türklerin Adana ve Konya gibi önemli ikmal merkezlerine, demiryoluna yakın olması nedeniyle cephenin güneyinde bir yığınak oluşturması mantıklıdır. Eskişehir bölümünde bu olanaklar kısıtlıdır. Papoulas Türklerin güneyden, Afyon kesiminden saldıracağını hissetmiştir ama Afyon'un neresinden?³⁷ Ne kadar güneyden?

Yunan karargâhı bunu ancak 26 Ağustos sabahı, Türk topçusu kapısını çaldığında anlayabilecektir.

Papoulas'ın çözemediği şeylerden birisi de 'Deli' Halit bilmesidir. İnönü'de, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde, Sakarya boyunda Yunanlara ağır kayıplar verdiren, Türk Ordusu içinde olduğu kadar Yunan karargâhında da haklı bir şöhrete sahip olan Miralay Halit Bey, Kocaeli Grubu komutanı olarak cephe kuzey kesiminde, sıcak noktalardan uzaktadır.'

Neden?

Papoulas'ın güneye karşı duyduğu tedirginliğin yansıması olarak Küçük Asya Ordusunun 1921 sonundaki yapılanmasına göre Kuzey Tümenler Grubu dört tümen ve üç bağımsız alay, Güney Tümenler Grubu ise sekiz tümen ve dört bağımsız alaydan teşkil edilmiştir. 28 Şubat 1922'de Yunan Kuzey Tümenler Grubunun

Kocaeli Grubu cephenin en kuzeyinde, önemli bir askeri hareket beklenmeyen kesimindedir. En sık karşılaştığımız sorulardan birisi, 'Deli' Halit Bey gibi önemli bir komutanın neden böyle etkisiz bir göreve alınmış olduğudur. Bu kitapta ilk kez göreceğiniz bir saptama aslında durumun görüldüğü gibi olmadığını ortaya koymaktadır. Taarruz stratejimizin çok önemli bir parçası olan 'Deli' Halit Bey'in gerçeği Sekizinci bölümde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

yerleşimi; Gemlik Körfezi'nden İznik Gölü'ne kadar bağımsız 47. Alay, Köprühisar-Bilecik-Bozdağ-Malyabaşıtepe-Seyitgazi hattında kuzeyden güneye doğru sırasıyla 11., 3., 10. ve Bağımsız Tümen şeklindedir. Karargâhı Eskişehir'de olan grubun toplam kuvveti 55.471 subay ve asker ile 119 toptan ibarettir.³⁸

General Trikupis komutasındaki Güney Tümenler Grubu ise esas olarak iki kolordudan oluşmaktadır. Kuzeyde üç tümenli II. Kolordu 5. ve 12. tümenleriyle Ayazini kuzey sırtlarından Akarçay'a kadar yerleşmiş, 13. Tümeni ise kolordu ihtiyatı olarak Gazlıgöl çevresinde konuşlanmıştır. Akarçay'dan Kumalar Dağı-Ahır Dağı-Çivril-Buldan boyunca uzanan hatta ise kuzeyden güneye doğru 4., 1. ve 2. Tümenleriyle I. Kolordu mevzilenmiştir. 9. Tümenin kolordu ihtiyatı olarak yerleştiği Çivril-Buldan kesiminde ayrıca iki bağımsız alay da bulunmaktadır.³⁹ Yunanların Afyon'un da güneyinde, Denizli-Uşak arasında böyle kalabalık bir kuvvet toplamasının sebebi ise 14^{ncü} Tümeni de emrine alan Süvari Kolordusunun 21 Kasım 1921 gecesi Şeyh Elvan Dağı'na baskın taarruz yaparak "Menderes Dirseği" olarak tanımlanan stratejik kesimi ele geçirmesidir. Her ne kadar beş günlük çarpışmalar sonucunda ilk ele geçirilen hattın tamamı elde tutulamamış ve Türk kuvvetlerinin bir kademe geriye çekilmesi gerekmişse de, bu hamle Papoulas'ın kâbuslarına bir yenisini eklemeye yetmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "*sana her yerden saldırabilirim*" mesajı Yunan komutanın zaten kısıtlı olan kuvvetlerinden neredeyse bir kolordu tutarındaki çok önemli bir miktarı buraya ayırmasına neden olur.⁴⁰ Güney Tümenler Grubunun ihtiyatında da 7. Tümen bulunmaktadır. Grubun toplam savaş gücü 106.000 asker ve 244 toptur. Bir başka ifadeyle, General Papoulas toplam kuvvetinin 2/3'ünü cephe güney kesiminde toplamıştır.⁴¹

Yunanlara göre Batı Cephesi Komutanlığı emrindeki güç 91.000 asker ve 220 topa ulaşmıştır. Oysa onların elinde 370 top ve 85.000 asker vardır. Buradan 6.000 piyadelik bir eksikliğe, 150 topluk bir üstünlüğe sahip oldukları sonucunu çıkarmaktadırlar.⁴² Türk tümenlerinin yeniden yapılandırılırken kadrolarının

tamamlanması ise Yunanları şaşırtan bir başka faktör olmuş, 4.500'den 8.000-8.500'e çıkan mevcutlar nedeniyle Yunan karargâhı Türk alaylarını tümenlerden ayırt edememeye başlamıştır. İstihbarat zaafı ve keşif sorunu yaşama sırası Yunanlardadır.⁴³

23 Aralık 1921 günü Güney Tümenler Grubu komutanı General Trikupis Yunan Ordu Komutanlığı'na gönderdiği bir raporda “*Türk Ordusunun II. Kolordu cephesine bir oyalama taarruzu gerçekleştirirken asıl kuvvetleriyle Afyon güneyinden ve Uşak-Banaz bölgesinden kesin sonuç arayacakları bir harekâta girişebileceği*” öngörüsünü dile getirir. Rapor Papoulas'ın endişelerini destekler niteliktedir ve sonuç kısmında yer alan “*ivedi karşı taarruz tedbirlerinin alınması*” önerisi derhal karşılık bulur. Yunan karargâhı II. Kolordunun Ayazın kesiminden Çay-Bolvadin istikametine yönelteceği bir karşı taarruz ve bu harekâtın kuzeyde Bağimsız Tümen, güneyde ise I. Kolordu tarafından destekleneceği bir plan üzerinde çalışmaya başlar. Ne var ki burada Güzelim Dağı Muharebeleri'nde Türk Ordusuna kaptırdıkları Kıyır Boğazı-Şaphane Dağı-Kocatepe hattındaki tepelerin önemi ortaya çıkar. Gereksiz gibi görünen o harekâtta Türk Ordusunun elinde kalan direnekler, zaten taarruz gücünü büyük oranda kaybetmiş Yunan Ordusu önünde başlı başına önemli bir engeldir. Yunan Küçük Asya Ordusu hareketsiz, karargâhı kararsız, 1922 Ocak ayını bulundukları tepeleri tahkim etmekle geçirirler.⁴⁴

Mart 1922 döneminde Türk Ordusunun yerleşimi hakkında elde ettikleri son istihbarat raporları Papoulas'ı sonunda Çivril-Buldan paranoyasından kurtarır ve bu kesimdeki 9. Tümeni Dumlupınar'a yaklaştırmaya cesaret eder. Hava fotoğrafları ve keşif raporları Türklerin İscekarahisar-Kumalar Dağı arasında yoğun hareketliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Afyon'dan kuzeye doğru kuvvet kaydırıldığı yönündeki bulgular, güneyde Tınaztepe-Tilkikırı Beli'ndeki mevzilere yapılan keşif taarruzları Yunan karargâhında kafaların sık sık karışmasına neden olmaktadır.⁴⁵

“*Bu Türkler ne yapmaya çalışıyor?*”

Nisan 1922 biterken Papoulas'ın karargâhı Batı Cephesi kuvvetlerinin yerleşimi konusunda daha gerçekçi bir fikre sahiptir. Bununla birlikte kuzeyde 2^{nci} Ordu kuruluşunda dört kolordu, Afyon güneyindeki 1^{nci} Orduda ise bir piyade ve bir süvari kolordusu ile müstakil iki piyade tümeni olduğunu bilmektedirler. Bu tam da Mustafa Kemal Paşa'nın istediği şeydir; düşman hâlâ Türk kuvvetlerinin ağırlık merkezinin Afyon kuzeydoğusunda, Akarçay'ın kuzeyinde olduğuna inanmaktadır. Dahası, Batı Cephesinin muharip gücünün 85.000 savaşı olduğunu bilmelerine rağmen hâlâ top sayısını 197 sanmaktadırlar.⁴⁶

Mayıs 1922 sonunda Yunan kolorduları altı ay önce hazırladıkları karşı taarruz planlarını revize ederler. Buna göre Yunan stratejisinin odağında Güzelim Dağı-Dede Sivrisi-Oyuklutepe hattından Çay-Bolvadin istikametine taarruz edecek II. Kolordu (5., 12. ve 13. Tümenler) vardır. Duruma göre 7. ve 9. tümenler de bu taarruza destek verecektir. Akarçay güneyinden bir Türk taarruzu halinde karşı harekât 1. Tümeninden bir alayla takviyeli 4. Tümen tarafından, Sandıklı kesimine olası bir Türk harekâtında ise karşı taarruz sol kanattan 4., sağ kanattan ise 2. Tümenlerin desteğiyle 1. Tümen tarafından icra edilecektir. Harekât planlarına bakıldığında da Yunanların saldırı beklediği kesimin Akarçay kuzeyinde, Güzelim Dağı-Dede Sivrisi-Oyuklutepe hattı olduğu görülmektedir.⁴⁷

Yunan işgali altındaki sahada ise çok sayıda Akıncı Müfrezesi vardır. 1921 Mayıs'ında, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde kurulan ve iki yıldır gayr-ı nizami harbin en güzel örneklerini veren bu müfrezelerle baş edebilmek için Yunanlar jandarma ve Demiryolu Güvenlik Alayı dışında üç bağımsız alay daha tahsis etmek zorunda kalmıştır. İbrahim Ethem Bey, Parti Pehlivan gibi müfreze komutanlarının emrinde Yunanlar açısından lojistik öneme sahip noktalara, konvoylara, demiryolu ve iletişim hatlarına vurkaç saldırılar düzenleyen Akıncılar verdikleri maddi zararın da ötesinde, Yunan askerlerinin moralini en çok bozan unsurlardandırlar. Temmuz 1921'de otuzar savaşıdan ve

13 müfrezeden oluşan bu yapının toplam mevcudu Büyük Taarruz arifesinde 800'ü aşmıştır. Yunanların iç güvenlik birimleri dışında meşgul ettiği ve cepheden uzak tuttuğu üç bağımsız alay aslında tam bir tümen kuvvetindedir.⁴⁸

26 Ağustos sabahı General Trikupis o bir tümen için HacıAnestis'e yalvaracaktır.

Komutayı ele alan General HacıAnestis'in devraldığı stratejik miras; Eskişehir ve Afyon kesimlerinde iki güçlü direnek oluşturmak, kuzeyde Köprühisar-Bilecik ve güneyde Çivril-Buldan hatlarını ise ön hatlarda daha zayıf kuvvetlerle tutmak şeklindedir. Çok uzun bir cepheyi bu uzunlukla orantısız kuvvetle savunmak zorunda olan Yunanların tüm planları hareketli birliklere dayalıdır. Bu nedenle mevziler kuvvetle tahkim edilerek asker sayısında ekonomik davranılacak, cephe gerisinde, özellikle zayıf ya da boş bırakılmış hatların arkasında kuvvetli ihtiyat birlikleri bulundurulacaktır.⁴⁹ Bu daha önce Türk Ordusunun Sakarya'da başarıyla yaptığı, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın dehasının ürünü olan "alan savunması" sayesinde başarı elde edebildiği bir yaklaşımdır.

Bu, sadece gidecek başka toprağı olmayan askeri zafere götürebilecek bir stratejidir.

Bu nedenle henüz kurmaylarıyla tanışmamış, birlikleri ve cepheyi görmemiş olan taze komutan savunma hatlarını geriye alarak daraltma, tasarruf edilebilen birlikleriyse Trakya Ordusuna kaydırma düşüncesini hükümete beyan etmiştir. HacıAnestis'e göre Türklerle yaşanan sorun Anadolu'da değil, Trakya'da çözülebilecektir. Birkaç aylığına komuta ettiği Trakya Ordusu yeni komutan açısından çok önemlidir. Nitekim Küçük Asya Ordusu komutanlığı kendisine önerildiğinde, Trakya Ordusunun da "IV. Kolordu" adıyla kendisine bağlanması şartıyla kabul etmiştir.⁵⁰

General HacıAnestis göreve başlar başlamaz 5 Haziran'da İzmir'e gelir. Bu yeni görevlendirmeden rahatsız olan eski kolordu komutanları General Polymenakos ve General Kontoules

görevden ayrılırlar. Sabık başkomutanın kurmay başkanı olan Tuğgeneral Pallis de HacıAnestis'le çalışmak istemez. Yeni başkomutan Tuğgeneral Pallis'in yerine eski 2. Tümen Komutanı Tuğgeneral Valettas'ı, Albay Sarıyanis'in yerine ise Albay Pazaris'i görevlendirir.⁵¹

Sakarya Meydan Muharebesi de dahil, 1921 yılı ileri harekâtı boyunca isyankâr ve zayıf halka olarak görülen 9. Tümenin komutanı Albay Digenis generalliğe terfi ederek II., 10. Tümen komutanı Albay Soumilas da aynı şekilde III. kolordulara komutan olarak atanırlar. Sakarya'da orduyu imhadan kurtaran 7. Tümen komutanı Albay Platis de dahil, dört tümen komutanı görevden uzaklaştırılır. 1921 yılı boyunca neredeyse hiç savaşmayan 11. Tümenin komutanı Albay Kladas, daima koruma ve ihtiyat görevi gören 4. Tümenin komutanı Albay Dimaras ve yeni kurulan, hiç savaş görmemiş Bağımsız Tümen komutanı Albay Theotokis ise yerini korur. Son büyük hesaplaşma öncesinde Yunan komuta kadrosu içinde yerini tek hak eden belki de 1. Tümen komutanı Tuğgeneral Frangou'dur. 1921 yılı boyunca Türk Ordusu ile savaşmış, muharebe tecrübesi olan tümen komutanlarının yerine yepyeni isimler göreve gelmiştir.⁵²

HacıAnestis'in tercihleri iki ay sonra zaferle bozgun arasındakiki uçurumu derinleştirecektir.

Görevlendirmeler tamamlanır tamamlanmaz yeni kurmay kadrosuna “geri kademedede daha dar ve etkili bir savunma hattı oluşturulması” konusunda çalışmalarını emrederek 8 Haziran'da İzmir'den ayrılır. Küçük Asya Ordusu kuruluşundaki bütün tümenleri ve cephelerini gezecek, mevzi hatlarında, tahkimatlarda ayrıntılı incelemelerde bulunacaktır. Karargâha geri çekileceği hatlar konusunda iki önerisi vardır; (1) Gemlik Körfezi-Uludağ-Manyas Gölü-Edremit ve (2) Sevr Antlaşması ile belirlenen hat. Hesaplara göre Güney Tümenler Grubunun donanımının bu hatlara nakli 18, Kuzey Tümenler Grubunun ise 12 gün sürecektir.⁵³

	SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ (Korg. Papoulas)	BÜYÜK TAARRUZ (Tümğ. HacıAnestis)
1. Tümen	Alb. Frangou	Tuğg. Frangou
2. Tümen	Alb. Valettas	Alb. Gonatas
3. Tümen	Alb. Nikolaidis	Alb. Gortzas
4. Tümen	Alb. Dimaras	Alb. Dimaras
5. Tümen	Alb. Trilivas	Alb. Rokas
7. Tümen	Alb. Platis	Alb. Kurusopoulos
9. Tümen	Alb. Digenis	Alb. Gardikas
10. Tümen	Alb. Soumilas	Alb. Papanikolaou
11. Tümen	Alb. Kladas	Alb. Kladas
12. Tümen	Alb. Kallidopoulos	Alb. Kallidopoulos
13. Tümen	Alb. Roidis	Alb. Kaibalis
Bağımsız Tümen	Alb. Theotokis	Alb. Theotokis
Süvari Tugayı/ Tümeni	Alb. Kalinskis	Tuğg. Kalinskis

Çizelge 4. HacıAnestis'in göreve gelmesiyle Yunan üst komuta kademesindeki değişim.

Küçük Asya Ordusunun yeni kumandanı 15 gün boyunca İzmir'den Bursa'ya kadar bütün cephe hattını, bütün tümenleri tek tek denetler. Her gittiği birlikte karşısına en iyi durumdaki, en donanımlı askerler çıkarılır. İyi hazırlanmış mevzilerden ve disiplinli, sağlam durumdaki kıtalardan etkilenen HacıAnestis'in göreve ilk başladığındaki savunmayı geri çekme kararlılığı sarsılır. Yine de Türk mevzilerine sadece altı-yedi kilometre mesafedeki Afyon direneklerinin bu kadar önemli bir bölgeyi savunmaya yetmeyeceğini, eldeki silahlı güce kıyasla yüzlerce kilometrelik cephenin ise çok fazla olduğunu görmüştür.⁵⁴

Yunan Başkomutanın cepheyi denetlediği sıralarda İzmir'e gelerek göreve başlayan Kurmay Başkan yardımcısı Albay Pasarıs de orduya ilişkin tüm verileri, yerleşimleri, son raporları alarak yoğun bir çalışmaya girişir. Sonunda ortaya çıkan rapor HacıAnestis'in

gözlemlerini destekler niteliktedir. Ancak Pazaris sorun tespitiyle kalmaz, mevcut hatları esas alan daha etkili bir savunma düzeni önerisi de getirir. Kurmay Başkanının da en önemli gözlemi Afyon güneyindeki mevzilerin Yunan Küçük Asya Ordusu için “Aşıl’ın topuğu” olduğudur. Bu mevzilerin düşmesinin Eskişehir kesiminin ordu bütününden kopmasına, hatta ordunun can damarı olan İzmir yolunun tehlikeye girmesine neden olacağını fark etmiştir. Bu durumda yapılması gereken, cephenin daha az önemli yerlerinden asker tasarrufuyla bu kesimin güçlendirilmesi, cephe gerisinde ve stratejik noktalarda kuvvetli ihtiyat tümenleri toplanarak hızlı ve etkili müdahale yeteneğinin artırılmasıdır. Bu amaçla 7., 9. ve 13. tümenler bir ihtiyat grubu olarak hem Afyon güneyine hem de doğudaki Güzelim Dağı-Dede Sivrisi hattına müdahale edebilecek bir mesafede toplanmalı, bu grup ihtiyaç durumunda taarruz gücü olarak da kullanılmalıdır. Önemli bir güç olan 2. Tümen de hem Afyon güneyine hem de Dumlupınar-Uşak hattına hakim bir noktada yerleştirilmelidir.⁵⁵

HacıAnestis İzmir’e dönüşünde Pazaris’in savunma planını inceler ama savunma hattını geri çekme düşüncesi ağır basar. Yeni kumandanın bu kararının olası sebebi de İstanbul saplantısı olabilir. Ne olursa olsun Küçük Asya Ordusundan Trakya’ya birlik kaydırmak ve bu harekâtı gerçekleştirmek kararındadır. Böylece kurmay başkanının hazırladığı düzeni reddederek kafasındaki yapıyı uygulamaya koyulur.

Buna göre her iki tümenler grubu da lağvedilerek eski kolordu sistemine dönülür. Tüm Afyon kesiminde 1., 4., 5. ve 12. tümenleriyle Trikupis’in I. Kolordusu olacak ve Kazuçuran Yaylası-Toklu Sivrisi arasındaki yaklaşık 120 kilometrelik cephe kesimini savunacaktır.

3., 10., 11. ve Bağımsız tümenlerden kurulu olan Soumilas’ın III. Kolordusu kuzeyde Gemlik Körfezi’nden Sarıca Dağ’a kadar olan geniş kesimin savunmasından sorumludur. Pazaris’in “ihtiyat grubu” önerisinde yer aldığı şekilde 2., 7., 9. ve 13. Tümenler II. Kolordu olarak bir çatı altında toplanır. Bu kolordu hem kuzeydeki III. hem de Afyon kesimindeki I. kolorduları

	PİYADE (tabur sayısı)			TOP (adet)					SÜVARİ
	Mevzide	İhtiyatta	Toplam	Dağ (65/75 mm)	Sahra (75 mm)	Skoda 105 mm	deBange 120 mm	6" Howitzer	(tabur sayısı)
5. Tümen	5	4	9	16	8	-	4	2	0,5
12. Tümen	4	5	9	16	12	8	4	2	0,5
4. Tümen	4,5	4,5	9	18	12	-	8	4	0,5
1. Tümen	6	6	12	16	12	-	4	-	0,5
<i>13. Tümen'den eklenen</i>	-	3	3	8	-	-	-	-	-
I. KOLORDU Toplam	19,5	22,5	42	74	44	8	24	8	2
9. Tümen	2	6	8	16	8	-	-	-	1,5
13. Tümen	2	4	6	8	-	-	-	-	0,5
7. Tümen	-	9	9	16	-	-	-	-	-
2. Tümen	9,5	4,5	14	20	8	-	4	4	1,5
<i>Ek Topçu Kuvveti</i>	-	-	-	-	12	8	-	-	-
II. KOLORDU Toplam	13,5	23,5	37	60	28	8	4	4	3,5
Süvari Tümeni	-	-	-	-	4	-	-	-	13

Çizelge 5. Büyük Taarruz arifesinde Yunan Küçük Asya Ordusu'nun Afyon kesimindeki kuvvet dağılımı

destekleyecek, iki kolordu arasındaki tahkimatsız sahanın gerisinde, Gazlıgöl çevresinde ihtiyatta olacaktır. Bu kolordunun 2. Tümeni, Uşak kesiminin savunmasından da sorumludur.⁵⁶

Gerek Papoulas gerekse HacıAnestis, her ikisi de olası Türk taarruzunu Güzelim Dağı-Dede Sivrisi-Kazuçuran direnekleriyle tanımlanan cephe hattından beklemektedir. I. Kolordu'daki tüm 105 mm Skoda gibi seri ve etkili topları Güzelim Dağı cephesinde bulundurmaları bunun en net kanıtıdır. Bununla birlikte Afyon güneybatısındaki Toklu Sivrisi de çok önem verdikleri bir direnektir. Bunun nedeni bu tepenin Yunanların üç savunma hattının da kesişim yeri olmasıdır. Olası bir Türk taarruzunda I. ve II. kolorduların geri çekilmek zorunda kalması halinde yerleşecekleri ikinci savunma hattı Balmahmut-İlbulak Dağı-Resulbaba Dağı-Köprülü-Toklu Sivrisi olacak, çekilme süresince Toklu Sivrisi sabit direnek olarak harekâtın güvenliğini sağlayacaktır. Haziran 1922'de HacıAnestis'in göreve başlamasıyla birlikte bu mevziler de süratle tahkim edilerek muharebeye hazırlanmıştır.

Barış görüşmelerinden istedikleri sonucu alamayan, ekonomik açıdan da daha fazla dayanma gücü kalmayan Yunan Hükümeti son kozunu oynamaya karar verir; HacıAnestis haziran ayı ortasında gittiği Atina'da hükümeti çılgınca "İstanbul'u işgal" planına ikna etmeyi başarır. Toplantı sonunda alınan karara göre bu kadar güçlenen Türklerin bu saatten sonra Sevr hükümlerini kabul etmesinin başka yolu yoktur.

Daha önce iki tümene sahip olan Trakya Ordusu, Yunanistan'dan derlenen bir tümenle daha desteklenecektir. Ancak Bulgaristan tehdidi yüzünden bunu da yeterli görmeyen HacıAnestis aklındaki yapacak, Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet kaydıracaktır. Sırtını Bulgarlara karşı güvence altına almadan yüzünü İstanbul'a çevirmek istememektedir.

Haziran başında IV. Kolordu adını alarak Küçük Asya Ordusuna bağlanan Trakya Ordusu o tarihte Edirne Tümeni ve 6. Tümen olmak üzere iki büyük kıtaya sahiptir. IV. Kolordu komutanı General Vlahopoulos'a Trakya'daki dağınık birliklerden bir

tümen teşkil etmesi (B Tümeni) ve Anadolu'dan gelecek alayları da A Tümeni olarak düzenlemesi emredilmiştir. Böylece 6. Tümen, Bulgarlara karşı güvenliği sağlarken diğer üç tümen İstanbul Harekâtına katılacaktır.⁵⁷

HacıAnestis'in amacı İstanbul'u işgal ederek Türklere karşı masada çok önemli bir pazarlık kozu edinmek, müttefikler buna izin vermese dahi onların Türklere karşı daha kuvvetli baskı kurmasını sağlamaktır. Bu harekâta o kadar önem vermiştir ki, Anadolu'daki birliklerinin en ihtiyaç duyduğu dönemde bir Skoda 150 mm ağır topçu taburunu bile Trakya'ya gönderir. Anadolu'dan gönderilen beş alay, iki evzon ve bir süvari taburu zaten yaklaşık iki tümenlik bir kuvvet oluşturmaktadır.⁵⁸

23 Temmuz 1922'de Edirne ve A tümenleri tarafsız bölgeye doğru harekete geçerler. Üç gün sonra Atina'nın gönderdiği "*barış görüşmelerinin ivedilikle başlatılabilmesi için Yunanistan'ın İstanbul'u işgalden başka çaresi kalmamıştır*" ifadelerini içeren diplomatik nota HacıAnestis aracılığıyla İstanbul'daki işgal komiserlerine iletilir. Kendi başkentlerinden duruma ilişkin talimatlarını isteyen İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal güçleriye teyakkuza geçmiştir.⁵⁸

31 Temmuz günü Fransa'nın Atina Büyükelçisi tarafından Yunan Dışişleri Bakanı'na "*Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a doğru ilerleyişinin ivedilikle durdurulması, aksi halde İtilaf Güçleri'nce zor kullanılacağı*" uyarısı yapılır. Aynı zamanlarda General Harrington da Çatalca'da Yunan tümenlerinin ilerlediği noktaya kadar gelerek HacıAnestis'e aynı uyarıyı yapar: "*Tarafsız bölgeyi ihlal ederseniz ateş açacağız.*"⁶⁰

Yunanlara eli kolu bağlanmış, silahsız, ordusuz bir Türk, savunmasız bir Anadolu vadedilmiştir. Şimdi Atina'nın bütün isyanı Türklerle eşit şartlarda, denk kuvvetlerle, yeke yek dövüşmek zorunda kalmasındandır. Lloyd George'un harekâtı destekler nitelikteki parlamento konuşmalarına ve Yunan Hükümeti'nin müttefiklerine ilettiği şiddetli protesto notalarına rağmen İtilaf Devletleri geri adım atmaz.

Sonuçta HacıAnestis İzmir'e bütün hayalleri yıkılmış, tüm stratejisi çökmüş bir halde döner. Müttefiklerinin Yunanlara verdikleri mesaj açıktır: *"Hepimizin selameti için Anadolu'yu ivedilikle boşalt."*⁶¹

Yunan hükümeti *"olası barış görüşmelerinde hareket kabiliyeti kazanma"* adına, son ve anlamsız bir hamle olarak 30 Temmuz 1922 günü bağımsız İyonya Devleti'nin kuruluşunu ilan eder. Projeye göre mevcut ordu bu devletin asayişini sağlamak için orada olacaktır. Yunanistan'ın İzmir'deki işgal komiseri Stergiades de 30 Temmuz 1922'de yayınladığı tebliğde, *"kurulan yeni devletin ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin tüm bölge insanını kucaklayan bir yapı olacağını, bu şekilde Yunanlar ile Türkler arasındaki düşmanlığı sona erdirecek bir bağ oluşturacağını"* belirtir. O gece Yunan işgali altındaki tüm şehirlerde İyonya Devleti'nin kuruluşu kutlanır.⁶² Anadolu macerasının sonuna geldiklerinin farkında olan Yunan siyasetçiler böylesi barışçı söylemlerle, üç buçuk yıllık mezalimin kanlı anılarını silebileceklerine inanmaktadırlar.

2 Ağustos günü müttefikler Yunanistan'a verdikleri notayla, Anadolu topraklarında böyle bir oldubitti devlete izin verilemeyeceğini, söz konusu bölgenin durumunun Türklerle müttefik devletler arasında gerçekleştirilecek barış görüşmeleriyle belirleneceğini beyan ederler.

İyonya Devleti!.

Sadece ilan edilir, hepsi o kadar.

Bir daha adı dahi anılmayacaktır.⁶³

Müttefikler ise Ankara ile barış görüşmelerine Venedik'te 18 Ağustos 1922'de başlanmasına karar verirler.⁶⁴

Oysa Anadolu'da bir söz vardır:

"Geçmiş ola!"

Ankara'daki Sarışın Kurt çizmelerini giymiştir bile.

ALACAKARANLIK

26 Ağustos 1922

Saat 03:45

15^{nci} Tümen Komutanı Yarbay Naci (Tınaz) Bey de en az askeri kadar sabırsızdır. 36^{nci} Alay Kurugöl kuzeyinde, 38^{nci} Alay Isırganlıpınar'da çıkış mevzilerine girmiş, beklemeye geçmiştir. 56^{nci} Alaydan gönderilen emniyet müfrezesi ise Gepli Sivrisi'nde karşılaştığı Yunan ileri karakolunu geri atarak Gepli Gediği'ni ele geçirmiştir bile. Ancak bu bile 56^{nci} Alayın sabırsız efradına yeterli gelmemiştir belli ki; telefonun diğer ucundaki alay kumandanı Yarbay Mehmet Fehmi Bey'in "*düşmanın direnek noktasına 300 metre mesafedeyiz. Askerimiz hücumu pek istekli. Müsaade ve muvaffakatiniz var mı?*" sözlerini duyunca kahkahasını zor zapt eder: "*Hayır Fehmi Bey! Kolordunun kesin emri var. Bütün tümen emirle beraber, aynı anda taarruz edecek!*"¹

Sakarya'da değil taarruzu, tüfek tutmayı bile anca öğreterek cepheye gönderdikleri Mehmet ne olmuştur da 11 ayda bu hale gelmiştir?

26 Ağustos sabahına kadar geçen süre içerisinde ordu bir yandan modern, tek tip silah ve üniformalarla donatılırken, bir yandan da çok yoğun bir eğitim sürecinden geçirilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi de dahil, 1921 yılı boyunca asker ne bulduysa onu giymiş, ancak 1922 baharı ile birlikte tüm kıtalar üniformalarına kavuşmuştur.² Şimdi taarruz emrini bekleyen

Mehmet adeta bayramlıklarını giymiş çocuk gibi mutlu ve heyecanlıdır.

Batı Cephesi ordularının savunmadan taarruz düzenine geçişinde en önemli fark askerin eğitimi alanında yaşanmıştır. Özellikle takım ve bölük komutanlarının teorik/pratik eğitimine büyük önem verilmiş, hem kullandıkları silahlara hem de taktik uygulamalara yönelik kurslar düzenlenmiştir. Hava durumuna göre bazen koğuşlarda ders, sıklıkla da arazide talimle askerlerin gerçek birer savaşıci haline getirilmesine çalışılmıştır.³

Savaş tecrübesi ve hitabet yeteneği olan kıta komutanları her fırsatta askerin hem maneviyatını zinde tutacak hem de muharebe bilgisini artıracak konuşmalar yaparlar. Örneğin, ‘Dadaylı’ Halit (Akmansü) Bey 4 Ağustos 1922 günü, bayram namazı sonrasında bir topun üzerine çıkarak bütün 5^{nci} Kafkas Tümenine hitap eder. 10^{ncu} Alay sancaktarının gördüğü “İzmir’de dalgalanan Türk Bayrağı” rüyasının çok yakında gerçek olacağına özellikle vurgu yaptığı konuşmayı bütün tümen gözyaşları içinde dinler. Halit Bey tümenin rutin intikallerinde verilen molalarda dahi genç teğmenleri, yüzbaşılıları etrafında toplayarak ortaya muharebe sahasından bir sorun koyup taktik çözümleme yapmalarını ister. Mola boyunca tartışılan bu örnekler çoğunlukla tecrübeli komutanın harp meydanlarında karşılaştığı gerçek durumlardır. Böylece Sakarya Meydan Muharebesi’nde kaybedilen onca genç subayın yerine gelen ve ilk zamanlarda doğru düzgün harita okumayı bile bilmeyen bu zabitan birkaç ay içinde savaşa hazır gerçek birer kurt haline gelir.⁴

“Taarruz eden tarafın sayıca ve savaş donanımı açısından üstün olması” zorunluluğu bu sefer geçerli olamayacağı ve Türk Ordusu ancak aşağı yukarı denk bir kuvvetle taarruz edeceğine göre, gereken üstünlük Mehmet’in savaşıci niteliği yükseltilerek sağlanacaktır. Özellikle atış ve nişancılık konusuna çok önem verilir. Sakarya Meydan Muharebesi’nde sadece eski, tecrübeli askerlere mahsus olan “attığını vurma” özelliği tüm ordu geneline yaygınlaştırılır. Mehmet gerçek bir avcı haline getirilir. Taarruz

eğitime ağırlık verilen programlar geceleri de uygulanır. Günlük eğitimler altı saatin altına düşmez.⁵

Arazide intikal, kamuffaj, keşif konuları da eğitim programı içerisinde ayrı bir ağırlığa sahiptir. Bu konularda verilen eğitimlerin katkısı ise Büyük Taarruz'dan önce birliklerin baskın için gizlice cephe güneyine kaydırılması sırasında ortaya çıkacaktır.⁶

Batı Cephesi Komutanlığı subaylara yönelik olarak da sürekli kurslar düzenler. Bunlar genellikle ordu envanterinde bulunan silahların etkili kullanımına yönelik eğitimler, muharebe tecrübesini artırmaya yönelik vaka incelemeleri gibi konulardadır. Örneğin 1922 Mayıs ayı başında 5^{nci} Kafkas Tümeni bir piyade kursu düzenler. Tüm subayların katıldığı ve günlük sekiz dokuz saat süren bu eğitimi tümen piyade komutanı Yarbay Ali Rıza (Benli) Bey verir. Benzer şekilde haziran sonunda bir hafta süren otomatik silah kursu düzenlenir. Temmuz ayının son haftasında, taarruz planı belli olduktan sonra bile seminerler devam etmektedir. 27 Temmuz günü Levis makinalı tüfekler hakkında bir konferans verilir.⁷

1921 yılı muharebeleri boyunca topçular kısıtlı imkânlarla rağmen bilgi ve becerisini göstermiş, ordunun en etkili unsuru olmuştur. Büyük Taarruz öncesinde gelen yeni toplarla birlikte bataryaların çeşitliliği daha da artmıştır. Bu gücü etkili kullanmak, taarruz sırasında istenen ateş gücünü sağlamak için topçu sınıfı da yoğun bir eğitim sürecine tabi tutulur. Bununla birlikte, Sakarya Meydan Muharebesi'nde topçuların normalde kullanması gerektiğinden çok daha fazla mermi kullandığı, özellikle tanzim atışlarının olması gerekenden uzun sürdüğü görülmüştür. Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yapılan kapsamlı inceleme neticesinde topların neredeyse tamamının Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma ve yoğun şekilde kullanılmış olduğundan yiv/setlerinin aşındığı, bu nedenle atış cetvellerindeki değerlerden sapma olduğu görülür. Bunun üzerine bütün toplar birer birer Konya'daki Endaht Talimgâhı'na getirilerek sınır koşullarda atışlar yapılır, gerçek aç/menzil değerleri belirlenir. Yeniden atış tabloları oluşturulur. Bu yeni değerlere ve geliştirilen atış sistemlerine göre kolordularda 20-30 gün

sürelî kurslar düzenlenir. Konya’da topçu müfettişliğinin düzenlediği eğitimlere tümen komutanları da katılır.⁸

Meram Sille’deki alanda yeni atış cetvellerine göre denemeler yapan bataryalardan birinin başında da 61^{nci} Tümen Topçu Alayından Üsteğmen Ali İhsan vardır. Konya’ya kursa ilk geldiklerinde Zincirlihan’da⁹ karşılaştığı eski arkadaşı Yüzbaşı Hidayet’le o gün de atış alanında birlikte dir.

“Görüyor musunuz Hidayet Bey? Ağır ve sahra topçu talimnameleri de birleştirilmiş. Atım güllerine göre cetveller de düzeltilmiş. Bambaşka bir ordu olduk, farkında mısınız? Bu asker artık o Balkan’ın, Kanal’ın hezimetini yaşamış asker değil sanki. Her şey fenni, her yapılan ilmi.”

Yüzbaşı Hidayet’in yüzünden de umudun sıcaklığı geçer. Subayların hepsinde bir özgüven, bir yenilmezlik havası hakimdir. Batarya mürettebatına bakar; hepsinin duruşu bile değişmiştir.

“Evet Ali İhsan Efendi, bu sefer taarruz eden biz olacağız. Hem de hiçbir ihtimali şansa bırakmadan.”

Yeni alınan makineli tüfeklerse tümenlere depo alaylarında yetiştirilen makineli tüfek erleriyle birlikte gönderilir. Ayrıca tümenlerde makineli tüfek talimgâhları açılır. Ordunun savaş gücü ve muharebe bilgisi konusunda tüm eksiklikler teker teker tespit edilip kapatılmaktadır.¹⁰

Cephedeki muharip birlikleri dövüştürecek olan destek kıtalarının eğitimine de ayrıca önem verilir. İkmal kollarındaki, menzil hatlarındaki subaylar için bile eğitim programları düzenlenir. Tümenlerdeki subaylar için de istihkâmcılık, haberleşme kursları açılır.¹¹

* Yüzbaşı Hidayet (Selanik), 6^{nci} Tümen Topçu Alayında batarya komutanı iken, 30 Ağustos 1922 günü, Başkomutan Meydan Muharebesi sırasında, bataryasının önünde bulunduğu bir esnada kendi topçusunun attığı bir ihtiraklı merminin erken infilak etmesi sonucunda şehit olmuştur. Bkz.: Ali İhsan Alpar, 1974, *Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 Yıl 11 Ay*, Nilüfer Matbaası, s. 74-75; Nusret Baycan, 1988, “Türk İstiklâl Harbinde Şehit Düşen Subaylar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, s. 718.

Eratın fiziki dayanımını artırmak için de ilginç bir yol bulunmuştur. Ordugâhların bulunduğu yerlerde, Mehmet civar köylerin ekim, dikim, hasat, harman işlerini de yapmaktadır. Aslında zorunluluktan doğan bu uygulama aynı zamanda askeri fiziki olarak zinde tutan bir egzersiz programına dönüşür. Böylelikle neredeyse tüm erkekleri silah altında olan köylerin ihtiyaçları da karşılanmış olmaktadır.¹² Askerin fiziki dayanımını artıran bir diğer faktör de Batı Cephesi ordularının kendi savunma hatlarını kendilerinin berkitmesi, kendi mevzilerini tahkim etmesi olmuştur. Oysa Yunanlar mevzilerini civardaki Türk köylerinden getirdikleri köylülere kazdırmışlardır.¹³

Tüm bu eğitimlerin, talimlerin ne kadar faydalı olduğunu değerlendirmek, ordunun eksiklerini ve ihtiyaçları görmek içinse her taktik seviyede tatbikatlar yapılmıştır. Alaylar, tümenler kendi içlerinde harp oyunları oynadığı gibi, birkaç tümenin birden katıldığı kolordu tatbikatları da gerçekleştirilmiştir. Tümen ve kolordu komuta kademelerinin dışında, ordu kumandanları, hatta İsmet Paşa bile sık sık bu manevralara katılmış, ordunun gelişimini çok yakından takip etmiştir.¹⁴

Subayların sürekli eğitimi ve kendilerini geliştirmesi için Genelkurmay tarafından çok sayıda yabancı eser tercüme ettirilerek subaylara dağıtılmıştır.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın muharebe meydanında fark yaratacak stratejik uygulamalarından birisi de "yalnızca eksiklikleri gidermek için değil, üstünlükleri daha da güçlendirmek için eğitim" olmuştur. Bunun en güzel örneği Konya Ilgın'da açılan Süvari Talimgâhıdır.

Aslında Sakarya'da fırtına gibi esen süvariler 1921 yılı sonunda komuta kademesinde ciddi bir sorun da yaşarlar ve bu dönemdeki tüm gerginliklerde olduğu gibi, başrolde yine Ali İhsan Paşa vardır. Süvari Kolordusunun Ali İhsan (Sabis) Paşa komutasındaki 1^{nci} Ordu emrinde, Dinar-Çal-Çivril bölgesinde olduğu günlerdir. Fahrettin Paşa kolordusunu teftişe gelen Ordu Komutanına süvarilerin eksikliklerini, çözüm önerilerini de iletir. Emrindeki

ordunun donanımını zaten beğenmeyi ve Batı Cephesi Komutanlığı ile bu konu üzerinden gerginlik yaşayan Ali İhsan Paşa dinlediklerini yazılı rapor olarak da ister. Fahrettin Paşa kolordu kurmay başkanı Kurtcebe (Noyan) Bey’le birlikte hazırladığı raporu Ordu Komutanına iletir. Aslında yazdıkları yeni şeyler değildir. Ordunun üst kademesi ile her görüşmesinde iletildiği süvari donanımlarının eksikliği, kolorduda süvari sınıfından gelen yeterli subay olmaması gibi, birebir görüşmelerinde de konuştukları şeylerdir. Ancak Ali İhsan Paşa’nın raporu Batı Cephesi Komutanına iletmesini takiben İsmet Paşa’dan Fahrettin Paşa’ya zehir zemberek bir mektup gelir. Süvari Kolordusunun komutanını çok üzen bu olayın perde arkası ise Ali İhsan Paşa’nın geçmişte emir subaylığını da yapmış olan Kurtcebe (Noyan) Bey’in uyarısıyla anlaşılır: Ali İhsan Paşa, tıpkı ‘Dadaylı’ Halit Bey’in istifa mektubunu iletirken yaptığı gibi, raporu Batı Cephesi Komutanlığına iletirken de kendine göre eklemeler yapmıştır!¹⁶

Durum aydınlanınca Fahrettin ve İsmet paşalar barışır ve Akşehir Karargâhı ilk iş olarak Süvari Kolordusunu 1^{nci} Ordu kuruluşundan ayırarak doğrudan kendisine bağlar. Bu değişiklikle birlikte 5^{nci} Kolordu (Süvari Kolordusu) Dinar’dan Ilgın’a nakledilir. Burada kurulan süvari talimgâhındaki eğitimler sayesinde Türk özüne dönecek, atlı piyadeler yeniden “süvari” olacaktır.

5^{nci} Kolordunun, Şubat 1922 sonuna kadar Dinar Bölgesi’nde kalması aslında Batı Cephesi’ne umduğundan fazla faydalar sağlamıştır. Üç tümenlik süvari kolordusunun mevcudiyetinin Yunanların cephe hattını Çavdarlı’dan daha güneye uzatmak yerine batıya kırmalarında etken olduğu düşünülmektedir. Bu hamle ayrıca Yunanların Denizli-Uşak hattında gereğinden çok daha fazla kuvvet bulundurmasına neden olmuştur.¹⁷ Nitekim bu hatada ısrar edecekler ve Büyük Taarruz sabahı dahi beş alaylı 2. Tümeni cepheye yanaştıramayacaklardır. Bu tümen neredeyse tek kurşun atmadan İzmir yolunu tutacaktır.

Kasım 1921’de Dinar’dayken istihkam, köprücü ve sıhhiye bölükleri, iki topçu bataryası, muhabere takımı, telsiz müfrezesi,

seyyar hastane ve on ulaştırma kolu eklenen kolordu Mart 1922'de Ilgın'a gelince yeniden düzenlenir. Artık kolordu her biri dörder alaylı 1^{nci}, 2^{nci} ve 14^{ncü} süvari tümenlerinden oluşmaktadır. Yarbay Halil İbrahim (Çolak) Bey'in 3^{ncü} Süvari Tümeni kolordu kuruluşu dışında bırakılarak doğrudan Batı Cephesi Komutanlığına bağlanır. Bu tümen de Dinar bölgesinde boyundan büyük işlere imza atacak, Yunan Ordusunun bu bölgedeki Yunan Süvari Tümenini olduğu yere çakacaktır. Bunların dışında ayrıca iki alaylı Mürettep Süvari Tümeni teşkil edilerek Kocaeli Grubuna, 'Deli' Halit Bey'in emrine verilir.¹⁸

Büyük Taarruz'da fark yaratan hamle ise kolordunun Ilgın'a gelişinin ardından, Süvari Kolordusu Kurmay Başkanı Binbaşı Kurtcebe (Noyan) Bey tarafından açılan, Adil, Atıf, Murat, Şeref ve Ekrem beylerin eğitmenlik yaptığı Binicilik Mektebi'dir. Burada ilk aşamada 100 subay ciddi süvari eğitiminden geçirilir. Çoğu sadece ancak at üstünde durmayı ve tırıs sürmeyi bilen kolordu efradı bu eğitimlerin sonucunda at üzerinde muharebe edebilir hale gelir. Açılan imalathanede eğer takımlarının çoğu yenilenir. Süvari tümenlerindeki topların çoğu Rus dağ topraklarıyla değiştirilir.¹⁹

Süvarilerinin elindeki en önemli kozlardan olduğunu bilen Başkomutan, onlara özel ihtimam göstermiş, eğitimleriyle yakından ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Paşa 5^{nci} Kolordunun Ilgın'a gelişinin birinci ayı dolmadan ilk ziyaretini yapar. 27 Mart 1922 günü Ankara'dan trenle hareket eden Gazi Paşa'nın yanında Sovyet Rusya'nın yeni Ankara Büyükelçisi Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov da vardır. Yol üzerinde sırasıyla 41^{nci} Tümen, Bolvadin'de 2^{nci} ve Çay'da 1^{nci} orduların karargâhları ziyaret edilir. Rus elçi Aralov'un dikkatini çekense askerin kılık kıyafet eksikliği, donanım yetersizliği olur. Mustafa Kemal Paşa Aralov'un bakışlarının sabırla cepheye mühimmat taşıyan mekari kollarına takıldığını görür:

"İşte bizim taşıt araçlarımız. Yunanların tam tersi. İngilizler onları gerekli olan bütün askeri taşıt araçlarıyla donatıyorlar. Ama gene de biz onları yeniyoruz ve yeneceğiz."²⁰

Akşehir’de Batı Cephesi Komutanlığını ziyaret eden heyet, buradan İsmet Paşa’nın da katılımıyla 1 Nisan’da Ilgın’a gelir. 5^{nci} Kolordunun bütün tümenleri Kaplıca Meydanı’nda toplanmıştır. İltimadın sonra geçit ve küçük bir tatbikat gerçekleştirilir. Bu tatbikatta yaklaşık 10.000 süvarinin süratle açılıp yayılması ihtisamlı olur. Geçit sırasında da binlerce atının dörtmala geçişleri izleyenleri etkiler, heyecan yaratır. Süvari Kolordusunun (5^{nci} Kolordu) mevcudu 550 subay, 9.900 er, 9.480 hayvan, 6.450 tüfek, 48 makineli tüfek, 16 top ve 4.800 kılıçtır.²¹ Tatbikatın sonunda Başkomutan Süvari Kolordusuna hitaben bir konuşma yapar:

“Askerler, savaş artık Türkiye’nin lehine döndü. İngilizlerin boğazlanmak üzere gönderdiği Yunanlıları yeniyoruz. İngiliz emperyalistleri bizi yok etmek istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Türk halkı ve Türk Ordusu, kendi bağımsızlığı için savaşa girişmiş bulunuyor ve düşmanları, tıpkı Rusların yaptığı gibi kutsal topraklarımızdan atacaktır. Sovyet Rusya’nın elçisi de burada, bizimle birlikte bulunuyor. Kendisinden birkaç söz söylemesini rica ediyoruz.”²²

Gördüklerinden tek etkilenen Mustafa Kemal Paşa değildir. Sovyet Büyükelçi Semyon Aralov da askerlere hitap eden bir konuşma yapar:²³

“Yiğit ve cesur askerler, size Kızılordu erlerinin savaş selamını getirdim. Gazi Mustafa Kemal Paşanız, Rus askerlerinin ve Sovyet halkının, topraklarından 14 ülkenin emperyalistlerini, bu arada Ukrayna’dan da Yunanlıları attığını ve kendi yurdunu kurtardığını söyledi. Rus işçileri ve köylüleri iktidarı ellerine aldılar ve yeni bir devlet kuruyorlar. Değerli dostlarım, sizin de yeni Türkiye’nin düşmanlarını yenmenizi, aziz yurdunuzu kurtarmanızı, İzmir ve İstanbul şehirlerini geri almanızı dilerim. Kızılordu sizin de yiğitliğinizle orduya ve bağımsız Türkiye’ye şeref kazandıracağına inanmaktadır.”

Ziyaretin gecesinde Mustafa Kemal Paşa'nın not defterine yazdıkları aslında sadece güncesi değil, Büyük Taarruz'da süvarilerden beklediğidir:

“1 Nisan 1338, Yeni araçların, yeni olağan kanunların kullanılıp uygulanmasından dolayı süvarinin harbe katılım şekline değişiklikler olmuştur. Fakat bu değişim süvarinin yüklendiği görevin özünü değiştirmez. Yeteri derecede hızlı ve manevraya büyük bir kıvraklık kazandırmak süvarilerin en önemli görevlerindendir.”²⁴

Heyetle birlikte önce Konya'ya geçen Gazi Paşa'nın Sovyet Rusya ve Azerbaycan elçilerini götürdüğü yerlerden biri de Nalbant Mektebi olur. Milli Mücadele'den önce tümüyle Ermenilerin, Rumların elindeki bu zanaatin eksikliği İstiklal Savaşı'yla birlikte iyice hissedilir olmuştur. Milli Mücadele'yi “yoksulların kavgası” yapan da budur: Süvarinin düşen mihını çakacak deneyimli Türk nalbant yoktur! Bu amaçla Konya'da kurulan Nalbant Mektebi'ni elçilere gezdirirken Mustafa Kemal Paşa gururludur çünkü okul ilk Türk nalbantları mezun edecektir.²⁵

Buradan Ankara'ya dönen Başkomutan bazı meclis oturumlarına katılır ve bir hafta sonra, 11 Nisan'da yeniden Ilgın'a hareket eder. 12 Nisan için planlanan büyük süvari manevralarına katılacaktır.²⁶

Manevralar öncesiyle, sonrasıyla tam bir muharebe ciddiyetinde cereyan eder. 1^{nci} ve 2^{nci} süvari tümenleri mavi ve kırmızı kuvvetler olarak savaştıkları, bunun için de 11 Nisan'da ordugâhlarını kurmuş olacaktırlar. Manevralar için Fahrettin Paşa'nın yayınladığı talimatname ordugâh emniyetinin sağlanması, intikal ve hazırlıkların gizlilik ilkesine uygun yapılması, tümenlerin ağırlıklarını da beraberlerinde getirmesi gibi sert kurallar içermektedir. Manevralar sırasında yazışmalar, raporlama bile gerçek muharebelerdeki gibi olacaktır.²⁷

Gerek ordudan gerekse yörede yaşayan sivil halktan manevralara ilgi büyüktür. Bu nedenle Fahrettin Paşa izleyicilere yönelik

bir talimat da hazırlar. Seyircilerin sabah 07:40'da Ilgın'dan hareket ederek Gaziler güneyindeki sırtlara gelmeleri, geçecekleri güzergâhta ekili alanlara zarar vermemeleri gibi uyarılar içeren bir talimatnamedir bu.²⁸

Asker kökenli vekillerin, ordu komutanlarının da katılımıyla manevralar 15 Nisan 1922 günü Ilgın yakınlarındaki Kocaçayır olarak bilinen mevkide düzenlenir. Mustafa Kemal Paşa'nın gördüklerinden çok etkilendiği bakışlarındaki gururdan bellidir.²⁹

Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz'a hazırlık döneminde 5^{nci} Kolorduyu üç kez ziyaret eder. Her ziyareti, yaklaşan fırtına öncesi, zafere olan inancını daha da pekiştirir.

Üç yıldır sabırla, tek tek damlaları biriktirmiştir.

Ve şimdi göl öylesine kabarmıştır ki, bendini yıkmak üzeredir.

HANGİ AFYON?

1. ve 2. İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan muharebelerinin hep Bursa-Eskişehir-Ankara doğrultusunda cereyan etmesi nedeniyle Papoulas, Sakarya'dan batıya doğru çekilirken önce Türklerin yeniden Eskişehir'e doğru yöneleceğini düşünmüştür. Tam buna göre tedbir almaktayken Batı Cephesi Komutanlığının Güzelim Dağı'na yaptığı taarruz onu bu gafletten uyandırmıştır. Kurmaylarıyla yaptığı değerlendirmeler sonucunda Türklerin Afyon'a da en az Eskişehir kadar, hatta daha da fazla önem atfettiğini göstermiştir. Bunun üzerine Yunan ordu komutanı Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yalnızca 4. Tümenle yerleştikleri Afyon bölgesini süratle takviye etmiş, Afyon kesiminde Kazuçuran'dan Toklu Sivrisi'ne kadarki cephe hattında iki kolorduyla savunmaya geçmiştir.

Yunan karargâhına göre Türk Ordusunun tek ana ikmal hattının Konya-Afyon demiryolu olması ve Eskişehir'e taarruzu destekleyecek tren yolunun kullanılamaz hali, muhtemel Türk taarruzu için Afyon'u tek seçenek haline getirmektedir. 1921 Kasım ayı biterken Türk tümenlerinin yerleşimi de Papoulas ve kurmaylarının öngörülerini doğrular niteliktedir. Zaten Türk tarafının da Afyon'a olan ilgisini gizleme gayreti yoktur. Batı Cephesi Komutanlığı güneye Akşehir'e, 1^{nci} Ordu karargâhı Çay'a, 2^{nci} Ordu karargâhı Bolvadin'e gelerek yerleştiğinde zaten durum netleşmiştir.

Türkler Afyon'dan saldıracaklardır.

Ama hangi Afyon'dan?

Akarçay'ın kuzeyinden mi, güneyinden mi?

Güzelim Dağı Muharebesi'nin sona ermesiyle birlikte her iki taraf da tutundukları hatlara yerleşmiş, yaralarını sarmaya başlamışlardır. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın aklında hâlâ dağlanmış Yunan Ordusuna bir baskın taarruz yapmak olsa da, Batı Cephesi Komutanlığının asker ve silah gücü de, ikmal olanakları da buna elverişli değildir. Bu durumda iki dövüşçü de bir süreliğine köşelerine giderler.

12 Ekim 1921 günü Yunan Küçük Asya Ordusunun kuruluşu ve cephe kuzeyinden güneyine doğru yerleşimi şu şekildedir:¹

Ordu Karargâhı İzmir'de.

Kuzey Grubu (karargâhı Eskişehir'de)

11. Tümen (Köprühisar bölümü)

Bağımsız Tümen (Karaköy-Söğüt hattı)

III. Kolordu

3. Tümen (Porsuk kuzeyinde, Bozdağ bölümü)

10. Tümen (Porsuk güneyi, 7. Tümen'den bir alayla takviyeli)

7. Tümen (Hasanbey'de kolordu ihtiyatı, bir alayı eksik)

9. Tümen (Seydi Suyu vadisinde ihtiyat)

Güney Grubu (Karargâhı Afyon'da)

II. Kolordu

13. Tümen (Ağızören bölgesi)

5. Tümen (Kozluçay bölgesi)

I. Kolordu

12. Tümen (İscehisar bölümü)

4. Tümen (Kalecik Sivrisi-Savran hattı, 49. Alay'la takviyeli)

1. Tümen (Büyük Corca'da ihtiyat)

2. Tümen (Erkmen'de grup ihtiyatı)

Süvari Tugayı (Ordugâhı Eskişehir'de)

Bunların dışında işgal bölgesinde asayiş sağlamak üzere 18.800 kişilik jandarma gücü de ayrılmıştır.

Güzelim Dağı Muharebesi bittikten sonra bile, önemli miktarda Türk kuvvetinin Çay-Bolvadin hattından güneye, Sandıklı bölgesine kaydırıldığı yönündeki istihbarat raporları Yunan karargâhının dikkatini Afyon bölgesine çevirir. Türklerin ordu mevcudunu arttırma faaliyetleri, İtalya ve Sovyet Rusya üzerinden hızlanan silah tedariki bir taarruzun habercisidir. Bu taarruz Yunan ordusunun asıl gücünün İzmir'le bağlantısını koparmaya yönelik olacaktır. Bunun yapılabileceği en uygun yerse Afyon'dur.²

Yunan istihbarat raporlarına göre, 1921 Ekim sonunda 23 piyade ve beş süvari tümeninden oluşan Türk Batı Cephesi gücünün üçü İzmit bölgesinde, beş piyade ve üç süvari tümeni Yunan Kuzey Grubu karşısında, on piyade ve iki süvari tümeni Afyon kesiminde, bir tümen Sandıklı, iki tümense Menderes havzasındadır. Kalan iki tümenin yeri ise bilinmemektedir.³

Çok değil, dört ay önce İsmet Paşa'nın çektiği çileyi Papoulas devralmış, roller değişmiştir. Şimdi kayıp tümen arayıp bulma telaşındakiler Yunan kurmaylarıdır.

Oysa Yunanların Gemlik Körfezi'nden Menderes'e kadar 700 kilometrelik bir cephede yıpranmış durumda 15 piyade tümeniyle bir süvari tugayı vardır. Sakarya'daki kayıplar belki sayı olarak telafi edilebilir ama deneyimli savaşçılar yitirildiği için piyade birlikleri güçlü bir taarruz karşısında savunma muharebesi verebilecek durumda bile değildir. General Papoulas'ın umudu Atina'nın göndereceği takviyelerdedir.⁴

Afyon bölgesindeki hareketlilik Yunanların cephe organizasyonunda da değişikliğe gitmesine neden olur. Kuzeyden güneye, Afyon kesimine kaydırılan birlikler nedeniyle savunma zaafı da ortaya çıkar. Eskişehir cephesinde Kuzey Grubunun 13 Mart 1922 tarihinde gücü 1.671 subay, 53.756 asker ve 119 adet top şeklindedir. Aynı tarihte Güney Grubunun kuruluşunda 2.381 subay, 103.483 asker ve 244 top bulunmaktadır.⁵ Bu dizilişten bile Yunanların Türk taarruzunu Afyon bölgesinden beklediği kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Yunan Ordusunun savunma düzeni açısından 3 Haziran 1922, önemli bir eşik tarihi olur. İstifası kabul edilen Papoulas'ın yerine gelen General HacıAnestis'in ilk iki tasarrufu komuta kademesinde ve savunma düzeninde köklü değişiklikler yapmak olmuştur. Özellikle yerleşilen savunma hattı dışında, daha geride tahkimat hatları oluşturulmamış olması, ordunun alternatif savunma planının bulunmaması HacıAnestis'in hemen dikkatini çeker. Gerçekten General Papoulas'ın komutanlığı döneminde, ilk cephe hattını kuvvetle tahkim etmek dışında, savunma stratejisi adına yapılan tek şey kolorduların geliştirdiği yerel karşı taarruz planlarıdır.⁶

Ancak bu stratejinin bile sağlam ayaklar üzerine oturtulmamış olduğu dört ay içinde ortaya çıkacaktır.

Yunan Küçük Asya Ordusunun yeni komutanı 15 gün süren gezinin ardından cephenin durumunu yeterli bulur ve daha geriye çekilme fikrinden vazgeçer. Bununla birlikte mevcut olana ek, daha geride direnek noktaları belirlenecek ve ikinci, üçüncü, dördüncü savunma hatları oluşturulacaktır. HacıAnestis'in bir diğer uygulaması da kuzey ve güney tümenler gruplarını lağvederek üç kolorduyu da doğrudan kendisine bağlamak olur. Yeni başkomutanla I. Kolordu komutanı General Trikupis'in ilişkileri bu tasarruf nedeniyle ciddi şekilde gerilir.⁷

25 Haziran 1922 günü yapılan düzenlemeyle Yunan Küçük Asya Ordusu kuruluşu ve yerleşimi son şeklini alır. Buna göre kuzeyden güneye doğru;

III. Kolordu (Gemlik Körfezi'nden Sarıca Dağ'a kadar) 11., 3., 10. ve Bağımsız tümenler.

II. Kolordu (Döğer-Altıntaş-Gazlıgöl kesiminde ihtiyatta) 7., 13. ve 5. tümenler.

I. Kolordu (Sarıca Dağ-Susuz Dağ'a kadar) 5., 12., 4. ve 1. tümenler.

Ayrıca Susuz Dağ güneybatısında (Çivril bölgesi) beş alaylı 2. Tümen ve Uşak'ta da süvari tümeni yerleşmiştir.

III. Kolordunun cephesi Gemlik Körfezi'nden başlayarak İznik ve Bilecik üzerinden Söğüt'e, oradan da İnönü'ye ulaşmaktadır.

İnönü mevzilerini ikinci hat durumunda bırakacak şekilde cephe buradan batıya, Eskişehir batısında Kırgız Dağı'na sıçramakta, buradan da geniş bir kavisle güneye, Seyitgazi'ye inmektedir. Kolonkaya'da sona eren III. Kolordu savunma hattından sonra Kırır Boğazı'na kadar Yunan tahkimatı sadece emniyet karakolları şeklindedir. Bu boş bırakılan kesimin batısında, Döğer-Gazlıgöl bölgesinde yerleşen ihtiyattaki II. Kolordu aynı zamanda bu kesimin müdafaasını da üstlenmektedir.⁸

Her iki tarafın da bütün dikkatiyle yoğunlaştığı Afyon kesiminde Yunan I. Kolordusunun savunma hattı kuzeyde, Kırır Boğazı'nın doğusunda Kozviran Köyü yakınlarında Kazuçuran Yaylası'ndan başlamaktadır. 5. Tümenin buradaki mevzileri Oyuklutepe-Sivritepe (Dede Sivrisi) boyunca güneye uzanmakta, Güzelim Dağı'nda 12. Tümene devrolmaktadır. Bu mevziler de Çavdarlı sırtlarına kadar devam edip, buradan Deper'de ova tahkimatına bağlanmaktadır.⁹

Türkmenagılı ile Süğlün'ün 500 metre kuzeybatısındaki bağlık sırtlara kadar Yunan I. Kolordusunun ovadaki ilk hat tahkimatı bulunmaktadır. Bu hat birbirini yan ateşle destekleyecek şekilde, kesikli mevzilerden oluşmaktadır. Tahkimat önünde üç sıra kazıklı tel örgü ve siper aralarında da yer yer istinat noktaları vardır. İlk hattın bir iki kilometre gerisinde ikinci savunma hattı yer alır.

Ova tahkimatından sonra, Süğlün batısındaki yamaçlardan Meşecik sırtlarına, oradan da Hacılar Tepesi'ne, Kurtkayası kuzeyindeki sırtlardan da kuzeybatıya ilerleyen siperler Kalecik Sivrisi'ne ulaşır. Kalecik Sivrisi savunma hattının uzanımı açısından bir kavşak noktası gibidir. Başlı başına bir direnek noktası olarak çepeçevre dikenli tel ile çevrilidir. Yunan mevzileri buradan kuzeye, Toklutepe-Poyralıkaya-Erkmen hattına geçer. Bu kesim takviyeli boy siperleri ile tahkim edilmiştir. Önlerinde iki sıra halinde, bir metre yüksekliğinde kazıklı tel örgü engeli vardır.

Meşecik sırtlarında üç, Kurtkayası kuzeydoğusundaki tepede, Kalecik Sivrisi'nde ve Erkmen hattındaki birkaç noktada birbirine irtibat hendekleriyle bağlı direnek noktaları mevcuttur.

Toklutepe'de, kuzeybatısındaki Deliklitaştepe'de, onun batısındaki sırtlarda, Kayaüstü ve doğusundaki tepelerde tel örgüsüz tahkimat bulunmaktadır. Kayaüstü'nden sonra tahkimat Belentepe'den başlayarak Tınaztepe-Belova kuzeyi-Damlalı Boğazı-Çiğiltepe ve batısına doğru devam etmektedir. Belentepe önünde bir sıra tel örgü ve kuzeyinde iki sıra kesikli siper hattı, Tınaztepe-Damlalı Boğazı arasında da tel örgü mevcuttur. Tınaztepe'de beş, Belova kuzeybatı sırtlarında (Kılıçarslan-Eğrektepe) üç, Damlalı Boğazı batısında (Bakacaktepe ve Kızkulesitepe) iki, Çiğiltepe ve batısında iki direnek noktası bulunmaktadır.

Yunanların General Papoulas döneminde berkittiği bu ilk savunma hattının gerisinde üç hat daha belirlenmiş ve hepsi de Afyon batısında, Toklu Sivrisi'nde birleşen bir yelpaze şeklinde tasarlanmıştır.

İkinci savunma hattı Eskişehir doğusundan Seyitgazi batısına, oradan da Akin'e uzanmakta, Karaböyüklü Dağı'ndan Gazlıgöl doğusuna devam etmektedir. İkinci savunma hattı Afyon kesimindeki İlbulak Dağı'ndaki direnek noktasından sonra güneye, Tazlar üzerinden Kavşaktepe ve Toklu Sivrisi'ne kavuşmaktadır.¹⁰

Yunanların üçüncü savunma hattı Kütahya güneyinde Oyuktepe'den başlayıp Teperoğlan Gediği'ne, oradan da Döğer doğusuna uzanmaktadır. İkinci savunma hattının hemen batısında Resulbaba Dağı'na geçen hat Beşkimse üzerinden Dumlupınar'a devam eder. Son savunma hattı ise Afyon-Uşak doğrultusunda, Toklu Sivrisi'nden Elvanpaşa ve Dumlupınar'a, oradan da Arpa Gediği'ne uzanır. Bu hatlar üzerinde Fransız usulünce oluşturulmuş, önceki hatlardan çekilme durumunda yerleşerek savunmaya uygun çok sayıda direnek noktası bulunmaktadır. En kuvvetli tahkimat Kozviran'dan başlayarak Çavdarlı'ya kadar uzanan, Yakup Şevki Paşa'nın 2^{nci} Ordusunun cephesi ve Afyon güneyindeki Kalecik Sivrisi-Toklu Sivrisi arasındaki kesimdir.¹¹

General Papoulas'ın da şikâyet ettiği ve savunabilmek için acil takviye istediği 700 kilometrelik cephe HacıAnestis'i de tuzağa düşürmüştür. Oysa Yunan Küçük Asya Ordusunun yeni

komutanı başlangıçtaki “*daha kısa bir cephe oluşturarak eldeki kuvveti yeterli hale getirme*” düşüncesinin arkasında dursa, hatta bu cephenin gerisinde artçı savunma hatları oluştursa, Yunanlar Türk Ordusundan baskın yemeyecek, mevzi muharebesine zorlayacaklardır. Burada Yunanların basiretini bağlayan, Bursa’yı da İzmir’e eşdeğer görmeleri, ne yardan ne serden geçememeleridir. İzmir-Afyon ikmal hattına ek olarak Bursa-Eskişehir ve İzmir-Eskişehir ikmal yollarını da ellerinde tutmak istemesi HacıAnestis’i tarihi bir yanılgıya sürüklemektedir. Aslında Yunanlar bu geçen on bir ayda bir meydan muharebesine hazırlanmamış, işgal ettikleri topraklarda sınır emniyeti almışlardır. Ordunun barış dönemi ile harp durumu arasındaki farkı ayırt edememek çok büyük bir hatadır.¹²

Ve bu sefer karşılarında tam 11 yıldır her tür muharebeye girmiş, her cephede savaşmış, hata affetmeyen bir kurt vardır.

Kocatepe’de, komuta hendeğinin önündeki kayaların tepesinde dikkatle taarruzu izleyen İsmet Paşa’dadır başyaver Binbaşı Mehmet Sabri (Artuç) Bey’in gözleri. Taarruz planının şekillenmesine günbegün tanıklık etmiştir. Tıpkı Akşehir’de, Batı Cephesi Kumandanının karargâh subaylarına anlattığı gibi gelişmektedir olaylar:

“Yunanlar açısından Afyon-İzmir yolu birinci derecede öneme sahip. İşgal ettikleri saha büyüklüğünün cazibesinden kurtulup bütün güçleriyle bu kesimi ve bu sevkülceş hattını müdafaa ederlerse bir şansları olur. Yoksa geçmiş ola.”¹³

Yunanların bütün savunma stratejisi Türklerle her kesimde denk kuvvetlere dayalı olma ilkesine dayanmaktadır. Asker ve silah sayıları karşılaştırıldığında ve cepheye yayılımına bakıldığında da genel bir denge söz konusudur. Bu hesap ve savunma stratejisine dayanak oluşturan bu mantık barış dönemi, sınır emniyeti yaklaşımıdır. Türk Ordusunun bir baskın hareketiyle, cephenin

herhangi bir yerinde, taarruza yeterli sayısal üstünlüğe sahip olabileceği hesaba katılmamıştır.

Yunanlar İzmir-Afyon ikmal hattını kontrol eden Kазуçuran-Toklu Sivrisi kesiminde kuvvet toplamak yerine 700 kilometrelik cepheye yayılarak savunma derinliğini zayıflatmıştır. İkinci büyük hata da savunma hattını Eskişehir doğusundan Çavdarlı'ya kadar neredeyse düz bir şekilde, güneye doğru devam ettirdikten sonra Kalecik kesiminde aniden batıya kırmaları olmuştur. Muhtemelen bunu batıda, Sandıklı-Dinar bölgesindeki Türk süvarisine karşı bir önlem olarak yapmışlardır. Ancak bu stratejik hatayla cepheyi can damarları konumundaki Afyon-İzmir demiryolundan 50 kilometre uzak tutmak varken, neredeyse top atış mesafesine getirmişlerdir. Savunma hattının ana ikmal yoluna 15-16 kilometre mesafedeki Belentepe-Tınaztepe-Çiğiltepe noktalarından geçmesi Afyon-İzmir demiryolunun kırılabilirliğini artırmıştır. Demiryolunun Türk kuvvetlerince taarruzun başında ele geçirilmesi Yunanların batıya çekilemeyip kuzeye atılması, dolayısıyla kapana girmesi anlamına gelecektir.¹⁴ Nitekim bu hatanın cezasını 26 Ağustos günü 8^{nci} Tümen topçusu ve Süvari Kolordusu kesecektir.

Yunanların cephe hattını yapılandırırken Çavdarlı'da oluşturdukları dirsek aynı zamanda Türk Ordusuna ideal bir kuşatma zemini hazırlamıştır. Savunma hattının batıya yöneldiği kesimden cephenin yarılması aynı zamanda buradaki Yunan tümenlerini kuşatma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacak bir hatadır. Oysa kuzeyden gelen savunma hattını güneye devam ettirmeleri halinde hem bu risk bertaraf edilmiş hem de Türk Ordusunun önüne Karamık Bataklığı gibi önemli bir doğal engel çıkarılmış olacaktır.¹⁵

Yunanların tüm savunma hatlarının birleştiği Toklu Sivrisi'nin güçlü şekilde tutulmaması Yunan Ordu Karargâhı'nın bir başka önemli yanlışıdır. Bu direneğin zorlu, sarp, erişilmesi güç bir yapıya sahip olmasından kaynaklı gereksiz bir özgüven, cephe heleri yarıldığında Yunanların ikinci ya da üçüncü savunma hatlarına emniyetle yerleşmelerine de mani olacaktır.¹⁶

“İşte bu zaafı aylarca çalıştık. Bu savunma düzenine göre taarruzumuzun ilerleyen evrelerinde Yunanların atabilecekleri her adımı tek tek tartıştık ve bunlara göre planlarımızı hazırladık.”

İsmet Paşa, kayalıklardaki adam!

Sonra Mehmet Sabri (Artuç) Bey etrafa göz gezdirir. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, Miralay Asım Bey...

Duruşlarında, bakışlarında, yürüyüşlerinde gurur, mutluluk, özgüven vardır. Bir tek şeyi göremez hiçbirinde:

Kaygı!

Onu da HacıAnestis'e bırakmışlardır...

KARTAL MÜFREZESİ

24 Ağustos 1922

Saat 21:00

“Vecihi şuna baksana. Cephe emri. Alttaki imzaya bak.”

Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl sevinçle karışık bir hayret içerisinde elindeki kâğıdı Pilot Vecihi’ye (Hürkuş) uzatır. Batı Cephesi Komutanlığından gelen emri görür görmez Vecihi’nin de yüzü aydınlanır:

“İsmet Paşa imzalı!”

Son iki aydır her gün Batı Cephesi Komutanlığından düzenli keşif emirleri gelmektedir. Her zaman Kurmay Başkanı Miralay Asım (Gündüz) Bey’in imzaladığı emirlerde özellikle üzerinde durulan bölgeler Yunanların ordu ihtiyatını oluşturan General Digenis’in II. Kolordusunun yerleştiği Eğret (Anıtkaya)-Altıntaş bölgesi ve Afyon güney kesimidir.

Son cephe emri yine Döğür kesimindeki düşmanın ihtiyat kolordusunun durumunun, Afyon güney ve batısına yeni Yunan birlikleri sevk edilip edilmediğinin keşfedilmesini, Şuhut-Kocatepe-Sandıklı kesiminde düşman keşif uçaklarının faaliyetine kesinlikle izin verilmemesini istemektedir.¹

Ve bu kez emri kurmay başkanı değil, bizzat cephe kumandanı imzalamıştır.

“Bir şeyler oluyor Vecihi. Sanırım oluyor!”

Sakarya Meydan Muharebesi’nin başında tüm Türk Ordusu gibi, tayyare bölüğü de sıkıntılı günler geçirmiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nin sonunda Batı Cephesi kuvvetleri Sakarya doğusuna çekilirken Türk hava gücünü oluşturan 2^{nci} Tayyare Bölüğünün dört uçağı da Sarıköy’den Polatlı meydanına çekilmiş, ancak ahşap omurgalı uçaklardan biri inişte kırılmıştır. Sakarya boyunda kıyametin kopmasına günler kala ise bir diğer keşif uçağı havada yanarak düşmüş, böylece bu en kritik günlerde Batı Cephesi Komutanlığının bütün hava keşfi yükü iki uçağın kanatlarına binmiştir. Bu iki uçağın da sık sık arızalanmalarına, çoğu kez dönüşümlü uçmak zorunda kalmalarına rağmen yaptıkları az değildir. Özellikle muharebelerin sonuna doğru düşmanın çekilme düzenine geçtiğini zamanında haber vermeleri Türk havacılarının Milli Mücadele’ye en önemli katkılarından olmuştur.²

Oysa Yunanlar Sakarya boyuna 18 uçakla gelmiştir. Harekât öncesinde ve taarruzun ilk günlerinde bu kuvvetli filonun keşif ve muharebe faaliyetleri görülse de, sayısal üstünlüğünün hakkını verdiği söylenemez. Türk cephesinin ötesine nadiren geçen Yunan uçakları, topu topu iki adet olan Türk hava gücüyle karşılaştığında genellikle muharebeden kaçınmışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi boyunca Yunanlarla havada üç karşılaşma olmuş, tek ciddi çarpışma 12 Eylül 1921 günü, çekilen Yunan kuvvetlerini keşfe giden uçağımızın rastladığı düşman avcı uçağını muharebe-ye zorlaması sonucu gerçekleşmiştir. Bu karşılaşmada da Yunan avcı uçağı muharebeyi keserek uzaklaşmıştır.³

Yunanların havadaki sayısal üstünlüğü muharebelerdeki davranışlarıyla uyumlu olmasa da meydan okumaktan geri durmazlar. Ocak 1922’de Akşehir’deki hava meydanına doğru alçalan bir Yunan uçağından *“Çoktan beri görüşemiyoruz. Vereceğimiz çay ziyafeti için şimdiden bir yer seçiniz”* yazılı kart atılır. O günün koşullarında Türk hava gücü bu davete icabet edemez ama bir kenara yazar.⁴

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında ise hava gücünü arttırmak için girişimlere hız verilir. İlk olarak, 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Adana'da Fransızlardan teslim alınan on adet Breguet iki kişilik keşif uçağı Konya'ya getirilerek uçuşa hazırlanmaya başlanır. Kütahya Eskişehir Muharebeleri sırasında 2^{nci} Bölüğe katılarak lağvedilen 1^{nci} Tayyare Bölüğünün de yeniden kurulması kararlaştırılır. Konya'ya gelen Fransız uçaklarından dördü uçuşa hazır hale getirilerek Akşehir'e gönderilir ve Mayıs 1922'de 1^{nci} Tayyare Bölüğü resmen yeniden kurulmuş olur. Bu uçakların getirdiği rahatlamayla Batı Cephesi Komutanlığı 3^{ncü} Tayyare Bölüğünün de kurulmasını teklif edecek, ancak bu öneri Genelkurmay tarafından “*elde uçuşa hazır yeterli uçak olmaması ve malzeme eksikliği*” gerekçeleriyle uygun görülmecektir.⁵

Güçlenen Kartal Müfrezesinin* ilk tasarrufu ise birkaç ay önce Yunanlardan gelen davete yanıt vermek olur. Konya'da makinelî tüfekleri takılan ve test edilen Fransız uçaklarından biriyle Yunanların Afyon'daki hava meydanına giden Yzb. Fazıl'ın cevabı daha nettir:

“Davetinizi kabul ederek geldik. Sinan Paşa Çiftliği ile Kütahya sınırlarında ve Afyon'un batı taraflarında iki buçuk saat sizi bekleyeceğiz.

Pilot Fazıl, Rasit Salim”⁶

Kimse gelmez!

Bunun üzerine Yzb. Fazıl Bey düşmanı muharebeye zorlamak için Afyon meydanındaki uçaklara, Sandıklı şosesi üzerindeki piyade birliklerine taarruzlar gerçekleştirir. Üç saat on beş dakikalık uçuş sonunda sonuç değişmez.⁷

Gelmezler...

* Kartal Müfrezesi, Milli Mücadele'nin başlarında Türk hava filosuna verilen isimdir. Esin kaynağı ise Pilot Yzb. Fazıl Bey'in uçağının kanat ve gövdesine çizdirdiği bomba atan kartal resimleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Özdemir Yaşar, 1981, *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, s. 72-74.

Mayıs 1922’de Almanlardan alınan 20 adet uçak Sovyet Rusya üzerinden Samsun’a gönderilir. Derhal yola çıkarılan bir ekip de parça parça gelen bu uçakları bir araya getirecek, Büyük Taarruz’a yetiştirmeye çalışacaktır. İtalya’dan satın alınan 20 Spad avcı uçağının sa makinelili tüfeklerinin montajına başlanır.⁸

Her ne kadar bu alımlarla Türk hava gücü 50’den fazla uçağa kavuşmuş gibi görünse de, elde yeterli sayıda tecrübeli teknisyen ve pilot yoktur. Bu amaçla Adana’daki tayyare okulu önce Konya’ya getirilir. Ancak yüksek irtifa ve meteorolojik koşulların elverişsizliği yüzünden okul kısa bir süre sonra Adana’ya geri döner. Eğitimlere hız verilir. Büyük Taarruz’da bu okulun bazı öğrencileri de “stajyer pilot” olarak görev yapmak zorunda kalacaktır.⁹

5 Temmuz 1922’de Kuvayı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi lağvedilerek Konya’da tümen yetkisinde Kuvayı Havaiye Müfettişliği kurulur. Konya’da ayrıca bir tayyare istasyonu oluşturulur ve tamir fabrikası da bu istasyona bağlanır. Sakarya Meydan Muharebesi’nden kısa bir süre sonra Akşehir’in yedi kilometre kuzeybatısındaki Maruf köyündeki yeni meydanına taşınan, bir av ve iki keşif uçağından oluşan 2^{nci} Tayyare Bölüğünün yanı sıra Aziziye kuzeydoğusundaki Akviran’da da iki uçaklı bir keşif müfrezesi yerleşir. Bu müfreze 21 Mayıs 1922 günü Yakup Şevki Paşa’nın 2^{nci} Ordusu emrine verilerek, 1^{nci} Ordu Komutanlığı için de iki uçaklı bir keşif müfrezesi oluşturulur ve Çay’a gönderilir. Aynı düzenlemeyle iki tayyare bölüğü birleştirilir ve Cephe Tayyare Bölüğü adını alır. Büyük Taarruz arifesinde Batı Cephesinin hava gücü, üç ayrı meydanda konuşlu Cephe Tayyare Bölüğü ve iki keşif müfrezesinde, uçuşa hazır toplam on uçaktır.¹⁰

Batı Cephesi Komutanlığı, Büyük Taarruz için geri sayıma başlarken yaşanan talihsiz kayıplar da olur.

Önce 1^{nci} Ordunun keşif müfrezesinden bir uçak mekanik arıza nedeniyle Yunan savunma hattının gerisine mecburi iniş yapmak zorunda kalır. 27 Haziran 1922 günü yaşanan bu olayda rasit Üsteğmen İhsan (Orgun) ve pilot Fehmi esir olacaklarını anlayınca uçağı yakmayı başarırlar.¹¹

29 Temmuz 1922 günü Döğer istikametinde keşif görevi için havalanan 2^{nci} Keşif Müfrezesinden sivil pilot Cemal ve rasıt Tğm. Bahattin ise Balmahmut üzerinde bir Yunan avcı uçağıyla muharebeye girer. Tam düşman uçağını sıkıştırdığı anda yukarıdan gelen ikinci bir Yunan avcısının hedefi olur. Düşen uçakta şehit olan iki havacı için I. Kolordu Komutanı General Trikupis'in emriyle Afyon Mevlevi Camii'nde cenaze namazı kılınır, askeri törenle defnedilirler.¹²

Şehitler defnedildikten bir gün sonra Çay Meydanı üzerinde bir Yunan uçağı belirir. İlk önce meydanı teyakkuza geçiren bu olay pilotun beyaz bayrak sallayarak alçalmasıyla daha da ilginç bir hal alır. Yunan pilot yakın mesafeden bez bir torba atarak geldiği gibi uzaklaşır. Torbadan havacılarımızın kişisel eşyalarıyla bir de not çıkar:

“Bilmenizi isteriz ki pilotlarınız Cemal Bey ve Ahmet Bahattin Yunan pilotlarıyla girdikleri muharebede şerefleriyle dövüşmüşlerdir. Şahsi eşyalarını ailelerine gönderiniz ve onların dininiz usulünce, askeri geleneklere göre defnedildiklerini söyleyiniz.”

Büyük Taarruz'a kadar geçen sürede kuruluş şemasında değişiklikler olsa da, Cephe Tayyare Bölüğü ve keşif müfrezeleri yıl boyunca çok önemli görevler yaparlar. Düşmanın cephe boyunca yerleşimi bu sayede Akşehir'deki karargâh tarafından neredeyse hatasız bilinmektedir. Ancak 1922 yılının temmuz ayına gelindiğinde, keşif uçuşlarında iki rota öne çıkmaya başlar:

- (1) Gazlıgöl-Eğret-Yeniceköy-Cumalı-Kadımürsel-Kırkpınar-Kayalar-Döğer
- (2) Afyon güney kesimi; Sandıklı-Çavdarlı arası

* 29 Temmuz hava muharebesinin bu kısmına dair Türk kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yunan kaynaklarında pilotlarımızın defninden sonra kişisel eşyalarıyla birlikte yukarıda anılan notun Çay Hava Meydanı'na ulaştırıldığı belirtilmektedir. General Trikupis'in pek çok meslektaşının aksine, askeri etik değerlere daha bağlı olduğunu gösteren başka örnekler bulunduğu da düşünüldüğünde, olayın doğru olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte hiçbir Türkçe kaynakta olayın bu safhasının yer alması nedeniyle temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Venizelos Leventogiannis, 2017, “1922: The first Greek-Turkish warfare ever to have taken place”, *Pontiki*, Vol. 1976, (Yunanca).

Dahası, temmuz başından itibaren aynı hatlarda keşif uçuşlarında rasıtların olabildiğince aynı olmasına dikkat edildiği görülür. Örneğin, 9 ve 23 Temmuz uçuşlarında pilot Vecihi, rasıt Hamdi iken, 17 Ağustos keşfinde pilot değişse de (Halim) rasıt yine Hamdi'dir.¹³ Bu aslında bugün bile bilimsel araştırmalarda kullanılan bir hata azaltma yöntemidir. Yani, gözlemler hep aynı kişi tarafından yapılacak, farklı rasıtların farklı yorumları nedeniyle sonuçlar kontrol edilemez hale gelmeyecektir. Bir yorum hatası varsa bile bunun kaynağı kolaylıkla bulunabilecektir.

Keşif uçuşlarında bu iki kesime yoğunlaşılmasının sebebi ise, düşmanın Eğret-Gazlıgöl bölgesinde bulunan II. Kolordusundan asıl taarruz hattı olan Afyon güneyine birlik kaydırılıp kaydırılmadığının anlaşılmak istenmesidir. Türk taarruz planı Yunanların Kalecik Sivrisi-Toklu Sivrisi kesiminde iki, en fazla üç piyade tümeni bulundurması ve en az iki katı kuvvetle buraya kesin bir darbe vurularak cephenin yarılması üzerine kuruludur. Afyon güneyine kaydırılacak her takviye Yunanların baskını farketmesi, taarruz planının açık vermesi anlamına gelecektir.

22 Ağustos günü Pilot Fehmi ve rasıt Yzb. Zeki'nin Afyon güneyinde gerçekleştirdiği keşifte düşman birliklerinin sayı ve konumlarında bir değişiklik olmadığı görülür. Afyon-Tınaztepe arasındaki sahada Yunan mevzilerinin üzerinde uzun süre dolaşan uçağın motoru Erkmen üzerinde durunca mürettebat Ayvalı Ovası'na süzülerek inmeyi başarır. Ancak engebeli arazi nedeniyle uçağın parçalanmasına engel olamazlar. Yunan II. Kolordusu kesiminde keşfe çıkan Yzb. Fazıl ise sis ve kesif bulut nedeniyle gözlem yapamadan meydana geri dönmek zorunda kalır. 22 Ağustos günü bu şekilde verimsiz geçince, Batı Cephesi Komutanlığı ertesi gün için her iki kesimde de mutlak surette keşif yapılması emrini gönderir. Afyon güneyinde de, II. Kolordu sahasında da düşman birliklerindeki değişimler belirlenecek, önceki miktar ve konumlarına göre kıyaslama yapılacak ve ayrıca Bolvadin-Çay-Sandıklı-Şuhut arasında kalan bölgede düşman keşif uçuşlarına asla müsaade edilmeyecektir.¹⁴

23 Ağustos günü de sonuç açısından bir önceki günden farklı değildir. Yoğun sis ve bulut nedeniyle Döğer istikametine giden uçak hiç görüntü alamadığı gibi, Afyon güneyinde keşif yapacak ekibe de iki düşman uçağı önleme taarruzu yapınca harekât açısından tehlikeli bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak akşama doğru pilot Mükerrerem ve rasıt Hamdi Afyon güneyindeki birliklerin durumunu gözlemeyi başarırlar. Buna göre düşmanın birinci savunma hattında yoğunluk artmıştır. Bir tabur değil, en az bir alaylık takviye olduğu görülmektedir. Yine Balmahmut-Tınaztepe arasında 30-40 araçlık bir konvoy, Afyon doğusunda ise bir alaylık yeni getirilmiş kuvvet bulunmaktadır. Afyon'un güneyindeki hatlarda da bir hareketlilik vardır.¹⁵

Batı Cephesi Komutanlığından yine Asım (Gündüz) Bey imzalı gelen emirde 24 Ağustos günü yalnızca bu iki önemli rota değil, Yunan III. Kolordusunun kuzeydeki kesiminde de keşif istenir. Artık son hazırlıklar yapılmaktadır ve son iki gündür net görünümü elde edecek keşif raporları alınamamıştır. Bu sefer düşmanın Banaz bölgesinde ihtiyatta bekleyen beş alaylık 2. Tümeni hakkında da bilgi istenmektedir. Yazının sonunda da yine aynı kesin emir vardır: “*Düşman keşfine mutlaka mani olunacak.*”¹⁶

24 Ağustos günü pilot Yahya ve rasıt Kenan kuzeydeki Yunan III. Kolordu bölgesine, pilot Mükerrerem ve rasıt Hamdi ise ihtiyattaki II. Kolordu sahasına doğru havalanırlar. Görünüşte bir değişiklik yoktur. Ancak Afyon güneyinde keşif yapılamaz. Üçüncü bir avcı uçağı hazır beklerken pilotlar Halim ve Yzb. Fazlı ise Yunan uçaklarına göz açtırmaz. Yine de Batı Cephesi Komutanlığı tedirgindir. Son iki gündür Yunan II. Kolordusu ile Afyon güneyi arasındaki hareketleri karşılaştırma şansları yoktur.¹⁷

Türk uçaklarının son birkaç gündür artan keşif uçuşları, düşman keşiflerine muharebeye girme pahasına engel olunması I. Kolordu komutanı General Trikupis'in sinirlerini germiştir. Bu nedenle Afyon güneyine, General Frangou'nun 1. Tümenine destek

olarak 7. Tümeni getirtmiş, 13. Tümeden Albay Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayıyla da 4. Tümen cephesini takviye etmiştir.

Bu hareketlerden emin olmak isteyen Cephe Komutanlığı 25 Ağustos'ta Yunan II. Kolordusu sahasında iki keşif uçuşu yapılmasını ve ihtiyatlarla Afyon güneyindeki birliklerin son durumunun, sevkedilen asker miktarının net şekilde tespit edilmesini ister. Rasıtlar topçu mevzilerindeki yoğunluğu ve düşman cephe gerisindeki faaliyeti de belirleyecektir. Kesin sonuç aranacak olan kesime taarruz edecek tümenlerin toplanmakta olduğu Efe Sultan-Şuhut-Kocatepe-Sandıklı arasındaki saha ise düşman uçuşlarına kesin olarak kapatılacaktır. Günlerdir güneye doğru gizlice intikal etmekte olan tümenlerin hareketleri ve taarruz planının kararlaştırıldığı şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği tümüyle bu keşiflerin sonucuna bağlıdır.¹⁸

25 Ağustos sabahı saat 08:00'de pilot Yahya ve rasıt Nafiz Afyon güneyinin, pilot Mükerrerem ve rasıt İbrahim Hakkı da ihtiyattaki Yunan II. Kolordusunun son durumlarını tespit etmek için havalanırlar. Ahır Dağı-Çiğiltepe kesiminde iki tur atan ilk keşif grubu Hasanbeli-Tınaztepe mevzilerinin gerisinde bir alaydan fazla kuvvet, Tınaztepe-Kalecik Sivrisi arasında ise yaklaşık iki alaylık piyade grubu olduğunu, Afyon güneydoğusunda ise bir piyade taburu bulunduğunu belirler. İhtiyattaki II. Kolordu bölgesine giden ikinci keşif uçağı ise bu kesimde birliklerin yerleşim ve sayılarının değişmediğini, yollarda da herhangi bir faaliyet olmadığını gözler. Daha kuzeyde, Yunan III. Kolordusu sahasında ise Yunanlar hava keşfini engellemek için Akin kuzeydoğusundaki ormanları en az on yerden yakmış, Türk uçağının görüşünü karartmıştır.¹⁹

Batı Cephesi Karargâhı, Türk'ün şafağı için son hazırlıklarını yaparken hiçbir şeyi şansa bırakmamaya karardır. Bizzat İsmet Paşa imzalı gelen cephe emri Yzb. Fazıl'a konunun ciddiyetini gayet açık anlatmaktadır:²⁰

“Mükerrem! Hamdi! Akşam uçuşuna çıkıyorsunuz. Eğret-Gazlıgöl-Döğer bölgesindeki son durumu istiyorum. Çocuklar hiçbir ayrıntıyı atlamayın, çok dikkatli olun. Bu akşam raporu çok önemli, bizzat İsmet Paşa istiyor. Haydi, Allah utandırmasın!”

Sabah Yunan keşif uçaklarını engellemek için muharebeye giren, ancak silahı tutukluk yaptığı için meydana dönmek zorunda kalan Yzb. Fazıl kendi kendine söylenir: “*Olacak. Kesin bir şeyler olacak ve bu artık çok yakın.*” Böylesine önemli bir olayın arifesinde Yunan uçağını elinden kaçırdığı için daha da hayıflanır: “*Haydi benimki tamam, Hayri’nin silahı nasıl aynı anda tutukluk yaptı? Bu nasıl bir kötü tesadüf? Allah’tan düşman da muharebeyi kesip çekildi.*”

Sabırsızlıkla pilot Mükerrem ve rasit Hamdi’nin dönüşünü bekleyen Cephe Tayyare Bölük Komutanı son keşif raporunu vakit kaybetmeden Cephe Komutanlığına iletir.²¹

“1. Eğret - Yeniceköy - Sarıbeyli - Cumalı - Kırkpınar - Kayalar - Döğer’deki ordugâhların durumunda değişiklik yoktur. Gazlıgöl’den bir tren Afyon’a doğru hareket halindedir.

2. Döğer’in güneybatısında yeni üç Breguet hangar çadırı ile beyaz renkle belirtilmiş kare şeklinde alan görülmüştür.

3. Deperoğlan Gedigi’nden Döğer’e doğru 30 arabalık bir nakliye kolu görülmüştür.

4. Sarıcaova, Karayörüklü bölgesi, Samanlı ve Kocadağların üzeri tamamen sisle kapalı olduğundan bir şey görülememiştir.

5. Düşman keşif bölgesindeki yollarda faaliyet ve hareket görülmemiştir...”

Trikupis’in huzursuzluğu ve HacıAnestis’in onu sakinleştirmek için güneye kaydırılmasını kabul ettiği bir tümen ve bir alay sayılmazsa, Yunan komuta kademesi hâlâ baskını fark edememiştir. Yunan ihtiyat kolordusunun durumunda hiçbir değişiklik yoktur.

25 Ağustos 1922

Saat 21:00

Cephe Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl az önce Cephe karargahından gelen teğmenin eline tutuşturduğu kâğıda bakar, gaz lambasının soluk şavkında yüzü bir anda aydınlanır: “*Arkadaşlar, yarın sabah için cephe emri geldi, İsmet Paşa imzalı. Toplanın, okuyorum.*”

Yahya, Vecihi, Hayrettin, rasıtlar Avni, Sıtkı, Hamdi, Osman Nuri, Hasan Basri, stajyer pilotlar Mükerrerem, Remzi...

Hatta makinistler Eşref, Hasan Ruhi ve İsmail, tüfekçi ustası Aziz...

Tekmil tayyare bölümü Yüzbaşı Fazıl'ın etrafını çevirmiştir.

“26 Ağustos fecrden itibaren ordularımız umumi taarruza başlayacaktır.”

Kartal Müfrezesinin komutanının emrin geri kalanını okuyabilmesi için, bir müddet sarılanların ayrılmasını, sevinçten ağlayanların sakinleşmesini beklemesi gerekir.

“Yarın sabah 06:00-08:00 arasında Yunan II. Kolordusunun durumu tespit edilecek.

Yarın sabah 06:00-08:00 arasında Afyon güneyi ve güneybatısında düşman birliklerinin durumu tespit edilecek.

Özellikle Afyon güney ve batısında düşman uçaklarının keşif ve faaliyetlerine kesinlikle izin verilmeyecektir.²²

Baylar emir kısa, emir gayet açık. Yarın zor ve uzun bir gün olacak. Uyuyalım. Yarın savaşağız.”

Başını elindeki pusuladan kaldırdığında Vecihi'nin gülümseyen muzip ifadesiyle karşılaşır:

“Sanki kendisi uyuyabilecekmiş gibi!”

* * *

Kartal Müfrezesi 26 Ağustos sabahına kadar gerçekleştirdiği keşiflerle Batı Cephesi Karargâhının göklerdeki gözü olmuştur.

Yunan birinci savunma hattındaki tahkimatı ve savunma düzeyini en ince ayrıntısına kadar çıkarttıkları gibi, daha gerideki İlbulak - Resulbaba - Balmahmut - Kavşaktepe - Toklu Sivrisi ve Dumlupınar - Arpagediği - Toklu Sivrisi hatlarında oluşturulan direnekleri de tespit etmişlerdir.²³ Kayıplar vermiş, zor hava şartlarıyla ve düşmanla mücadele etmiş ama yine de Batı Cephesi Komutanlığının ihtiyaç duyduğu o son kritik bilgiyi karargâha ulaştırmayı başarmışlardır.²⁴

Batı Cephesi karargâhının Yunan savunma hattını avucunun içi gibi bilmesine yol açan bir başka olay da 8 Ekim 1921'de, Güzelim Dağı Muharebesi'nin sonunda Yarbay Nazmi (Solok) Bey'in 6^{ncı} Tümeninin son bir gayretle Kocatepe'yi ele geçirmesi olmuştur. Bir hafta boyunca Afyon doğusunda, Güzelim Dağı-Dede Sivrisi hattında kanlı muharebeler olurken 6^{ncı} Tümen, Afyon güneyinde Yunan 4. Tümeniyle sessiz sedasız, tek başına dövüşmüş ve Güzelim Dağı Muharebesi sonunda yüzleri tek güldüren olay da bu yalnız kurtlar sürüsünün bölgenin en hakim tepesini zaptetmesi olmuştur.

1874 metre yükseltisiyle Yunanların Erkmen tepeleri-Tezekliayla kesimindeki savunma hatlarını dahi görebilen Kocatepe aynı zamanda taarruza katılacak tümenlerin Avlakkaya-Dadak bölgesindeki son yığınak yerlerini düşman gözcülerinden saklayan doğal bir perde oluşturmaktadır. Kocatepe'nin güneyinde kalan ve derin vadilerle bölünmüş arazinin arızalarından ve bu doğal perdeden yararlanan tümenler, 25 Ağustos gecesi Yunanlara görünmeden son yığınak yerlerinden taarruz çıkış noktalarına hareket etmişlerdir. Kocatepe ile tümenlerin taarruz çıkış noktaları arasında ise Hüsentep, Çobanyatağı, Hatcekıran, Yarıkkaya gibi top bataryalarının mevzilendirilebileceği, topçu rasat subaylarının rahatlıkla gözlem yapabileceği mevkiiler vardır.²⁵ Kocatepe-Mantartepe hattına kadarki top yolları büyük bir gizlilik içinde yapılmıştır ancak bataryaların sütrelerine girecekleri noktalara bağlantıların da tamamlanması şarttır. Yunanların bu kesimi işgal etmesi halinde taarruz planının en önemli parçası

olan topçular açısından sıkıntılı bir durum ortaya çıkacaktır. Bu amaçla 14^{ncü} Tümeninden 26^{ncı} Alay 14 Ağustos günü gerçekleştirdiği bir baskın taarruzla Kocatepe'nin kuzeyinde, Beytepe'ye kadar olan kesimi işgal eder. Böylelikle 25 Ağustos gecesi gizlice sütrelerine yanaştırılacak olan bataryaların geçirileceği yollar da hazırlanabilir. Arazinin sarp ve arızalı yapısı nedeniyle, düşman gözcülerinin bu son hazırlıkları görme şansı olmaz.²⁶ Trikupis'in tek haberalma umudu hava keşfidir ancak burada da Kartal Müfrezesi devreye girer. İtalya'dan alınan Spad avcı uçaklarıyla Yunan pilotlara şans tanımazlar. Düşmanın neredeyse tüm keşif girişimlerini engellerler.*

26 Ağustos'a kadar geçen süre içinde Kartal Müfrezesinin çok önemli bir başka hizmeti de, haritacılar için veri sağlamak olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar harita sıkıntısını derinden hisseden Türk Ordusu, 1921 ortalarında iki grup halinde gelen harita subayları ve beraberlerinde getirdikleri malzemelerle bu sorun yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. Fakat amaca yönelik bir teşkilatın kurulabilmesi ve taarruz planına altlık teşkil edecek paftaların oluşturulması ancak özel bir ismin Ankara'ya gelerek dümene geçmesiyle mümkün olacaktır: Mirliva Mehmet Şevki Paşa...

* Gerek Trikupis gibi bazı Yunan komutanların anılarında, gerekse Emile Bujac gibi yabancı harp tarihçilerin eserlerinde taarruzdan birkaç gün önce bir Türk askerin kendilerine sığındığı ve Türk Ordusunun taarruza geçeceği bilgisi verdiği yazar. General Trikupis'in bu muhbirden Türk Ordusunun taarruza kalkacak gücünün 1^{nci} Kolordu ile 6^{ncı} ve 8^{nci} tümenler (toplam beş tümen) olduğunu öğrendiği bilinmektedir. Bu durumda muhbir bu beş tümeninden birine mensuptur ve asıl baskın için güneye getirilen diğer iki kolordudan (2^{nci} ve 4^{ncü} kolordular) haberi yoktur. Oysa Emile Bujac sığınan askerin 5^{nci} Tümen olduğunu da yazmaktadır. 5^{nci} Tümen (5^{nci} Kafkas Tümeni) 4^{ncü} Kolordunun tümenlerindenidir. Yunan Genelkurmayı'nın resmi harp tarihi belgesi olan *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922* adlı kitapta ise bir Türk ajanın Yunan I. Kolordusuna ulaştırdığı bilgide Türklerin Afyon güneyinden taarruza geçeceği bilgisini verdiği ifade edilmektedir. Bunca çelişkili anlatım arasında kesin olan şudur ki, böyle bir istihbarat faaliyeti olmuşsa dahi, Yunanlar Türk Ordusunun taarruz gücünün 11 tümen olduğunu, 40 kilometrelik taarruz siklet merkezi için 165 top getirildiğini ve taarruzun tarihi i bilmemektedir.

Harbiye Nezareti'nde Harita Dairesi Reisi olan Mehmet Şevki Paşa, bizzat Fevzi Paşa'nın 11 Temmuz 1921 günü gönderdiği davet yazısı üzerine 17 Aralık 1921 günü Ankara'ya gelerek göreve başlar. İstanbul'da Harita Dairesi Reisi olduğu süre boyunca da çok sayıda harita subayının ve gerekli teknik malzemenin (teodolitler, olometrik ve nivelatris alidatlar, litograflar, tipograflar, harita kağıtları, vb) Anadolu'ya kaçırılmasına ön ayak olmuş olan Mehmet Şevki Paşa'nın gelişiyle Afyon-Kütahya-Eskişehir cephe kesiminde 1/200.000 ölçekli 13 pafta süratle tamamlanmıştır.²⁷

Başkomutan zaferden sonra Mehmet Şevki Paşa'nın haritacılarının katkısını 1 Mart 1923 tarihli bir konuşmasında şu sözlerle vurgulayacaktır:

“Harita Dairesi'nin bir sene zarfında orduya yetiştirdiği haritaların son zaferin iktisabında dahli olmuş, ordu bu haritalar sayesinde hedefi zafere suhuletle vasıl olmuştur.”²⁸

Yapılan bu paftalarda da Kartal Müfrezesinin izleri vardır.

26 Ağustos 1922

Saat 01:00

Yüzbaşı Fazıl ne tarafa dönse faydası olmaz, uykusu açıldıkça açılır: “*Şu çadırdan çıkıp dışarıda biraz üşüsem belki uykum gelir.*”

Ne hava meydanında ne yakınlardaki ordugâhlarda bir kıpırtı göremez. Bıçak gibi keskin bir hilal ve parlak yıldızlar dışında neredeyse hiçbir ışık yoktur sanki dünyada. Her yer alabildiğine karanlık, her yer öylesine sessiz.

Kıyamet öncesi sessizliği...

‘DELİ’ HALİT BEY TUZAĞI

Sadece Sakarya Meydan Muharebesi’nin değil, 1920’de Doğu Harekâtı’nın da, daha sonra İkinci İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin de en göze çarpan, başarıya doğrudan etki eden kumandanlardandır Miralay ‘Deli’ Halit Bey. Oysa şimdi Yunanlara öldürücü darbeyi vuracak kadroda yoktur. Neden?

Bir hatası mı olmuştur? Gözden mi düşmüştür?

Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey gibi daha önce tartışma yaşadığı bir subay tümen komutanlığından terfi ettirilip 2^{nci} Kolordu komutanı yapılırken ‘Deli’ Halit Bey bu ölüm kalım savaşına, hem de asıl sonuç bölgesinden yüzlerce kilometre uzakta, bir piyade ve zayıf bir süvari tümeninden oluşan Kocaeli Grubu ile girecektir. Neden?

1883 doğumludur Miralay ‘Deli’ Halit Bey. Yirmi yaşında teğmen olarak adım attığı askerlik hayatının çok önemli bir kısmını Teşkilat-ı Mahsusa müfrezelerinde, dağlarda, gayr-ı nizami savaşçılarla geçirmiş, daima namlunun ucunda, mevziin içinde olmuştur. İttihat ve Terakki’nin komitacı geleneğinden gelen cesur ama şedit, cevval ama asabi komutan bu nedenle hak ettiği bir nama da kavuşmuştur. 3^{ncü} ve 9^{ncu} Kafkas tümenlerinde komutanlık yapmış, Milli Mücadele’ye de yine Doğu Cephesiyle adım atmıştır. 1921 başında tümen komutanı yetkisiyle başına geçtiği Kocaeli Grubunda yeteneğini, cesaretini ve daha büyük kıtaata komuta edebileceğini ispatlayınca, İkinci İnönü Muharebesi sonunda, 12^{nci} Grup Komutanı olmuştur.¹ Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

boyunca orduya umut veren hamleler yapsa da mağlubiyete engel olamamış, buna karşın birliklerini neredeyse hiç döküntü vermeden ateş çemberinden çıkarmayı başarmıştır. Daha sonra ise Sakarya'da cephenin kuzeyinden güneyine yetişerek kuşatma harekâtının durdurulmasında çok önemli görev üstlenmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen sonrasında yeniden teşkil edilen Kocaeli Grubu, Süvari Kolordusuyla birlikte, batıya çekilen düşmanı takip için ilk yola çıkarılan birliklerdendir ve komutanı da 'Deli' Halit Bey'dir.

Bu kadar güvenilen, ordunun en kıymetli komutanlarından biri, taarruza ve baskın harekâtına belki de en yatkın asker, şimdi neden cephenin daha sakin bir kesiminde görevlendirilmiştir?

Sakarya Meydan Muharebesi'nin takip evresinin sonunda Kocaeli Grubu İznik Gölü ile Porsuk Çayı arasındaki bölgeye yerleşir. Böylece 'Deli' Halit Bey'in grubu, kendiliğinden oluşan cephe hattının en kuzeydeki unsuru olur. Ekim 1921 sonunda ise, 17^{nci} Tümenin gruptan alınmasıyla grubun asker varlığı, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde İzmit bölgesinde bırakılan, Kuvayı Milliye müfrezeleri ile civar köylerdeki gönüllülerden oluşturulan "müzeheret" tabur ve alaylarından ibaret kalır.

Kasım 1921 başında karargâhını Geyve'ye taşıyan 'Deli' Halit Bey dağınık ve disiplinsiz müfrezelerin düzenli ordu sistemine alınması çalışmalarını başlatır. Böylece kâğıt üstünde "kolordu" seviyesindeki Kocaeli Grubunun ilk tümeni, Kocaeli Mürettep Tümeni Miralay Emin Bey komutasında kurulur. 1921 yılı biterken tümen 15^{nci} ve 24^{ncü} piyade alaylarıyla 36^{nci} süvari alayından oluşacak şekilde, 18^{nci} Tümen adıyla yeniden düzenlenir. Bu dönem aynı zamanda bölgedeki Yunan birliklerinin İznik Gölünün batısında Orhangazi-Pazarköy hattına çekildiği ve Kocaeli Grubunun batıda Yunanlar, kuzeyde ise İngilizlerle cephelerinin kesinleştiği dönemdir.²

Ocak 1922'de Kocaeli Grubu asker mevcudu açısından o kadar zor durumdadır ki, İznik kuzeyinde, Gemlik bölgesinde mevziye jandarma sokulmaktadır. Bilecik kesiminin emniyeti ise toplam

mevcudu 48 savaşıçı olan iki akıncı müfrezesine emanettir. İşte bu aşamada Kocaeli Grubuna takviye olarak iki tabur gönderilir.

Ama bunlar sıradan taburlar değildir:

19^{ncu} ve 20^{nci} hücum taburları.³

Her tümenin iyi donanımlı, kritik görevlerde kullandığı hücum taburları vardır. Türk Ordusunda bu hücum taburlarının ayrı numarası, ismi yoktur. Ait oldukları tümenin numarasıyla tanınırlar. İşte 19^{ncu} ve 20^{nci} hücum taburları da 19^{ncu} ve 20^{nci} tümenlere ait hücum taburlarıdır.

Daha doğrusu olmalıdır, ama değildir.

Çünkü Türk Ordusunda 19^{ncu} ve 20^{nci} tümenler yoktur.

İlk bakışta bir sıralama hatası gibi görünen bu intikali Nisan 1922’de 21^{nci} Tümenin doğuda yeniden kurularak ordu ihtiyatı olarak Koçhisar’a getirilmesi izler. Ama Türk Ordusunda hâlâ 19^{ncu} ve 20^{nci} tümenler yoktur.⁴

Olmayan tümenlerin hücum taburları ise Kocaeli Grubu komutasında, cephededir.

Ankara’daki Sarışın Kurt öyle bir olta atmıştır ki, makarayı sardıkça balıkları çiftler çiftler çekmeye başlar. 1922 başında Yunan kurmayların Küçük Asya Ordu Komutanlığına sundukları istihbarat raporlarında Batı Cephesi Komutanlığı toplam 23 piyade ve beş süvari tümenine sahip üç ordudan oluşuyor olarak görülmektedir. Bu üç ordudan en kuzeydeki “*Gemlik Körfezi ile Sakarya Nehri arasında konuşlu, üç piyade tümeni ile bir süvari tugayından oluştuğu*” belirtilmektedir.⁵ Dönemin Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papoulas da bu raporu 4 Ocak 1922 tarihinde Paris’teki başbakanı Gunaris’e aynı ifadelerle iletmiştir: “*Üç Türk ordusundan en kuzeydeki üç piyade ve bir süvari tümenine sahip. Gemlik-Sakarya arasında bulunuyor.*”⁶ Aradan aylar geçecek ve Yunan kurmayların tek doğru öğrenebildiği ‘Deli’ Halit Bey grubunun ordu değil, kolordu seviyesinde olduğu olacaktır. Anlaşılan odur ki Mustafa Kemal Paşa’nın tuzağına tam olarak düşmüşlerdir. Mart 1922’deki Yunan ordu istihbarat raporunda tümenler isimleriyle yer almaktadır: “*Kocaeli bölgesinde,*

karargâhıyla Geyve'de bulunan 12^{nci} Kolordu; 18^{nci}, 19^{ncu}, 20^{nci} tümenler, bir bağımsız süvari tugayı ile 61^{nci} Piyade Alayı, bağımsız süvari alayı, birçok milis ve jandarma birliği.”⁷

Gerçekte o tarihte Batı Cephesi emrinde 18 piyade, beş süvari tümeni bulunmaktadır. Kocaeli Grubu ise yalnızca 18^{nci} Tümen ve bu iki hücum taburundan müteşekkildir. Nihayet 30 Nisan 1922’de iki alaylı Mürettep Süvari Tümeni kurulur da, Kocaeli Grubu gerçekten bir kolordu hüviyeti kazanır. Ancak toplam mevcudu yine de bir Yunan tümeni gücünde değildir.⁸

Mayıs 1922 Yunanların ‘Deli’ Halit Bey’i iyice kızdırdığı bir dönemdir. Dağküplü bölgesinde Yunanlar menzil içindeki tüm Türk köylerini topa tutarlar. Bu bombardımanlarda çok sayıda sivil vatandaş hayatını kaybeder. Neredeyse bütün köyler barınılamaz hale gelir, boşaltılır. Bu yetmezmiş gibi İzmit Körfezi’ne gelen bir Yunan savaş gemisi Tavşancıl-Hereke arasını bombalar. 26 Mayıs’ta Yunan gemisi tekrar geldiğinde ise kıyı bataryalarından karşılık verilir. Hasar alan gemi ateşi keserek uzaklaşmak zorunda kalır.⁹

Gazi Paşa’nın oltasına takılan bir diğer balık da General Harrington’dır. Durup dururken her neden ürkmüşlerse, İngilizler Yarımca-Şile sahillerine dört-beş bataryalık topçu birliği getirirler. Harrington iki gün boyunca Gebze civarında incelemeler yapar. Birliklere arazi keşfi yaptırılır. Bu heyecanın sebebi istihbarat raporlarında açıkça yer alan “*Mekece’de 18^{nci}, İzmit’te 19^{ncu} ve 20^{nci} piyade tümenleri*” ifadesidir. 18^{nci} Tümenin Mekece’de olduğu doğrudur.¹⁰ Ama 19^{ncu} ve 20^{nci} tümenler yoktur.

Sarışın Kurt, ‘Deli’ Halit Bey’in şöhretiyle kendi dehasını birleştirmiş, her iki düşmana da onları aylarca oyalayacak bir korku vermiştir. Bu öyle bir korkudur ki, Yunanlar “ordu” sandıkları Kocaeli Grubunu kontrol edebilmek için iki tümen ve bir müstakil alayı o bölgeye bağlamak zorunda kalırlar.

Mustafa Kemal Paşa’nın istediği de tam olarak budur: Kuzeyden gelebilecek takviye Yunan tümenlerini oldukları yerde oyalamak, taarruz sahasından uzakta tutmak.

Ve bunu da ‘Deli’ Halit Bey’den daha iyi yapabilecek kimse yoktur.

Gazi Paşa bununla da yetinmez, oyunu daha da ileri götürür. Taarruza yakın, 17-18 Haziran 1922 tarihlerinde Kocaeli Grubu'nu Geyve'de teftişe gider. Bu ziyaret kapsamında İzmit'te ünlü Fransız edebiyatçı Claude Farrere ile görüşmesi ise Mustafa Kemal Paşa'nın cephenin en kuzeyinde, Kocaeli Grubu bölgesinde olduğunu tüm dünyaya ilan eder. İngiliz İşgal Komiseri Sir Rumbold'un Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 20 Haziran'da gönderdiği rapor bu gezinin ayrıntılarını içermekte, Mustafa Kemal Paşa'nın Adapazarı-İzmit bölgesinde olma sebebini sorgulamaktadır. Her ne kadar raporda "Milli Mücadele'ye karşı Adapazarı bölgesinde bir ayaklanma" ihtimalinden ve Paşa'nın bu ayaklanmayı önlemek maksadıyla Adapazarı'na gelmiş olabileceğinden bahsedilse de, ilerleyen paragraflarda "Türklerin İstanbul'a taarruz etme olasılığı" üzerinde de durulmaktadır.¹¹ Başkomutanın İzmit ziyaretinden on gün sonra bile hâlâ İstanbul-Londra arasında yazışmaları sürmektedir. 27 Haziran'da Sir Rumbold gönderdiği ikinci bir raporda Farrere ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaptıkları konuşmaların dökümünü Lord Curzon'a iletir.¹²

Oysa Ankara'nın o sırada başka hassasiyetleri de vardır. İstanbul'a yürüme hayaliyle Trakya'da ciddi miktarda kuvvet toplayan HacıAnestis'in bir çılgınlık yaparak İzmit-Bilecik kesiminden taarruz etme ihtimali de Fevzi Paşa'nın masasındadır. 19-23 Haziran tarihlerinde, Ankara'daki Genelkurmay karargâhı ile Akşehir'deki Batı Cephesi Komutanlığı arasındaki yoğun telgraf trafiğinin sebebi Batı Trakya'daki Yunan 6. Tümeninin Meriç Nehri'nin doğusuna geçip geçmediğidir. HacıAnestis'in Anadolu'daki birliklerden kopararak Çatalca önünde topladığı alaylardan kurtulmuşken, bir de fazladan bir tümenin cepheye gelmesi en son istenecek durumdur. Bu olasılığa karşı da 'Deli' Halit Bey uyarılır, Kocaeli Grubu teyakkuza geçirilir.¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın, tıpkı 'Deli' Halit Bey tuzağı gibi, 3^{ncü} Süvari Tümeni ve Menderes Grubu'yla Denizli, Süvari Kordusuyla da Uşak kesiminde Yunanlara attığı yemler vardır. Küçük ama ses getiren taarruzlarla düşmanı tedirgin eder, asıl

taarruz kesiminden uzakta büyük kuvvetler bulundurmalarına neden olur. Gonatas'ın beş alaylı 2. Tümeninin Uşak-Banaz bölgesinde bağlanıp kalmasının nedeni de budur. Yine Uşak kesiminde bulunan tam donanımlı süvari tümeninin hızla Afyon'a yetiştirilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın "düşman cephe gerisine sızarak Yunan ikmal ve iletişimini koparacak Süvari Kolordusu" planını sekteye uğratabilecektir. Bu nedenle kolordu teşkilatı dışında tuttuğu 3^{ncü} Süvari Tümenini de Uşak'taki Yunan Süvari Tümeninin başına bela eder.¹⁴

Başkomutan bu zekice hamlelerle en az on Yunan alayını savaş dışı bırakmış olur. Düşmanın zaten toplam 12 tümeni ve on müstakil alayı olduğu (toplam 46 piyade alayı) düşünüldüğünde, bunun neredeyse dörtte birini tek kurşun atmadan, aklıyla bertaraf etmiştir.

Sarışın Kurt'un İzmit gezisi herkes için mesajlarla doludur; İngilizlere, Yunanlara, Fransızlara ve 'Deli' Halit Bey'e. Mesajların hepsi de yerine ulaşmıştır.

Miralay 'Deli' Halit Bey de Gazi Paşa'nın ona gösterdiği bu teveccühün hakkını iki buçuk ay sonra fazlasıyla verecektir.

AV MEVSİMİ

23 Temmuz 1922

Saat 16:00

Akşehir'deki Batı Cephesi Komutanlığının kapısında bekleyen nöbetçiler bir anda karşılarında onu görünce ne yapacaklarını bilemezler. Başkomutan kimseye haber vermeden, yanında 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'le ansızın çıkagelmıştır. Esas duruşa geçen nöbetçileri hafifçe selamlayan Gazi Paşa hızlı adımlarla içeri girer ve doğruca kurmay başkanı Miralay Asım (Gündüz) Bey'in odasına gider.

“Saim, hemen İsmet Paşa'ya ulaşın. Başkomutanın karargâhta olduğunu söyleyin. Bolvadin'de teftişte olması lazım. Çabuk olun çocuğum.”

Cephe Karargâhı emir subayı Yüzbaşı Saim (Önhon) derhal sant-rale koşar. Oyalanacak zaman değildir.

Akşam saatlerinde Bolvadin'den gelen Cephe Komutanı ve Başkomutan başbaşa görüşürler.

Afyon-Konya hattında zaman daha hızlı akmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa geldiği süratle gece Konya'ya döner. Ertesi sabah çok ilginç bir misafiri ağırlayacaktır.

Yaklaşık iki ay önce İngiliz Parlamentosunda bir vekil hükümet aleyhinde beklenmedik bir çıkış yapmıştır. Bu vekil neredeyse tüm Türk subaylarının aşına olduğu biridir; General Townshend.

Kut'ül Amare'de teslim olduktan sonra uzun süre Türkiye'de esir kalan ve bu süre zarfında eski düşmanlarını daha yakından tanıyan general, ülkesine iktidarın politikalarına tamamen zıt düşüncelerle dönmüştür. 30 Mayıs 1922 günü parlamentoda söz aldığı da Mondros'tan beri Türklere acımasız davranıldığını, işledikleri bütün hataları Mustafa Kemal'in ortaya çıkardığını, oysa Türklerle dost olmanın İngiltere'nin çıkarına olacağını söyler. Lloyd George'u Ankara ile ilgili politikalarını değiştirmeye çağıran Townshend bu tutum sürdürüldüğü takdirde Türkiye'yi Rusların kucağına atmış olacaklarını vurgular.¹

Lloyd George'tan beklediği kabulü görmeyen General Townshend, devletten tamamen bağımsız olarak girişimlerde bulunmak amacıyla yollara düşer. İngiltere'nin Beyrut genel temsilcisi Satow Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda General Townshend'in 12 Temmuz'da Beyrut'a geldiğini, burada Fransız General Gouraud ve başka yetkililerle de görüştüğünü belirtir. Satow Londra'nın kendisinden istediği gibi, generali Ankara'ya gitme fikrinden vazgeçirmeye çalıştığını ancak bunun mümkün olmadığını ifade eder. Townshend, parlamentoda en az 100 vekilin de kendisini desteklediğini, kurulacak bu diyalogla Anadolu sorununun çözüleceğine inandığını anlatır.² Ankara'ya görüşme talebini ileten Townshend'e Mustafa Kemal Paşa Konya'da randevu verir.

İngiliz hükümetinin bütün karşı çıkışlarına rağmen General Townshend Türkiye'ye gelir ve Konya'da büyük bir hürmetle ve törenle karşılanır.³ Ertesi gün ise, 24 Temmuz sabaha karşı Akşehir'den Konya'ya gelen Başkomutanı karşılayanlar arasındadır. Anadolu basını da bu ziyarete büyük yer verir. Gazetelerin attıkları başlıklar muhtemelen Lloyd George'u çileden çıkaracak türdendir: “*Tinsel yurdunu ziyaret eden asil bir Türk dostu.*”³

* General Townshend'in büyük coşku ve misafirperverlikle karşılanmasının, üstelik bunun gizli saklı değil, aleni şekilde yapılmasının nedeni muhtemelen Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz Hükümeti'ne vermek istediği mesajdır. Daha önce büyük uğraşlarla İtilaf Devletleri cephesini bölüp Fransız ve İtalyanları en azından tarafsız duruma getirmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa'nın bu hamlesiyle de İngiliz kamuoyunu ikiye bölmeyi, Lloyd George'u zor durumda bırakmayı hedeflemiş olması olasıdır.

Townshend'in görüşmeler sonunda edindiği ve İngiliz Dışişlerine de aktaracağı izlenim tam anlamıyla Gazi Paşa'nın Londra'yı tehdididir: *"Eğer Yunanlar Türk topraklarını boşaltmazsa, Mustafa Kemal Hindistan, Afganistan, Irak, Filistin, Mısır ve benzer İslam ülkelerinde korkunç bir cihad başlatabilir."* İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinde bile General Townshend'in Türk milliyetçilerini ziyaretinin Kemalistler adına büyük başarı olduğu ifade edilmektedir.⁴

Sarışın Kurt her ne kadar büyük beklentileri olmasa da, Townshend'le görüşmesinden istediğini almış, Generali pimi çekilmiş bir el bombası gibi Lord Curzon'un kucağına bırakmıştır.

27 Temmuz 1922 günü Akşehir'e döner. Kaybedecek vakit yoktur.

Av mevsimi açılmak üzeredir.

Afyon güneyinden taarruz!

Afyon'un doğusundaki daha yayvan, daha arızasız tepeler dururken, taarruz neden sarp, kayalık güney hattından planlanmıştır?

Bu öylesine ortaya çıkmış bir fikrin ürünü ya da üst komuta kademesinin inadinın sonucu değildir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonu sayılan Güzelim Dağı Muharebesi'nin hemen sonunda, 15 Ekim 1921'den itibaren Yunanlara taarruz düşüncesi masaya yatırılmış, eldeki olanaklara göre bu plan için birkaç kez takvim belirlenmiştir. Ordu ve kolordu komutanlarıyla yapılan istişareler sırasında tüm olasılıklar ayrıntılı şekilde tartışılmıştır.

Güzelim Dağı Muharebesi'nden hemen sonra, Yunanlar toparlanamadan bir darbe vurulmak istenmiş, bu amaçla Afyon kesiminden bir taarruz planı hazırlanmıştır:

SAD Taarruz Planı!

"Sad" bugün bilimsel deyişte bilinmeyen için kullanılan "x" kısaltmasının o dönemde karşılığı olan, Arap alfabesindeki kalın S harfinin okunuşudur. SAD Taarruz Planı, yani "gizli taarruz planı."⁵

Batı Cephesi, Genelkurmay ve Başkomutan arasında yapılan tüm yazışmalarda bu ifade kullanılır.

15 Ekim 1921’de Genelkurmay Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği yazıda kış gelmeden düşmana kesin bir darbe vurulmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Buna göre Yunanların İzmir’le bağlantısını kesecek, Eskişehir-Afyon demiryolundan yararlanmasını kısıtlayacak bir harekâtın planlanmasını istemektedir. İsmet Paşa da bu doğrultuda hazırlıklara başlamış, eldeki asıl kuvvetle, Konya demiryoluna yaslanarak yapılacak bir taarruz için kolordulara ve kurmaylarına gerekli emirleri vermiştir.⁶

17-18 Ekim 1921 tarihlerinde karargâhlar arasında yapılan yazışmalar Batı Cephesi’nin üç kolorduyla Sandıklı-Toklu Sivrisi-Dumlupınar istikametine, Süvari Kolordusuyla da Altıntaş’a taarruz planladığını, iki tümen ve bir alayla da Eskişehir kesiminde oyalama taarruzu yapmak niyetinde olduğunu göstermektedir. 21 Ekim’de eyleme geçilmesi halinde, bu harekâtın menzil hazırlıklarının yapılması ve kıtaların yığınak yerlerine ulaşması için 12 gün gerekecektir. Bu durumda taarruz en erken 2 Kasım 1921’de gerçekleştirilebilir.⁷

Ancak Batı Cephesinin bir şartı vardır: Felah Grubunca İstanbul’dan kaçırılan ve en sonunda Yahşihan’a getirilebilen on İngiliz topunun ve cephanelerinin cepheye yetiştirilmesi. Bu şart bir bakıma İsmet Paşa’nın Genelkurmaya ve Başkomutana “*harekâta karşı değilim ama sonbahar döneminde yapmayalım, bahara erteleyelim*” deme şeklidir.⁸

Genelkurmay’ın taarruz planında ise Akarçay’ın her iki yanından birer kolordu, Süvari Kolordusu ile bir piyade kolordusu da Işıklı üzerinden Uşak kesimine taarruz edecektir. Bu plan taarruz siklet merkezini yaymakta, daha batıya doğru taşımaktadır.⁹

Ancak gerek Güzelim Dağı Muharebesi, gerekse 10-11 Ekim’de 6^{ncı} Tümenin Kılıçarslan kesimine ve Süvari Kolordusunun Çiğiltepe hattına yaptıkları keşif taarruzları, yeni muharebeden çıkmış Batı Cephesi kuvvetlerinin böyle bir harekâta hazır olmadığını ortaya koymuştur. İkmal ve menzil düzenlemelerinin de sonbahara yetişmesi imkânsız görünmektedir. Bu hazırlıklar

sırasında zaten çoktan 1921 yılının sonuna gelinmiş, arazi şartları da ağırlaşmıştır. 10 Aralık 1921 günü Batı Cephesi Komutanı Akşehir'deki yeni karargâhta Başkomutanla bir araya gelir ve hazırlıkları, ordunun durumunu masaya yatırır. Toplantının sonucu; SAD Taarruz Planının, hazırlıklar tamamlanıncaya kadar ertelenmesi, bu sırada gelişebilecek iç ve dış olaylara karşı ise her an taarruz edebilecekmiş gibi saldırı ruhunun muhafaza edilmesi olur.¹⁰

Ankara'ya dönüşünde konuk Ukrayna SSC Başkomutanı General Frunze'yle buluşan Mustafa Kemal Paşa gözlemlerini, ordunun donanım açısından yetersizliklerini anlatır. Konuşmanın sonunu ise *“savaş gereçleri açısından yardım görmezsek ve üç ay içinde harekete geçemezsek soruna diplomatik yollardan çözüm aramak zorunda kalabilecekleri”* şeklinde bağlar. Aslında Frunze'ye bu şekilde aba altından sopa göstermesi Moskova'ya da bir mesajdır: *“Söz verdiğiniz askeri yardımları bir an önce hızlandırın.”*¹¹

Sovyet Rusya'dan gelen yardımların hızlanması ve İtalya ile Fransa'dan satın alınan savaş malzemelerinin Anadolu'ya ulaşmaya başlamasıyla taarruz zamanı yeniden tartışılmaya başlanır. 4 Mart 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Cephe Karargâhı'nı ziyaret amacı İsmet Paşa'yla harekât için bir tarih belirlemektir. Nitekim Batı Cephesi Komutanı 27 Nisan tarihinde Genelkurmay'a gönderdiği raporda hazırlıklar için iki aya daha ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.¹²

1922 Temmuz ayı başında Batı Cephesi Komutanlığı taarruz planı hakkında kafalarda soru işareti kalmaması için ordu komutanlarıyla olasılıkları tartışmaktadır.

7 Temmuz 1922 günü 2^{nci} Ordu Komutanlığının İsmet Paşa'ya gönderdiği raporda tüm alternatifler ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Öncelikle Yunanların asli kuvvetlerinin Eskişehir kuzeyinde Sakarya Nehri'nden Afyon batısında Toklu Sivrisi'ne kadar 200 kilometreyi aşan bir cephe mevzilenmiş olduğu vurgulanmakta ve düşman kuvvetlerine dair değerlendirme yapılmaktadır. Raporun altı çizilerek okunması gereken

kısmı ise uzun sürecek bir yıpratma harbiyle düşmanı çekilme-ye zorlama şansımızın zayıf olduğu, buna ne ordunun ne de ekonomik durumumuzun müsait olmadığıdır. Yakup Şevki Paşa'ya göre Türk Ordusunun kışı bugünkü mevcuduyla geçirmesi gerekmektedir. Oysa Yunanlarda daha geriye, Sevr Hattı'na çekilme belirtileri vardır. Bu durumda Türk Ordusu bir kış daha dayanılması zor ekonomik zorlukları göğüslemeye devam ederken Yunanlar ise cephe küçültme avantajıyla işgal ettikleri topraklara daha sıkı tutunma olanağı bulacaklardır. Yani taarruzun 1923 baharına ertelenmesi Yunan işgalini sonlandırmayı güçleştirecektir. Planlanan taarruzun 1922 kışı gelmeden gerçekleştirilmesi şarttır.¹³

Bu taarruzda ideal olan düşmana iki kanadından birinden kuşatma harekâtı yapmaktır. Kuşatmayı yapacak asıl kuvveti, düşmana belli etmeden, Söğüt-Bilecik ya da Uşak istikametine taarruz edecek şekilde toplamak ve bu kuvvetlerin ikmalini sağlamak böyle bir harekâtın başarılı olmasında en önemli unsur olacaktır. Ancak her iki kesimde de ordunun ikmalini sağlayacak olan demiryolları düşman elindedir. Kanatlardan kuşatmaya dayalı bir harekât ikmal edilemeyeceği için beraberinde çok büyük riskler getirecektir. Bu nedenle Türk Ordusunun tek seçeneği Yunanların yerleştiği 200 küsur kilometrelik cephe hattını bir kesimden yarmak ve imha muharebesine girmek olacaktır.¹⁴

Yakup Şevki Paşa bu saptamadan sonra Akarçay'ı coğrafi eksen kabul ederek üç taarruz cephesini ayrıntılı şekilde tartışır. Bunlar Eskişehir, Döğer (Afyon kuzeydoğusu) ve Afyon güneyidir.¹⁵

Her üç harekât için de, birliklerin hareketlerini düşmanın sezmeyeceği varsayılarak ve Yunanların mevcut yerleşimleri ile intikal olanakları dikkate alınarak bir risk analizi yapılmıştır. Yakup Şevki Paşa'nın değerlendirmesinde taarruzun evrelerine göre ordunun karşılaşacağı Yunan piyade tümeni sayısı ve buna karşın ayrılması gereken Türk birliklerinin miktarı tümen olarak şu şekildedir:

	1. GÜN		2. GÜN		3. GÜN		4. GÜN ve sonrası	
	Yunan	Türk	Yunan	Türk	Yunan	Türk	Yunan	Türk
ESKİŞEHİR	4	13	5	13	8	13	10	13
DÖĞER (AFYON Doğusu - Kütahya)	Muharebe Yok		6	12			8	12
AFYON Güneyi	4	11	7	11	9	11	10	11

Çizelge 6. Yakup Şevki Paşa'nın her üç senaryo için, tarafların muharebe boyunca kullanabileceği kuvvetlerin günlere göre dağılım analizi

İlk seçenekte taarruz başarılı olduğu takdirde Yunanlar Eskişehir Meydan Muharebesi'nde yenilmiş ve çekilmeye mecbur kalmış olacaktır. Ancak yenilgi durumunda çekilme Ankara'ya doğru olacak ve ordunun ana ikmal üssü durumundaki Konya'dan uzağa düşmüş olacaktır. Kaldı ki bu seçenekte Eskişehir'e doğru bir harekâtı Konya'dan ikmal etmek başlı başına bir sorun olacaktır. Bu durumda 120 kilometrelik bir menzil hattı karayoluyla, mekkari kollarıyla desteklenmek zorunda kalacaktır.¹⁶

Döğer üzerinden taarruz seçeneğinde başarılı olunması halinde düşmanın Eskişehir ve Afyon gruplarının arasına girilmiş, birbirinden ayrılarak parça parça imhası mümkün olmuş olacaktır. Dahası, yenilgi halinde Ankara'ya değil, Emirdağ yönüne (K Savunma Hattı) çekilmek yeterlidir. Böylece Konya menzil hattından uzaklaşmadan taarruz başındaki mevzilere dönülmüş olacaktır. Ancak bu taarruz seçeneğinin sakıncası Emirdağ'dan batıya doğru 60-70 kilometre derinlikte ilave menzil hattına ve 500-600 ton kapasiteli nakliye koluna ihtiyaç duymasıdır.¹⁷

Son seçenek olan Afyon güneyinden taarruz durumunda düşmanın ikiye bölünmesi ve kuzeye atılan kısmın İzmir'le bağlantısının kesilmesi mümkündür. Mağlubiyet durumunda ise Türk Ordusunun büyük kısmı Akarçay-Sultan Dağları güneyine atılmış olacaktır. Ayrıca Eskişehir kesiminden düşmanın yapacağı bir karşı taarruz Afyon güneyindeki birlikleri de tehlikeye sokabilir.¹⁸

Deve, kağrı, eşek gibi yük taşınabilecek her tür hayvan ve aracı içerebilen karışık ikmal kolu.

Yakup Şevki Paşa'ya göre ikmal hattı tesisi gerektirmesine rağmen Döğër istikametinde, yani Akarçay kuzeyinden yapılacak bir taarruz en doğru seçenektir. Böyle bir durumda Afyon güneyinde (Akarçay-Toklu Sivrisi arası) iki tümenle emniyet almak yeterli olacaktır ki bu kesimin kaybedilmesi Milli Mücadele açısından stratejik bir kayıp olmayacaktır. Oysa Afyon güneyinden taarruz durumunda, düşmanın daha kuzeydeki altı tümeni boşa kalacak, bu tümenleri sabit tutmak için en az dört tümen gerekecektir. Bu dengesiz eşleşme de çok büyük risktir. Yunanların da bir taarruz ihtimallerine karşı alternatifli savunma planları hazırlamış olması muhtemeldir ve Afyon güneyinden bir taarruza maruz kalmaları halinde, yüksek olasılıkla cephe ortasında ihtiyatta tuttıkları II. kolorduları ile Bayat-Emirdağ istikametinde karşı taarruza geçeceklerdir.¹⁹

Özetle Yakup Şevki Paşa taarruz planının kendisine değil, Afyon güney kesiminden uygulanmasına karşıdır. Taarruz yine Afyon'dan, ancak Akarçay Nehri'nin kuzeyinden, Güzelim Dağı-De de Sivrisi-Kazuçuran hattına yöneltilmeli, Döğër hedeflenmelidir.

İlk bakışta haklıdır da. Ancak bilmediği, ordunun en tepesindeki üç kurdun Afyon güneyine yöneltilecek taarruzun her ayrıntısını, her aşamasını on bir aydır ince ince çalıştığı, düşmanın her olası tepkisine karşı alternatif hamleler hazırladığıdır.

Bunu da 28 Temmuz gecesi Akşehir'de yapılacak Komutanlar Toplantısında görecektir.

* * *

Yakup Şevki Paşa'nın hesaba katmadığı bazı faktörler tabloyu bu kadar karanlık görmesine neden olmaktadır. Örneğin paşa, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Malta'da esarete olduğundan, bu dönemde kurulan ve bir yıldır cephe ötesinde Yunanların müstakil alaylarına kök söktüren Akıncı Müfrezelerini dikkate almamaktadır. Yakup Şevki Paşa'ya göre bu müstakil alayların toplamı iki tümene yakındır ve bir taarruz durumunda bunların en az iki-üç alaylık kısmı cepheye takviyeye gelecektir.²⁰

Oysa bu alayların bırakın cepheye takviyeye gelmeye, Akıncı Müfrezeleri yüzünden kendi emniyetlerini bile sağlamaya mecali yoktur. Parti Pehlivan ve İbrahim Ethem Bey gibi kumandanların emrinde, bu müfrezeler cephe ötesinde çok büyük işler yapmakta, bu alayları iş göremez halde tutmaktadır. Bu müfrezeler çok kıymetli istihbarat faaliyetleri de gerçekleştirmekte, Yunan Ordu karargâhıyla birliklerinin yazışmalarını bile ele geçirip Ankara'ya ulaştırabilmektedir.²¹

Benzer şekilde, Süvari Kolordusuyla Şeyhelvan Dağı'na yapılan taarruz başarısız olmuş gibi görünse de, beş alaylı Yunan 2. Tümenini Uşak kesimine hapsedmiştir. Ankara'daki kurtlar basit bir adlandırma oyunuyla 'Deli' Halit Bey'in Kocaeli Grubunu dört tümenli bir kolordu gibi göstermiş ve Yunan 11. Tümeninin tamamıyla, 3. Tümeninin önemli bir kısmını bu bölgede bağlamıştır.

Yunanların cephesini Çavdarlı'dan sonra güneye uzatmak yerine batıya, Kalecik kesimine kırmasıyla oluşan kuşatmaya uygun yapı ve bu hat üzerinde Ahır Dağı'nda bıraktıkları huruç harekâtına uygun açıklık da Yakup Şevki Paşa'nın dikkate almadığı bir başka unsurdur. Ayrıca Afyon güneyindeki tahkimat sağlam ve arazi çok sarp olsa da, cephe derinliği Güzelim Dağı-Dede Sivrisi-Kazuçuran hattına göre azdır. Cephe bir kez yarıldığı anda hemen arkası imha harekâtına uygun Sincanlı (Sinanpaşa) Ovasıdır.

Ve elbette Yunanların "birbirini destekleyen direnekler" stratejisi...

Özellikle Belentepe-Tınaztepe ve Kılıçarslan-Çiğiltepe arasındaki tahkim edilmemiş açıklıklar Yunanların bu "yan ateşle birbirini koruyan mevziler" anlayışının ürünüdür. 30 kilometrelik Afyon güneyi tahkimatı bu esasa göre tasarlanmıştır.²² Bu kâğıt üstünde savunmaya büyük üstünlük sağlıyor gibi görünse de, aynı zamanda cephenin bir noktadan yarılması halinde gerisinin de çorap söküğü gibi çözülmesine yol açabilecek zaafılar yaratmaktadır. Nitekim Akşehir'deki kurtlar sofrasında sürekli anılan bazı isimler vardır:

"Belentepe, Tınaztepe, Kalecik Sivrisi..."

Mustafa Kemal Paşa öyle bir tuzak kurmuştur ki, Yunanlara 11 ay önce uyguladığı “hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır” stratejisini kendisine karşı kullanma şansı da bırakmamıştır.

Temmuzun sonuna gelirken Ankara’nın batısında zaman daha hızlı akmaya başlamıştır. Fransızlardan alınacak makineli tüfekler ve kamyonlar henüz cepheye ulaşmamış olduğundan İsmet Paşa taarruzu olabildiğince geciktirmeye çalışmakta, Başkomutan ise Trakya’da amaçsız kalan Yunan tümenlerinden takviye gelmesi olasılığına karşı elini çabuk tutmak istemektedir.²³

Bir de Ankara’daki iç siyasi mücadeleler...

Tam bir yıl önce, Kütahya Eskişehir Muharebeleri’nin ağır darbesinin ardından Meclis Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutan olmasını, uçurumun eşiğine gelen Milli Mücadele’yi asker kimliğiyle omuzlamasını istemiş, Mustafa Kemal Paşa da meclisin Türk Ordusuna ilişkin yasama ve yürütme yetkilerinin üç ay süreyle kendisine devredilmesi şartıyla bu görevi kabul etmiştir. 5 Ağustos 1921’de yürürlüğe giren 144 sayılı Başkomutanlık Kanunu, Sakarya Zaferi’nden sonra da, görülen lüzum üzerine 31 Ekim 1921, 2 Şubat 1922 ve 13 Nisan 1922’de üç kez üçer aylık süreler için uzatılmıştır.* Özellikle ilk ve üçüncü uzatmalar için yapılan görüşmeler oldukça sıkıntılı geçmiş, İkinci Grup, Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlık Kanunu’na dayanarak bir dikta rejimine yöneldiğini ileri sürmüş, yasanın uzatılmaması yönünde büyük çaba harcamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın ise tavrı açıktır:²⁴

“Başkomutan olmayı ben istemedim, siz zorladınız. İkincisi, Meclis’in sadece ordu ile ilgili yetkilerini devrettiniz, idareye dair olanları değil. Üçüncüsü ise, bu yetkileri dilediğiniz zaman geri alabilirsiniz.”

* Verilen tarihler, Başkomutanlık Kanunu’nun temdidinin yürürlüğe giriş değil, BMM gizli celselerinde görüşülerek kabul edilme tarihleridir.

Türk'ün bağımsızlık yolunda son savaşına sayılı günler kala, 6 Ağustos'ta bitecek olan uzatma süresinin hazırlıklara sekte vurmaması adına, 20 Temmuz 1922'de Başkomutanlık Yasası son kez, açık oturumda görüşülmüştür. Başkomutanın "*Türk Ordusu'nun artık olağanüstü yetkilere ihtiyaç duymayacak bir seviyeye geldiğini, bu kanuna yakında gereksinim kalmayacağını*" ifade ettiği konuşmasının ardından Başkomutanlık Kanunu süresiz olarak uzatılır.²⁵

Sıra yeniden cephedeki kavgaya gelmiştir.

27 Temmuz günü Akşehir'de Batı Cephesi Karargâhı'nda buluşan Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar taarruz planına son şeklini vermek için gece boyunca uzun uzun tartışırlar. 28 Temmuz günü ise kolordular arası futbol müsabakası bahanesiyle ordu ile 1^{nci}, 4^{ncü} ve 5^{nci} kolorduların komutanları da Akşehir'e davet edilir. Böylece Nurettin, Yakup Şevki ve Fahrettin paşalar, Kemalettin Sami ve İzzettin beyler de planın son şeklini ve ayrıntılarını göreceklerdir.

İsmet Paşa, 28 Temmuz 1922 günü, maçıktan sonra Batı Cephesi Karargâhında bir araya gelen komutanlara önce düşman kuvvetlerinin mevcudu, yerleşimi, savunma hatları, ilk hat tahkimatları, topçu mevzileri, taarruz süresine göre düşmanın toplayabileceği kuvvet miktarı gibi konularda bilgi verdikten sonra, taarruz planının ayrıntılarını anlatmaya başlar.²⁶

"Süglün kuzey sırtlarından Çiğiltepe'ye kadar olan düşman mevzileri 30 kilometreye yakındır. Bu hattın en önemli kısmı Erkmén Tepe'dir. Bu tepeyi ele geçirirsek Afyon'a ve Afyon Ovası'na hakim oluruz.

İkinci derecede önemli mevzi Tınaztepe'dir. Tınaztepe'nin zaptı Kılıçarslan kesimine de hakim olmamızı sağlar. Tınaztepe, Erkmén sırtları ve Kalecik Sivrisi arasındaki Belentepe, Kilikmezarı ve Toklutepe de taarruzun başarısı açısından önemlidir. Tınaztepe ele geçirildikten sonra doğuya, Afyon yönünde yapacağımız bir kuşatma hareketine karşı düşmanın Beytepe-Türkmen-tepe-Kayadibi hattında tutunmasını engellemek için Belentepe

ve Toklutepe'nin de elimizde olması, kuşatmanın doğuya ve batıya doğru Tınaztepe, Belentepe, Toklutepe ve Erkmentepe üzerinden yapılması gereklidir.

Kesin sonuç bölgesinin doğu sınırındaki Meşecik sırtlarıyla batı ucunu oluşturan Çiğiltepe ikinci derecede öneme sahiptir. Çiğiltepe gerçekte taarruz sıklet merkezine uzaktadır ancak yandan etkili ateş tehdidi yaratmaktadır. Bu yüzden Meşecik sırtlarıyla Çiğiltepe'de de işgal muharebesi yapmak uygun olacaktır. Bu durumda kuvvetlerimizi şu şekilde böleceğiz:

Yarıkkaya-Deliklitaş-Tezekliyayla arasına 4^{ncü} Kolordu ve 8^{nci} Tümen, Sandıklı-Damlalıboğazı hattına üç tümeniyle 1^{nci} Kolordu ve bu hattın batısına Süvari Kolordusu ile 6^{nci} Tümen tahsis edilecektir. 14^{ncü} Tümen Dadak'ta ordu ihtiyatı olarak kalacaktır. 4^{ncü} Kolordu 8^{nci} Tümeni Afyon batısındaki ova siperlerine taarruz için görevlendirecektir. Kolordunun bir tümeni Kalecik Sivrisi'ne, bir tümeni Toklutepe hattına taarruz edecek, üçüncü tümeni ise kolordu ihtiyatı olacaktır.”

Türk tümenleri yaklaşık 7.500, Yunan tümenleri ise 11.000 askerden oluşmaktadır. Taarruz için Afyon güneyinde toplanan 12 tümen, Yunanların üç tümenine (1., 4. ve 7. tümenler) karşı üç katı üstünlük sağlamaktadır. Bu oran yarma yeri olan 1. ve 4. Yunan tümenleri iç kanatları karşısında toplanan Türk kuvvetleri düşünüldüğünde beş katına çıkmaktadır. Bu baskın taarruz için yeterli bir orandır. Ancak cepheye bir günlük yürüyüş mesafesindeki Yunan II. Kolordusundan ihtiyat birliklerinin cepheye getirilmesi bu dengeyi bozacaktır. Bu nedenle taarruzun en geç ikinci gününde kesin sonuç alınması şarttır.²⁷

Sıra taarruzun ikinci aşamasına gelir. İlk taarruzdaki birlik sayısı ve yerleşimi değiştirilebilir, takviye edilebilir. Ama harekâtın geri kalanında bir değişiklik yapmak harekât arifesinde mümkün değildir.

Taarruzun ilk günü cephe yarıldıktan sonra ne olacaktır? İşte planın can alıcı noktası burasıdır:²⁸

“Birinci durum:

Taarruzun ilk gününde düşmanın cephesi yarılnca, Sincanlı Ovası’nda kuşatılmadan ikinci savunma hattına (İlbulak-Resulbaba-Balmahmut-Kavşaktepe-Toklu Sivrisi hattı) çekilmeyi başarırssa;

2^{nci} Ordu Seyitgazi bölgesinde bir emniyet tümeni bırakarak 3^{ncü} Kolordusunun iki tümeni, süvari tümeni ve 6^{ncı} Kolordusuyla düşmanın güney grubunun kuzey kanadına,

1^{nci} Ordu 1^{nci} ve 4^{ncü} kolordularıyla (toplam yedi tümen) Gazlıgöl-Balmahmut üzerinden düşmanın ikinci savunma hattına,

6^{nci} Tümenle takviyeli 2^{nci} Kolordu ise Toklu Sivrisi’ne yaslanarak Dumlupınar istikametine taarruz edecektir. 1^{nci} Ordu ile 2^{nci} Kolordu arasında bir piyade ve bir süvari tümeni irtibatı sağlayacak, düşman büyük kuvvetlerle karşı taarruz gerçekleştirirse bir gün önce ele geçirilmiş olan Kılıçarslan-Hasan Beli-Ahır Dağı çizgisini çekilme hattı kabul ederek geçitleri savunacaktır. Süvari Kolordusu da iki tümeniyle İslamköy-Susuz hattında, düşmanın demiryolu bağlantısını kesmek üzere harekete geçecektir.

Bu durumda ikmal hizmetleri;

Akarçay kuzeyindeki birliklerin bir kısmı için mevcut menzil tesislerinden, kalanı Çobanlar’dan, Seyitler üzerinden,

Akarçay güneyindeki birlikler Çobanlar veya demiryolunun son noktasında süratle tesis edilecek rampadan, Şuhut ambarrından,

Toklu Sivrisi kesimindeki birlikler içinse Sandıklı’dan yapılacaktır.

İkinci Durum:

İlk gün cephesi yarılan düşman ikinci savunma hattında tutunamazsa, ya da bu hat yerine üçüncü savunma hattına (Dumlupınar – Toklu Sivrisi hattı) çekilmeye çalışırsa bu ya asıl kuvvetleriyle kuzeye (Kütahya – Bursa yönü) kalanıyla batıya (Uşak-İzmir yönü) ya da tam tersi, asıl kuvvetleriyle batıya, kalanıyla kuzeye doğru olacaktır.

Düşmanın asıl kuvvetleriyle kuzeye (Kütahya yönü) çekilmesi durumunda tutunacağı yer Kütahya-Kulaksız-Nasuhçal hattıdır. Bu durumda biz ikmal zorluğu, menzil hatlarının yetersizliği nedeniyle, büyük kuvvetlerimizi Döğer doğusu (Karaböğrüklü Dağı)-Altıntaş hattının ötesine süremeyiz. Bu durumda yapacağımız, hareket kabiliyeti nedeniyle, piyadeyle takviye edilmiş Süvari Kolordusuyla Alayunt-Kütahya mevzilerine, Mürettep Süvari Tümeniyle de Sandıközü doğrultusuna taarruz etmek ve düşmanı yerleşmeden buradan söküp atmaktır. Mevziinden çıkan düşmanı süvariler takip ederek çekilmeyi bozguna çevirmeye çalışırlar. Eğer bu taarruz başarıya ulaşmazsa, (bu grubu Anadolu'nun ortasında ikmalsiz ve yalnız bırakmak için) Dumlupınar'a çekilen kısım güney kanadından kuşatılarak kuzeye (Murat Dağlarına) atılır. Süvari Kolordusu da kuzeyden düşman gerisine inerek imha sürecini başlatır. Hızlı takiple, düşmana denizden takviye gelmeden, İzmir'e kadar parça parça yok edilir.

Eğer Yunanlar asıl kuvvetleriyle İzmir yönünde çekilmeye çalışırsa, Sandıklı kesimindeki ambarlardan ikmal sağlanabileceğinden, Toklu Sivrisi-Ahır Dağı hattına yaslanarak düşmana taarruz edilir. Bu durumda Süvari Kolordusu da bir piyade tümeni ve Dinar Müfrezesiyle takviye edilerek Çivril üzerinden düşman gerisine kuşatma harekâtına girer.

Bu harekâtta ikmalin kolaylaştırılması için Afyon demiryolunun onarımı olabildiğince hızlandırılacak, Ahır Dağı'nın güneyinde iâşe Sandıklı bölgesinden, cephane ise Afyon demiryolu-Sinanpaşa, Işıklar-Şuhut yollarıyla, kuzeyinde ise Afyon demiryolu-Sinanpaşa-Düzağaç üzerinden yapılacaktır.

Bu harekât tarzına hazırlık olarak, Eğirdir'de hazır bulunan demiryolu malzemesi derhal Sundurlu'ya naklonularak Çivril'e kadar olan kesim onarılır.

* İlk durum harekâtı zora sokacağından, 28/29 Ağustos günlerinde süvariler düşmanın kuzeye yönelmesini önlemek için olağanüstü çaba harcayacak, hatta bu nedenle Eğret'te (aslında Olucak'ta) çok fazla kayıp vereceklerdir.

Üçüncü Durum:

Düşman Dumlupınar-Toklu Sivrisi çizgisindeki üçüncü savunma hattına mağlup edilir ve imha olmadan çekilmeyi başarır-
sa, tutunmak isteyeceği hat Elvanlar-Kancalı Dağı-Menderes
Nehri çizgisi olacaktır. Eğer Yunanlar bu hatta muharebeyi
kabul ederse Eğirdir-Çivril ve Eğirdir-Sarayköy demiryollarına
dayanarak Uşak-İzmir demiryolu ile Menderes Nehri arasında
toplanılır. Hızlı hareket ederek asıl kuvvetlerle düşmanın sağ
kanadına taarruz edilir. Zayıf bırakılacak olan sağ kanadımıza
bir düşman karşı taarruzu olursa esnek savunmayla bu kanat
güneye çekilirken sol kanadımız taarruza devam eder.

Bu halde ordu sağ kanadı Eğirdir-Sarayköy demiryoluna da-
yanarak Çivril ya da Kaklık'tan, sol kanadı ise Sarayköy'den ikmal
edilir. Konya demiryolu ile Çay'a, oradan halk araçlarıyla Eğirdir
Gölü kıyısında Kaşıkara'ya (Yalvaç'ın köyü) getirilecek 100-150
ton yiyecek malzemesi buradan teknelerle Eğirdir'e, daha sonra
da demiryoluyla ilgili menzile ulaştırılır. Kamyonlarla da Af-
yon-Sandıklı-Dinar arasında bu kadar malzeme nakloloabilir.

Dördüncü Durum:

Yunanların buradan sonra çekileceği hat Milne Hattı'dır. Bu
durumda da cepheden baskıyla beraber yine güneyden asıl kuv-
vetlerle taarruz edilir. Bu hareket sırasında düşman doğruya doğ-
ru sağ kanadımıza karşı taarruz gerçekleştirirse, Karacaali deresi
doğusunda bu taarruzun kırılması gerekir. Bu halde ikmal hiz-
metleri yine Sarayköy demiryoluna dayanır.

Düşman daha batıya çekilerek İzmir doğusunda uygun bir
hatta tutunursa, Sarayköy'den başlayarak menzil hizmetlerinin
düzenlenmesi gerekir. Bu gerçekleştirilse dahi, düşmanın sağ ka-
nadımıza yönelteceği bir karşı taarruzla zor duruma düşebilece-
ğimiz için, güneyden gerçekleştirilecek bir taarruz tehlikeli olur.

Beşinci Durum (En kötü durum):

Düşman büyük kuvvetleriyle kuzeye, Kütahya-Nasuhçal mevzi-
lerine çekilir ve Eskişehir-Mudanya hattına yaslanmayı başarır-
sa

(Kütahya-Marmara Denizi koridoruna sahip olursa) bizim için en elverişsiz durum ortaya çıkar. Bu durumda Dumlupınar'a çekilen grup imha edilse dahi, menzil şartları elverişsiz olduğundan, taarruf edilecek kuvvetlerle düşmanın kuzeydeki grubuna taarruz başarılı olamaz. Nasuhçal'da başarılı olsak bile, kuzeye doğru savunma derinliğine sahip olacak olan düşman yeni hatlarda mevzilenme şansı bulacaktır. Bu senaryo düşmana bir kış kazandırabilir.

Bu nedenle, cephesi yarılan düşmanın kuzeye değil, batıya atılmasına çalışmalıyız.

Atılamazsa, Ankara demiryolu Alpu'ya kadar onarıldıktan sonra, Ankara hattına ve Bolvadin-Emirdağ menziline dayanarak Seyitgazi üzerinden ve kuzeyinden Eskişehir'e yöneltilecek bir harekâtla ardışık mevzi hatlarını düşürmeye çalışmak, bu sırada (tıpkı Sakarya'da olduğu gibi) akıncı müfrezeleri ve bir kısım süvariyle Beyce (Orhaneli) üzerinden düşmanın menzil hatlarını ortadan kaldırmak uygun olacaktır.”

Başkomutan ve Milli Mücadele'nin beyin takımı sabaha kadar tartışırlar. Yakup Şevki Paşa'nın çekincelerine, sert münakaşalara rağmen 29 Temmuz 1922 sabahı taarruz planının saatini çalıştırarak çıkarlar Akşehir'deki karargâh binasından.

Sarışın Kurt “*kabul edilen plana göre, bütün taarruz hazırlıklarının 15 Ağustos'a kadar tamamlanmış olmasını*” emretmiştir.

Üç buçuk senelik kan ve göz yaşının bedelini ödetmek, 11 aylık çalışmanın sonucunu almak için son geri sayım başlamıştır.

Tek yapmaları gereken şey kalmıştır:

Yaklaşırken avı ürkütmemek!

Başkomutanın planda yaptığı son değişiklikle, Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey'in 2^{nci} Kolordusunun da, 4^{ncü} Kolorduyla birlikte, 1^{nci} Ordu emrine girmesine karar verilir. 6 Ağustos 1922 günü İsmet Paşa 1^{nci} ve 2^{nci} ordu komutanlıklarına “asıl kuvvetlerle Akarçay-Ahır Dağları arasından düşmana taarruz etmek” üzere kesin ve hızlı hazırlıklara başlanması emrini verir.²⁹

Buna göre, Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın 2^{nci} Ordusunun taarruza hazırlığının son aşamasında öncelikli görevi, beş gün sürmesi öngörülen 1^{nci} Ordu birliklerinin Afyon güneyinde toplanma harekâtını örtmektir. Taarruzun başlamasıyla birlikte ise 2^{nci} Ordu olabildiğince çok düşman tümenini cephesinde tespit ederek³⁰ oyalayacaktır. Eğer Yunanlar Afyon güneyinden gerçekleştirecek taarruzumuza 2^{nci} Ordu kesiminden bir karşı taarruzla cevap verecek olursa, 1^{nci} Ordu kesin sonucu alana kadar, Yakup Şevki Paşa'nın tümenleri "sath-ı müdafaa" yaparak zaman kazandıracak, bu sırada sol kanadını mutlak surette 1^{nci} Ordunun sağ kanadı hizasında tutacaktır.³¹

Taarruz stratejisinin demir yumruğu olan 1^{nci} Ordu, karşısındaki Yunan 1. ve 4. tümenlerinin cephesini yararak geriye atacaktır. Bunun gerçekleşebilmesi için Uşak-Banaz bölgesindeki beş alaylık Yunan 2. Tümeniyle, batıdan gelebilecek diğer takviye alayların da mutlaka durdurulması lazımdır.³² Yani, İsmet Paşa Yunan I. Kolordusunu evire çevire döverken kimse karışın istememektedir. Bu nedenle Kocaeli Grubu da en kuzeyde, en azından Yunan 11. Tümenini oyalayacaktır.

İsmet Paşa'nın 6 Ağustos tarihli Cephe emrinde özellikle vurguladığı husus gizliliklidir. Her iki ordu komutanına da, kendi askerlerine bile, yapılan tüm bu hazırlıkların olası bir Yunan saldırısını ileri mevzilerde karşılamak için olduğu yönünde açıklamalar yapmalarını hatırlatır. 28/29 Temmuz Toplantısında belirtilen gizlilik ilkelerine harfiyen uyulacaktır.³³

Aynı gün 1^{nci} Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa 1^{nci}, 2^{nci}, 4^{ncü} ve 5^{nci} kolordulara gönderdiği emirle harekât başladığında üstlenecekleri görevleri bildirir. Bu emirle 14^{ncü} Tümen 1^{nci} Kolordu, 8^{nci} Tümen 4^{ncü} Kolordu teşkilatına dahil olur. Böylelikle Yunan 4. ve 1. tümenlerine taarruz edecek Türk tümeni sayısı da 11'e yükselmiştir. 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın emrinde satır arasında sıkışıp kalan, ama belki de taarruzun kaderine etki eden bir görev de 3^{ncü} Süvari Tümenine verilmiştir. Yarbay İbrahim (Çolak) Bey komutasındaki bu tümen süvari eğitimi almamış

atlı milislerden oluştuğu için Süvari Kolordusunun (5^{nci} Kolordu) teşkilatına dahil edilmemiş, Uşak-Denizli kesiminde, Batı Cephesi Komutanlığına bağlı olacak şekilde serbest bırakılmıştır. Taarruz planının işlemeyle birlikte 3^{ncü} Süvari Tümeni de 1^{nci} Ordu emrine girmiş, ona da Uşak bölgesinde bulunan Yunan süvari tümenini üzerine çekip oyalama görevi verilmiştir.³⁴

Yani, Fahrettin (Altay) Paşa'nın akıncıları Yunanların cephe gerisinde at oynatırken kimse onlara ayak bağı olamayacaktır. Bunu da sağlayacak olan İbrahim (Çolak) Bey'in atlı piyadeleridir.

2^{nci} Ordu Komutanının aldığı cephe emrini sindirmesi ve emrindeki beş tümenle (yaklaşık 40.000 savaşçı) yedi Yunan tümenine (yaklaşık 80.000 asker) taarruz etmek zorunda kalacağını kabullenmesi iki gün sürer. 8 Ağustos günü de Yakup Şevki Paşa kolordu ve müstakil tümen komutanlarına görevlerini açıkladığı ordu emrini gönderir. 2^{nci} ve 4^{ncü} kolordulara 1^{nci} Orduya katılmalarını tebliğ ettikten sonra elinde kalan Miralay Şükrü Naili (Gökberk) Bey'in 3^{ncü} ve Mirliya Kâzım (İnanç) Paşa'nın 6^{ncı} Kolordularına taarruz bölgelerini, uyacakları esasları açıklar. Kuzeyde, Eskişehir kesiminde 3^{ncü}, daha güneyde, Güzelim Dağı hattında ise 6^{ncı} Kolordu olacaktır. Aradaki boşluğu dolduracak birlikse 33^{ncü} Süvari Alayıdır.³⁵

Baskın taarruzun can alıcı aşaması Yunanların 2^{nci} Ordu teşkilatında, Afyon kuzeydoğusunda sandığı 2^{nci} ve 4^{ncü} kolorduların Afyon güneyine gizlice kaydırılması olacaktır. Bu amaçla Yakup Şevki Paşa emrinde bu intikalin nasıl gerçekleşeceğini de açıklar. 2^{nci} Kolordudan 3^{ncü} Kafkas Tümeninin boşalttığı sahayı 41^{nci} Tümen, 4^{ncü} Tümenin ayrıldığı bölgeyi de 16^{ncı} Tümen teslim alacak, her iki tümen de cephesini ikişer alayla işgal edecektir.³⁶ Güneye kayan birliğin mevziini aynı boyutta bir birlik doldurduğu için Yunan keşif uçakları aradaki farkı anlayamayacaktır.

Tabii intikal sırasında birlikler fark edilmezse.

10 Ağustos günü birlikler yeni konumlarını almaya başlar. Hava karardıktan sonra 41^{nci} Tümenin bir alayı, güneye doğru

yola çıkacak olan 3^{ncü} Kafkas Tümeninden Hüsrevpaşa Hanı kesimini teslim alır. 2^{nci} Ordu aynı zamanda zayıf mevcuduyla Yunanların olası bir karşı taarruzuna karşı koymak durumunda olacağından, yeni birlikler derhal yerleştikleri mevzileri berkitmeye koyulurlar.³⁷

Kesin sonuçlu taarruzu gerçekleştirecek olan 1^{nci} Ordunun işi zordur. Taarruz toplanma bölgesine varan birlik görünmez olmak zorundadır. Ancak Yakup Şevki Paşa'nın 2^{nci} Ordusunun işi daha da zordur; 40.000 askeri Yunanlara 80.000 kişi olarak gösterecektir.

Her ne kadar Akşehir'deki Komutanlar Toplantısından sonra taarruz planını kararlaştırılan şekilde uyguluyor olsa da, Yakup Şevki Paşa'nın hâlâ endişeleri vardır. Birliklerin yığınak noktalarına doğru intikallerinin başladığı gün, 10 Ağustos'ta Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği şifrede iki kolordusunun arasındaki ova kesiminde yalnız olan 33^{ncü} Süvari Alayının takviye edilmesini, Kocaeli Grubundan en azından bir süvari alayı ile bir batarya daha getirilmesini ister. 17 Ağustos günü İsmet Paşa'dan gelen cevabı görünce *"keşke ağzımı hiç açmasaydım"* diyecektir; Cephe Komutanlığı, Paşa'dan elindeki 150 mm ağır obüs bataryasını da Afyon güneyine, 1^{nci} Ordu emrine göndermesini ister.³⁸

Daha fazla direnmenin anlamı yoktur. Akıl almaz olanı yapacak, kendisinin iki katı büyüklükte bir orduya taarruz edecektir.

Afyon güneydoğusunda Emirdağ'dan Şuhut'a uzanan tepeler, arkalarında gündüzleri sıcaktan kavrulan, ıssız ve sıkıcı vadiler gizlemektedir. Oysa aynı vadilerde geceleri bambaşka bir hayat vardır.

Binlerce karıncanın koşuşturduğu vadiler!

Ağustos böceği ise burnunun dibinde olanlardan habersiz, sadece bir türlü anlamlandıramadığı bir tedirginlik yaşamaktadır.

Batı Cephesi Komutanı intikalin her aşamasını adeta bir orkestra şefi gibi yönetmekte, Ankara'da ise Başkomutan taarruzda sıkıntı çekilmemesi için eksikliği duyulan silah ve mühimmatı cepheye yetiştirmeye çalışmaktadır. İsmet Paşa'nın 13 Ağustos

1922 tarihli cephe emriyle, 1^{nci} Ordu kesiminde de tümenler intikallerini birbirinin boşluğunu dolduracak şekilde yapmaya başladılar. Son yığınak bölgelerine kadar yürüyüşler gece yapılacak ve gündüzleri önceden belirlenmiş, düşman uçaklarının ve gözcülerinin göremeyeceği korunaklı konak alanlarında istirahat edilecektir. 1^{nci} Ordu 14/15 Ağustos gecesi 15^{nci} Tümeni Çay batısına geçirecek, 2^{nci} Ordu da 4^{ncü} Kolordudan 11^{nci} Tümeni yola çıkaracak ve bu tümen 15^{nci} Tümenin boşalttığı yerde konaklayacaktır. Bu durumda düşman uçağı 15^{nci} Tümenin boşalttığı sahaya baktığında orada yine bir tümen olduğunu görecektir. 2^{nci} Ordu 4^{ncü} Kolordudan eksilen tümeni hâlâ oradaymış gibi göstermek için gerekli tertibatı alacak, 15^{nci} Tümen ise yığınak bölgesine varışını asla hissettirmeyecektir.³⁹

Plan uyarınca 14 Ağustos günü 1^{nci} Kolordu 15^{nci} Tümeni Deresine'nden hareket ettirerek 16 Ağustos'ta Selevir-Bulanık bölgesine getirir. Aynı gün en uzaktaki Tezköy'den yürüyüşe geçen 4^{ncü} Kolordunun 11^{nci} Tümeni de 15^{nci} Tümenin boşalttığı Deresine'ne 16 Ağustos'ta ulaşır.⁴⁰

14 Ağustos 1922 Afyon güneyinde hareketin, Trikupis'in de tedirginliğinin arttığı bir gündür.

Afyon güneyinde Yunan savunma hattıyla Kocatepe arasında kalan kesimdeki Hatcekıran, Beytepe, Türdüğüney gibi tepelerde iki tarafın da askeri bulunmamaktadır. Yunanlar ana savunma hattı önüne ileri karakollar kurmadıklarından, 1^{nci} Ordu birlikleri taarruz çıkış noktası olarak bu tepelerden yararlanacak, topçu bataryaları da bu tepelerin aralarındaki vadilerde sütte girecektir. Ancak son iki haftadır ağır toplar için hazırlanan yollardan kuşkulanan Yunanlar taciz atışlarını artırmışlardır. Taktik öneme sahip bu tepelere düşman müfrezelerinin yerleşmesi taarruz sırasında güçlükler doğuracaktır. Bu nedenle 14 Ağustos günü 14^{ncü} Tümen'in 26^{nci} Alayı dört taburla Kocatepe ile Beytepe arasında kalan bölgeyi işgal eder.⁴¹

15 Ağustos 1922

İsmet Paşa, Başkomutanlığa yazdığı yazıda, en öldürücü silahı olan 150 mm ağır bataryaların mühimmatının henüz cepheye ulaşmadığını, bunun çok mühim olduğunu belirtir. Bu gecikmeyi de göz önüne alarak taarruz için verdiği tarih 26 Ağustos'tur. Mustafa Kemal Paşa ise, 17 Ağustos'ta gönderdiği cevabında, cephe konusunu Milli Müdafaa Vekaleti'ne ilettiğini, hallolacağını, taarruzun da 24 Ağustos'ta mümkün görüldüğünü söyler. Başkomutan İstanbul Harekâtı için Trakya'da toplanan Yunan IV. Kolordusunun Anadolu'ya naklinden önce, bir an evvel taarruzu gerçekleştirmek istemektedir.⁴²

16 Ağustos günü Genelkurmay Karargâhı Akşehir'e gelerek işbaşı yapar. Aynı saatlerde ise Mustafa Kemal Paşa Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa'yla ordunun gereksinim duyduğu cephe ve donanım konusunda son ikmal hazırlıklarını yapmaktadır.

Başkomutan ertesi gece Fuat (Bulca) ve Cevat Abbas (Gürer) beyleri kendi yokluğunu hissettirmemeleri, birkaç gün sonra Ankara'daki diplomatik temsilcilere bir çay ziyafeti düzenleyeceğini duyurmaları konusunda tembihleyerek gizli bir şekilde Ankara'dan ayrılır. Bu yolculuğun fark edilmemesi için tren kullanmaz. Otomobille Tuz Gölü'nün batısından, bozkırdan geçerek 20 Ağustos'ta Akşehir'e ulaşır. Karargâha vardığında son durum hakkında İsmet Paşa'dan bilgi alır. Batı Cephesi Komutanı toplantının sonunda taarruzu 26 Ağustos sabahı gerçekleştireceklerini söyler. Zaten bu tarihi cephe emirleriyle ordu komutanlıklarına da bildirmiştir. Gazi Paşa daha fazla direnmez, taarruz gününü onaylar.⁴³

26 Ağustos 1922 sabahı, Batı Cephesi orduları genel taarruza geçecektir.*

Zaman zaman basında ve sosyal medyada Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos tarihini Malazgirt Zaferi'ne gönderme yapmak amacıyla bilinçli olarak seçtiği yönünde yayınlar yapılmaktadır. Görüldüğü gibi Büyük Taarruz'un tarihi 1921 Ekim sonundan itibaren defalarca değişmiştir. Başlangıçta SAD Planı uyarınca

20 Ağustos'u 21 Ağustos'a bağlayan gece, taarruz planının son şekli ordu komutanlarıyla harp oyunu şeklinde tartışılır. O ana kadar İsmet Paşa'nın "*2^{nci} Ordunun bir gün önce, yani 25 Ağustos'ta taarruz etmesi*" düşüncesi, kurmay başkanı Miralay Asım (Gündüz) Bey ve Fahrettin (Altay) Paşa'nın şiddetli itirazlarıyla karşılaşır.⁴⁴

İsmet Paşa ihtiyat kolordusunu (2^{nci} Kolordu) her iki ordunun cephesinde de kullanabilmek, hatta ilk gün 2^{nci} Ordu başarılı olduğu takdirde 26 Ağustos'ta doğrudan 1^{nci} Ordunun taarruzuna dahil etmek amacıyla harekâtın iki cephede ardışık günlerde başlaması gerektiğini düşünmüş ve planı buna göre şekillendirmiştir. Oysa Asım Bey ve Fahrettin Paşa ilk gün 2^{nci} Ordunun cephesindeki kuvvetli düşman tümenlerine dayanamaması halinde, ertesi gün 1^{nci} Ordunun asıl taarruzunun da tehlikeye gireceğini savunmaktadırlar.⁴⁵

Haklıdırlar.

Başkomutan da bu itirazları yerinde bulur ve son noktayı koyar: Her iki ordu da aynı gün ve saatte taarruza başlayacaktır.⁴⁶

Ankara-Konya-Afyon arasındaki bölge bir anda sessizliğe bürünür. Bolvadin-Çay-Akşehir-Sandıklı arası ise adeta bir kara delik haline gelmiştir.

Birliklerin intikallerinde en ufak ses dahi çıkmaması için topların ve ikmal kollarındaki arabaların tekerlerine çaputlar sarılır. Erat çarık ve ayakkabılarına da. İstanbul'daki milli/gayri milli, tüm unsurlarla haberleşme kesilir. Birliklerin yığınak sahalarına günlük yürüyüş mesafesindeki bölgelere giriş çıkışlar durdurulur. Ordunun siyasi dayanağı olan meclisin bile harekâtın gününden haberi yoktur. Bir anda kararan, sessizliğe gömülen cephesi Trikupis'i iyice şüpheye sevk etmektedir. Özellikle de bazı köylerin boşaltıldığı yönündeki duyumlar!⁴⁷

1921 sonbaharı bitmeden, ardından 1922 baharında yapılması düşünülmüş, son olarak Haziran 1922 hedef tarih olarak seçilmiştir. Ancak hazırlıkların yetişmemesi ve SAD Taarruz Planı'nın sürekli tadilat görmesi nedenleriyle ancak 1922 Ağustos sonunda mümkün olacağı anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 24 Ağustos tarihinde ısrar etse de, taarruzun kesin günü ancak altı gün önce, 20 Ağustos'ta netleşmiştir. Kısacası, Büyük Taarruz ve Malazgirt Zaferi'nin aynı güne rastlaması kutlu bir tesadüften başka bir şey değildir.

Yunan gözetleme subayları 1. ve 4. tümenlerinin mevzi hatları önünde hareketliliğin arttığını görmekte, durumu sürekli I. Kolordu Karargâhına iletmektedirler. Özellikle geceleri sigara ateşleri, gürültüler, araba homurtuları Trikupis'e "*biz geliyoruz*" demektedir. 420 kilometre ötedeki HacıAnestis'in ise bu tehlikeyi görmesi imkânsızdır. Nikolaos Trikupis kendi başının çaresine bakmak zorunda kalır; Afyon'daki yaralı ve hastaları batıya doğru tahliye başlar, bulabildiği tüm demiryolu taşıtlarını Afyon İstasyonu'na getirtir. 1. ve 4. tümenler ise teyakkuzdadır. Hatta 25 Ağustos gece yarısı, mevzideki Yunan askerler uykusuz, Türk taarruzunu bekler haldedir.⁴⁸

Yunan I. Kolordusu Komutanı General Nikolaos Trikupis yaklaşan fırtınanın farkındadır ama çarpacak dalganın boyundan habersizdir. Bu nedenle Afyon güneyindeki birliklerinin takviye edilmesini isterken bile tereddütlüdür. Firari bir Türk askerinin ifadesinden ve 1^{nci} Kolorduya sızmış bir Yunan ajanının 21 Ağustos'taki raporundan, Türklerin Afyon güneyinde aylardır alışlagelmiş olandan daha fazla kuvvet topladığı öğrenilmiştir.* Ancak bu şekilde bile bildikleri zaten mevcut olan 6^{nci} ve 8^{nci} tümenler dışında üç tümenli 1^{nci} Kolordunun da cephelerine yaklaşmış olduğudur.⁴⁹

Trikupis'in beş Türk piyade tümenine karşı Afyon güneyinde iki tümeni vardır. HacıAnestis'e gönderdiği talebin olumlu karşılanmasıyla II. Kolordudan 7. Tümeni de takviye olarak ister. Böylece sayısal bir denklik elde edecek, dayanımına güvendiği tahkimatının da yardımıyla Türk taarruzunu kolayca bertaraf edebilecektir. Ancak General Digenis 25 Ağustos sabahı 7.

Yunan Genelkurmay Başkanlığı yayınlarında bahsedilen "firari Türk asker" ve "1^{nci} Kolorduya sızmış Yunan ajanı" iddiaları, elde ettikleri bilgiyle çalışmaktadırlar. Bahsedildiği gibi 21 Ağustos'ta Türklerin Afyon güneyinde beş tümen toplamış olduğu bilgisini almışlarsa bu ya bir kolordunun intikalinden diğerlerinin haberinin bile olmadığı, yani Türk karargâhının gizlilik ilkesini başarıyla uyguladığı ya da Yunanlara başarılı bir dezenformasyon operasyonu yaptığı anlamına gelir. Her durumda da Yunanlar bu istihbarat kanallarından planın asıl can alıcı bileşeni olan 2^{nci} ve 4^{ncü} kolorduların (toplam altı tümen) harekât bölgesine getirildiğini öğrenemedikleri açıktır.

Tümenden sadece bir alay ve bir bataryayı yola çıkarır. Bu alay ise Boyalık'a ancak saat 23:00'te ulaşır.⁵⁰

O saatte ise, iş işten geçmiştir artık.

14 Ağustos gecesi başlayan birliklerin Afyon güneyinde toplanması aşaması dokuz günde tamamlanmış, Yunan I. Kolordusunun karşısında 12 piyade tümeni mevzilenmiştir. Özellikle 2^{nci} Ordudan Emirdağ dolaylarındaki 2^{nci} ve Bolvadin çevresindeki 4^{ncü} kolorduların batıya, 1^{nci} Ordu kesimine kaydırılması çok riskli olsa da, düşman bu hareketi fark edememiştir.⁵¹

Trikupis karşısındaki beş tümenin tedirginliğiyle çırpınmakta, Digenis ise durumun tehlikesini anlayamamış halde direnmektedir.

Digenis'in basiretsizliği ertesi gün Türk Ordusu için ilahi bir lütuf olacaktır.

General Trikupis'in 7. Tümenin kalan diğer iki alayı için adeta Digenis'le pazarlık yapmak zorunda kaldığı dakikalarda 10.000 Türk süvarisi Ahır Dağı'nın kayalık, sarp patikalarından Yunanların cephe gerisine akmakta, 200'e yakın top tam karşılarında sütreye girmektedir. Ve gecenin karanlığının, Kalecik vadilerinin gizlediği 50.000 sabırsız Türk süngüsü.

Ve ardında takviye için bekleyen 50.000 daha!

24 Ağustos sabah saatlerinden itibaren tüm karargâhlar 1^{nci} Ordu muharebe idare yeri olacak olan Kocatepe'ye en yakın yerleşime, Şuhut'a gitmek için Akşehir'den ayrılmaya başlar. Hiçbir şey söylenmese de, umut bağladıkları kumandanların neden, nereye gittiklerini bütün kasaba bilmektedir. Erken saatlerden itibaren Batı Cephesi karargâh binasının önünü, Şuhut yolunu doldurmaya başlarlar. Gözyaşlarıyla, dualarla uğurlarlar umutlarını cepheye.⁵²

Öğleden sonra saat 15:00'te muharebe kademesinin de gelmesiyle 1^{nci} Ordu karargâhı tümüyle Şuhut'a yerleşmiş olur. Akşam saat 19:00'da da Başkomutanlık, Genelkurmay ve Batı Cephesi karargâhları Şuhut'a varır. Başkomutanın, İsmet ve Fevzi Paşaların

çadırları sık ağaçlar altında, dik ve sarp yamaçlı bir vadinin içindedir.⁵³ Karargâhların ikinci ikmal kademeleriye Çay'ın doğusundaki ağaçlık alanda çadırlı ordugâh kurar.⁵⁴

25 Ağustos günü Başkomutan son hazırlıkları denetlemek için Kocatepe'ye çıkar. Planda sonuca etki edecek bir aksaklık görülmemektedir. Gönül rahatlığı içinde ordugâha dönerken Dadak'ta 1^{nci} Kolordu Komutanını ziyaret eder. İzzettin (Çalışlar) Bey'in de zafere inancı tamdır. Yol boyları gizlenmiş, tekerleri çaputlarla sarılı, hareketi bekleyen topraklarla doludur. Akşama doğru kolordu kumandanlarının tümenlere yazdıkları taarruz emirleriyle Mehmet de resmen öğrenmiştir: Şafakla birlikte düşmana cehennemin kapısını açacaklardır.⁵⁵

Artık 199.283 Mehmedin kulağı patlayacak o ilk toptadır.⁵⁶

	TÜRK BATI CEPHESİ ORDULARI	YUNAN KÜÇÜK ASYA ORDUSU
SUBAY	8.658	6.565
ER	199.283	218.432
TOP	323	418
TÜFEK	100.352	90.000
HAFİF MAKİNALİ TÜFEK	2.025	3.139
AĞIR MAKİNALİ TÜFEK	839	1.280
UÇAK	10	50
KAMYON	198	4.036
OTOMOBİL ve AMBULANS	33	1.776

Çizelge 7. 26 Ağustos sabahı her iki tarafın toplam güç dengesi.

25 Ağustos akşam yemeği Şuhut'ta, bir evin ikinci katında yenir. Başkomutan yemekten sonra yaveri Muzaffer (Kılıç) Bey'den topçu ateş planının son halini dinler. Bir süre masa başında çalıştıktan sonra haritaları toplayıp evden ayrılırlar. Geceyi Kocatepe'nin güneybatısındaki bir vadide, çadırlı ordugâhta geçirirler.⁵⁷ Sabaha karşı Muzaffer Kılıç yanına geldiğinde Mustafa Kemal Paşa tıraşını olmuş, eldivenleri elinde, tabanca kemerini kuşanmaktadır.⁵⁸

“Hazır mıyız çocuk?”

Hazırlıkların tamam olduğunu öğrenince çadırından çıkar. Petrol ve mum fenerlerinin cılız aydınlığında, arızalı arazide yavaş adımlarla Kocatepe'ye tırmanmaya başlarlar. Gazi Paşa öne fazlaca eğilerek yürümektedir.⁵⁹

Bu şekilde zirveye ulaşırlar. Soğuk Afyon gecesinin sessizliğini Mustafa Kemal Paşa'nın kendinden ve ordusundan emin sesi bozar:

"Allah Türk milletini ve ordusunu siyanet edecektir."

Saat 04:30'a doğru muharebe idare yerine önce Başkomutan flaması dikilir. Ardından onun etrafını ordu ve kolordu flamaları çevirir. Saat 05:00'te Başkomutan tarassut dürbününün başına geçer.⁶⁰

Ve sakın, soğuk Afyon tepeleri o anda sarsılmaya başlar.

15^{nci} Tümen cephesinden 150 mm'lik bir obüs seher sessizliğini bozar!

Trikupis'i günlerdir uykusuz bırakan, bir milletinse hasretle beklediği fırtına kopmaktadır.

Bu kopan fırtına, Türk ordusudur...

* * *

26 Ağustos 1922

Saat 06:00

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin arifesinde, 13 ay önce gelen emirle çıkmışlardır dağlara. Demirci Akıncıları bunca zamandır Yunan cephe gerisinde çok tehlikeli bir görev üstlenmiş, düşmanın lojistik noktalarına baskınlar yapmış, huzursuz etmiş, bu şekilde büyük kuvvetlerini iç güvenliğe ayırmalarını sağlamışlardır. Düzenli olarak Batı Cephesi Komutanlığı ile haberleşmişler, emirler alıp istihbarat raporları göndermişlerdir. Karda, yağmurda dağlarda yatmış, çoğu geceler aç uyumuşlardır. Bütün bu zaman içerisinde tek mutluluk kaynakları cephelerden gelen güzel haberler olmuş, er ya da geç gelecek olan büyük zaferin hayaliyle tutunmuşlardır hayata.⁶¹

Ulus Dağı aylardır Akıncıların Sındırgı-Demirci arasındaki kalesi, sığınağı olmuş, bu dağlarda yurt tutmuş Yağcıbedir

* Bu ifade Yahya Kemal Bayatlı'nın "26 Ağustos 1922" adlı dörtlüğünden alınmıştır.

Türkmen Aşireti'nden büyük destek görmüşlerdir. 25 Ağustos Cuma günü boyunca, Arpabeli Yaylası'nda bir çınarın dibinde, sabırsızlıkla kulaklarına gelenlerin doğru olup olmadığını anlamaya çalışmışlardır. “*Ordu geliyormuş*” söylentileriyle coşan Yağcıbedir halkı da çevrelerini sarmış, yaylağı bayram yerine çevirmiştir. Nihayet akşama doğru Dağderesi'nde buluştukları Cephe Karargâhının habercisi İsmet Paşa'nın son emrini kendilerine ulaştırmıştır. Emirde taarruzun gününe dair açık bir tarih olmasa da, sıkça kullanılan “*cephede umumi harekât başlayınca*” ifadesinden bekledikleri günün geldiğini anlamışlardır.⁶²

Geceyi uykusuz geçirirler. Gözleri, kulakları saatlerce karanlıkta doğu ufkunu tarar. Sonunda birkaç nöbetçi bırakan Akıncılar uyuya kalırlar.

Saat 06:00

Faris Ağa'nın telaşlı ve ısrarlı sesiyle sıçrayan İbrahim Ethem Bey derhal silahına davranır: “*Dinle Kaymakam Bey! Yarım saatten beri uzaktan top sesleri geliyor!*”

Demirci Akıncıları kulak kesilirler. Doğudan, derinlerden gelen homurtular, boğuk patlama sesleri...

Sevinçle birbirlerine bakarlar. Kaymakam İbrahim Ethem Bey derhal Cephe Komutanlığının emrettiği gibi, düşmanın ardını karıştırmak için işe koyulur. Yazdığı bir beyanname tüm köylere ulaştırılacak, genel taarruzla eşzamanlı olarak cephe gerisinde de bir gerilla harbi başlatılacaktır:

“Türk ve Müslümanlara Müjde!

Biavnihi Teaala şanlı ve muazzam ordumuz taarruza başlamıştır.

Bütün millet, eli silah tutanlar silah başına!

Her köyün ileri gelenleri evvelce verilen hafı talimat da-
iresinde eli silah tutanların defterini yapacak, herkes çarığını
giyecek, tüfeğini silecek, bıçağını bileyecek, mevcudunu ve
hazırladığını bana bildirecek ve o civardaki müfrezeler ile ha-
reket edecektir...”⁶³

Bir yıl önce sath-ı müdafaayı öğrenen Yunanlar bu kez “sath-ı taarruz” nedir, tanımak üzeredirler.

Sındırgı yaylaları Akıncıların gür sesiyle şenlenir:

*“Gürletiyor toplarını çetin ordum
Türk geliyor, kurtuluyor güzel yurdum”*⁶⁴

* * *

25 Ağustos 1922

Saat 21:00

38^{nci} Alay Kumandanı Yarbay İlyas Zeki (Aydemir) Bey emrindeki dokuz bölüğün de komutanlarını toplamış, aralarından ikisine zor bir görev vermek üzeredir. 25 Ağustos günü, hava karardık-tan sonra tümenler yığın yerleri olan ileri mevzilerde⁶⁵ toplanmıştı ama düşman hatlarına en yakın konumdaki taarruz çıkış noktalarına görünmeden yanaşmaları da gerekmektedir. Taarruz çıkış noktaları Yunan ilk hat mevzilerine 300-500 metre mesafede bir sırtın arkası ya da bir vadinin tabanıdır. İşte alayların bu noktalara güvenle, görülmeden yerleşebilmeleri için önce Yunan gözcülerinin ve olası ileri karakollarının susturulması, yapılacak bu son hamlenin emniyetinin sağlanması gerekmektedir.

38^{nci} Alayın taarruz çıkış hattı olan Eştektepe’yi ele geçirmek için İlyas Zeki Bey’in istediği iki gönüllü bölüğün ise dokuz talibi vardır. Selam duruşundaki dokuz subayını da kırmak istemeyen alay komutanı postadan iki kahve getirip iki bölük komutanına vermesini ister. Postanın seçim kriteri nedir bilinmez ama bu zor

* Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz arasında geçen sürede Batı Cephesi Komutanlığı tarafından kuzeyde Gemlik Körfezi’nden güneyde Menderes Nehri’ne birleşen üç savunma hattı hazırlanmıştır. “İleri Mevzi” emniyet hattı olarak oluşturulan, ara sıra yapılan oyalama muharebelerinde kullanılan hattır. Asıl savunma hattı ise “K Savunma Hattı” adıyla tahkim edilen, güçlü direneklerden ve birkaç sıra boy siperlerinden oluşan hattır. 14 Ağustos 1922 tarihinde tümenler 11 aydır berkittikleri K Savunma Hattı’ndaki mevzilerinden çıkarak hem taarruz yığınak bölgelerine doğru intikallerini gerçekleştirmiş hem de İleri Mevzi hatlarına geçerek taarruz pozisyonu almışlardır.

görev sonunda 2^{nci} ve 7^{nci} bölüklere düşer. 2^{nci} Bölük komutanı Yüzbaşı Zübeyir de fedai müfrezeyi Teğmen Süleyman'ın komutasına vererek gece yarısı yola çıkarır.⁶⁵

Teğmen Süleyman müfrezesiyle gece karanlığında, herhangi bir fener ya da mum yakmadan Eşektepe'nin kuzeydoğu eteğine ulaşır. Üstlendiği sorumluluğun fazlasıyla farkında olarak, Yunan asıl mevziinden bir takviye gelmesini önlemek için, önce tepenin Tınaztepe'ye bakan batı sırtına bir takım yerleştirerek bu bağlantıyı keser. Ardından operasyonu gerçekleştirecek tüm müfreze efradı, silah dışında, üzerlerindeki ses çıkarabilecek her şeyi oldukları yerde bir çalı dibine bırakırlar. Teğmen Süleyman da dahil, hepsi ayakkabılarını da çıkarırlar. Çıplak ayakla geven otlarıyla, eşek dikenleriyle kaplı araziden sessizce tırmanırlar. En kıymetli yükleriye üç tarafı kapalı, tek yüzünde kırmızı boyalı cam olan bir fenerdir.⁶⁶

Bu sırada emniyet müfrezelerinden “*çıkış hattı işgal edildi, güvenle ilerleyebilirsiniz*” işaretini bekleyerek ağır ağır ilerleyen birliklerden sadece biridir 38^{nci} Alay. Yarbay İlyas Zeki Bey ve yaklaşık 2.500 savaşçısı Kömürtepe'den Eşektepe'ye uzanan altı kilometrelik yolu nefeslerini tutmuş, Teğmen Süleyman'dan gelecek işareti görmeye çalışarak yürümektedir. Saat gece yarısını biraz geçerken Tınaztepe istikametinden gelen birkaç el silah sesi duyulur. Sonra yine ölüm sessizliği...

Ve cılız, kırmızı ışık!

Aradıklarını bulmuşlardır.

Afyon güneyinde istiklâle yürüyen binlerce şayak kalpaklı savaşçının kutup yıldızı bu gece bu cılız kırmızı fener ışıklarıdır.⁶⁷

Dağlarda tek tek ateşler yanmaktadır.

Ve yıldızlar öylesine parıltılı, öylesine ferahtırlar ki, şayak kalpaklı adamlar nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden, güzel ve rahat günlere inanmaktadırlar...

Milli Mücadele'yi en güzel anlatan edebi eserlerden birisi de Nazım Hikmet'in *Kuvayı Milliye*'sidir. Kitabımıza da adını veren mısraların özellikle Büyük Taarruz gecesini anlatan kısmında yer alan ayrıntılardan büyük şairin muharebelerin geçtiği coğrafyayı gezdiği de anlaşılmaktadır.

ŞU KOPAN FIRTINA...

“Arkadaşlar, önce Ordu, ardından Kolordu emrini aldınız. Daha önce de hem beraber hem de ayrı ayrı cepheyi inceledik, saha keşiflerimizi tamamladık. Kesin sonuçlu muharebe hattımızın sağına Kemalettin Sami (Gökçen) Bey’in 4^{ncü} Kolordusu taarruz edecek. Miralay Kâzım (Sevüktekin) Bey’in 8^{nci} Tümeni Akarçay’la Kalecik Sivrisi arasındaki kesime taarruz edecek. Cephesinin büyük kısmı ova tahkimatları olduğu ve asıl yarma kesiminde yer almadığı için 8^{nci} Tümenin topçu desteği diğer tümenlere göre daha az. Onun hemen solunda Yarbey ‘Dadaylı’ Halit’in 5^{nci} Kafkas Tümeni, onun da solunda Yarbey Ahmet (Derviş) Bey’in 11^{nci} Tümeni var. Lüzum hasıl olduğunda, arkalarında kolordu ihtiyatı Miralay Osman Nuri’nin (Koptagel) 12^{nci} Tümenidir.”¹

1^{nci} Kolordu kumandanı Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey taarruzdan önce tümen komutanlarıyla yaptığı son konuşmanın burasında duraklar. Sebebi sağında yer alacak olan 4^{ncü} Kolorduyla olan hedef bölüşümüdür. Taarruz planına son şekli verilmeden önce Kayadibi’nin doğusunda kalan tüm tepeler 4^{ncü} Kolordunun taarruz hedefiyken sonradan Belentepe kesimi kendisinin 23^{ncü} Tümenine verilmiştir. Bu cephe genişlemesiyle Çiğiltepe-Hasanbeli bloğuna iki tümenle yapmayı planladığı taarruzun olabilirliği ortadan kalkmıştır. Ethem Necdet (Karabudak) Bey’in 14^{ncü} Tümenini mecburen daha doğuya, Kılıçarslan

Bloğu-Damlalı Boğazı kesimine kaydırmak zorunda kalmış, Çiğiltepe-Hasanbeli hattında Yarbay Reşat (Çiğiltepe) Bey'in 57^{nci} Tümenini yalnız bırakmıştır.²

“Gelelim kendi kolordumuzun sahasına. En sağda, Kayadibi'nin doğusunda, Belentepe direneği Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'in 23^{ncü} Tümeninde. Naci (Tınaz) Bey'in 15^{nci} Tümeni Tınaztepe, 14^{ncü} Tümen de Kılıçarslan bloklarına taarruz edecek. Tümenler arasındaki bölümleri önceden konuşmuştuk, ama bu imkân bulduğunuzda, lüzum hasıl olduğunda birbirinize yardımcı olmayacağınız anlamına gelmiyor. Zaten üç tümenimizin de çok şiddetli topçu desteği olacak. 57^{nci} Tümenin durumu ise farklı. Yarma bölgesinin batısında, diğer tümenlerden ayrı, tek başına bir durumu olacak. Bu nedenle diğer tümenlerin ve kolordu ağır topçusunun desteğinden de mahrum durumda.”

57^{nci} Tümenin gücünün üstünde bir cephede, ciddi topçu koruması olmaksızın ve çok zorlu bir arazide dövülecek olması belli ki İzzettin Bey'in hiç içine sinmemektedir.³

Aslında Kalecik Sivrisi'nden Damlalı Boğazı'na kadar olan kesin sonuçlu muharebe hattını dövmek üzere Afyon güneyinde toplanan ateş gücü inanılmazdır. Yarma yeri olarak görülen orta kesimde ağırlık olacak şekilde, doğudan batıya doğru, dört grup olarak toplanan bataryalarda 123 top vardır.⁴

BİRLİĞİ	BATARYA	TOP SAYISI	CİNSİ	MEVZİİ	HEDEFİ
12. TÜMEN	1	4	75 mm dağ	İlüseintepe	Kurtkayaı
25 ^{nci} Alay, 2. Tabur	1	3	120 mm DeBance	Sarıbaba doğusu	Kurtkayaı
8. TÜMEN	1/2	2	75 mm dağ	Ayvalı kuzeybatısı	Kurtkayaı
8. TÜMEN	1	4	75 mm dağ	Yumurtatepe'de	1286 rakımlı tepe
25 ^{nci} Alay, 2. Tabur	1	1	Uzun Alman	Musaçavuş güneyi	1286 rakımlı tepe
8. TÜMEN	1	4	75 mm sahra	Halimur batısı	İncik ve Hacılar tepeleri
25 ^{nci} Alay, 2. Tabur	1	2	Rus sahra	Halimur	Meşeciktepe
8. TÜMEN	1/2	2	Dağ	Karaarslan	Ovaya

Çizelge 8. Kesin sonuçlu muharebe bölgesinde toplanan batarya grupları, konumları ve hedefleri. (I. GRUP 8^{nci} Tümen kesimi)

BÜYÜK TAARRUZ

BİRLİĞİ	BATARYA	TOP SAYISI	CİNSİ	MEVZİ	HEDEFİ
11. TÜMEN	2	8	75 mm dağ	Beytepe güneyi	Poyralıkaya
11. TÜMEN	1	4	75 mm sahra	Hatcekıran	Poyralıkaya
25 nd Alay, 2. Tabur	1	4	105 mm Skoda	Çobanyatağı doğusu, 1685 güneyi	Poyralıkaya
4. KOLORDU Topçu Taburu	2	4	105 mm Skoda dağ	Hatcekıran güneyi	Poyralıkaya
5. KAFKAS TÜMENİ	2	8	75 mm sahra	Kocagüney doğusu	Küçüktepe
25 nd Alay, 2. Tabur	1	3	150 mm Obüs	1685 güneydoğusu	Küçüktepe
25 nd Alay, 2. Tabur	1	4	75 mm sahra	1685 kuzeyi	Düşman topçusuna
5. KAFKAS TÜMENİ	1	4	75 mm dağ	Kocagüney kuzeybatısı	Bekleme durumunda
25 nd Alay, 2. Tabur	1	1	150 mm	Çobanyatağı doğusu	Kalecik Sivrisi
25 nd Alay, 2. Tabur	1	2	120 mm İngiliz	1685 doğusu	Kalecik Sivrisi

Çizelge 9. Kesin sonuçlu muharebe bölgesinde toplanan batarya grupları, konumları ve hedefleri. (II. GRUP 5^{nci} Kafkas Tümeni kesimi)

BİRLİĞİ	BATARYA	TOP SAYISI	CİNSİ	MEVZİ	HEDEFİ
25 nd Alay, 1. Tabur	1	4	150 mm havan	Karakor güneyi	Belentepe
Kolordu Topçu Taburu	1	4	150 mm Skoda	Taşlıtepe güneyi	Belentepe ve Tınaztepe
2. Kolordu Topçu Taburu'ndan	1	4	150 mm Skoda	Tavşan sivrisi	Belentepe
Kolordu Topçu Taburu	1	2	105 mm obüs	Ömerçavuş güneyi	Belentepe
25 nd Alay, 2. Tabur'dan	1	2	77 mm uçaksavar	Tilkikırı batısı	İhtiyatta beklemde
23ncü TÜMEN	1	4	75 mm Dağ	Abdurrahman güneyi	Belentepe ve batısı
23ncü TÜMEN	1	4	75 mm Sahra	Çahsekisi doğusu güneyi	Belentepe ve batısı
23ncü TÜMEN	1	4	75 mm Sahra	Korakor doğusu	Belentepe ve batısı

Çizelge 10. Kesin sonuçlu muharebe bölgesinde toplanan batarya grupları, konumları ve hedefleri. (III. GRUP 23^{ncü} Tümen kesimi)

BİRLİĞİ	BATARYA	TOP SAYISI	CİNSİ	MEVZİ	HEDEFİ
2nci Ağır Topçu Grubu	1	2	150 mm Obüs	Gelinoluğu	Kırcaarslan ve Gepli dirennekleri
2nci Ağır Topçu Grubu	1	3	120 mm Deflanse	Bahçedere Nuhutluk civarı	Kırcaarslan ve Gepli dirennekleri
2nci Ağır Topçu Grubu	1	2	150 mm Skoda	Sarıoğlu güneyi	Kırcaarslan ve Gepli dirennekleri
15nci TÜMEN	1	4	75 mm Dağ	Gökçeşme güneyi	Tınaztepe
15nci TÜMEN	1	4	75 mm Dağ	Kocatepe gerisi	Tınaztepe
15nci TÜMEN	1	4	75 mm Sahra	Porsuk güneyi	Gepli ve Tınaztepe
14ncü TÜMEN	1	4	75 mm Sahra	Bakırçık kuzeyi	Kızkulesi
14ncü TÜMEN	1	4	75 mm Sahra	Hacıhamza çeşmesi batısı	Kırcaarslan ve doğusu
14ncü TÜMEN	1	4	75 mm Dağ	Hacıhamza çeşmesi güneyi	Kırcaarslan ve doğusu

Çizelge 11. Kesin sonuçlu muharebe bölgesinde toplanan batarya grupları, konumları ve hedefleri. (IV. GRUP 15^{nci} ve 14^{ncü} tümenler kesimi)

26 Ağustos günü 30 kilometre uzunluğundaki bir cephe kesiminde I. Grup 22 topla 77 ton, II. Grup 42 topla 179 ton, III. Grup 28 topla 197 ton, IV. Grup ise 31 topla 129 ton mermi atacaktır Yunan mevzilerine.

Toplamda 580 ton, her metreye ise 20 kilogram ölüm yağacaktır!

İşte 150 kilometre öteden Demirci Akıncılarının duyduğu ses bu fırtınanın sesidir.

SAD Taarruz Planı'nın defalarca değişiklik görmesi, taarruz tarihinin bu kadar çok ertelenmesi ve 11 aylık hummalı çalışma hep bu fırtınanın kusursuz olması içindir.

26 Ağustos 1922

Saat 05:00

Sarioğlu güneyindeki IV. Grup bataryalarından bir 150 mm'lik Skoda gürleri önce. Ardından bataryanın diğer topu ve daha sonra diğerleri...

Yunan komutanlar kale gibi tahkimatlar yapmış, ancak etraflarındaki tavşanakları, geven otlarını temizlemeyi ihmal etmişlerdir. Bedeli ağır olur. Tınaztepe direneklerindeki Yunanlar neye uğradıklarını bile anlayamadan alevler içerisinde kalırlar. Eşektepe doğu yamacında "hücum" emrini bekleyen 38^{nci} Alay askerleri ise sabırsızdır. Birkaç yüz metre ötelerindeki Tınaztepe'ye bir an evvel çıkmak istemektedirler. Nitekim daha tanzim atışı bitmeden alev ve duman içindeki siperlere dalarlar. Subay ve erlerden bu alevler arasında kalanlar Büyük Taarruz'un ilk şehitleri olarak Tınaztepe'de vatana eklenirler.⁵

Naci (Tınaz) Bey'in 15^{nci} Tümeninin Tınaztepe bloğuna taarruzu, topçunun da şiddetli desteği sayesinde, tam bir baskın şeklinde olur. Gepli Gediği'nde ağır topçu ateşinden sağ çıkabilen düşman askerleri neye uğradıklarını bile anlayamadan karışlarında 56^{nci} Alay piyadesini bulurlar. Isırganlıpınar gibi derin vadilerden gizlice Yunan mevzilerine sokulan alay HacıAnestis'in

“*altı ayda geçemezler*” dediği savunma hatlarını altı dakikada kaldırıp çöpe atar. Tınaztepe bloğunun en sağlam tahkim edilmiş direneklerinden Demirlingaş’taki Yunan taburu ise Gepli’nin ve Beyoğlutepe’nin bir vuruşta düştüğünü görünce, kuşatılmamak için, kurşun dahi atamadan Araboğlutepe’deki ikinci hat mevzilerine çekilir. 15^{nci} Tümenin alayları Tınaztepe merkez direneğine ulaştığında henüz taarruzun yarım saati yeni dolmaktadır. Alev ve dumanlardan flamaları göremeyen topçu ise bu hızlı başarıyı tahmin edemediğinden bir süre daha piyadesinin aldığı mevzileri dövmeye devam eder.⁶

Saat 05:00’te tüm cephede birden başlayan tanzim atışı yaklaşık 25 dakika sürer. Ardından on dakika tahrip atışı yapan topçular saat 05:35’te imhaya başlarlar. Ve sonra piyadelere saatlerdir bekledikleri emir verilir:

“*Hücum!*”⁷

Topçu Yunan mevzilerini öylesine şiddetle dövmüştür ki, Yunanların kendilerine gelerek karşılık vermesi ancak yarım saat sonra, 05:30’da mümkün olur. Tınaztepe mevzilerine giren 15^{nci} Tümenin Mehmetleri, değil Yunan askeri, neredeyse canlı bile kalmadığını görürler. Yunan topçusunun verdiği karşılığınsa taarruz eden Türk birlikleri üzerinde önemli bir etkisi olmaz. Aslında Yunan topçusunun taarruza karşı koyamamasının nedeni daha taarruzun başında Yunan bataryalarının bir kısmının vurulmuş, gözetleme noktalarının ve telefon hatlarının imha edilmiş olmasıdır. Yunan 4. Tümeninin bataryaları neredeyse hiç cevap verememiştir. Afyon doğusunda, ovada mevzilenen bataryalar ise yollar elverişli olmadığından, yoğun ateş altında, takviyeye getirilememiştir.⁸

Trikupis’in korktuğu başına gelmiştir. Gelen dalga tahmininin çok üstündedir. Buna karşın bu kadar şiddetli bir taarruza karşı koyması gereken iki tümenine destek olarak yalnızca 7. Tümeninden bir alay Boyalık’a henüz ulaşmıştır. Bir de 13. Tümenlerden gelen Albay Plastiras’ın 5/42 Evzon Alayı.⁹

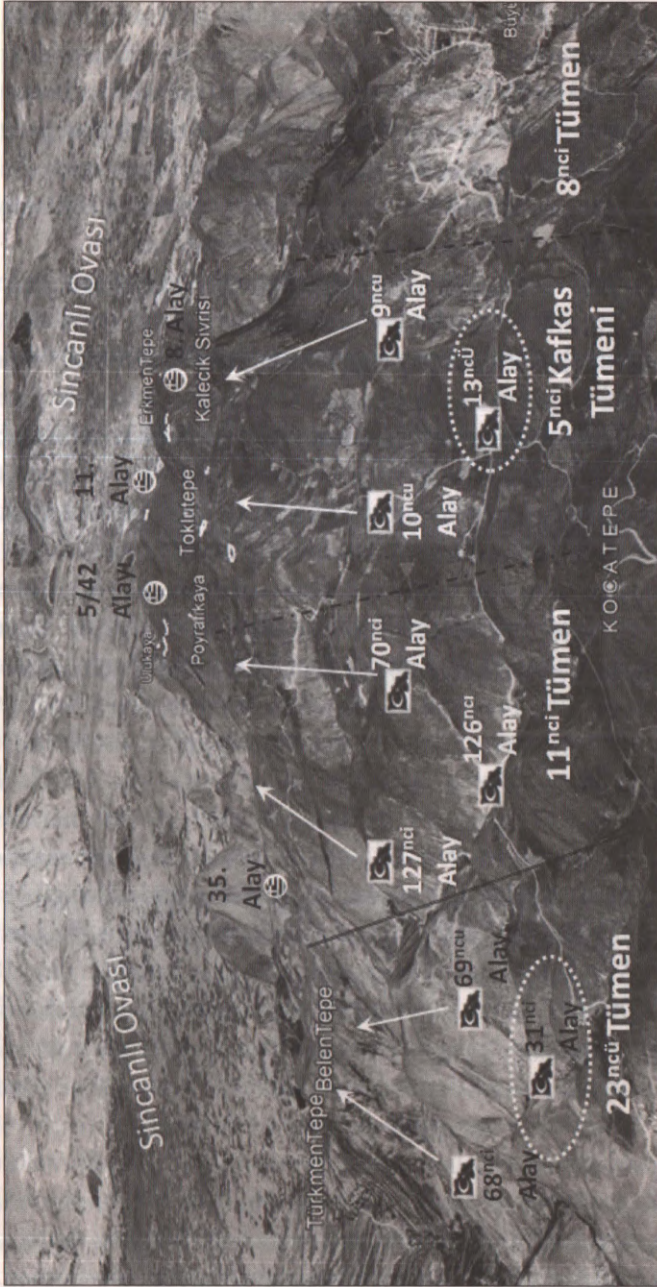
4^{ncü} Kolordunun cephesinde de taarruz tam istendiği gibi hızlı başlamıştır.

En azından 5^{nci} Kafkas Tümeni cephesinde...

II. Grup topçularının Kalecik Sivrisi, Toklutepe ve Poyralıkaya'da ateşi yoğun şekilde toplamasıyla bu önemli direnekler bir anda cehenneme dönmüştür. Saat 05:45'te birer taburla bu direnelere ilerlemeye başlayan tümen, hazırlık sürecinde aldığı eğitim sayesinde, düşman topçusunun karşı ateşine aldırmadan, 06:30'da tel örgülere ulaşmayı başarır. Makaslarla, kancalarla, hatta bazen kol kuvvetiyle 06:45'te tel örgü hatlarında ilk geçitler açılır. Az sonra da önce Tümen Hücum Taburu Toklutepe'yi, ardından 9^{ncu} Alayın 3^{ncü} Taburu Kalecik Sivrisi'ni, 10^{ncu} Alayın 2^{nci} Taburu da Poyralıkaya'yı ele geçirir. Saat 06:55'te 5^{nci} Kafkas Tümeni ilk hedeflerinin hepsini işgal etmiştir. 07:30'da tümenin istihkam bölüğü gelerek tel maniaları temizlemeye, şehitleri defnetmeye koyulmuştur bile.¹⁰ Kalecik Sivrisi'ni alabilmek için nefes almaktan vazgeçen 9^{ncu} Alaydan 15 aslanı da tepenin güneydoğu eteğine yanyana defnederler. Takım komutanı Teğmen Şevket ise 20 metre yukarıda bir ardıcın gölgesine, hem Afyon'u hem de 15 yiğidini görebileceği bir yerde vatana eklenir.*

Ele geçirilen mevzilerde hayatta kalmayı başaran Yunan askerleri arkalarına bile bakmadan, kahve cezvelerini ateşin üzerinde, yaralı arkadaşlarını siperlerde bırakarak kaçmışlardır.¹¹ Düşmanın bu panik anında, bu başarılı hücum daha da ilerletilebilecekken, Yunanlar cepheye takviye sürmeden Erkmentepe de ele geçirilebilecekken, 5^{nci} Kafkas Tümeninin sol yanındaki 11^{nci} Tümenin de hizasına gelmesini beklemesiyle durur. 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey 11^{nci} Tümenin batıdan, 5^{nci} Kafkas Tümeninin güney yamacından Erkmentepe'ye taarruzunu emretmiştir ama 'Dadaylı' Halit Bey'in

* Saha çalışmalarımız sırasında Serdar Fuat Aydın ve Erkan Özçelik'le birlikte bulduğumuz Teğmen Şevket Efendi ile 9^{ncu} Alay 3^{ncü} Tabur'dan 15 yiğidin şehitliklerinin fotoğrafları kitabımızın Atlas kısmında verilmiştir



Şekil 8. 4^{ncü} Kolordu kesiminde 26 Ağustos taarruzu.

tümeni Poyralıkaya istikametinden aldığı yan ateş nedeniyle ilerleyememekte, 11^{nci} Tümenin bu tehlikeyi ortadan kaldırmasını beklemektedir. Kemalettin Sami Bey her iki tümenin topçu bataryalarını serbest bırakır. İhtiyattaki 2^{nci} Kolordudan getirilen üç dağ bataryasının ikisini de tümenlere tahsis eder. Zafer Erkmentepe'nin ardındadır ve yaşadıkları mazeret kaldırmayacak bir gündür: “*Derviş Bey, taarruzu hızlandırın!*”¹²

11^{nci} Tümen ise 127^{nci} Alayıyla Toklutepe'ye yaslanarak Erkmentepe'ye, 70^{nci} Alayıyla da Tezekliayla-Ulukaya hattına taarruz etmektedir. 70^{nci} Alayın cephesindeki düşmanın da Tezekliayla tahkimatlarına çekilmesiyle, 127^{nci} Alayın önündeki direnç daha da şiddetlenmiştir. 2^{nci} Kolordudan getirilen iki dağ bataryasının Hatcekıran'ın güney eteğine getirilerek desteğe başlamasıyla öğleden sonra ilerlemeye başlayan 11^{nci} Tümenin alayları ancak saat 14:00'te dikenli tel hattına sokulmayı başarırlar.¹³

4^{ncü} Kolordu kesiminde en ilginç gelişme ise 8^{nci} Tümen cephesinde yaşanmaktadır. Kolordu dizilimine göre en kuzeyde, Afyon Ovası'ndan Kalecik tepelerine bağlantıyı sağlayan Meşecik mevzilerine taarruz eden bu tümenin muharip yapısı ve ateş gücü arazinin nispeten rahat yapısına göre tasarlanmıştır. Mürettep Süvari Alayı ovaya, 189^{ncü} Alay Kurtkayası, 135^{nci} Alay Meşecik-Hacılar tepelerine taarruz edecektir. Ancak taarruzun başında bu planın yetersiz kaldığı görülür. Bu kesimde taarruzu desteklemesi gereken ağır toplar ise yarma yerindekiler gibi seri ateşli olmadığından büyük bir etki yaratamamaktadır. Bu şartlar altında Miralay Kâzım (Sevüktekin) Bey'in alayları ancak düşmana 200-400 metre mesafeye kadar sokulmayı başarabilirler. Sıkıntıyı fark eden 'Sakallı' Nurettin Paşa Kocatepe'den 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'e haber gönderir: “*8^{nci} Tümen'in taarruzunu bir alayla takviye edin!*”¹⁴

Avlakkaya'daki muharebe idare yerinde emri alan Kemalettin Sami Bey, o sırada yanında bulunan 12^{nci} Tümen Komutanı Yarbay Osman Nuri (Koptagel) Bey'e hemen gerilerinde, Avlakyayla'daki 36^{nci} Alayı 8^{nci} Tümenin batı yanına desteğe göndermesini,

Kurtkayası'na taarruzu takviye etmesini söyler. Hüseyintepe'deki dağ bataryası da bu taarruza destek verecektir. Saat 09:00'da Avlakyayla'dan hareket eden 36^{nci} Alay saat 12:00'de taarruz çıkış noktasında hücum emrini beklemeye geçtiğinde gelen bir emirle bu taarruzu 13:30'a ertelemek zorunda kalır: 8^{nci} Tümen topçusu tahrip ateşi açacaktır.¹⁵

Saat 13:30'da topçu tanzim ateşinin ardından, 36^{nci} Alay battı, 189^{ncu} Alay doğu sırtlarından, etrafı üç sıra dikenli tel perdesiyle çevrili Kurtkayası direneğine taarruza başlarlar. Aynı anda 135^{nci} Alay da Meşecik-Hacılar tepelerine doğru ilerlemeye çalışmaktadır. Kemalettin Sami Bey 5^{nci} Kafkas Tümeninden ihtiyattaki 13^{ncü} Alay komutanı emrinde iki taburu da taarruza yönlendirse de, sarp arazide bu iki taburun harekâta yetişmesi mümkün olmaz. Zorlu Kurtkayası direneğine 150 metre mesafede taarruz etkisini yitirir. Öğleden sonra hücum yenilenir ama direneği düşürmek yine mümkün olmaz. Bu kesimi savunan Yunan 4. Tümen birlikleri de dayanma güçlerinin sınırına gelmiştir. 5/42 Evzon alayının komutanı Albay Plastiras gece taarruzuna dayanmalarının mümkün olmayacağını belirterek tümen komutanından Afyon'daki 3. Taburunu getirmesini ister. Saat 23:00'te Afyon'dan yola çıkarılan tabur ancak 27 Ağustos sabah 05:00'te mevzilere ulaşmış olacaktır.¹⁶

Kemalettin Sami Bey gece taarruzuyla Kurtkayası'nı almak istemektedir ama 8^{nci} Tümen komutanı Miralay Kâzım (Sevüktekin) Bey birlikler iyice karıştığı için harekâtın sabah, topçu ateşiyle birlikte yapılmasını önerir. Kolordu komutanının da uygun görmesiyle Kurtkayası'na taarruz 27 Ağustos sabahına ertelenir. Kâzım (Sevüktekin) Bey fırsattan istifade ederek yıpranmış olan 135^{nci} Alayı ihtiyattaki 131^{nci} Alayla değiştirir.¹⁷

11^{nci} Tümen komutanı Ahmet Derviş Bey 127^{nci} Alayın İrkmentepe'ye taarruzunu takviye etmesi için Kulaklıkaya'daki hücum taburunu da ileri sürer. Dağ bataryalarının da desteğiyle İrkmentepe güneyinde, 1310 rakımlı tepedeki (Alikayası) tel

örgüleri kesilip süngü hücumuyla ilk hat mevzilerine girildiğinden saat 14:30'dur.¹⁸

Belentepe'nin, yani Yunan 1. ve 4. tümenlerinin ara hattının asıl hedef olduğunu anlayan Dimaras, General Trikupis'ten 5/42 Evzon alayının emrine verilmesini ister. 11^{nci} Tümenin sağındaki 5^{nci} Kafkas Tümeniyle aynı hizaya gelmekte bu kadar geç kalması, Trikupis'in ihtiyattaki Yunan 5/42 Evzon Alayını dilediğince kullanmasını mümkün kılar. Albay Plastiras'ın yüksek savaş tecrübesine sahip alayı bir anda cephe sağ kanadında dengeleri sarsar. 127^{nci} Alayı zar zor ulaştığı öncü mevzilerden söken Yunan alayı ikinci hat mevzilerine girerek Erkmuntepe'deki diğer düşman birliklerini de toparlar.¹⁹

Her şey yolunda giderken yaşanan bu talihsizliği Beytepe'deki 5^{nci} Kafkas Tümeni gözetleme yerinden izleyen kolordu komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey Yunanların Döğer kesimindeki ihtiyat kolordusundan daha fazla takviye getirmesi durumunda muharebenin iyice çıkmaza gireceğinden endişe etmektedir. Telefonla her iki tümenin birlikte taarruzla akşama kadar Tezekliyayla-Erkmuntepe hattını ele geçirmesini emreder. Bu amaçla ihtiyattaki 12^{nci} Tümeden de bir dağ bataryasıyla 34^{ncü} Alayı da cepheye yaklaştırır.²⁰

Kolordu emrini alır 'almaz sabah 07:30'dan beri ele geçirdiği Poyralıkaya'da bekleyen 5^{nci} Kafkas Tümeninin üç taburluk hücum grubu, tugay komutanı Yarbay Ali Rıza (Benli) Bey komutasında taarruza geçer. Topçu desteğinde ilerleyen taburlar ilk aşamada ön hat mevzilerini ele geçirse de şiddetli makineli tüfek ve topçu ateşi nedeniyle burada tutunamaz, Poyralıkaya'daki çıkış hatlarına geri dönmek zorunda kalırlar. Kalecik kesiminde sabah dağılmış olan birlikleri komutası altına alan Plastiras kendi alayından iki taburla bozulmuş 4. Tümen taburlarını düzene sokmuş, cephenin savunma düzenini arttırmıştır. 11^{nci} Tümen ise taarruz

* Beytepe, o sırada Yunan 5/42 Evzon Alayının ateş hattına 3.000 metre mesafede ve topçu atış menzilindedir. Elde herhangi bir kayıt olmamasına rağmen, 127^{nci} Alay ve Yunan 5/42 Evzon Alayı arasında 100-150 metre mesafe olduğu düşünüldüğünde, Kemalettin Sami Bey'in Beytepe'deyken düşman topçu ateşi altında olması olasıdır.

emrini uygulamak için sabah muharebelerinde hırpalanmış olan 127^{nci} Alayı iki taburla daha takviye eder. Fakat neredeyse tugay boyutundaki bu grubun taarruz vaziyeti alabilmesi ancak akşam saat 18:20’de mümkün olur. 11^{nci} Tümen piyade tugay komutanı Yarbay Hafız Halit (Uzel) komutasında Tezekliyayla istikametin- de yapılan taarruz amacına ulaşmaz. Yan yana taarruz eden iki tümenin hücum grupları arasında gün boyunca bir türlü eşgüdüm sağlanamamıştır. 11^{nci} Tümen Komutanı Ahmet (Derviş) Bey hava karardıktan sonra beş taburluk hücum grubuna bir gece taarruzu daha yaptırsa da sonuç değişmez. 4^{ncü} Kolordu Komutanı Miralay Kemalettin Sami Bey kararını vermiştir:²¹

“Yusuf Ziya Bey, Ahmet Derviş ve Dadaylı Halit’e haber verin. Hücum gruplarını dinlendirsinler. 12^{nci} Tümen 34^{ncü} Alayı Ahmet Derviş Bey’e gönderelim, 127^{nci} Alayla değiştirsin. Kolordu emrindeki ağır topçu alayını da Beytepe-Türdügüney hattına yanaştıralım. Anlaşılan bu iş iki alayla bitmeyecek. Yarın sabah bütün şiddetimizle taarruz edeceğiz.”

4^{ncü} Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Yusuf Ziya (Yazgan) Bey 27 Ağustos sabahı için kolordu emrini hazırlamaya giderken dokuz kilometre doğudaki 1^{nci} Kolordu muharebe idare yerinde, Sakartepe’de daha keyifli bir hava vardır. Sabah daha topçunun imha ateşiyle Tınaztepe’ye baskın taarruz yapan 15^{nci} Tümen beklenenden çok daha hızlı ilerlemiştir. Peki kolordunun sağ ve sol kanatları?

15^{nci} Tümenin sağında, 4^{ncü} Kolordu ile temasta bulunan 23^{ncü} Tümenin Belentepe’ye taarruzu sıkıntılı başlamıştır. Güney yamaçları oldukça sarp ve kayalık olan Belentepe’de güçlü direneler kuran Yunanlar şiddetli topçu ateşinin ilk şokunu atlattıktan sonra inatçı bir savunmaya geçerler. Bir gece önce taarruz çıkış hatlarına yaklaşırken yaşanan aksaklıklar yüzünden doğudan tepayı kuşatacak olan 68^{nci} Alay gecikmiş, sabah taarruza herkesten daha geç başlamıştır. Bu gecikmenin sebebi Tümen Komutanı Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey’in bir yıl önce

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde yaşadığı acı bir olayın etkisi olabilir. Muharebelerin sonunda, 21 Temmuz günü Eskişehir'e yapılan taarruzda sağ ve solundaki tümenlerin aynı hizaya gelmemesi nedeniyle düşmanın ani karşı saldırısına maruz kalan 23^{ncü} Tümen bozulmuş, çok ağır zayıat vermiştir. Benzer bir durumla karşılaşmamak için 11^{nci} ve 15^{nci} tümenlere birer irtibat subayı gönderen Ömer Halis Bey, bu subayların gece karanlığında yollarını zor bulmaları nedeniyle Solak Sırtı'ndaki çıkış noktasına ancak gün ağarırken ulaşabilmiştir.²²

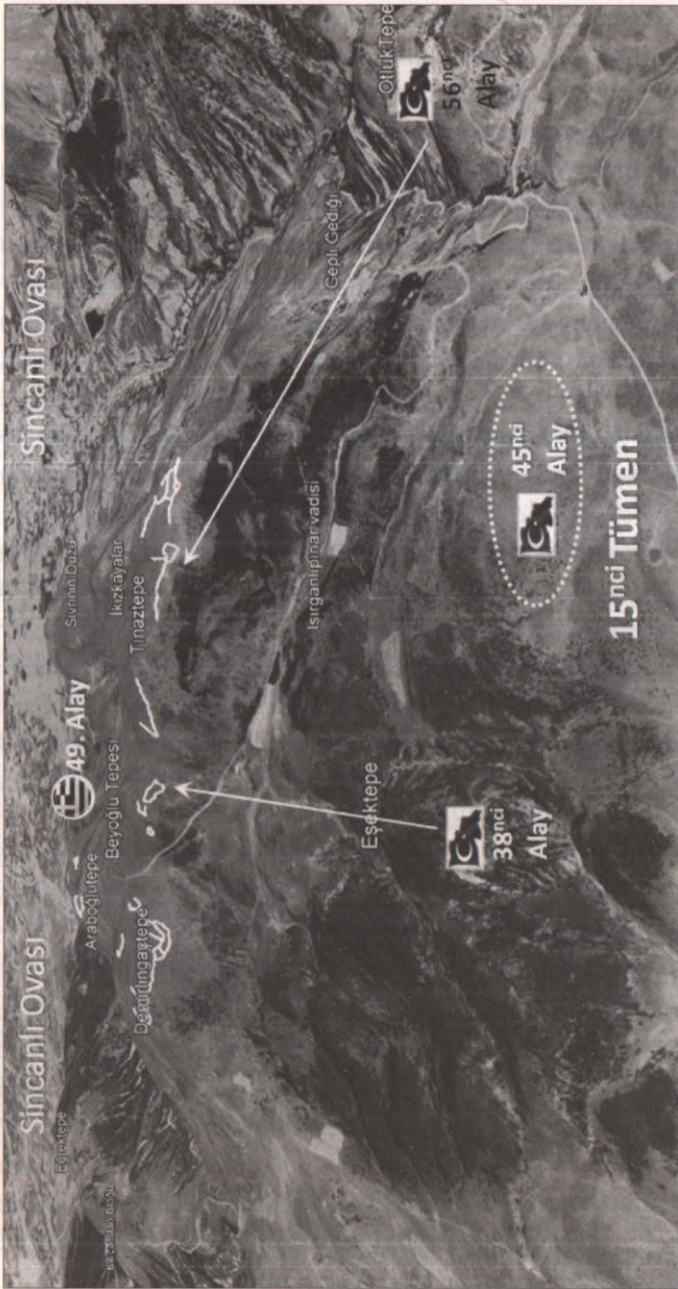
Saat 07:30'da, yani 4^{ncü} Kolordu Kalecik Sivrisi'ni, Poyralıkaya'yı, 15^{nci} Tümen Tınaztepe'yi ele geçirmiş olduğu sırada 23^{ncü} Tümen birlikleri düşman mevzilerine hâlâ 400-500 metre mesafededirler. Genel gidişi aksatan bu durum nedeniyle Başkomutan bizzat Ömer Halis Bey'i telefon başına çağırarak uyarır. 'Son derece sarp bir arazide, topçu ateşi nedeniyle alev almış yanmakta olan bir bitki örtüsünün içerisinde kıyasıya bir muharebe yaşanmaktadır. Tümenin batıdan yaklaşan diğer kıtası, 69^{ncu} Alay da iki taburla Yunan mevzilerine sokulmayı başarır. Bu sırada dumanlar nedeniyle piyadenin ileri hat flamalarını göremeyen tümen topçusu kendi askerlerini de vurur. Yangın yüzünden telefon hatları da yanmış, hücum kollarıyla olan bağlantı da kesilmiştir. Buna rağmen 69^{ncu} Alay durmayarak, süngü hücumuyla direneklerden birini ele geçirir. Tümen Komutanı tarafından 68^{nci} Alay taarruzunu hızlandırması için birliğin başına gönderilen Kurmay Başkanı Yüzbaşı Fahri (Belen) Bey'in de etkisiyle bu kesimde de düşman sıkıştırılır. Tınaztepe'de rahatlayan 15^{nci} Tümenin 45^{nci} Alayından bir taburun da taarruza destek olmasıyla Yunanların gardı düşer. Geç başlayan taarruz Başkomutanın uyarısından sonra bir anda hızlanmış, saat 09:30'da Belentepe'nin Sincanlı Ovası'na hakim sırtları tamamen

* Emekli Korgeneral Fahri Belen *Türk Kurtuluş Savaşı* adlı eserinde, 23^{üncü} Tümen Kurmay Başkanı olduğu sırada yaşanan bu olayı anlatırken Mustafa Kemal Paşa'nın eli çenesinde yürürken çekilmiş ve Büyük Taarruz'un simgesi haline gelmiş olan fotoğrafının Ömer Halis Bey'e bu uyarı telefonunu etmeye giderken çekilmiş olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Belen, 1983, s. 430.

ele geçirilmiştir. Yunanlar son bir gayretle Kuşoturağı-Kayalitepe-Çamlıca Korusu hattında tutunarak cephenin yarılmasını önlerler. Uzaktan, topçu ateşiyle mukavemet gösterir gibi olsalar da Belentepe'deki taarruz Yunan direnişinden değil, elde edilen uygun pozisyonun korunması gayesiyle durdurulur. Kudretli dağ ve sahra bataryaları tümenin ilerlediği hatta göre yeni sütrelerine yanaştırılır. Saat 16:00'da, 23^{ncü} Tümenin Türkmencepe'ye taarruz ederek cepheyi yarmayı deneyeceği sırada gelen kolordu mesajıyla "23^{ncü} Tümenin tasarruf edebildiği bütün kuvvetlerle Tınaztepe'de düşman karşı taarruzuna maruz kalan 15^{nci} Tümeni desteklemesi" emredilir. Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis Bey Ordu Komutanlığına "Sincanlı Ovası'yla aralarında sadece Türkmencepe'nin kaldığını, bu direneği de aldıkları takdirde düşmanın hayli zor bir durumda kalacağını" söylese de harekâtın devamı için onay alamaz. Mevcut şartlarda, emirde yer aldığı şekilde 15^{nci} Tümene yardım için tümenin diğer alaylarını toplaması da çok zaman kaybettirecektir. Bu durumda ihtiyatta tuttuğu 31^{nci} Alayın bizzat başına geçerek 15^{nci} Tümen karşısındaki Yunan alayına desteğe gelen düşman taburlarına yandan taarruz etmeye karar verir. Türkmencepe'ye taarruz mecburen ertesi güne kalmıştır. Tümenin Belentepe'de kalan iki alayı akşam saatlerine kadar 68^{nci} Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Tefvik (Atalay) Bey komutasında olacaktır.²³

Peki nasıl olmuştur da sabah daha topçu tahrip atışı bitmeden Yunan mevzilerine dalan 15^{nci} Tümen yan ateş desteği almak zorunda kalmıştır?

Tınaztepe bloğu geniş bir alana yayılan, tıpkı komşuları Kılıçarslan bloğu ve Belentepe gibi, güney yamaçları sarp ve derin vadilerle örülü olduğundan Türk askerinin gizlenerek çıkış noktasına yaklaşmasına elverişli, ancak taarruz sırasında savunmaya üstünlük sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle tümenin kitalarından 56^{nci} Alay doğudan, 38^{nci} Alay da batıdan hücum edecektir.²⁴ Yunanlar da arazinin bu yapısına göre, blok üzerinde beş sağlam direnek noktası kurmuş, ikişer sıra tahkimatı dikenli tel manialarla destekleyerek güçlü bir savunma hattı oluşturmuşlardır.



Şekil 9. 1^{nci} Kolordu kesiminde 26 Ağustos taarruzu.

Buna rağmen IV. Grup bataryalarının etkili desteği altında her iki alay da süratle ilk hat mevzilerine ulaşırlar. 56^{nci} Alay, Gepli Gediği'ni ele geçirdiğinde saat 07:00'dir. Kaçan düşmanın takibine bir bölük çıkararak geri kalan taburları yeniden düzene sokmaya koyulurlar. Aynı dakikalarda 38^{nci} Alay karşısındaki Yunan taburu ise, topçu ateşinin de etkisiyle, Demirlingaş'taki ilk hatlarda tutunamaz. Araboğlu eteklerindeki çayırık alana doğru çekilerek yeniden mevzilenir. İlyas Zeki (Aydemir) Bey'in alayı buradan Beyoğlutepe'ye ilerlerken bu taburun yan ateşine maruz kalır. Alayın 2^{nci} Tabur komutanı Binbaşı Halil'in fedakârca birliğinin önüne düşmesi, ihtiyattaki taburun makineli tüfeklerinin ve topçunun etkili şekilde destek vermesi Mehmet'i ateşler, kısa sürede Beyoğlutepe mevzilerinin önüne ulaşırlar. Tabur dikenli tel hattında gedik açacak tahrip müfrezesini bile beklemeden kendi işini kendisi görür, makaslarla telleri kesip dipçiklerle kazıkları devirir. İnatçı 2^{nci} Tabur kanlı bir süngü harbinden sonra ilk hat mevzilerini ele geçirir. Diğer taburların da gelmesi ve topçunun ateşini düşman gerilerine kaydırmasıyla Beyoğlutepe direneği de ele geçirilmiş olur. General Frangou ise şiddetli bombardımanın şokunu üzerinden atmış, ihtiyat alayından iki, 7. Tümen alayından da bir tabur getirerek cephesini desteklemeye çalışmaktadır.²⁵

Zeki ve tecrübeli bir kurmay olan 15^{nci} Tümen Komutanı Yarbay Naci (Tınaz) Bey ilerlemekte olan taarruzu takviye ederek kesin bir sonuç almak amacıyla ihtiyattaki 45^{nci} Alay'dan birer taburla taarruzdaki her iki alayını da destekler. Otluktepe'deki Hücum Taburunu da göndermesiyle 56^{nci} Alay beş taburlu ezici bir güç haline gelir. Hamleler sonuç verir ve her iki alay da hızla Tınaztepe bloğu üzerinden kuzeye, Sincanlı Ovası'na doğru akmaya başlarlar. Öyle ki, batı yamaçtan ilerleyen tabur hızını alamayıp sol yanında Kılıçarslan bloğunda 14^{ncü} Tümen karşısında direnen düşmanın da arkasına sarkarak çekilmelerini sağlar. Yunan 49. Alayının taburları dağınık şekilde İkizkayalar-Sivri-tepe hattının arkasına, Sincanlı Ovası'na doğru çekilmektedir.

İlerleme o kadar hızlı olmuştur ki, tümenin taarruzu destekleyen toplarını ileri yanaştırmak için zamanı bile olmamıştır. Onlar da düşmanın kaçarken Sivrinindüzü'nde bıraktığı iki topu kullanırlar. Ne var ki bu uzun sürmez. Yunan topçusu daha önce kullandığı bataryaların yerini aramak için tanzim atışı bile yapmaz, doğrudan vurur. İhtiyattan yetiştirilen bu becerikli batarya ile 4. Alayını da ileri süren General Frangou ancak bu şekilde Sincanlı Ovası'na inmeden son hatta can havliyle tutunmayı başarır. General Trikupis ise elindeki alayları parça parça 1. ve 4. tümen cephelerine göndermektedir ama bu şekilde Türk taarruzunu durduramayacağının farkındadır. 7. Tümeniden yürüyüşünü hızlandırmasını ve derhal General Frangou'nun göstereceği mevzilere ulaşmasını emreder.²⁶

Kolordunun saat 16:00'da gelen "*tasarruf edebildiğiniz tüm kuvvetle 15^{nci} Tümeni doğudan destekleyin*" emriyle harekete geçen 23^{ncü} Tümen kumandanı Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey ise bir yandan sarp araziyle, bir yandan da düşmanın takviye taburlarıyla boğuşmaktadır. Emrindeki 31^{nci} Alayla sarp yamaçlardan Belentepe'yle Tınaztepe'yi ayıran Sinirköy deresine inmeye başlar. Taarruzun daha başında telefon kabloları yandığı için hızlı ve sağlıklı bir iletişim imkânı da yoktur. Düşman topçusunun ağır bombardımanı altında, dere yamaçlarından yoğun piyade ve makineli tüfek ateşi alarak ilerlerken sol kanatta dikenli tel engellerine rastlarlar. Saat 19:00'da engelleri ve mevzideki düşmanı geri atan alay Sivritepe'nin doğu-kuzeydoğu yamaçlarını kuşatmaya başlar. Havanın kararması ve sarp arazide görüşün kaybolması nedeniyle tepedeki Yunan hattına 1.000 metre mesafede dururlar.²⁷

Tınaztepe'nin hemen batı komşusu olan Kılıçarslan bloğunda da, arazinin dik ve tavşanaklarla, meşelerle kaplı geçit vermez yapısına rağmen taarruz hızlı ilerler. Ethem Necdet (Karabudak) Bey'in 14^{ncü} Tümeni Damlalı Boğazı'nın bugünkü Afyon-Antalya karayolunun solundaki Kızkulesi'ne hücum taburuyla takviyeli 30^{ncü} Alay, sağındaki Eğrektepe'ye de 25^{nci} Alayla taarruz etmektedir. 14^{ncü} Tümen birlikleri topçu ateşinin yangın yerine

çevirdiği araziden büyük bir hırsla tırmanır. 25^{nci} Alay tel engelleri geçerek ilk hat mevzilerine girdiğinde saat henüz 07:30'dur. Ethem Necdet Bey taarruzu geliştirmek için alayı 26^{nci} Alaydan bir taburla takviye eder ve bu hücum grubu aynı hırsla ilerleyerek müteakip hatları ve Kılıçarslan (Kırcaarslan) direneğini de ele geçirir. Yunanlar hemen bir karşı taarruzla direneği geri almaya çalışırlar. 25^{nci} Alay önce geri çekilse de ardından Yunan birliklerini püskürtür. Yunan taburları bloğun kuzeybatısındaki artçı tepelere çekilerek tutunmaya çalışır. Nereye yetişeceğini şaşırması olan Frangou cephenin Kılıçarslan'dan yarılmasının işten bile olmadığını görür; önceki gece son anda cepheye yetişmiş olan ihtiyattaki 22. Alayın iki taburunu bu kesime karşı taarruz için hazırlamaya başlar. 14^{ncü} Tümen başarılı bir taarruzla istediğini almıştır ancak saat 11:00 sularında 25^{nci} Alayın kısa süreli de olsa geri çekilmesi öyle kritik bir ana denk gelmiştir ki, etkisi muharebenin olduğu yerde değil, komşusu Tınaztepe'de fazlasıyla hissedilmiştir.²⁸

Tınaztepe'deki Yunan birliklerinin tamamı 15^{nci} Tümen tarafından süpürülerek Sincanlı Ovası'na atılacakken, sol taraftaki 14^{ncü} Tümenin kısa süreli çekilmesiyle nefes alacak, durup toparlanacak bir zaman bulurlar. Oysa 14^{ncü} Tümen olanca hızıyla ilerlemeye devam etmiş olsa, Kılıçarslan tarafından da yan ateş alacak olan Yunan 49. Alayı bu konumda da tutunamayıp Sincanlı Ovası'na inmek zorunda kalacaktır. Toparlanan Yunan birlikleri büyük bir takviye de alarak saat 13:30 sularında şiddetli bir karşı taarruza başlarlar. Üç ağır batarya eşliğinde yedi taburluk bir kuvvet Sivritepe üzerinden Tınaztepe'yi geri almak için bütün gücüyle yüklenir. Hatta Yunanlar ancak akşam saatlerinde cepheye yetişmesi beklenen 7. Tümenin kalan iki alayından 37. Alayı da kamyonlarla getirirler. Ağır bataryalar hedefe uygun bir hatta çekilemediği için etkili topçu desteğinden de yoksun olan 38^{nci} Alay yine de dışıyla tırnağıyla direnir. Sivrinindüzü'nde çok sayıda şehit bırakırlar. Saat 15:00'te Yunan ağır topçusu bütün ateşini 38^{nci} Alayın üzerinde toplamış durumdadır.²⁹

38^{nci} Alay cephesine beş, 56^{nci} Alay hatlarına da üç taburla taarruz eden Yunanlar giderek baskıyı arttırırlar. İhtiyattaki 3^{ncü} Kafkas Tümeni derhal Savran'dan yola çıkarılır ama bu desteğin ulaşması ancak gece mümkün olabilecektir. 45^{nci} Alaydan bir taburla yapılan takviye de 38^{nci} Alayın durumunu düzeltmeye yetmez. Önce 1^{nci} Tabur, ardından bütün alay çekilmeye başlar. Gepli-Tınaztepe çizgisindeki Yunan birinci hattına kadar gerileyen birliklerin tek umudu 23^{ncü} Tümen Komutanı Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'in beraberindeki 31^{nci} Alayla Sivritepe'ye yandan yapacağı taarruzdur. Kolordu Komutanı Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey saat 16:15'te 23^{ncü} Tümanden gelecek bu desteğin etkili olması halinde 15^{nci} Tümenin de taarruza geçmesini emreder. Saat 19:00 olduğunda bir yandan karışan alaylar düzene sokulurken diğer taraftan da Yunanların devam eden taarruzlarına karşı mücadele verilmektedir.³⁰

Çok ağır zayiata uğrayan, çok fazla subay kaybettiği için emir-komuta zincirinin de sarsıldığı 38^{nci} Alay hava kararırken Boğazpınar kuzeyindeki Yunan birinci savunma hattı kesimine çekilir. Alay komutanı Yarbay İlyas Zeki (Aydemir) Bey'in yaralanmış olması da Tınaztepe'deki muharebenin seyrini olumsuz etkilemiştir. 56^{nci} Alay ise çekildiği Gepli direneğinde hâlâ düşmanla temas halindedir. Bunun uzun sürmeyeceğini anlayan alay komutanı Yarbay Fehmi (Tınaztepe) Bey tümendeki 90 borazanı da toplayarak çaldığı hücum borusuyla alayını süngü taarruzuna kaldırır. Olayın şaşkınlığını atamayan Yunan taburları yüzlerce metre geri atılırlar. Böylece 56^{nci} Alay sabah ilk ele geçirdiği Yunan birinci hat mevzilerine tekrar yerleşmiş olur. Gece yarısı olduğunda 3^{ncü} Kafkas Tümeni de Tınaztepe muharebesine müdahil olabileceği bir konuma, Eşektepe'ye ulaşmıştır.³¹

Yunanlar Tınaztepe'den hemen sonra, saat 14:30'da batısındaki Kılıçarslan mevzilerini geri almak için de harekete geçerler. 49. Alayın bu kesimdeki taburları da takviye edilmiştir ve şiddetli topçu himayesinde yapılan saldırı etkisini çabuk gösterir. Neredeyse sabahki taarruz çıkış hatlarına kadar gerileyen 14^{ncü} Tümen alayları

burada toparlanıp yeniden düzene sokulduktan sonra, ağır bataryalarının desteğiyle, saat 18:00'de yeniden taarruza geçer. Yaklaşık bir saatlik şiddetli muharebeye son noktayı Türk süngüsü koyar: Yunan birinci savunma hatları yeniden ele geçirilmiştir.³²

* * *

Tinaztepe ve Kılıçarslan'daki durumu düzeltmeye çalışırken, Küçükköy'den (bugün Yıldırım Kemal) gelen bilgiyle irkilir General Frangou: "*burada 2.000 Türk süvarisi var. Demiryolu tehlikededir!*" Takviye için II. Kolordudan gelen 7. Tümenin komutanı Koursopoulos'la saat 14:30'da bir araya gelirler. Cephe batı kesiminin komutasını ele alan Frangou 7. Tümenin bir alayıyla Hasanbeli'ne (Kılıçarslan kesimi) takviye yapmasını, diğer alayını ihtiyata olarak süvarilere karşı uyanık olmasını ister.³³

Trikupis 7. Tümenin takviyeye geldiğini öğrenince Frangou'ya "*tümeni bölmeden bütün olarak kullanmasını, özellikle alaylarını 1. Tümen alaylarıyla karıştırmamasını*" hatırlatan bir emir gönderir. Ama bu emir akşam saatlerinde Frangou'ya ulaşmış, general de 7. Tümeni çoktan taburlarına kadar ayırıştırarak kullanmıştır bile.³⁴

Afyon'un güneyinde bunlar yaşanırken 10 kilometre daha batıda, 1^{nci} Kolordu emrinde ama aslında tek başına dövüşen bir 57^{nci} Tümen vardır. Çiğiltepe yarma bölgesinin dışında, kesin sonuçlu muharebe hattının batı sınırında olduğu için 57^{nci} Tümenin topçu desteği az, dışarıdan ihtiyatı ise yoktur. Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey bu nedenle Çiğiltepe bloğuna iki tümenle taarruz etmeyi planlamış, ancak daha sonra Belentepe de kendi bölgesine dahil edilince bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.³⁵

Çiğiltepe hem doğal yapısı hem de tahkim edilme şekliyle zaten çok zorlu bir hedeftir. Tepe noktasına en kısa yol olan doğu-güneydoğu yamaçları son derece dik ve sık ağaçlıktır. Eğim bu denli fazla olmasa belki orman örtüsü taarruz edeni gizleyeceği için avantaj olabilir. Ama bu durumda sadece Yunan topçusuna ormanı yakarak taarruzu kırma üstünlüğü sağlamaktadır. Çiğiltepe ana direnek noktası ise öyle bir konumda oluşturulmuştur

ki, tepeye güneyden taarruz edecek birlikleri açık ve düz bir sa-
tuhta, 1,5 kilometre boyunca makineli tüfek ateşi altına alma ola-
nağına sahiptir. Batıdan taarruz durumunda da Kızıltaş Yaylası
mevzileri düşse bile, yine üç sıra dikenli tel engeliyle çevrili asıl
direneğe olan mesafe 1.000 metreden fazladır. Bu şartlar altında
doğru yere kurulacak birkaç makineli tüfek bütün bloğu etkili
şekilde koruyacak, güçlü topçu desteği olmaksızın yapılacak bir
taarruzu imkânsız hale getirecektir.

Olaylar da tam olarak böyle gelişir. Miralay Reşat (Çiğiltepe)
Bey komutasındaki tümen ağır bataryalardan yoksun, yalnızca
14 topluk bir destekle sabah üç alayıyla Çiğiltepe'ye güneyden,
batıdan ve kuzeybatıdan taarruza başlamıştır. İlk olarak güney-
den ilerlemeye başlayan 176^{nci} Alay olur ve derhal Yunan topçu-
sunun şiddetli tepkisiyle karşılaşır. Hatta taarruz çıkış hattının
2,5 kilometre güneybatısında, Kilittepe'deki 57^{nci} Tümen muha-
rebe idare yerine bile top mermileri düşer. Bloğun batı kesiminde
kalan Kızıltaş Yaylası'na doğru ilerlemeye çalışan 39^{ncu} Alayın ise
düşmana ulaşana kadar aşması gereken yine sarp ve dik bir ya-
maç, derin vadiler vardır. Etkili düşman ateşi altında bu ilerleme
çok yavaş olmaktadır. Daha batıda ise 37^{nci} Alay tepeyi kuşata-
cak ve Kırka istikametinden gelecek olası bir takviyeyi önleyecek
şekilde, kuzeye açılarak ilerlemektedir. Bloğun batı kesiminde-
ki bu harekât muharebe idare yerinden görülemediği için Reşat
Bey 07:30'da 37^{nci} ve 39^{ncu} alayların komutasını tugay komutanı
Miralay İsmail Hakkı (Emiroğlu) Bey'e vererek bloğun batı kesi-
mindeki Üçğurdan Tepesi'ne gönderir.³⁶

Tugay komutanı bir taburu Kırka istikametini örtmesi için
bırakarak 37^{nci} Alayın kalanını da 39^{ncu} Alaya yaklaştırarak Kı-
zıltaş Yaylası'ndaki direneğe yönlendirir. Saat 11:00'de düşma-
nın şiddetli mukavemetine karşın 39^{ncu} Alay tel örgüleri keserek
Kızıltaş Yaylası'ndaki batı mevzilerine girmeyi başarır. Yunan
5. Alayının buradaki taburu 400 metre kuzeydoğudaki Funda-
litepe'ye çekilerek savunmaya devam eder. Güneyden taarruz
eden 176^{nci} Alayın iki taburu giderek birbirinden uzaklaşmaya

başlayınca ihtiyatta bekleyen tabur da diğer ikisinin arasından ön hatta muharebeye sokulur. Buna karşın Çiğiltepe direneğine girmek mümkün olmaz. Zayıat ağırdır.³⁷

Saat 16:00'da tugay komutanı emrinde 37^{nci} ve 39^{ncu} alaylar Fundalıtepe'ye, 176^{nci} Alayın iki taburu da Kızıldaş-Çiğiltepe direneklerini bağlayan mevzi hattına taarruza geçer. Yarım saat içinde 176^{nci} Alayın taburları güney siperlerini ele geçirir. 15 dakika kadar sonra da batıda Fundalıtepe zaptedilir. Tüm sırtların kontrol altına alınmasıyla sıra Çiğiltepe direneğine gelmiştir. 57^{nci} Tümen imkânsız başarmak üzeredir. Kolordu cephesinin kalanıyla kıyaslanmayacak derecede zayıf topçu desteği almasına rağmen, gücünün üstündeki bu denli zor bir hedefi ele geçirmesine ramak kalmıştır. Bunun farkında olan General Frangou bütün topçu ateşini Türk alaylarının üzerinde toplar. Piyadenin mukavemeti de buna eklenince ilk taarruz girişimi mevzilere 50 metre kala kırılır, birlikler Fundalıtepe'ye çekilmek zorunda kalır. Taarruzu daha etkili destekleyebilmek için ileri hatlara gönderilen gözetleme subaylarıyla topçularınsa, yanan telefon telleri nedeniyle, irtibatları kesilmiş, az sayıdaki batarya da adeta kör olmuştur.³⁸

Birlikler fazlasıyla hırpalanmış, ağır zayıat vermiş ve birbirine karışmış durumdadır. Miralay Reşat (Çiğiltepe) Bey elindeki son ihtiyat olan hücum taburunu da 176^{nci} ve 39^{ncu} alaylar arasından muharebeye sokarak şiddeti arttırır. Belli ki bu hamleyle kesin bir darbe vurup direneği düşürmek istemektedir. Akşam geç saatlere kadar süren taarruzun sonunda tüm gücüyle yüklenen tümen, tel örgülere yaklaşmayı başarsa da, daha fazla ilerleyemez. Reşat Bey mecburen alaylarını Fundalıtepe hattına çeker ve düzenlemeye koyulur.³⁹

Çiğiltepe'de de, tüm cephede olduğu gibi, dananın kuyruğu ertesi gün kopacaktır.

Yarma bölgesi olarak görülen Kalecik Sivrisi-Damlalı Boğazı arasında Belentepe, Poyralıkaya, Kalecik Sivrisi direnekleri düşmandan alınmış, Tınaztepe, Kılıçarslan ve Çiğiltepe'de ise ilk

hatlar ele geçirilse de direnekler Yunanların elinde kalmış, cephe yarılamamıştır.

Bu şartlar altında Döğer kesiminde ihtiyatta bekleyen Yunan 9. ve 13. tümenlerinin yetişip ertesi gün savunmaya katılma, Uşak Banaz bölgesindeki beş alaylı 2. Tümenin Frangou'ya desteğe gelme olasılığı artmıştır. Hatta daha organize bir şekilde bu birliklerin Afyon kuzeydoğusunda Güzelim Dağı kesimiyle güneyde Sandıklı istikametine eşzamanlı karşı taarruz gerçekleştirmesi de ihtimal dahiline girmiştir. İşte burada Başkomutanın emniyet sigortaları birer birer devreye girer. Bunların ilki Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın 2^{nci} Ordusudur.

26 Ağustos 1922

Saat 23:00

Süklümçal'da, bataryalarının başında keyifsiz, düşünceli oturmakta olan topçu subaylarına gözü ilişen Yarbay Salih (Omurtak) Bey yanlarına gelir: *“Hayırdır çocuklar, ne bu hal? Neden böyle efkârlısınız?”*

Bir anda kendilerine gelen genç subaylar ayağa fırlayıp esas duruşa geçerler. Batarya kumandanı Üsteğmen Ali İhsan hepsi adına konuşur: *“Kumandanım hedefimizi alamadık. Aylardır bugün için çalışmıştık ama vazifemizi hak edemedik.”*

61^{nci} Tümen Komutanı Salih Bey keyifle elini teğmenin omzuna atar:

“Bak çocuğum, bize verilen vazife düşmanın cephesini yarmak, kuşatmak değildi. Say ki cepheyi yarıdık; bir tümenle koca koldunun içine girsek ne olacak? Bize düşmanı burada tutmamız, becerebilirsek cephesinde tehlike yaratıp takviye kuvvet çekmemiz emredildi. Biz bugün bunu yaptık. Biz Kuzuçuran'ı da alınca Yunanların öğlen geriden getirdiği ihtiyat alayı vardı ya, işte biz orada görevimizi en âlâ şekilde yaptık evladım. Müsterih olun.”⁴⁰

Gerçekten de taarruzun ilk gününde 2^{nci} Ordu kendisine verilen “Yunan II. ve III. kolordularını oyalayıp Afyon güneyinden uzak tutma” görevini o kadar başarılı ve gerçekçi şekilde yerine getirir ki, bir ara düşman cephesinin bu kesimden yarılmaya bile mümkün hale gelir. En kuzeyde Porsuk Müfrezesi güneyde Bardakçı Deresi’ne kadar olan cephede yaptığı göstermelik taarruzla akşam gün batımına kadar düşmanı mevziinde tutar. Hemen güneyinde, Seyitgazi kesiminde ise Miralay Şükrü Naili (Gökberk) Bey’in 3^{ncü} Kolordu cephesi başlamaktadır.

Beykışla köyünün üç kilometre güneydoğusunda, Sarıkayatepe’de muharebe idare yeri olan 41^{nci} Tümen kolordunun en kuzeydeki birliğidir. Yunanların Seyitgazi doğusunda yaptıkları tahkimat Seydisuyu’yla Bardakçı dereleri arasında güneye doğru uzanmaktadır. Yunan mevzileri önündeki arazi ilk bakışta yayvan ve yumuşak hatlı, ancak yan dere kollarıyla da pek çok yerde, farklı doğrultularda kesildiği için arızalarla doludur. Önde dikenli tel hattıyla ve geride kuvvetli topçu ateşiyle desteklenen kesintisiz bir tahkimat, Alaçam, Solucak, Avdan gibi tepelerde de direnek noktaları vardır. Yunanlar bununla da yetinmemiş, ilk hatlarının bulunduğu Çakmaktepe’nin gerisinde dereleri şişirerek Solucak kesiminde geniş bir alanı bataklık haline getirmişlerdir.⁴¹

41^{nci} Tümen 26 Ağustos sabahı 05:30’da, topçu ateşinin ardından, 16^{nci} Alayla Solucak, 12^{nci} Alayla da biraz daha güneyde Mezartepe istikametinde ilerlemeye başlar. Yunanlar Bardakçı Deresi’nin batısına geçtikleri anda 16^{nci} Alayı ateş altına alırlar. Bu kesimde aylardır teyakkuzda olan, bu nedenle güçlü bataryalara sahip Yunan savunması şiddetini arttırsa da alaylar kararlı şekilde ilerleyerek ön hatlara sokulurlar. Öğleden önce 12^{nci} Alay Mezartepe’yi, saat 15:50’de de 16^{nci} Alay Çakmaktepe’yi ele geçirmeyi başarır. Asıl mevziine çekilen düşmanla teması koruyarak ilerleyen alaylar son derece iyi tahkim edilmiş ve yüksek ateş gücüne sahip düşman cephesine ancak 800 metre yaklaşabilirler. 41^{nci} Tümen bu hatta kalarak savunma düzeni alır. Hava karardıktan sonra bataryalarını da Bardakçı Deresi batısına geçiren 41^{nci} Tümen komutanı Miralay Alaaddin (Koval) Bey her

iki kanadının da emniyetini sağlamak için keşif kollarını sürer. Güneyde Mürettep Süvari Tümeni ile temas kurulur.⁴²

Yunanların Eskişehir kesimindeki III. Kolordusu ile Afyon kesimindeki I. Kolordusu arasında tahkim etmeden bıraktıkları ve ihtiyattaki II. Kolordu birliklerince savunulan Karaböğrüklü (Karabüklü) Kolonkaya hattını örtme ve gösteriş taarruzları yapma görevi Miralay Hacı Mehmet Arif (Örgüç) Bey'in Mürettep Süvari Tümenine verilmiştir. Tümenin 33^{ncü} Süvari Alayı sabah 05:00'te Avcıini ve Karataş tepeleri doğrultusunda taarruzuna başlar. 37^{nci} Alayını da Yunanların ihtiyattaki II. Kolordusu hakkında bilgi almak için Döğer doğrultusunda süren tümen bu kesimde de Teperoğlan mevzilerindeki düşman birlikleriyle çatışmaya girer. Asıl görevi bu kesimdeki gediği örtmek olan Hacı Mehmet Arif Bey'in tümeni bu nedenle hiçbir kesimde taarruzu ilerletmez. Kuzeyde 41^{nci} güneyde 61^{nci} tümenlerle kanat irtibatı sağladıktan sonra geceyi savunmada geçirir.⁴³

2^{nci} Ordunun güneydeki kesin sonuçlu muharebe sahasına komşu durumdaki kuvveti Mirliya Kâzım (İnanç) Paşa komutasındaki 6^{nci} Kolordudur. Kolordunun kuzeydeki 16^{nci} Tümeni Oyuklutepe-Tokurçal, güneydeki 17^{nci} Tümeni de Dede Sivrisi-Güzelim Dağı hatlarına sabah 1^{nci} Orduyla eşzamanlı olarak taarruza başlamıştır. Daha gecedan Buzagıeğrisi Tepesi'ni baskınla ele geçirerek taarruz çıkış hattını emniyete alan 16^{nci} Tümen sabah topçu ateşinin ardından kuzeyde Çakmaktepe üzerinden Tokurçal, daha güneyde Yanıktepe istikametinde ilerlemeye çalışır. Tümenin her iki alayı da şiddetli topçu ateşi ve mevzilerdeki Yunan taburlarının mukavemeti nedeniyle en fazla dikenli tel hatlarına kadar yaklaşabilir. Taarruz saat 15:00'te ve 18:00'de iki kez daha yenilense de sonuç alınamaz.⁴⁴

17^{nci} Tümen ise zorlu, birbirini yan ateşle koruyan, Dede Sivrisi'ni merkezine almış Sivri Tepeler bloğuna 47^{nci}, daha güneydeki Güzelim Dağı'na ise 62^{nci} Alayla taarruz eder. 16^{nci} Tümen cephesinde olduğu gibi, yeterince topçu desteği alamayan alaylar derinliği 50 metreyi bulan tel örgü hatlarını aşamazlar. Aylardır asıl taarruzu bu cepheden beklediği için Güzelim Dağı-Dede Sivrisi

gerisinde kuvvetli bataryalar bulunduran Yunan 12. Tümeni özellikle Topal Osman Ağa'nın Giresunlu gönüllülerden oluşan 47^{nci} Alayına nefes aldırılmaz. Şartlar eşit olmasa da, Giresunluların inadı da kırılmayınca, Kabaçkıran-Dede Sivrisi hattında muharebe geç saatlere kadar devam eder.⁴⁵ Aslında her tümeninde 12 top olduğu düşünüldüğünde, kolordu emrindeki dört topun ve 2^{nci} Ordu Ağır Topçu Alayındaki bataryaların yarısının bu tümenlere verilmesi halinde bile toplanacak ateş gücünün bu tahkimatları ele geçirmek için yeterli olmayacağı ortadadır.⁴⁶ Yine de bütün tümenler üzerlerine düşen "oyalama" görevini fazlasıyla yerine getirirler.

Hatta 61^{nci} Tümen biraz daha fazla!

Aralarında Üsteğmen Ali İhsan'ın bataryasının da bulunduğu 61^{nci} Tümen topları düşman mevzilerini 26 Ağustos sabahı saat 05:00'te dövmeye başlarlar. Özellikle 105 mm'lik seri atışlı Skodalar Kuzuçuran, Kargalıtepe, Hasankırı ve Belağıl gibi Kozviran sırtlarındaki tahkimatları hırpalarken 159^{ncu} Alay Kuzuçuran Yaylası'na, 174^{ncü} Alay da güney tepelerine doğru ilerlemeye başlar. Ayazini'nin hemen kuzeydoğusundaki Kargalı ve Karakaya tepelerini bir saat gibi bir sürede ele geçiren 174^{ncü} Alay cephesini kuzeye çevirerek 159^{ncu} Alayın taarruzuna da destek verir ve Kuzuçuran mevzilerini de düşürürler. Trikupis'in müdahale etme şansının da olmadığı, Yunan I. Kolordu cephesinin en uzak kesimini savunan 5. Tümen 08:30'da Digenis'in II. Kolordusu emrine verilir.⁴⁷

Albay Rokas komutasındaki Yunan 5. Tümeninin sol kanadı Oyuklutepe-Tokurçal hattında dirense de, Kuzuçuran kesiminde zor saatler geçirmektedir. İlk savunma hattında tek tutundukları noktayı, Bozhöyüktepe'yi de almak için Yarbey Salih (Omurtak) Bey doğru bir taktik hamle yapar; hızını alan 174^{ncü} Alayı ihtiyatta tuttuğu 190^{nci} Alaydan bir taburla takviye ederek Bozhöyüktepe'ye taarruz ettirir. Saat 11:20'de Bozhöyüktepe de ele geçirilmiş, Yunan 5. Tümen birlikleri bir kademe gerideki Asarlık-Kızıltepe hattına çekilmiştir. Saat 13:00'te, 61^{nci} Tümenin ele geçirdiği hatta yerleşmeye çalıştığı sırada, Yunan 5. Tümeni

ihtiyattan gelen takviye birlikler ve iki yeni bataryayla birlikte karşı taarruza geçer. 159^{ncü} Alay iki saat dirense de sonunda çekilmek zorunda kalır. Topçu cephanesinin yetersizliği ve alayın arazi hakimiyetini kaybetmesi sebebiyle Kazuçuran Yaylası tekrar geri alınamaz. Takviye ettikleri kuvvetlerle Bozhöyüktepe'ye de taarruz eden Yunanlar burada da 174^{ncü} Alayı geri atmaya başarır. Her iki kesimde de akşam hava kararana kadar çatışmalar devam eder. 61^{nci} Tümen Komutanı Yarbay Salih Bey alayları taarruz çıkış noktalarına çekerek ertesi günkü muharebeler için düzenlemeye koyulur.⁴⁸ Derin vadilerin parçaladığı yayvan arazi düşmanın hissettirmeden yaklaşmasına ve bir baskın taarruz yapmasına son derece elverişlidir. Bu yüzden emniyet tedbirlerini almayı da ihmal etmez.

26 Ağustos 1922 Cumartesi
Saat 23:30

Üsteğmen Ali İhsan'ın keyfi yerine gelmiştir. 2^{nci} Ordu cephesinde ele geçirilen bir direnek, kazanılan bir arazi yoktur belki, ama günün sonunda Yunan ihtiyat kolordusunun alayları hâlâ karşılarındadır.

Tıpkı Kocatepe'deki Sarışın Kurt'un istediği gibi...

* * *

26 Ağustos 1922 Cumartesi
Saat 08:30

Doğudan gelen top seslerinin eşliğinde masa başında, haritaya eğilmiş bir grup adam. Yörükmezarı'nda karargâh kurmaylarını etrafına toplayan Süvari Kolordusu kumandanı Fahrettin (Altay) Paşa ilk gece hedeflerine ulaşan tümenlerin taarruzun başlamasıyla birlikte alacakları görevleri yazdırmaktadır:

“Suphi Bey senin 14^{ncü} Tümen Tokuşlar'ın güneybatısındaki koruluğu tutacak. Kolordunun emniyeti senin tümende.

Demiryoluna bir müfreze çıkarıp hattı birkaç yerden bozun. Bu çok ehemmiyetli. Düşmanın Kütahya ve Uşak'la bağlantısı kalmasın. Her iki yöne de keşif kolları çıkarın ki Yunanların ihtiyat kolordusundan gelen giden var mı, anlayalım. Yüzbaşı, Mürsel Bey'e haber edin; 1^{nci} Tümen Düzağaç-Başkimse yönünü alacak. Ahmet Zeki Bey'in tümeni de Çayhisar güneydoğusunu tutsun. Biz de Çayhisar'a hareket ediyoruz. Durumu görelim, kolordu emrini ona göre yeniden düzenleriz.”⁴⁹

Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer) koşarak telsizin başına gider. Tüm cepheye olduğu gibi, süvariler için de en zor gün olacaktır. Ama Başkomutan bunu da düşünmüş, işlerini kolaylaştırmak için gerekli önlemleri almıştır. 19 Ağustos'ta Ortakçı'ya baskın taarruz yapan 3^{ncü} Süvari Tümeni ve Dinar Müfrezesi hem burada önemli miktarda Yunan birliğini bağlamış hem de Yunan Süvari Tümenini meşgul ederek Fahrettin Paşa'nın işini rahatça görmesini sağlamıştır. Süvari Kolordusu düşmanın cephe gerisini karıştırıp İzmir ve Kütahya'yla bağlantısını koparıırken kimse ayaklarına dolanmayacaktır. Yine de tecrübeli komutan özellikle batıdan gelebilecek takviye konusunda temkinlidir.⁵⁰

Günün ilk emri uyarınca 09:15'te Yörükmezarı'ndan hareket eden 14^{ncü} Süvari Tümeni, kolordu karargâhını beklemeden, hızla Çayhisar'a gelmiştir. 5^{nci} Alayıyla dört kilometre daha batıda bulunan Kınık ve Çobanözü köylerini işgal ederek Dumlupınar-Uşak yönünü örter. 3^{ncü} Alay, Dumlupınar ve Altıntaş yönlerine keşif için bir bölüğünü çıkarır. Tahrip müfrezesiyle birlikte iki ayrı yönde harekete geçen bölük keşfin yanı sıra demiryolu ve telefon/telgraf bağlantılarını da kesecektir. 34^{ncü} Alayın bir bölüğü de Tokuşlar'ı işgal edince, Ahır Dağı'nın Sincanlı Ovası'na açılan kapısı mühürlenmiş olur. Tümen görevli çıkardığı müfrezeler dışında kalan büyük kısmıyla, Sincanlı Ovası'na hakim olacak şekilde Tokuşlar köyünde yerleşir.⁵¹

Miralay Mürsel (Bakü) Bey'in 1^{nci} Tümeni de Çayhisar'a gelerek buradan Sinanpaşa-Balmahmut arasındaki Küçükhöyük'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Sabah daha şafak sökerken, Türk toplarının eşliğinde bu tümenin 11^{nci} Alayı kılıcını kınından çeken ilk süvari kıtası olmuştur. Çayhisar çıkışında Sincanlı Ovası'na karşı, boğazı kontrol eden korulukta emniyet alan alay bir Yunan süvari bölüğünün geçide girdiğini görmüş, bölüğün öncüsünü çatışmasız, sessizce ele geçirmeye çalışmıştır. Bu sırada koruluğun içinde hayalet gibi bekleyen alay çıtını çıkarmadan bölüğün geçitte ilerlemesini beklemiş, ancak Yunan öncüsü pusuyu farkedince silahlar patlamıştır. Koruluktaki alay bölüğe kurşun yağdırmış, kurtulan Yunan süvarilerine takip ateşi yapılırken bu kez de hemen gerilerinde Çiğiltepe'ye takviyeye giden bir piyade taburu olduğu fark edilmiştir. Artık gizlenmenin anlamı kalmayınca alayın makineli silahları Yunan piyadesini yoğun ateş altına almış, böylece Yunanlar cephe gerilerine sızmış Türk süvarileri olduğunu anlamışlardır.⁵²

Tümenin açığa çıkmasının ardından Sinanpaşa yönünden önce Çayhisar kesimine, ardından tümenle birlikte Sincanlı Ovası'na inen Fahrettin (Altay) Paşa'nın koluna topçu ateşi başlar. 1^{nci} Süvari Tümeninin öncelikli görevi hem Döğer doğrultusundan gelebilecek düşman ihtiyatlarının, hem de cephesi yarılınca İlbulak-Resulbaba hattında yeniden mevzilenmek isteyecek Yunan birliklerinin önünü kesmektir. Ancak bu tesadüf muharebesi yüzünden ikinci görevlerini, başta Çiğiltepe olmak üzere, direnen düşmana geriden taarruz emrini yerine getirmek zorunda kalırlar.⁵³

Aslında Fahrettin Paşa Sincanlı Ovası'ndaki köylerde dağınık halde bulunan Yunan birliklerini ayaklandırmadan, tek tek bulup imha etmek istemektedir. Her iki amacı da sağlamak için, öğleden önce 2^{nci} Süvari Tümeninden bir bölüğü de doğuda Çiğiltepe gerisine, Kırka yönünü keşfe göndermiştir. Ne var ki Yunanlar Türk süvarisinin cephe gerilerine sarktığını anlayınca alarına geçerler; 1^{nci} ve 2^{nci} tümenler önce keşif bölükleriyle, ardından alaylarıyla muharebeye girmek durumunda kalır.⁵⁴

Bu gelişmeler üzerine Fahrettin Paşa süvarilerin öğleden sonrakî harekâtına dair yeni bir emir hazırlatır. Buna göre 1^{nci} Tümen Balmahmut doğrultusunda ilerlemeye devam edecek, yolda Sinanpaşa'daki düşman birliğini geriden taarruzla imha edecektir. 2^{nci} Tümen bir alayıyla Sinanpaşa'ya yapılacak bu baskına güneyden katılacak, diğer kısmıyla da Çayhisar doğusundan Çiğiltepe'ye taarruz eden 57^{nci} Tümene destek sağlayacaktır. 14^{ncü} Tümen bir alayını Düzağaç-Başkimse yönüne sevk edecektir. Bu alay Küçükköy'de demiryolu tahrip müfrezesini takviye edecek, Afyon-Kütahya şosesinin batısındaki Olucak-Çatkuyu-Küçükköy bölgesinde hem Döğer'den hem de Uşak yönünden gelebilecek düşman ihtiyatlarına karşı keşif ve örtme görevlerini yerine getirecektir.⁵⁵

14^{ncü} Tümeden takviye için yola çıkarılan 3^{ncü} Alay Akçaşar'a vardığında, keşif müfrezesini düşmanın demiryolu muhafızlarıyla muharebe ederken bulur. Yunanlar stratejik önemini geç de olsa fark ettikleri tren yolunda önemli noktalara tahkimat yapmış, dikenli tellerle çevirmişlerdir. Buna rağmen müfreze Başkimse'deki köprüyü imha eder, tren yolunu üç yerinden bozarak iş göremez hale getirir. Takviye de alarak elinden geldiğince direnen demiryolu muhafızlarını ise kılıçtan geçirirler. 1^{nci} Tümeden çıkarılan keşif müfrezesi de Başkimse'yi ele geçirmiş, tren yolunun da 100 metrelik kısmını tahrip etmiştir. Teğmen Selahaddin Efendi ve dört erin şehit olduğu harekâtın sonunda alay geceyi Akçaşar'da geçirmek üzere kılıcını kınına koyar.⁵⁶

1^{nci} Süvari Tümeninin Sinanpaşa'ya taarruzunu güneyden destekleyecek olan 2^{nci} Tümen bu harekât için 13^{ncü} Alaydan bir bölük görevlendirir. Bu sırada Sinanpaşa'da Yunan 1. ve 7. tümenlerinin süvari bölükleriyle 1. Tümenin istihkâm bölüğünden oluşan yaklaşık 1.000 kişilik karma bir tabur bulunmaktadır. Akşam hava kararana kadar süren muharebe sonucunda Yunan taburunu Sinanpaşa'dan söküp atmak mümkün olmaz. Bunun üzerine 2^{nci} Süvari Tümeni iki alayını Çayhisar'da ihtiyatta bırakarak diğer iki alayıyla Sinanpaşa'yı yandan kuşatacak

şekilde Kırka ve batısına taarruz eder. Ancak köyün çevresini tahkim ederek dikenli tel engelleriyle de çevirmiş olan Yunanlar pes etmez. Saat 22:00 sularında taarruzu kesen Ahmet Zeki (Soydemir) Bey alaylarını dinlendirmeye koyulur. 2^{nci} Süvari Tümeni, kolordu emrinde yer aldığı gibi 57^{nci} Tümenin taarruzunu kuzeyden destekleyememiş olsa da, en azından ovadaki ihtiyat birliklerini oyalayarak Çiğiltepe'ye çıkmasını engellemeyi başarmıştır.⁵⁷

Dinlenmesi gereken, çok yorulan bir diğer birlik de Miralay Nazmi (Solok) Bey'in tümenidir. Diğer hiçbir tümenle irtibatı olmayan, destek almayan, çok geniş bir sahada çok kalabalık bir düşman grubunu oyalaması gereken 6^{nci} Tümen taarruzun ilk gününde Kavşaktepe, Toklu Sivrisi gibi önemli direneklere güçlü gösteriş taarruzları yaparak hem Gonatas'ın beş alaylık 2. Tümenini hem de Frangu'nun 1/38 Evzon Alayını yerine sabitler. Normalde yakın konumdaki bu birliklerin yetişmesi cepheyi sarsabilecektir. Ama Nazmi Bey'in tümeni, taarruz hattının en solunda, gerçekten bir ok gibi iş görür.⁵⁸

Başkomutanın stratejisi Yunanların cephesini, takviye tümenler getirmesine fırsat vermeden, taarruzun ilk gününde yarıp meydan muharebesine zorlamak ya da taarruz ikinci güne sarksa bile ihtiyatlarının cepheye gelmesine engel olmak üzerine kuruludur. İlki olmasa da ikinci plan neredeyse eksiksiz şekilde işler. İhtiyattaki II. Kolordu Komutanı General Digenis ağır taarruz altında olduğunu sanarak 9. ve 13. tümenlerini yerinden kıpırdatmamış, batıdan gelmesi gereken destekse Türk süvarisine ve Nazmi (Solok) Bey'in yalnız kurtlarına takılmıştır.

Afyon-Eskişehir hattında bunlar yaşanırken Ankara'da bir adam, sevinçten içi içine sığmayarak çıkmaktadır meclis kürsüsünün basamaklarını. Bu mutlu, heyecanlı ve az sonra vekillere uzun zamandır bekledikleri müjdeyi verecek olan kişi Başbakan Rauf (Orbay) Bey'dir:

“Efendim; Yüksek heyetinizce malumdur ki; geçen sene düşmanın Hükümet merkezimizi işgal ve kuvvetlerimizi dağıtmak

maksadıyla gerçekleştirdiği taarruzu Sakarya boylarında def edildikten sonra, bugüne kadar kesin sonuç almak için ordumuz ikmalle, hazırlıklarla meşguldü ve düşmanla yakın temas halinde bulunuyordu. Bugün Genelkurmay Başkanımız Fevzi Paşa Hazretlerinden aldığım telgrafi aynen yüksek heyetinize arz edeceğim.”

Rauf Bey Fevzi Paşa'nın taarruzu müjdeleyen telgrafını okuduktan sonra yaptığı duygusal konuşmayı şöyle bitirir:

“Cenabı Hak her türlü takdirin üstünde bulunan kahraman ordumuza her türlü başarıyı ihsan etsin. Kazanacağız. Ordumuzun, azami fedakârlık gösteren ordumuzun en yakın zamanda kesin zafere ulaşmasını Cenabı Hak'tan dilerim. Bu hususta, muzaffer olmamız için dua edilmesini teklif ediyorum.”

Herkesin hayallerinde İzmir vardır.

Dua etmek üzere kürsüye İzmir mebusu Süleyman Efendi gelir.

* * *

26 Ağustos 1922 Cumartesi

Saat 23:30

Gece yarısı cephe boyunca muharebelerin şiddeti düşmüştür. Şuhut'taki ordugâha dönen komutanlar 'Sakallı' Nurettin Paşa'dan

* “Efendim; Heyeti Âlinizce malûmdur ki; geçen sene düşmanın Hükümeti merkeziyemizin merkezini işgal ile kuvayı umumiyemizi dağıtmak kasdiyle vaki olan taarruzu Sakarya boylarında defi ve tehdit edildikten sonra bu güne kadar katı netice istihsali için ordumuz ikmali nevakis ile meşgul idi. Ve düşman ile yakın temas halinde bulunuyordu. Bugün Erkânı Harbiyei Umumiye Vekiliniz Fevzi Paşa Hazretlerinden aldığım telgrafi aynen Heyeti Âlinize arz edeceğim.” Bkz.: TBMM Gizli Celse Zabıtları, 26.08.1338 (1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, Celse 2, Cilt 22, 91. İnikat, s. 710-711.

“Cenabi Hak her türlü takdirin fevkinde bulunan kahraman ordumuza her türlü muvaffakiyet ihsan buyursun. Muvaffak olacağız. Ordumuzun, azami fedakârlık gösteren ordumuzun en yakın bir zamanda katı muzafferiyete nail olmasını Cenabı Hak'tan niyaz eylerim. Bu hususta dua edilmesini, nusret ve muzafferiyet için teklif eylerim.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, 26.08.1338 (1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, Celse 2, Cilt 22, 91. İnikat, s. 710-711.

gelen raporu değerlendirmektedirler. 1^{nci} Ordu Komutanı'na göre düşmanın çekildiğine dair belirtiler vardır.⁵⁹ Oysa Cephe Uçak Bölüğünden gelen akşam keşif raporunda Trikupis'e kayda değer bir takviye gelmemekle birlikte, cepheden ayrılan unsurlardan da bahsedilmemektedir.⁶⁰

Tınaztepe'de, Belentepe'de, tüm cephe boyunca yanan ağaçlardan geriye kalan közlerin kızıllığı ve havayı ağırlaştıran is bu-
lutları hakimdir.

Fırtına dinmiştir.

Av da, avcı da dinlenecektir.

SİNCANLI OVASI

Türk tarafı 26 Ağustos gecesini gün boyunca hırpalanan birliklerini eldeki ihtiyatlarla değiştirmekle ve karışan taburları yeniden düzene sokmakla geçirir. Cephe yarılmamış olmasına karşın Başkomutandan erlere kadar tüm ordunun morali yüksektir ve ertesi gün bu işin biteceğine kesin gözle bakmaktadırlar.¹

Oysa Yunan tarafında tam bir kaos hakimdir. Bir gece önce cepheye hareket emri alan ihtiyat kolordusunun 7. Tümeni parça parça taşınmaya başlanmış, tümenin tamamı ancak saat 14:00'te Balmahmut'a gelebilmiştir. Fakat gün içerisinde taarruz şiddetini arttırdıkça Trikupis defalarca 9. Tümenin gönderilmesini istemiş, II. Kolordu önce tümenin 26. Alayını Döğer İstasyonu'na getirerek sevk etmeye başlamış, daha sonra HacıAnestis'ten gelen "9. Tümen bütün olarak yerinde kalacak" emrine istinaden istasyonda bekleyen iki taburu göndermekten vazgeçmiştir. Trikupis saat 16:10'da "en azından 26. Alayın kalan iki taburunu da gönderin" diyerek adeta yalvarmış, HacıAnestis'in emrine rağmen Digenis diğer iki taburu ancak 27 Ağustos saat 03:00'te trenle yola çıkarmayı kabul etmiştir. Yani 9. Tümeninden gönderilen alayın sadece bir taburu ilk gün muharebelerine katılmıştır. Bu tabur trenden iner inmez derhal 4. Tümen emrine, Kalecik kesimine gönderilir. 7. Tümenin 37. Alayından bir tabur Türk süvarilerine karşı Kumarlı bölgesine sevk edilirken diğer iki taburuyla Çiğiltepe cephesi takviye edilir. Trikupis'in elinde Afyon güneyinde ihtiyat olarak sadece 7. Tümeninden iki tabur bulunmaktadır.² Yarbay

Salih (Omurtak) Bey'in 61^{nci} Tümeninin inandırıcı oyalama taarruzunu püskürtebilmek için 13. Tümenin de Kuzuçuran'a sevk edilmesiyle, bütün Küçük Asya Ordusu'nun elinde ihtiyat olarak sadece 9. Tümenin iki alayı kalmıştır.*

Türk Ordusu birden fazla noktada cepheyi yaracak şekilde taarruz ettiğinden ve Trikupis tamamen kaybedilecek bir direneğin diğerlerinde domino taşı etkisi yapacağını bildiğinden, tam tersini yapması gerekse de, mecburen gelen takviye birlikleri dağıtmak zorunda kalmaktadır. Böylece hiçbir kesimde sayısal üstünlüğü sağlayamadığı için gerekli hallerde karşı taarruza yetecek kuvvete sahip olamamaktadır. Muharebelerin seyrinin bu şekilde devam etmesi halinde gelen takviye birliklerinin de kısa sürede erimesi kaçınılmazdır.³

Trikupis bir çıkış olarak en batıdaki beş alaylı 2. Tümen, 7. Tümenle takviye edilmiş 1. Tümen ve Uşak bölgesindeki Süvari Tümeninden oluşan grupla Ahır Dağı-Çiğiltepe hattına karşı taarruza geçmeye karar verir.⁴ Bu noktada da İzmir'deki Küçük Asya Ordusu Başkomutanı HacıAnestis'le ihtilafa düşer. HacıAnestis II. Kolordu cephesinden Emirdağ-Bolvadin hattına bir karşı taarruzda ısrarcıdır.⁵ Oysa her iki karşı taarruz için de imkân kalmamıştır; batıda 2. Tümen Nazmi (Solok) Bey'in 6^{nci} Tümeniyle boğuşmakta, Süvari Tümenini de Ortakçı bölgesinde Dinar Müfrezesi ve 3^{ncü} Süvari Tümeni oyalamaktadır. 2^{nci} Ordu cephesine yapılabilecek bir taarruz ise artık elde neredeyse hiç taze kuvvet kalmadığı için mümkün değildir.⁶

27 Ağustos 1922 Pazar

Bir gün önce hedeflerine ulaşamayan, bu nedenle yarma kesimine yeterince destek veremeyen 8^{nci} Tümen daha gün doğmadan, saat

* 26. Alayın Afyon güneyine gönderilmesiyle 9. Tümenin elinde sadece 25. Alay ve 3/40 Evzon Alayı kalmıştır. 3/40 Evzon Alayının da bir taburu Trakya'ya gönderilmiş olduğundan iki tabura sahiptir. Yani 9. Tümenin elinde sadece 5 tabur kaldığı söylenebilir.

03:00'de taarruz çıkış mevziine girmiştir. Sol kanadına 12^{nci} Tümenin 36^{nci} Alayını da alan tümen, yaklaşık bir saatlik hazırlıktan sonra, 131^{nci} Alayla Hacılar, 189^{ncü} Alayla da Kurtkayası direneklerine taarruza kalkar. Bütün gece elleri tetikte bekleyen Yunanlar derhal mukavemet gösterse de Türk taarruz birlikleri tel örgü hatlarına kadar ulaşmayı başarırlar. 36^{nci} Alaydan Üsteğmen Agah komutasındaki bir bölük karşılıklı bomba muharebesi yaparak, çok kayıp vermesine karşın düşman siperlerine girmeyi başarır. 189^{ncü} Alayın da Kaklıktepe'ye ulaşmasıyla çember iyice kapanır ve saat 04:00'te 36^{nci} Alay Kurtkayası'nı süngüyle söker alır. Bu direneğin ele geçirilmesinde büyük pay sahibi olan bölüğün komutanı Üsteğmen Agah Efendi ise burada şehit olur.⁷

Kurtkayası sonunda adını hak etmiştir.

İşgal ettiği Kurtkayası'na yaslanarak daha kuzeye, Kapıkaya-Yumruçakırtepe hattına ilerlemeye çalışan 36^{nci} Alay komutanı tümen topçusundan destek ister. Ancak yaşanan anlaşmazlık nedeniyle 8^{nci} Tümen bataryaları yanlışlıkla alaya ateş açar. İrtibat kurulup da topçu ateşi ileriye, olması gereken yere kaydırılana kadar saat 12:00 olmuştur.⁸

Bir gün önce arazinin aşırı arızalı yapısı nedeniyle tümenler arasında meydana gelen kopukluklar da giderilmiş gibidir. Asıl yarma yerini oluşturan kesimde, Tezekliyayla-Erkmen tepeleri hattına taarruz edecek 11^{nci} Tümen ve sağındaki 5^{nci} Kafkas Tümeni gece yarısından sonra taarruz düzeni alırlar. 5^{nci} Kafkas Tümeni güneyden Erkmen tepeleri hattına, Albay Plastiras'ın savunduğu mevzilere taarruz edecektir. Taarruz grubu tümenin piyade tugay komutanı Yarbey Ali Rıza (Benli) Bey komutasında, 12^{nci} ve 5^{nci} Kafkas tümenlerinin hücum taburlarından oluşmaktadır. Bu taarruza grubun hemen batısındaki 11^{nci} Tümen de tugay komutanı Yarbey Hafız Halit (Uzel) Bey komutasında 34^{ncü} Alay ve 126^{nci} Alayın bir taburuyla katılacaktır.⁹

27 Ağustos sabahı saat 06:00'da her iki tümenin hedeflerini toplam 36 top dövmeye başlar. Özellikle Erkmen tepelerinde

toplanan ateş çok şiddetlidir. Buna rağmen Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayı büyük bir dirençle mevzilerine tutunmaya çalışır. 9. Tümen'den gönderilen son iki taburla gedikler yamanmaya çalışılır ama artık çok geçtir. 8^{nci} Tümen kesiminde Kurtkayası'nın düşmesi şüphesiz kolordunun sol kesimini de rahatlatmıştır. Önce en solda 126^{nci} Alayın taburu şiddetli mukavemete rağmen Yunan siperlerine girer ve 34^{ncü} Alay cephesindeki düşmanı da yan ateşine alır. Bu rahatlamayla ilerleyen 34^{ncü} Alay Erkmen tepelerinin güney kesimini, Karabilek-Boduroğlu Tepesi hattını ele geçirir. Bu alayın sağından ilerleyen 5^{nci} Kafkas Tümeni hücum taburu da Ali Kayası'nı düşürünce muharebelerin Yunanlar açısından kaderi belli olur. Yunan 4. Tümen komutanı Dimaras'ın "derhal karşı taarruz" isteğine Albay Plastiras'ın olumlu cevap vermesi artık mümkün değildir: *"Bu büyük baskı karşısında artık taarruz mümkün değil."*¹⁰

Saat 08:00 olduğunda Çırçırçeşmesi de dahil, sırt hattına kadar, Erkmen tepeleri ele geçirilmiş durumdadır. Yunan birlikleri kuzeye doğru dağınık şekilde çekilmekte, 11^{nci} ve 5^{nci} Kafkas tümenlerinin kitaları da ateşleriyle onları takip etmektedirler. Plastiras'ın Afyon'dan getirttiği son taburuyla yaptığı karşı taarruz denemesiye Albay'ın felaketi olur: Tabur yarıya yakın mevcudunu burada kaybeder. Yunanların yere göğe sığdıramadıkları 5/42 Evzon Alayının tamamı, bataryalarını da bırakarak kaçmaktadır. Nihayet saat 09:00'da Yunanlar Erkmen tepelerini tümüyle boşaltmışlar, 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey de karargâhını bir gün önce taarruz çıkış noktası olan Haticekiran'a getirmiştir.¹¹

General Trikupis saat 09:00'da, son bir umutla 12. Tümen'den 46. Alayı Afyon güneyine göndermesini ister. Kallidopoulos da bu emre uyar. Ancak bu hamle de sorunu çözmeyecek, alay ulaştığında cephe çoktan yarılmış olacaktır.¹²

27 Ağustos 1922 Pazar

Saat 09:00

Trikupis'e kıtalardan gelen ilk raporlar Yunan 1. ve 4. tümenlerinin iç kanatları arasındaki açıklığın giderek genişlediğini, yani Türk Ordusunun yarma yeri olarak gördüğü yerin çoktüğünü göstermektedir. Yalnızca 5^{nci} Kafkas Tümeni cephesinde sayılabilen ölü Yunan askeri sayısı 500'dür. Buradaki 700 mevcutlu taburun toplam zayıyatı 520'dir.¹³

5^{nci} Kafkas Tümeninin piyade tugay komutanı Yarbay Ali Rıza (Benli) Bey, sağ kanatta 8^{nci} Tümenin de aynı hizaya gelmesi gerektiğinin bilinciyle, Küçükkalecik kuzeyinde Yaylatepe-Mezarlıgedik hattını da zaptetmek üzere 13^{ncü} Alayı harekete geçirir. Bu kesimde can havliyle direnmeye çalışan Yunanların yoğun ateşi altında ilerleyen alayın iki taburu, saat 11:00'de mevzileri ele geçirerek, 8^{nci} Tümen cephesinde Kapıkaya-Eğerkaya arasını yandan ateş altına alır. Böylece 36^{nci} Alay da hedefine daha rahat ilerleme imkânı bulur. Saat 12:00'de 'Sakallı' Nurettin Paşa'dan gelen "*Tezekliyayla-Ulukaya hattını da ele geçirin. Uzun menzilli toplarla Afyon istasyonlarını, Kütahya şosesini ateş altına alın*" emri aslında planın bu aşamasının bittiğinin göstergesidir;¹⁴ Yunanların kuzeye, Kütahya yönüne değil, yaya olarak batıya, Dumlupınar istikametine çekilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

11^{nci} Tümen Komutanı Yarbay Ahmet (Derviş) Bey bu taarruz için kendisine takviyeye gönderilen 35^{nci} Alayı bile beklemeden, kendi 70^{nci} ve 127^{nci} alaylarıyla taarruza geçer. Kuvvetli topçu desteğinde yapılan bu taarruz sonucunda, saat 17:00'de, Tezekliyayla-Ulukaya hattı da tümüyle Yunanlardan temizlenmiş olur. Sağ kanatta 8^{nci} Tümenin de Kışlacık tepelerindeki Yunan birliklerini Afyon istikametine sürmesiyle Yunan ordusu için kaotik bir süreç başlar: Takviyeli Yunan 8. Alayı bile Afyon Ovası'na doğru darmadağın şekilde çekilmektedir.¹⁵

Topuğundan yara alan Aşil'in başka çaresi yoktur...

* * *

“3^{ncü} Kafkas Tümeninin 8^{nci} Alayı 15^{nci} Tümen emrine verilmiştir. Naci (Tınaz) Bey’in tümeni hızlı bir taarruzla karşısındaki düşmanı geri atarak Esatefendi-Hacıhasan-Gelinkayası hattına ulaşacaktır. Taarruz saat 05:00’te başlayacaktır. 23^{ncü} Tümen de asıl kısmıyla Türkmentepe-Göktepe hattına ve 31^{nci} Alayıyla da Sivritepe gerilerine taarruz ederek Sincanlı Ovası’na hakim olacaktır.”

1^{nci} Kolordu Kumandanı Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey gece yarısını geçe gönderdiği emirle 27 Ağustos sabahı Yunan 1. Tümenine kesin darbenin vurulmasını ve cephenin yarılmasını istemiştir. Burada asıl hedef olarak gördüğü kesim Tınaztepe mevzileridir. Bu nedenle kolordu ağır topçusunun tamamı Tınaztepe’ye tahsis edildiği gibi, 23^{ncü} Tümen komutanı Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay) Bey de taarruz gruplarına öncelikli hedef olarak Tınaztepe taarruzunu destekleyecek noktaları gösterir. Buna göre tümen topçusunun desteğinde 69^{ncü} Alay Göktepe’yi, 68^{nci} Alay da Çamlıca Korusu’yla Türkmentepe’yi ele geçirecektir.¹⁶ Muharebeyi bizzat idare etmek için İzzettin Bey sabah erkenden 3^{ncü} Kafkas Tümeni muharebe idare yerine, Eşektepe’ye gider.¹⁷

27 Ağustos 1922

Saat 06:30

Bir saat kadar gecikmeyle de olsa, 1^{nci} Kolorduya bağlı topçu bataryaları, önceki günü aratmayacak bir hırsıyla, Tınaztepe’nin ötesini berisini dövmeye başlar. Yunanlar da aynı şiddette karşılık verince Tınaztepe bloğu ve çevresi cehenneme döner. Bu tepelere 15^{nci} Tümenin taarruzunu soldan destekleyecek olan 23^{ncü} Tümenin 68^{nci} Alayı Çamlıca Korusu’na doğru ilerlerken 69^{ncü} Alay da Kayalıtepe’de Yunan birlikleriyle şiddetli bir muharebeye tutuşur. Dağ bataryalarını etkili kullanan 68^{nci} Alay önce korudaki düşmanı oradan söküp atar, ardından ilerlemesine devam ederek 14:15’te Türkmentepe’yi ele geçirir. Kayadibi’ne kadar ilerleyen alay Sincanlı Ovası’na doğru kaçan düşmanı ateş altına alır.¹⁸

Aynı saatlerde 69^{ncu} Alay da çok çetin muharebelerle, en sonunda da kararlı süngü hücumlarıyla önce Kayalıtepe'yi, ardından da Göktepe'yi almayı başarır. Tümen komutanının gördüğü manzara, askerlerinin önlerine kattıkları Yunan taburlarını Sincanlı Ovası'na doğru bayır aşağı, Sinirköy (bugün Tınaztepe) istikametinde kovaladıklarıdır. İnatla düşmanı takip eden 31^{nci} Alayla birlikte Sinirköy'ü sırtlayan güneybatı tepelerine gelen tümen komutanı Ömer Halis (Bıyıkday) Bey saat 14:15'te İzzettin (Çalışlar) Beye müjdeli raporunu gönderir:

“Saat 14:00'te Sinirköy'deyim. Gazi Başkomutanımızı cephe-
de göremediğinden bahseden mağrur HacıAnestis'in Sincanlı
Ovası'nı dolduran perişan birliklerinin kaçışını seyrediyorum.
Hangarlar alevler içinde. Bir uçak, Yunan ordusunun kırık du-
rumunun sembolü gibi, kanatları kopuk yatıyor. Cephemizden
çekilen düşmanı iki alay kadar tahmin ediyorum. Bunlar iki
kolla Balmahmut ve daha kuzeye doğru çekilmektedirler. Af-
yon'dan da az bir kuvveti çekiliyor. Ağır makineli tüfeklerle ateş
takibi yapılıyor. Batarya geç yetiştiğinden ancak 13:50'de ateş
açabildi. Düşmanın bir seneden beri tahkim ettiği kuvvetli mev-
zileri en çabuk bir surette zapta bizi mazhar buyuran Cenab-ı
Hak'ka şükürler eder, şehitlerimizi fatihalarla yad ederim.”¹⁹

15^{nci} Tümen cephesinde ise; Fehmi (Tınaztepe) Bey'in 56^{nci} Alayı, tümen hücum taburu ve 3^{ncü} Kafkas Tümeninden gelen 8^{nci} Alaydan bir taburla takviye edilmiş, mevcudu beş tabura çıkarılmış bir halde, Sivritepe istikametinde taarruza başlar. Bu grubun hemen batısında iki taburlu 8^{nci} Alay Beyoğlutepe'deki direneğe doğru ilerlemektedir. Tümenin 45^{nci} Alayı Tınaztepe güneyinde, bir gün önce çok hırpalandığı için 8^{nci} Alayla değiştirilen 38^{nci} Alay ise Gepli Geddiği güneybatısında toplu halde ihtiyata alınmışlardır.²⁰

Başlangıçta sadece topçusuyla mukavemet gösteren Yunan 1. Tümeninin Sivritepe-Kızılın hattını bırakmaya niyeti olmadığı kısa sürede anlaşılır. 56^{nci} Alay Akpınartep'e'yi, 8^{nci} Alay da Beyoğlutepe'deki direneği ele geçirirse de, çekilen Yunan birlikleri bir

kademe geride, Yanıktepe-Beyoğlutepe kuzey sırtlarında savunmaya devam etmektedir. Tüm alınan önlemlere rağmen batıdan Yunan 2. Tümeni'nin, ya da Gazlıgöl kesimindeki ihtiyat birliklerinin cepheye yetişmesi tehlikesi hâlâ söz konusudur. Yunanlar topçu ateşinin şiddetini de arttırınca bizzat Tınaztepe'ye gelen 1^{nci} Kolordu Komutanı Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey ihtiyattaki 3^{ncü} Kafkas Tümenini de taarruza katar. 8^{nci} Alayı asıl kıtasına, 3^{ncü} Kafkas Tümenine iade eden kolordu komutanı her iki tümenin birlikte, kesin sonuçlu bir taarruzla Sincanlı Ovası'na kadar tüm tepe hattını ele geçirmelerini emreder. I. Ağır Topçu Grubu da kesif bir ateşle taarruzu destekleyecek, 15^{nci} Tümen komutanının bildireceği hedefleri imha edecektir.²¹

Ağır topçu grubu Yunan mevzilerini 15 dakika süreyle ezdikten sonra, 11:15'te 15^{nci} Tümenin 56^{nci} Alayı ve hücum taburu solda, 3^{ncü} Kafkas Tümeninin 8^{nci} ve 11^{nci} alayları da sağda olmak üzere Tınaztepe bloğunun kuzey sırtlarına, Sivritepe mevzilerine doğru taarruza başlarlar. 23^{ncü} Tümen cephesinde topçu ateşiyle tutuşan otların dumanı rüzgarla Tınaztepe sırtlarını kaplamakta, Mehmedi gizlemektedir. General Frangou'nun taburları direnmek isteseler de dalga dalga ilerleyen Türk hücum grupları önünde uzun süre tutunamazlar; saat 11:40'da düşman mevzilerine girilir. 20 dakika sonra ise Eştektepe-Yanıktepe hattının batısı tamamen ele geçirilmiş, Sincanlı (Sinanpaşa) Ovası'na bakan yamaçlar da kontrol altına alınmıştır. Sağda, Belentepe kesiminden 31^{nci} Alayıyla Tınaztepe taarruzunu destekleyen Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey'in 23^{ncü} Tümeni de Sivritepe'yi doğudan yaptığı taarruzla ele geçirince kuzey tepelerinde sıkışan Yunan bölükleri de bozulmuş şekilde Sincanlı Ovası'na doğru kaçmaya başlarlar.²²

Öğle saatlerinde Kalecik Sivrisi-Tınaztepe bloğu arasındaki tüm direnekler işgal edilmiş durumdadır. Tınaztepe'nin batısındaki Kılıçarslan (Kırcaaslan) ikinci hat mevzilerini ele geçirmek için 14^{ncü} Tümen de sabah erkenden taarruza başlamış, batıdan doğuya doğru hücum taburu, 26^{nci} Alay ve 25^{nci} Alaydan bir

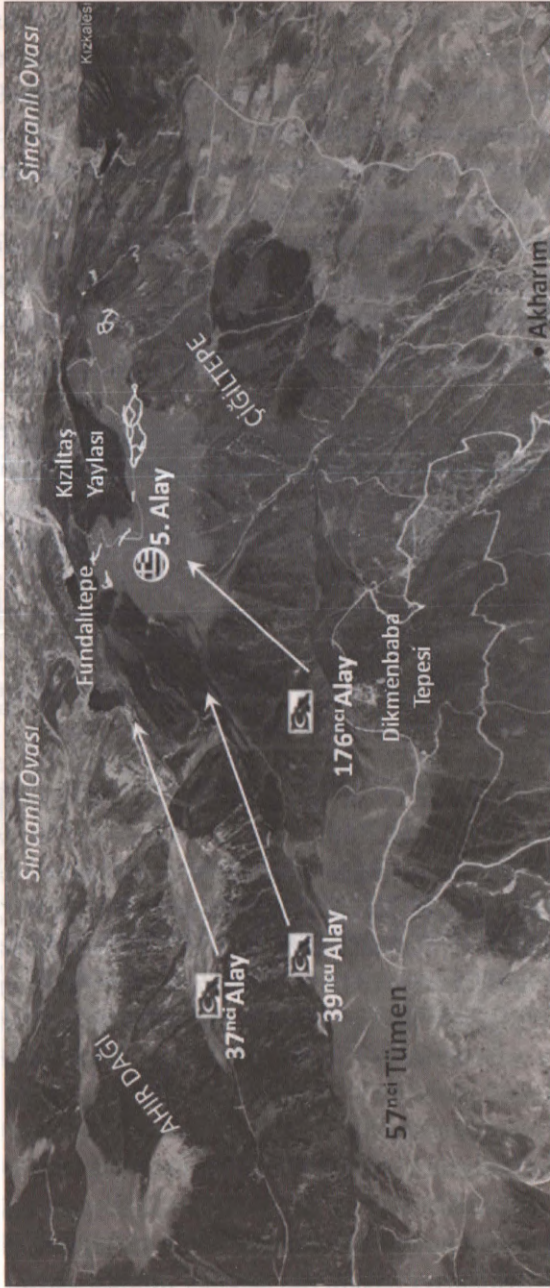
taburla ilerlemeye başlamıştır. İkinci hattın ardından durmaya-rak saat 09:00'da da Eğrekkaya'daki direneklere giren 14^{ncü} Tümen hücum grubu Damlalı Boğazi'nin doğusunda kalan kesimi tamamen düşman unsurlarından temizler.²³

Cephenin yarılmakta olduğunu, önleme imkânının olmadığı fark eden General Trikupis ricata karar verir. Saat 10:30'da tebliğ ettiği emirle 4. Tümenin ortada Köprülü'de, solunda 12., sağında ise 1. ve 7. tümenler olacak şekilde, emniyet düzeninde çekilmelerini bildirir. Karargâhı Gazlıgöl'de olacaktır. Çekilme kararını II. Kolordu komutanına da bildirir.²⁴

Bu sırada yarma hattının batı sınırında, Çiğiltepe ve Kızkulesi'nde ise taarruz oldukça yavaş ilerlemektedir. Önemli bir topçu desteği alamadan makineli tüfek ateşine karşı uzun taarruz koşulları yapması gereken Reşat (Çiğiltepe) Bey'in 57^{nci} Tümeni de, onun sağında dik yamaçlardan Kızkulesi'ne ilerlemeye çalışan 14^{ncü} Tümenin 30^{ncü} Alayı da zor bir sabah geçirmiş, ciddi miktarda kayıp vermişlerdir. Yine de doğudan yaklaşarak zor da olsa mevzilere ulaşmayı başaran 30^{ncü} Alay saat 15:30'da Kızkulesi direneğini de ele geçirerek kaçan düşmanı ateş takibine almayı başarır.²⁵

57^{nci} Tümenin taarruz ettiği Çiğiltepe bloğunda ise çaresizlik hakimdir. 9 Ağustos'ta Ordu komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın emrini alınca 1^{nci} Kolordu Komutanı "57^{nci} Tümen'in Damlalı Boğazi'nden Çiğiltepe batısına kadar olan cephesi on kilometreyi bulmakta ve ağır topçuyla desteklenememektedir. Hasanbeli de dahil Çiğiltepe bloğunun bütününe taarruz edecek olan 57^{nci} Tümen burada güçlü bir direneğe raslayacak olursa hafif topçusuyla burayı aşamayacaktır. Bu nedenle, Çiğiltepe taarruzundan sonuç alınması isteniyorsa 6^{ncı} Tümenle bu taarruz desteklenmeli, 57^{nci} Tümen biraz daha doğuya kaydırılmalıdır." yorumunu yapmıştır. Ancak tümenlerin yerleşiminde de, Nurettin Paşa'nın "Çiğiltepe'yi 57^{nci} Tümenle batıdan kuşatma" emrinde de bir değişiklik olmamıştır.²⁶

İzzettin (Çalışlar) Bey 57^{nci} Tümenin Çiğiltepe'de güçlü bir direneğe çatmasından endişe etmektedir. Oysa Çiğiltepe bloğunda en kuvvetlisi batıya bakan, beş direnek noktası vardır.



Şekil 10. Çiğiltepe kesiminde 26 Ağustos taarruzu.

Reşat Bey 27 Ağustos sabahı erkenden kolordu komutanına “14^{ncü} Tümen kesimindeki ağır topçuyla desteklenmesini, taarruza devam edeceğini” bildirir. Ardından Kızılaş Yaylası’ndaki birinci hat birliklerinin yanına giden tümen komutanı askeri taarruza teşvik edecek konuşmalar yapar. Bir saat sonra muharebe idare yerine döner ve talep ettiği topçu ateşi 08:30’da başlar. Buna rağmen bir sonuç alınamaz çünkü bataryalar ateşi bir türlü batı direneğinde toplayamazlar. Atılan mermilerin büyük kısmının Kırka’ya bakan kuzey sırtındaki mevzilere düşmesi bir tarafa, cephe sıkıntısının baş göstermesi de verilen topçu desteğini etkisiz kılar. Bu sırada Yunan topçusu da ateşini iyice yoğunlaştırmıştır. Bu şartlar altında 57^{nci} Tümen hücum kolları 400 metreden fazla ilerleyemezler. Tümenin imkânsız başarmaya çalışırken verdiği zayıat da fazlasıyla artmıştır. Bundan cesaret alan General Frangou bir karşı taarruz denemesinde bulunsa da Reşat Bey’in aslanları cansiperane karşı koyarak teşebbüsü savuştururlar.²⁷

Kolordu Komutanından, hatta Başkomutandan gelen telefonlarda Çiğiltepe’nin bir an önce alınması ve Sincanlı Ovası’na hakim bir duruma gelinmesi emredilmektedir. O buhran anında Miralay Reşat (Çiğiltepe) Bey’in tümen idare noktasından gördüğü şudur; sağındaki direnekler birer birer ele geçirilmiş, düşmanın cephesi yarılmıştır. Ahır Dağı’nı aşarak cephe gerisine inen Süvari Kolordusu ise cephesini kuzeye ve batıya çevirerek Yunanların çekilme yollarını kapatmaya çalışmaktadır. Destek vermesi gereken süvari tümeni Kırka’daki düşman direnişini kıramamış, Çiğiltepe kuzeyinden taarruza katılma imkânı bulamamıştır. Sağ kanadındaki 14^{ncü} Tümen henüz Kızkulesi direneğini ele geçiremediğinden yan ateş desteği sağlayamamakta, topçu ateşi de yetersiz kalmaktadır. Tümeni her geçen dakika erimekte, ama sonuç alamamaktadır.²⁸

Hayatı ateşin içinde geçmiş, cepheden cepheye dolaşmış tecrübeli komutan kendisini Türk’ün zafere giden yolunda engel olarak görür ve kendince bu engeli ortadan kaldırır.

Geride kısacık bir veda mektubu bırakmıştır: “*Muvaffakiyetsizlik beni hayatımdan bizar etti.*”²⁹

Sadece 57^{nci} Tümeni değil, bütün Batı Cephesi'ni sarsan bu olaydan kısa bir süre sonra Kızıldaş Yaylası'ndan tümen idare yerine gelen piyade tugay kumandanı Miralay İbrahim Hakkı (Emiroğlu) Bey komutayı ele alır. Ancak saatler sonra görülecektir ki sorun Reşat Bey'in komutasında değildir. Çiğiltepe'nin bu kadar az kuvvetle, topçu ve ihtiyat desteğinden yoksun şekilde zaptedilmesi olanak dışıdır. General Frangou telefon irtibatı olmadığı için I. Kolordu Komutanının çekilme emrini alamamış, buna karşın kendi inisiyatifıyla, saat 13:00'te "*tümen sol kanadından sağa doğru, birliklerin Balmahmut-Ayvalı-Düzağaç kuzeyine çekilmesi*" emrini vermiş, bu düzene göre diğer birliklerin emniyeti açısından Çiğiltepe'deki 5. Alayın son ana kadar dayanması, direnmesi gerekmiştir.³⁰ Nitekim Çiğiltepe'deki Yunan 5. Alayı, sol kanadındaki Kızkulesi direneği de düşüp 49. Alay çekilince saat 16:00 sularında kuşatılma durumuna düştüğünü görecektir ve mevzilerini kendisi boşaltacaktır.³¹

* * *

27 Ağustos 1922 Pazar

Saat 14:15

Afyon güneyinde Çiğiltepe hariç tüm direnekler düşürülmüş, Yunan 1., 4. ve 7. tümenleri mevzilerini boşaltmak ve Sincanlı Ovası'na çekilmek zorunda kalmışlardır. Afyon merkezi alev yanarken yalnızca 23^{ncü} Tümen kesimindeki Kayalıtepe'de ve 14^{ncü} Tümen cephesindeki Eğrekkaya'da 500'den fazla ölü bırakmış durumdadır. Ağırlıklarını Sinirköy (bugün Tınaztepe) ve Gezler'den Balmahmut istikametine kaçırmaya çalışan düşman sayılamayacak kadar tüfek, makineli tüfek ve cephaneyi, kamyonlara yüklenmiş halde altı adet 120 mm'lik DeBange ağır muhasara topunu bırakmak zorunda kalmıştır.³²

İzzettin (Çalışlar) Bey Nurettin Paşa'dan ordu emrini aldığı anda Tınaztepe'de, muharebe idare yerindedir:

“(1) Düşmanın Karahisar ve Sincanlı ovalarından kuzeye doğru kısım kısım geri çekilmekte olduğu saptanmıştır. Karahisar’ın birkaç yerden birden yandığı görülmektedir.

(2) 1^{nci} Ordu, düşmanın yakın bir hatta toplanmasına meydan vermemek için geri çekilme yönlerinde şiddetli takibe karar vermiştir.

(3) Bunun için 4^{ncü} Kolordu taarruzunu genişleterek bir an önce Afyon-Kütahya yoluna hakim olacaktır. Henüz 8^{nci} Tümen karşısında direnç gösteren düşmanın geri çekilmesi kesilmeye çalışılacaktır.

(4) 1^{nci} Kolordu, Gezler-Boyalı-Köprülü hattıyla Kırka-Reşadiye arasından, düşmanın kıtalarını vurarak şiddetle düşmanı takip edecektir.

(5) 5^{nci} Kolordu Sincanlı (Sinanpaşa) Ovası’ndaki görevine gayet cesurane devamla düşmanın Resulbaba-Balmahmut hatında yeni bir mukavemetine meydan vermeden, çekilmesini bozguna uğratacaktır.

(6) 6^{nci} Tümen cephesindeki düşmanı tespitle Toklu Sivri-si’ni zaptedecektir...”³³

Henüz Çiğiltepe alınamamıştır ama 1^{nci} Ordu Komutanlığı bozulan düşmanın çekilme yollarını kapatmak, olabildiğince çok düşman birliğini imha etmek için takip harekâtı için emrini vermiştir. Bu aşamada en önemli görevlerden biri de Fahrettin (Altay) Paşa’nın 5^{nci} Kolordusuna düşmektedir.

Akçaşar-Başkimse istikametinde ilerlemekte olan 2^{nci} Süvari Tümeni sabah hareket emrini Çayhisar’da almıştır. Kırka’da mevzideki 13^{ncü} Alayın bir bölüğünü Çayhisar’da yol emniyeti için bırakarak bu yorgun kıtayı 20^{nci} Alay’dan ayırdığı bir müfrezeyle değiştiren Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey asıl kuvvetleriyle saat 09:00’da Akçaşar’a doğru yola çıkmıştır. Afyon-İzmir yolunun kuzeyine geçmelerine sebep olan durum, sabaha karşı 1^{nci} Ordu Komutanlığından gelen emirden kaynaklanmaktadır. Nurettin Paşa Süvari Kolordusunun Kırka karşısında hareketsiz kalmamasını, düşman gerilerinde faaliyetini arttırmamasını, ihtiyat

kolordusuyla Dumlupınar kesimindeki birliklerinin durumlarını tespit edip cepheye gönderilecek olası takviyelerin geciktirmesini istemiştir. Fahrettin Paşa da bu görevin yapılabilmesi için Akçaşar-Kumarlı kesimine (Afyon-İzmir yolunun kuzeyi) atlamaları gerektiğini düşünerek, sabah 07:00'de tümenlerin yeni görevlerini içeren kolordu emrini vermiştir.³⁴

İşte bu karar aynı zamanda 57^{nci} Tümenin ve Miralay Reşat Bey'in kaderine terk edilmesi anlamına gelmektedir. Süvari Kolordusunun bütün unsurlarıyla bölgeden ayrılmasıyla, hâlâ 6 Ağustos tarihli ordu emri uyarınca hareket edildiğini sanan Reşat Bey gelebilecek tek desteğinden de mahrum kalmıştır.

Buna göre Karacaviran-Akçaşar-Ayvalı arasında kalan üçgenin üç köşesini birer tümenle tutacaktır. Batı köşesinde 14^{ncü} Süvari Tümeni batıdan, Dumlupınar-Selkisaray istikametinden gelebilecek düşman birliklerine karşı Karacaviran kuzey sırtlarında savunma yapacak, 1^{nci} Tümen cephesindeki düşmanı oyalayacak kadar bir kuvveti Ayvalı'da, üçgenin doğu köşesinde bıraktıktan sonra Akçaşar'a yaklaşacaktır. 2^{nci} Tümen Akçaşar'daki 3^{ncü} Alayın (14^{ncü} Tümen) bölgesini teslim alacak ve demiryolunun kontrolünü sağlayacaktır.³⁵ Sinanpaşa-Balmahmut-Resulbaba hattından Toklu Sivrisi-Karacaören hattına kadar olan alan 14^{ncü} Tümenin, bunun doğusunda kalan saha ise 1^{nci} Tümenin keşif sahasıdır.*

Saat 12:00 sularında Akçaşar'a ulaşan Ahmet Zeki (Soydemir) Bey'in tümeni 3^{ncü} Alay mevzilerini devralır ve çıkarılan keşif kollarından Döğër-Gazlıgöl bölgesindeki Yunan birliklerinden güneye takviye gönderilmediği anlaşılır. Saat 14:00'te Akçaşar'a gelen ve

* Yunan Karargâhı HacıAnestis'in göreve gelmesinin ardından alternatif savunma planları hazırlamaya da koyulmuştur. Dördüncü ve Altıncı bölümlerde de değinildiği gibi, asıl savunma hattının gerisinde Toklu Sivrisi - Balmahmut - Resulbaba - İlbulak Dağı hattından geçen ve tepe noktaları kısmen tahkim edilen ikinci ve Toklu Sivrisi-Dumlupınar (Arpa Gediği) hattından geçen üçüncü savunma hatları oluşturulmuştur. Aslında 14^{üncü} Süvari Tümenine verilen keşif sahası ikinci ve üçüncü savunma hatlarının arasında kalan bölgedir. Benzer şekilde 1^{nci} Süvari Tümenine de Yunanların asıl savunma hattıyla ikinci savunma hattı arasında keşif görevi verilmiştir.

ilk keşif raporunu alan Fahrettin Paşa 2^{nci} Tümenin 26 Ağustos gecesi takviye olarak gelen Yunan demiryolu muhafızlarını ortadan kaldırarak Küçükköy-Başkimse hattının kuzeyinde emniyet almasını ister. Bunun üzerine Yarbay Ahmet Zeki Bey'in tümeni Küçükköy tren istasyonunu basarak burada demiryolu muhafızlarının büyük kısmını yok eder. İstasyon ve tren hattı da tahrip edilir. Adı Küçükköy'dür, savaştan önce önemsiz bir istasyondur belki. Ama bu önemsiz yer için iki günde otuzdan fazla Mehmet şehit olur. 27 Ağustos günü yapılan baskının şehitlerinden birisi de İzmirli Yıldırım Kemal'dir. Tedavi gördüğü hastaneden kaçarak savaşıma gelen ve burada vatana eklenen Asteğmen Yıldırım Kemal'in adı verilecektir Küçükköy'e, sonsuza dek yaşasın diye.³⁶

Türk Süvarisi bir kez daha Yunanların başına bela olmuştur. Saat 14:30'da Dumlupınar-Küçükköy arasındaki irtibat da kesilir. Bütün gün İzmir'le, Uşak'la iletişim kurmak isteyen Trikupis ancak atlı postanın Banaz dolaylarındaki 2. Tümen karargâhına ulaşmasıyla dış dünyadan haber alabilecektir. 28 Ağustos sabahı Albay Gonatas'a vereceği ilk emir de derhal yeterli kuvvetle Dumlupınar kesimine gitmesi ve demiryolu-telgraf emniyetini sağlaması olacaktır.³⁷

27 Ağustos 1922 günü 1^{nci} ve 4^{ncü} kolorduların taarruzlarının durumundan, cephenin yarılp yarılmadığından henüz haberi olmayan süvariler, sabah aldıkları emre göre, Sincanlı Ovası ve kuzeyinde, pek çok noktada hem keşif faaliyetlerini sürdürmekte hem de rastladıkları Yunan birlikleriyle muharebe etmektedirler. 1^{nci} Süvari Tümeni kendi keşif sahasına, Balmahmut'a doğru ilerlerken rastladığı bir Yunan taburuyla ve demiryolu muhafızlarıyla muharebeye girer. Yaklaşık iki saatlik çatışmanın ardından Yunan taburunu demiryolu kuzeyine atarlar. Saat 17:00'de çekilen iki Yunan alayının Balmahmut'a girdiğini gören Miralay Mürsel (Bakü) Bey tümen bataryalarıyla bu alaylara 1.500 metreden ateş açtırır. Ardından, tümenin atlı hücumu kalkan 14^{ncü} Alayı panik halinde dağılan düşmanın bir kısmını kılıçtan geçirir ve

Balmahmut batısında Düztepe'ye kadar ilerler. İlbulak Dağı'na keşfe giden 11^{nci} Alayı da geri çağıran Mürsel Bey tümenini Balmahmut'un yedi kilometre batısında, Ayvalı'da toplar. 11^{nci} Alay da gece karanlığında, çok tehlikeli bir intikalle Ayvalı'ya ulaşana kadar yolda karşılaştığı düşman mangalarını kılıçtan geçirmiştir. Alay efradı dik yamaçlardan vadilere inerken atlarını yedeğe almış, kalender Türk atları da direnmeden, kuyrukları üzerinde kayarak bu sarp yamaçlardan inmişlerdir.³⁸

Fahrettin (Altay) Paşa'nın kurduğu savunma üçgeninin batı köşesinde 14^{ncü} Tümen vardır. Yunanların savunma düzeninin sahadaki görünümü, bir kuş ayağı gibi, bir noktada kesişen üç hat şeklindedir. Bu hatların tümünde cephenin sağ kanadı Toklu Sivrisi'ne dayanmaktadır. 26 Ağustos sabahından beri 6^{nci} Tümen bu direneğe taarruz etmekte, ancak savunmadaki 1/38 Evzon Alayını yerinden kıpırdatamamaktadır. Bu nedenle Elvanpaşa'nın hemen kuzeyden yaslandığı Toklu Sivrisi'nin cephe gerisinden kontrolü de büyük önem kazanmıştır. Miralay Suphi (Kula) Bey'in tümeni Toklu Sivrisi'yle Dumlupınar arasından doğuya doğru gerçekleşebilecek her tür düşman hareketine müdahale etmek durumundadır. Nitekim böyle de olur.

14^{ncü} Süvari Tümeni 27 Ağustos sabahı hareket emrini aldığı anda bir alayıyla Akçaşar'da demiryolu muhafızlarıyla muharebede, bir alayıyla Kınık'ta, asıl kuvvetleriyle de Tokuşlar'dadır. Kolordu emriyle birlikte Karacaviran'a doğru yola koyulurlar. Batı istikametinde keşif kolları süren tümenin en önde ilerleyen 54^{ncü} Alayı Karacaviran'a ulaştığında burada Tazlar'dan kuzeye doğru çekilmekte olan bir Yunan birliğiyle karşılaşarak muharebeye tutuşur. Bu alayın 3^{ncü} Bölüğü ise yanındaki tahrip müfrezesiyle tren yolunu, telefon ve telgraf hatlarını kolay kolay onarılamayacak hale getirir. Afyon'un İzmir'le bağlantısını tamamen koparan ve demiryolu muhafızlarının ağır kayıplar verdiği bu operasyona köylüler de baltalarıyla, kazmalarıyla katılırlar. Tazlar yakınlarında, tümenine katılmak için yürüyüş halindeki 3^{ncü}

Alay da Kızılca istikametinden gelen düşman birlikleriyle çatışmaya girmiştir.³⁹ Suphi Bey'in tümeni gün boyunca, görev sahasının muhtelif yerlerinde, bir taburunu Toklu Sivrisi'nde bırakarak geri kalan kısmını kuzeye çekmeye çalışan 1/38 Evzon Alayı ile muharebe etmiştir. Bir gün önce demiryolu muhafızlarının Dumlupınar'dan aldığı takviye dışında, batıdan doğuya doğru herhangi bir destek gelmesi söz konusu olmamıştır.⁴⁰

Dört saat gecikmeyle, ancak saat 15:35'te Süvari Kolordusuna ulaşan ordu emrinde "Garipçe'deki düşman hangarına baskın yapılması" yer almaktadır. Oysa hangar öğle saatlerinde Yunanlarca boşaltılarak yakılmış, dokuz uçak da batıya kaçırılmıştır. Ordu Komutanlığı'yla iletişim sorunu yaşayan Fahrettin (Altay) Paşa değişen ve hızla gelişen şartlara göre 27 Ağustos öğleden sonra verdiği emirle tümenlerin yeni hareket hedeflerini belirlemiştir. 1^{nci} Tümen Ayvalı-Balmahmut, 2^{nci} Tümen İlbulak Dağı üzerinden Afyon-Kütahya şosesi istikametinde hareket edecektir. Harekâtın başında batıdan gelebilecek Yunan Süvari Tümenine karşı emniyet alacak olan 14^{ncü} Tümen gece olunca 2^{nci} Tümenin ardından gidecektir.⁴¹ Böylece kuzeyden iki, doğudan bir tümenle yapılacak çevirmeyle hem Afyon'dan çekilen düşman birliklerinin kuzeye, Kütahya-Eskişehir istikametine gitmeleri hem de bu kesimden takviye almaları engellenmiş olacaktır.

Fahrettin Paşa'nın yeni harekât planına göre Akçaşar'dan sonraki karargâh yeri Olucak, hedefi ise Eğret'tir (bugün Anıtkaya). Saat 18:45'te, bu kez dört buçuk saat gecikmeyle eline ulaşan ordu emriyle, öğleden sonra tümenlere gönderdiği emir arasında önemli bir fark olmadığını görür. Süvarileri rahatlatan bir gelişme ise nihayet kolordu sahra bataryalarının ve telsizlerin Çayhisar'a gelmiş olmasıdır. Ancak Çayhisar'dan Akçaşar-Olucak'a getirilmesi gereken bu ağırlıkların, çekilen Yunan birlikleriyle dolu Sincanlı (Sinanpaşa) Ovası'nda bir kazaya uğramaması için 34^{ncü} Alay refakate gönderilir.⁴²

27 Ağustos 1922 Pazar
Saat 21:30

Önce 2^{nci} Süvari Tümeni, ardından da Fahrettin (Altay) Paşa'nın karargâhı Başkimse'den ayrılarak Olucak'a doğru yola çıkar. Emre göre hava kararana kadar Karacaviran'da batı yönünü tutması gereken 14^{ncü} Tümen hareket emrini saat 20:30'da alabildiğinden Akçaşar'a ulaşması ancak gece yarısı olabilir. 2^{nci} Tümenin artçıları Başkimse'den çıktıktan sonra baskın veren Yunan 1. Tümeni köyü yakmış, 14^{ncü} Tümen karargâhı da tam bunun üzerine gelmiştir. Kısa bir panikten sonra silahına davranan Yunanlarla girilen çatışmada Suphi (Kula) Bey'in karargâhıyla tümen birliklerinin irtibatı kopar. 14^{ncü} Tümenin tüm unsurları birbirini ancak ertesi sabah 05:00'te Olucak'ta toplandıklarında bulabileceklerdir.⁴³

2^{nci} Süvari Tümeni ise Olucak'tan sonra, bütün gece yürüyerek sabaha karşı Eğret (Anıtkaya) yakınlarına ulaşır. Tümeni sık muharebeyle, çok uzun yürüyüşlerle, neredeyse bütün günü at sırtında geçirdiğinden, Ahmet Zeki (Soydemir) Bey burada bir saat istirahat kararı verir.

Ahır Dağı'nda geçirdiği 25 Ağustos gecesi, Hayalet Süvariler'in komutanının tek sınavı değildir.

2^{nci} Süvari Tümenini zor, sıkıntılı bir gün beklemektedir.

* * *

Asıl muharebe meydanında bunlar yaşanırken, 1^{nci} Ordunun rahat rahat dövüşmesini sağlayanların işi de kolay değildir. Menderes Grubu sabahtan akşama kadar bazen taarruz ederek, bazen çekilerek Bilara-Gençali-Ortakçı hattında iki Yunan alayını akşama kadar tutmayı başarmış, Trikupis'in Süvari Tümeninden istediği desteğin gönderilmesini engellemiştir. Yarbay Nazmi (Solok) Bey'in 6^{ncı} Tümeni de 30 kilometrelik bir cepheye ve Toklu Sivrisi gibi bir uğraşa sahip olduğu halde, bu gün de Gonatas'ın 2. Tümenini asıl muharebenin dışında tutmuştur.⁴⁴

1921 Aralık ayından beri, olası bir Türk taarruzunda, farklı bir cepheden karşı taarruzla cevap vermek üzerine kurulu olan

savunma stratejisini çalıştırmak üsteyen HacıAnestis kolordulara gönderdiği emirle “*II. Kolordunun 12. Tümeni emrine almasını, III. Kolordunun uygun birlikleriyle kuracağı mürettep bir tümeni de derhal II. Kolorduya göndermesini, bu şekilde oluşacak beş tümenlik kuvvetle Emirdağ-Bolvadin istikametinde, 2^{nci} Orduya taarruz edilmesini*” istemiştir. Bu emir uyarınca Digenis III. Kolordudan mürettep bir tümen istemiştir ama Soumila’stan “*söz konusu tümenin oluşturulmakta olduğu, ancak 27 Ağustos akşamı harekete hazır olacağı*” yanıtını almıştır. Bu şartlar altında General Digenis’in İzmir’e verdiği yanıt Trikupis dışında hiçbir Yunan komutanın olayın ciddiyetine vakıf olmadığına kanıtıdır: “*Ancak 29 Ağustos sabahı taarruza hazır olabiliriz.*”⁴⁵

27 Ağustos 1922 Pazar

Saat 14:00

Asıl görevi, karşısında olabildiğince çok düşman birliği toplayıp ihtiyat tümenlerinin Afyon güneyine kaydırılmasını engellemek olan 2^{nci} Ordu, taarruzun ilk gününde bunu başarmıştır. Özellikle 61^{nci} Tümen tek başına bir Yunan tümenini cephesine sabitlemiş, bir diğerini ise (bir alayı eksik 13. Tümen) desteğe gelmeye mecbur bırakmıştır. Kendisinden üç kat kuvvetli bir düşmana inandırıcı şekilde taarruz etmesi gereken 2^{nci} Ordu birlikleri de zor bir 27 Ağustos sabahı geçirmektedir. Gece yarısını geçerek verdiği emirle Yakıp Şevki (Sübaşı) Paşa tüm birliklerin bir önceki gün verilen görevlerine devam etmelerini, yalnızca 61^{nci} Tümenin işgal ettiği Süklümçal-Çomaklıdede hattını savunmasını istemiştir.⁴⁶

Kuzeyde 41^{nci} Tümen sabah 08:00’de başladığı taarruzla 200-300 metre kadar ilerleyip durur. Öğleden sonra 3^{ncü} Kolordu Komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Bey tümen komutanını arayarak taarruzu kesip alayların ulaştıkları noktalarda savunma düzeni almalarını, taarruzun bir sonraki gün, 28 Ağustos sabahı, baskın şeklinde gerçekleştirileceğini söyler. Saat 15:00’de alay komutanlarını tümen idare yerinde toplayan Miralay Alaaddin (Koval)

Bey de birliklerin bulundukları yerlerde bir yandan savunma siperleri kazarak emniyet alırken öte yandan taarruz hazırlığı yapmalarını söyler. Ön hattaki birlikler sabaha kadar düşmanla teması koruyarak cephesinden ayrılmasını da engelleyeceklerdir. Baskının saati 04:00 olacaktır. 41^{nci} Tümenin güneyinde, Kazuçuran hattına kadarki açıklıkta örtme görevi gören Mürettep Süvari Tümeni de kesin sonuçlu muharebe kabul etmeden, bütün gün vur-kaçlarla düşmanı huzursuz etmeyi başarır.⁴⁷

2^{nci} Ordu cephesinin güney kısmında, yani 1^{nci} Orduyla teması olan Kazuçuran-Dede Sivrisi-Güzelim Dağı hattında ise tam bir satranç karşılaşması vardır. Taarruzun birinci gününde bütün gücüyle yüklenmeyen, düşmanı oyalamaya yönelik hamleler yapan Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa ikinci gün öğleye doğru stratejisini güncellemek durumunda kalır. Önce 61^{nci} Tümeden Kazuçuran Yaylası'na taarruzunu tekrarlamasını isteyen Yakup Şevki Paşa saat 13:00'te Yarbay Salih (Omurtak) Bey'e "Kazuçuran'ı zaptederek daha batıya ilerlemesini" emreder. Böylece daha fazla Yunan birliğini cephesine çekmeyi amaçlamaktadır. Mürettep Süvari Tümeni de bu taarruzu kuzeyden Karaböğrüklü-Koroğlu hattına saldırarak destekleyecektir.⁴⁸

Tümen topçuları Kazuçuran'da kuvvetli ateş toplayacak şekilde mevzilerine girerler. Tümenin Çal Dağı gazisi 190^{nci} Alayı hücum taburuyla takviye edilerek Kazuçuran karşısında mevzie girer. 174^{ncü} Alay da yaylanın güney kesimine, Kozviran köyünün yaslandığı Kargalık ve Bozhöyük tepelerine taarruz edecektir. Düz, arızasız bir arazide yaklaşık iki saat süren bir sızma hareketiyle 190^{nci} Alay Kazuçuran mevzilerine 1.200 metreye kadar yaklaşmayı başarır. Saat 18:00'de her iki alay da taarruza hazırdır.⁴⁹

190^{nci} Alay saat 18:15'te 61^{nci} Tümen topçusunun etkili ateşiyle ilerlemeye başlar. Yunanlar şiddetle karşı koysa da, yaklaşık bir saatlik muharebenin ardından, alay süngü hücumuyla Kazuçuran mevzilerini ele geçirir. Bu sırada taarruza geçen 174^{ncü} Alay da 21:15'te Kargalıtepe'yi zapteder. Yarbay Şevki (Savaşçı) Bey'in

alayı taarruzu geliştirmek için Bozhüyüktepe'ye ilerlediğinde ise bir sürprizle karşılaşır: Yunan mevzileri boştur!⁵⁰

Gece yarısı 174^{ncü} Alayın kuzeybatıya ve batıya doğru sürdüğü subay keşif kolları kilometrelerce gittikleri halde Yunanlara rastlamazlar. Dahası, daha güneydeki 16^{nci} Tümen cephesinde de Yunan askeri yoktur. Yunan 5., 12. ve 13. tümenleri de sırra kadem basmıştır!⁵¹

Oysa Uzungüney-Tokurçal mevzileri için gün boyunca çok çetin muharebeler olmuş, 16^{nci} Tümen ancak saat 14:30'da Yanıktepe ve Uzungüney sırtını ele geçirebilmiştir. Taarruzun yükünü çeken 64^{ncü} Alay o kadar hırpalanmıştır ki, tümen komutanı Miralay Aşır (Atlı) Bey taarruzun devamını ertesi sabaha, 28 Ağustos'a bırakmak zorunda kalmıştır.⁵²

Aslında Batı Cephesi Komutanlığı'nın saat 15:30'da her iki ordu komutanlığına da gönderdiği, Yunan birliklerinin çekilmekte olduğunu bildiren, takip harekâtının başlatılmasını isteyen emri 2^{nci} Ordu karargâhında çok geç uygulamaya konabilmiştir. Karşıdaki düşmanın gücüyle uyumlu muharebe seyrini sürdürmekte olan Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa Yunanların çekildiğine dair bilgiyi ciddiye almamış, hatta kendisini telefonla arayan Cephe kurmay başkanı Miralay Asım (Gündüz) Bey'e "2^{nci} Ordu cephesindeki düşmanın çekilmek bir yana, tam tersine, sürekli takviye aldığını, sol kanadındaki 4^{ncü} Kolordunun ilerlememesi halinde kendi birliklerinin de ilerleyemeyeceğini" söyleyerek çıkmıştır. Telefonu kapattıktan sonra da gelen cephe emrinin üzerine not düşer: "Laf!"⁵³

Buna rağmen, yaptırdığı keşifler sonucunda Akarçay'ın güneyindeki Yunan I. Kolordusu tümenlerinin gerçekten çekilmekte olduğunu öğrenen Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa, saat 16:00'da 6^{nci} Kolordu Komutanı Kâzım (İnanç) Paşa'ya kendi cephesindeki düşmana tüm kuvvetiyle taarruz etmesini emreder. Bunun üzerine, bütün gün karşılıklı piyade ateşi yapılan Dede Sivrisi mevzileri bir anda hareketlenir. Saat 17:00'de topçu desteğinde taarruza geçen Topal Osman Ağa'nın 47^{nci} Alayı bir buçuk saat sonra Kabaçkiran Tepesi'ni, ardından Dede Sivrisi'ni ele geçirir.⁵⁴

Aba-zıpkalıların Dede Sivrisi'ne taarruz ettiği dakikalarda Batı Cephesi Komutanlığı'ndan her iki ordu komutanlığına gönderilen emirde “*8^{nci} Tümen cephesinden de Yunan birliklerinin çekildiği belirtilerek 2^{nci} Ordunun 6^{nci} Kolordusu ve özellikle de 61^{nci} ve Mürettep Süvari tümenleriyle gece dahi şiddetli taarruza devam etmesi, her iki ordunun da topçu desteğinde takip müfrezeleri çıkarak çekilen düşmanla teması koruması, bu müfrezelerin ardından da asıl kuvvetlerin ilerlemesi ve Yunan çekilişinin bozguna çevrilmesi*” istenmektedir. Ancak bu emrin gerektiği şekilde uygulanmadığını düşünen İsmet Paşa saat 19:00'da Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'dan “*tümenlerine gönderdiği emrin bir suretini Cephe karargâhına iletmesini*”, yani gönderdiği emrin tümenlere tebliğ edilip edilmediğini teyit etmesini ister.⁵⁵

Yunanların cephesi Afyon güneyinden yarılmıştır. Afyon şehri 13 ay sonra düşmandan geri alınmıştır. Düşman bozulmuş ve ne yapacağını bilmez bir haldedir ancak Batı Cephesi ve 2^{nci} Ordu komutanları arasındaki görüş ayrılığı yüzünden durduk yere bir kriz yaşanmaktadır. Ancak Yakup Şevki Paşa'nın bu aşırı ihtiyatlı ve mütereddit tavrını besleyen unsurlar da yok değildir. Örneğin saat 16:00'da taarruz emrini alan 6^{nci} Kolordu kumandanı Kâzım (İnanç) Paşa'nın cevap olarak “*cephesinden çekilen düşman olmadığını, tümenlerinin Dede Sivrisi ve Güzelim Dağı'nda şiddetli mukavemet gördüğünü*” söylemesi. Düşmanın Eskişehir kesiminde, mevziinde hâlâ tehditkâr bir tavırla tutunuyor olması da 2^{nci} Ordu Komutanı'nı çekimser davranmaya iten bir başka durumdur.⁵⁶

İsmet Paşa 2^{nci} Ordu Komutanından istediği emir teyidinin ardından, her iki ordu komutanlığına telefonla verdiği talimatta “*bozulan düşmanın hep kuzey istikametine çekildiğinin anlaşıldığını, Yunan birliklerinin nerede ve ne durumda olduğunun belirlenmesi gerektiğini, ordu komutanlarından bu yönde bilgi beklediğini, gerekirse bütün süvari kuvvetlerinden ve tüm vasıtalarından yararlanabileceklerini*” belirtir ve özellikle Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'dan düşmanın Eskişehir kesimindeki III. Kolordusu hakkında bilgi ister. 2^{nci} Ordu Komutanının 21:45'te

verdiği cevap hâlâ tereddütlerle doludur. Düşmanın çekildiğini kabul etmekle birlikte, “*1^{nci} Ordu cephesinden çekilen düşmanın önce kuzeye hareket etmesinin doğal olduğunu, bunun genel çekilme yönü olduğu anlamına gelmediğini, Yunanların Uşak demiryolundan kopmasının mantıksızlığını*” vurgulayarak “*düşmanın III. Kolordusuna karşı bir Eskişehir Grubu oluşturduktan sonra bütün güçleriyle düşmanın asıl kuvvetleri üzerine yürümeleri gerektiğini*” söylemektedir.⁵⁷

Yakup Şevki Paşa kolorduların raporlarını aldıktan, Cephe Komutanlığıyla uzun tartışmalar yaptıktan sonra, nihayet saat 23:05'te, İsmet Paşa'nın dört saat önce istediği emir teyidini gönderir. Cephe emri, kendi birliklerine ilettiği şekliyle; “*1^{nci} Ordu cephesindeki düşmanın çekildiğini ve takip edildiğini, 2^{nci} Ordunun da 27/28 Ağustos gecesi cephesindeki düşmana taarruzla takibe katılacağını, 6^{nci} Kolordunun Afyon doğusundaki mevzi hatlarını derhal işgal etmesini, 61^{nci} Tümenin tüm kuvvetiyle Karakaya-Ayazın kesiminden düşmanın kuzey kanadına ilerlemesini, Mürettep Süvari Tümeni'nin keşif kolları çıkarmasını ve Afyon-Eskişehir demiryolunu birkaç yerden esaslı şekilde tahrip etmesini*” olarak özetlenebilir.⁵⁸

27 Ağustos 1922 Pazar

Saat 23:30

4^{ncü} Kolordu Yunanların “*altı ayda geçilemez*” denen Afyon güney ve batı mevzilerinin tamamını işgal etmiş, Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'in karargâhı Erkmencepe'ye gelmiş, ağır ve sahra toplarını Afyon'a gitmek üzere Belkaracaören'de toplamaktadır. 1^{nci} Kolordu saat 19:00'dan itibaren tamamıyla Sincanlı (Sinanpaşa) Ovası'na inmiş, İzzettin (Çalışlar) Bey karargâhıyla Kılıçarslan'a gelmiştir. 23^{ncü} Tümen Boyalı, 15^{nci} Tümen Akören, 3^{ncü} Kafkas Tümeni Garipçe, 14^{ncü} Tümen Bulca, 57^{nci} Tümen Sinanpaşa'ya girmiştir. Yunanlar sadece üç savunma hattının birleştiği Toklu Sivrisi'nde 1/38 Evzon Alayı'yla direnmekte, Afyon doğusunda artçılarıyla zaman kazanmaya çalışmakta, kuzeyde Eskişehir kesiminde ise kararsızlık yaşamaktadır.⁵⁹

Yunan cephesi yarılmış, I. ve II. kolordular mevzilerini boşaltarak çekilmeye başlamışlardır. Ancak Sincanlı Ovası'nda, Akarçay'ın kuzeyinde, Gazlıgöl bölgesinde, kısacası Afyon'un her yerinde bir belirsizlik hakimdir. Gece karanlığına karışmış Yunan birlikleri, Kütahya'ya mı, Uşak'a mı çekilmektedirler? Yeni bir cephe tutup savaşıacaklar mıdır?

Aslında durum 13 ay önce, Kütahya önünde yaşananların aynısıdır.

16 Temmuz 1921 gecesi Türk Ordusu cephesi yarılrsa da Yunanların elinden kurtulup Seyitgazi batısında yeni bir cephe kurmayı başarmıştır. Hatta, orada kaybedince de imha olmamış, Sakarya doğusuna çekilerek dövuşmüş, küllerinden yeniden doğmuştur.

Ya Yunanlar?

Bir Seyitgazileri, Sakaryaları olacak mıdır?

Tek kesin olan, İsmet Paşa'yı çok uzun bir gecenin beklediğidir.

* * *

28 Ağustos 1922 Pazartesi

Saat 00:30

“1^{nci} ve 2^{nci} ordu komutanlıklarına,

(1) Düşmanın üç tûmenden fazla kuvveti Afyon güney mevzilerinden dağınık olarak kuzeye atılmıştır. Tarafımızdan takip edilmektedir. İzmir yolu kesilmiştir. Hangi hatta muharebeyi kabul edeceği belli değildir.

(2) Düşman aralıksız takip edilerek muharebeye mecbur edilecektir. Maksat: İmhadır.

(3) Düşmanın en yakın ve genel olarak Teperoğlan Gediği - Çatalçeşme - Resulbaba - Bakırcık Tepesi - Çalışlar - Dumlu-pınar - Toklu Sivrisi hattını savunması umulmaktadır. Ordular bu hatta karşı düzenlenecektir.

(4) 2^{nci} Ordu: Düşmanın Eskişehir ve Kütahya yönlerine çekilmesini önleyecektir. Bunun için 61^{nci} Tûmeniyle Muratlar

güneyinde Çakırtepe doğrultusunda, 6^{nci} Kolordusu ile Susuz-Hasanköy (Belce) hattına karşı ilerleyecektir. 1^{nci} Tümen geceden yürütülerek süratle muharebeye sokulacaktır. Mürettep Süvari Tümeni Döğer-Altıntaş doğrultusunda, Süvari Kolordusuyla birleşerek süratle ilerlemelidir. Düşmanın Eskişehir Grubuna karşı ordunun sağ kanadını 41^{nci} Tümen emniyet altına alacaktır.

(5) 1^{nci} Ordu: Düşmanın İzmir doğrultusunda çekilmesini önleyecektir. Bu amaçla 2^{nci} Kolordu Gazlıgöl Hamam kuzey ve güneyinde toplanarak Çatalçeşme-Resulbaba hattına karşı, 4^{ncü} Kolordu Ayvalı-Akçaşar bölgesinde toplanarak Oğlanmezarı-Başkimse hattına karşı, beş tümenli 1^{nci} Kolordu da Düzağaç-Tazlar bölgesinde toplanarak düşmanın kuzey ve batıda bulunacak cephesine karşı yöneleceklerdir. 5^{nci} Süvari Kolordusu düşmanın gerilerinde, ateşle etkileyecek kadar yakından muharebeye katılacak ve düşmanın çekilmesini devamlı olarak kesecek, Altıntaş doğrultusunda Mürettep Süvari Tümeniyle temas kuracaktır. 1^{nci} Ordu sol kanadını 6^{nci} Tümenle emniyete alacak, 3^{ncü} Süvari Tümenini İzmir doğrultusunda sürecektir. 4^{ncü} Tümen Ordu ihtiyatı olarak 1^{nci} Ordu emrinde olacaktır.

(6) İki ordu arasındaki hat Afyon-Altıntaş şosesidir. Yol 1^{nci} Orduya dahildir.

(7) Kocaeli Grubu düşmanın Bursa menzili üzerine yöneltilmek üzere hazırlanmaktadır.⁶⁰

Bozulan düşmanı ikinci savunma hattında mevzilenmeden, kendi Sakarya'sını yaratamadan çevirip imha etmek isteyen İsmet Paşa, gece yarısını biraz geçe, ordulara takibe ilişkin cephe emrini gönderir. Tümenlerin çok hızlı davranarak İzmir tren yoluna kadar ulaştıklarından habersizdir. Ne var ki 'Sakallı' Nurettin Paşa ondan hızlı davranmış, cephe emrini beklemeden 1^{nci} Ordu birliklerini kuzeye doğru yürütmeye başlamış, bu durumdan da İsmet Paşa'yı haberdar etmemiştir. Saat 02:45'te mecburen yeni emre göre düzelterek birliklerine yeni harekât planını gönderir.⁶¹ Yeni emir tebliğ edildiğinde 1^{nci} ve 4^{ncü} kolordular çekilen düşmanın artçılarıyla

temas sağlayıp muharebeye girmiştir bile. Bu durumda tümenlerin taarruzu kesip, yollarını değiştirerek batıya yönelmeleri gerekecektir.⁶² Bu, iki gündür durmaksızın dövüşen askerin fazladan yürümesi ve çok değerli zamanı kaybetmesi demektir.

27/28 Ağustos gecesi Batı Cephesi Komutanlığı çekilen Yunanları kısıtayıp imha etme telaşındayken, Yunan tarafı tam bir emir-komuta karmaşası yaşamaktadır. Taarruzun ilk gününde talep ettiği takviyeyi bir türlü alamayan I. Kolordu mevzilerinde ancak 36 saat dayanabilmiş, sonunda toplamı dört tümeni bulan kuvvetlerini Sincanlı Ovası'na çekmek zorunda kalmıştır. 26 Ağustos gecesi II. Kolordudan alacağı takviyelerle bir karşı taarruz yapmak ve kaybettiği mevzileri geri almak düşüncesindeki General Trikupis o en kritik anda İzmir'deki başkomutanının engeline takılmıştır: *"Hayır! II. Kolordu Eskişehir kesimindeki Bağımsız Tümeni de emrine alarak Bavurdu (bugün Alanyurt)-Çay istikametinde taarruza geçecek. Bu sırada Trikupis de kaybettiği mevzileri geri alacak."*⁶³

Trikupis'ten kaybettiği mevzileri geri alması istenmektedir, ama nasıl?

II. Kolordudan zaten 7. Tümen emrine gönderilmiş, bu takviye yeterli olmamıştır. Onca yardım çağrısına General Digenis sadece 9. Tümeninden 26. Alayı göndererek cevap verebilmiştir. Yakup Şevki Paşa'nın Afyon doğusundan yaptığı oyalama taarruzuna kanan HacıAnestis'in emriyle zaten ihtiyattaki iki alaylı 13. Tümen Kazuçuran-Oyuklutepe hattına sürülmüş, Digenis'in emrinde de yalnızca 9. Tümenin iki alayı kalmıştır.⁶⁴

27 Ağustos sabahı durumun daha da kötüleştiğini, cephesinin yarıldığını gören Trikupis saat 10:30'da, çaresizce, Afyon'u boşaltmaya, birliklerini de Gazlıgöl-İlbulak Dağı-Köprülü-Toklu Sivrisi mevzilerine, ikinci savunma hattına çekmeye karar vermiştir. Çekilme harekâtı başlayıp I. Kolordu karargâhı da saat 13:00'te Köprülü'ye geldiği sırada İzmir'den HacıAnestis'in mevcut gerçeklikle uzaktan yakından ilgisi olmayan yeni emri ulaşır:

*“III. Kolordu Eskişehir kesiminde dört tabur bırakarak bütün kuvvetiyle Bavurdu, Bağımsız Tümeni de emrine alan II. Kolordu da Çobanlar istikametinde taarruza geçsin. Trikupis de kaybettiği mevzileri karşı taarruzla geri alsın.”*⁶⁵

Anlaşılan odur ki 400 kilometre uzaktaki HacıAnestis’in hayalinde bambaşka bir muharebe meydanı vardır. İkmal ve lojistiği aksamamış, birlikleri dağılmamış, haberleşme ve ulaşım imkânları kesintiye uğramamış bir Yunan ordusu olduğunu sanmakta ve ısrarla karşı taarruz istemektedir. Oysa o sırada Afyon ovalarında taarruz edecek bir ordu değil, savunma gücünü bile büyük oranda yitirmiş bir kıtaat grubu vardır. Trikupis’in emrindeki 1. ve 7. tümenlerle tüm irtibatı kesilmiş durumdadır. Bu nedenle General Frangou kolordu emrini almadan, iki tümenini ikinci savunma hattına çekmeye başlamıştır.⁶⁶ Trikupis’in I. Kolordusu o kadar ağır darbe almıştır ki, sarsıntısı II. Kolorduyu bile yerle bir etmeye yetmiştir. Afyon İzmir’den, İzmir Afyon’dan habersiz, Yunan komutanlar anlık, doğaçlama kararlarla inisiyatifi ele almak ve ne yapacaklarına karar vermek durumundadırlar.

Trikupis’in yaşadığı haberleşme sorununun nedeni bile Yunan ordusunun durumunun özetidir: Saat 12:30’da I. Kolordunun telsizini taşıyan kamyon arızalanınca boş başka araç bulunamadığı için telsiz Eskişehir’e gidecek trene yüklenmiştir. Ancak bir yanlış anlaşılma sonucu bu hayati öneme sahip yük Gazlıgöl’de indirilmez, unutulur. Bu yüzden tüm çekilme harekâtı boyunca General Trikupis sağır-dilsiz kalmıştır. Yunanların kaderini sırtlanan adam dış dünyayla ancak 28 Ağustos akşamı, General Digenis’le buluşunca, II. Kolordu telsizi sayesinde iletişim kurabilecektir.⁶⁷

General Trikupis 27 Ağustos akşamı Bayramgazi’ye ulaştığında General Digenis’in *“İzmir’den son gelen taarruz emrinin artık uygulanmasına imkân olmadığını, kolordusunu demiryolunun batısına çekmeye karar verdiğini, karargâhının da Eğre’te olacağını”* bildiren mesajını almıştır. Telsiz bağlantısı da olmadığından II. Kolorduyla

ikinci teması ancak saat 23:00'te olur. Digenis'in gönderdiği bir kurmay subay "*Başkomutanlığın taarruz emrinin artık uygulanamayacağı için 13. Tümenin Eğret, 9. Tümenle kolordu karargâhının Olucak, 5. Tümenin de Resulbaba'ya çekildiğini*" bildirir.⁶⁸

Bunun üzerine ikinci savunma hattında yeniden mevzilenmek isteyen Trikupis 23:30'da "*12. Tümen'in Çatkuyu-Başkimse doğu sırtlarında, 4. Tümenin Başkimse-Küçükköy (bugün Yıldırım Kemal) kesiminde kolordu ihtiyatında olacağını ve savunmaya geçeceğini*" bildiren emrini yayınladı. Bu emre göre General Frangou'nun 1. Tümeni 7. Tümeni de emrine alarak çekilmenin emniyetini sağlayacak, Trikupis Balmahmut'a varınca Frangou grubu sol kanadı Toklu Sivrisi'ndeki 1/38 Evzon Alayıyla, sağ yanı ise 12. Tümenle temasta olarak Kumarlı'ya çekilecektir. Trikupis kolordu karargâhının, ağırlıkların ve bağlı birliklerin de Bayramgazi-Eğret-Olucak yoluyla Küçükköy'e getirilmesini emreder.⁶⁹ I. Kolordu komutanı bir yandan da Uşak demiryoluna yakın olmak, kontrolü altında tutmak istemektedir.

Görüldüğü gibi Trikupis'in aldığı bu kritik kararın en temel dayanağı, Frangou grubunun göstereceği direnç ve kurmayı planladığı cephenin sağ tarafına bu grubun zamanında yerleşeceğine olan güvendir. Oysa Frangou'nun ne bu emirden ne de Trikupis'in planlarından haberi vardır. Telsiz ve telefonla irtibat kuramayınca Frangou'yu bulmaları için gönderdiği iki subayın da bir faydası olmaz. Subaylar generalin yazılı emri aldığını varsayarak yanlarında bir kopyasını getirmemiş, onca yolu sözlü durum değerlendirmesi yaparak geri dönmüşlerdir. Frangou'nun "*General Trikupis'in yarın için emirleri nelerdir?*" sorusuna subayların verdiği cevapsa şaka gibidir: "*General yazılı olarak emirlerini yarın gönderirler.*"⁷⁰

Yaşanan kıyamet gününde kendileri için bir "yarın" olmadığına hâlâ farkında değillerdir. Her iki grubun birbiriyle iletişim kurabildiği o mucize anında nihai kararlar almamış, taktik belirlememiş olmanın bedelini iki gün sonra çok ağır ödeyeceklerdir.

Trikupis'in yaklaşmak istediği, can simidi olarak gördüğü Uşak demiryolu ise 27 Ağustos gecesi tamamen kullanılamaz haldedir. Mustafa Kemal Paşa Yunanlara pek çok tuzak kurmuş, Süvari Kolordusu, 6^{ncı} Tümen, Menderes Grubu gibi taşları zamanında ve doğru oynamış, Trikupis'in tüm hamle seçeneklerini tüketmiştir. HacıAnestis ise bu trajediden 400 kilometre uzaktadır.

Bu koşullar altında, Yunan başkomutanı 28 Ağustos saat 03:00'te Trikupis'e gönderdiği son bir emirle "*II. Kolordu ve Bağımsız Tümenin emrine verildiğini, İzmir yolunu ne pahasına olursa olsun kapatmasını*" ister.⁷¹ Bu, olabildiğince çok Yunan tümenini kapana almak, Eskişehir-Bursa yönünden uzak tutmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın tam da planladığı şeydir.

Artık oyunun kurallarını, hatta Trikupis'in atacağı adımları bile belirleyen Kocatepe'deki Sarışın Kurt'tur:

"*Şah!*"

* * *

28 Ağustos 1922 Pazartesi

Saat 03:00

Akşam saatlerinde Eğret'e gelen II. Kolordu karargâhı sayesinde İzmir'le nihayet bağlantı kurabilen Trikupis bunun için mutlu olsa da, HacıAnestis'in gerçek durumla bağdaşmayan emirleri nedeniyle dehşet içindedir. Eğret'ten Digenis'in gönderdiği bir irtibat subayı İzmir'in "*Trikupis kuvvetleri durumunu koruyacak, çekilmek zorunda kalırsa da İzmir yolunu adım adım savunacak, çok acil durumda cephesi Resulbaba Dağı'nda olacak*" emrini iletmış, bunu daha geç saatlerde gelen "*ilk emir iptal edildi. Trikupis ilk fırsatta karşı taarruz planlasın*" mesajı izlemiştir. Trikupis İzmir'e iletmek üzere II. Kolorduya gönderdiği cevabında "*kuzeydeki Bağımsız Tümenin derhal yola çıkarılarak Dumlupınar'a gönderilmesini istirham ederim*" demektedir. Yani General taze, ezilmemiş kuvvetlerle savunma yapmak istemektedir.

Ama bu mümkün olmaz; II. Kolordu karargâhı o sırada Eğret'ten ayrıldığı için mesaj asla İzmir'e ulaşmayacaktır.⁷²

28 Ağustos 1922

07:00

Sabah erkenden 'Sakallı' Nurettin Paşa ve karargâhı Afyon'a gelmiştir. Perişan haldeki istasyonda 2^{nci} Kolordu Komutanı Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey'le karşılaşan paşa takibe çıkan birliklerden henüz bir haber ulaşmadığını öğrenmiştir. Bu belirsizlik öğleye kadar sürecektir.⁷³

27 Ağustos öğleden sonra Afyon'a giren 8^{nci} Tümen adeta bir enkazla karşılaşmıştır. İstasyon, okullar, Muhacir Mahallesi Yunanlar tarafından yakılmıştır. Sabaha karşı 04:30'da ise Ali Hikmet Bey karargâhıyla Afyon'a gelir. 7^{nci} Tümen Piyade Tugay Komutanı Miralay Mehmet Kâzım Bey'i kente vekaleten mülki ve askeri amir olarak atayan 2^{nci} Kolordu Komutanı, asayişin sağlanması için de Meclis Muhafız Taburu'nu görevlendirmiştir. Sabah gün ağarırken Afyon'da yangınlar söndürülmekte, Yunanların terk ettiği askeri malzeme toplanarak depolanmaktadır.⁷⁴

Nurettin Paşa'nın ardından Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı önde maiyetleri, geride karargâhları olmak üzere Afyon'a doğru yola çıkarlar. Şosenin bozuk olduğunu söyleyen bir köylünün tarif ettiği yolu şaşırان kafile kendisini ovada yol ararken bulur. Hayli zaman kaybedildikten sonra Yunanların ova tahkimatına ve dikenli tel manialarına çatan Türk Ordusunun en üst kademesi dikenli telleri keser, siperlerden buldukları bir kapıyı köprü gibi hendeklere kapatarak otomobillerini geçirmeyi başarır. Ancak 28 Ağustos öğle saatlerinde Afyon'a varabilen komutanlar halkın coşkulu tezahüratıyla şehre girerler.⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa ve komuta kademesinin Afyon'a geldiği dakikalarda, kuzeye keşfe giden 4^{ncü} Kolordu mürettep süvari alayının ve havacıların raporlarından ilk takip raporları ulaşır. Buna göre, 2^{nci} Ordu cephesinden batıya doğru dağınık halde giden düşman birliklerinin yanı sıra, Gazlıgöl güneyinde bir, Eğret istikametinde de iki tümen kadar düşman askeri dağınık şekilde yürüyüştedir. Nurettin Paşa derhal Batı Cephesi ve 2^{nci} Ordu

komutanlıklarına “*üç tümen gücündeki düşman grubunun Yunan ikinci savunma hattı yakınında olduğunu, 1^{nci} Ordunun doğuda Afyon-Altıntaş şosesi sınır olacak şekilde takibe devam ettiğini, 2^{nci} Ordu sol kanadından çekilen düşmanın durumu hakkında bilgiye ihtiyacı olduğunu ve bu kanattaki 6^{nci} Kolordunun takipte sağ kattan ilerleyen 2^{nci} Kolorduyla irtibat sağlaması gerektiğini*” dile getiren raporunu gönderir.⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa da Afyon’a sığamamış, Balmahmut’a, düşmanla temas noktasına kadar gelmiştir. Buradan genel durumu yakından görür, Batı Cephesi Komutanlığı’nın takip harekâtı planını onaylar.⁷⁷

İlk ordu emrine göre 4^{ncü} Kolordunun Gazlıgöl-Olucak hattına kadar ilerlemesi istenmiştir. Bunun üzerine 5^{nci} Kafkas Tümeni bir gün önce zaptettiği Erkmén tepelerinin yedi kilometre kadar kuzeyinde İnaz-Çakırsaz köylerinden geçerek Altıntaş şosesine, 11^{nci} Tümen ise Köprülü-Çatalçeşme istikametine gidecek şekilde saat 05:00’te yola çıkarlar. 12^{nci} Tümen de 5^{nci} Kafkas Tümenini takip edecektir. Kollar iki saat kadar yürüdüklerinde Kemalettin Sami (Gökçen) Bey yeni ordu emrini alır. Buna göre 1^{nci} Ordunun takip düzeni en sağda 2^{nci}, ortada 4^{ncü}, solda ise 1^{nci} kolordular olacak ve kuzeydoğu-güneybatı uzanımlı bir cephe oluşturacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Kendi kolordusu da cephenin ortasında, Çatkuyu-Başkimse hattına taarruz edecek konumda ilerleyecektir. Yeni kolordu emrini 07:20’de alan 4^{ncü} Kolordu tümenlerinin bulundukları yerden batıya doğru yön değiştirmeleri gerekmektedir. Ancak iki emir arasında alınan mesafeler ve geçen zaman dikkate alındığında, tümenlerin 28 Ağustos akşamı için belirlenen konumlara ulaşması zor görünmektedir.⁷⁸

Sabah 05:00’te yürüyüşe başlayan 5^{nci} Kafkas Tümeni henüz İnaz-Çakırsaz bölgesine ulaştığında, saat 09:00’da, yeni ordu emrini alır. ‘Dadaylı’ Halit Bey tümenin ağırlıklarını ve sahra bataryalarını 9^{ncü} Alaydan bir taburun refakatinde derhal Balmahmut’a yönlendirdikten sonra, Çakırsaz çevresinde toplanan

alayları da Boyalı'ya doğru yürüyüşe geçirir. Yaklaşık yedi kilometrelik mesafeyi bir saatte kat eden tümen Boyalı'da kısa bir mola verdikten sonra Akören üzerinden yürüyüşüne devam eder. Balmahmut'a varıldığında, daha batıya yürümekte olan 23^{ncü} Tümenin artçılarıyla da kısa bir çatışma yaşayan 5^{nci} Kafkas Tümeni, saat 16:30'da Yahyalı Boğazı'nda demiryolunun sert bir kavis yapmasına neden olan Kılıçkaya Sırtı'na (Bardaktepe) ulaşır. 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'in Ayvalı çevresindeki tepeleri tek tek at sırtında gezerek bizzat yönettiği intikal korkulanın aksine, oldukça başarılı geçmiştir. 11^{nci} Tümen de Akçaşar bölgesine ulaşmış, hatta demiryolunun güneyinde Yunan birlikleriyle muharebeye girmiştir.⁷⁹

14^{ncü} Tümen'in önden takibe çıkarılan 26^{nci} Alayının Çatkuyu bölgesinde Yunanlarla çatıştığını öğrenen kolordu komutanı hem cepheyi teslim alması hem de demiryolunun kuzeyinden ilerledikleri anlaşılan Yunan birliklerine karşı önlem olması için 5^{nci} Kafkas Tümeninden bir alayı Çatkuyu'ya gönderir. Tümenin bir diğer alayı da öncü olarak kuzeybatıya, Oğlanmezarı'na doğru ilerlemeye başlar. Tümen komutanından 13^{ncü} Alayını da 11^{nci} Tümene desteğe göndermesini istemişse de, Yunan artçı müfrezelerinin çekilmesiyle çatışma durulur, 13^{ncü} Alay da Ayvalı kuzey sırtlarında kalır.⁸⁰

Kolordunun, sabah 05:00'te yola çıkıp dört saat yürüdükten sonra, gelen ikinci emirle yolunu değiştirmesi gereken diğer birliği de 11^{nci} Tümandır. Yarbay Ahmet Derviş Bey'in tümeni Köprülü'ye vardığı sırada aldığı emirle Bulca-Akviran (Kumarlı) istikametine dönmek zorunda kalmıştır. Hızlı yürüyüşle saat 16:30'da öndeki 126^{nci} Alayıyla Ayvalı'ya ulaştığında Kumarlı sırtlarında Yunanlarla muharebe halindeki 11^{nci} Süvari Alayını görerek hızla kavgayı devralmışlardır. Çatıştıkları Yunan 1. Tümenin 5. Alayının taburlarıdır. İki topla desteklenen bir ve daha sonra Başkimse yakınlarında çatıştığı iki Yunan taburunu demiryolunun kuzeyine atan 11^{nci} Tümen daha fazla ilerlemez. Kolordunun en geriden gelen birliği olan 12^{nci} Tümen ise düşmanla hiç temas etmeden 16:30'da Bulca'ya varmıştır.⁸¹

28 Ağustos 1922 Pazartesi
Saat 18:00

4^{ncü} Kolordu ve 5^{nci} Kafkas Tümeni komutanları Ayvalı kuzeyinde buluşurlar. Keşif kollarından gelen raporlar, 11^{nci} Tümene gönderilen irtibat subayının anlattıkları, tüm bulgular Yunanların kuvvetli artçı müfrezelerin korumasında batıya doğru gittiklerini göstermektedir.⁸²

“O halde Resulbaba-İlbulak tepelerinde muharebe etmeyecekler. Dumlupınar’a yetişmeye çalışıyor bunlar!”

Her ne kadar taarruzdan önce tüm bu ihtimaller masaya yatırılmış, intikal planları yapılmış olsa da, planların sahaya tatbiki kolay olmamaktadır. Örneğin taarruzun ilk aşamasında ordu ihtiyatı olan 2^{nci} Kolordu bu aşamada takip/taarruz grubunun sağ kanadı olarak harekâtın asli unsurudur. Oysa saat 18:30 olduğu halde Ali Hikmet (Ayerdem) Bey’in kolordusu hâlâ 4^{ncü} Kolordunun sağına gelememiştir.⁸³ 1^{nci} ve 4^{ncü} kolordu tümenleri zaten taarruz sırasında tırmandıkları tepelerden inerek düz ovada yürüyüşe geçmiş, ancak 2^{nci} Kolordunun tümenleri takip başlayınca bu tepeleri aşmak zorunda kalmışlardır.

Yunanların boğuşmak zorunda oldukları sorunlar bunlarla kıyaslanamayacak kadar büyüktür. İlk savunma hatları ise yarıldığı takdirde çekilecekleri, geride mevzi tutacakları savunma hatları belirlemiş, hatta kısmen tahkim de etmişlerdir. Ama bu hatlara nasıl, hangi yollardan çekilecekleri, ikmal ve işeyi nasıl sağlayacakları belirsizdir. Uşak ve Kütahya’yla demiryolu bağlantısı kesildiği için cephane ikmali ve gıda maddesi tedariki yapmalarına imkân kalmamıştır. Tüm telefon ve telgraf hatları koparıldığından ancak atlı posta ve kısıtlı telsiz haberleşmesine muhtaçtırlar. Daha şimdiden birbirinden haber alamayan üç gruba bölünmüş durumdadırlar. Yunan askerinin bütün direnci çantasındaki cephane, cebindeki konserve tükenene kadar sürecektir.

Ve Yunan askeri moralsiz, aç, yorgun, uykusuzdur. Takip müfrezeleri yollarda, tarlalarda yaralı olmadığı halde yorgunluk-tan uyuyakalmış Yunan askerleri bulmaktadır.⁸⁴

Her ne kadar harekâtın sağ kanadını oluşturan 2^{nci} Kolordu henüz hedefine ulaşmamışsa da, 4^{ncü} Kolordu batısındaki 1^{nci} Kolorduyla irtibat kurmuştur. Yunanların tüm savunma hatlarının birleştiği Toklu Sivrisi karşısındaki bağımsız 6^{nci} Tümenle temas kuracak olan 57^{nci} Tümen 1^{nci} Kolordunun en soldaki birliğidir. Onun sağında, doğuya doğru sırayla 14^{ncü}, 15^{nci}, 3^{ncü} Kafkas ve 23^{ncü} tümenler olacaktır. Tümenler Toklu Sivrisi-Başkimse arasındaki cephe hattını oluşturacak bu dizilime ve hedeflerinin uzaklığına göre saat 05:00 ile 08:45 arasında değişen zamanlarda hareket etmişlerdir.⁸⁵ 28 Ağustos günü bazıları daha harekete geçmeden, ordugâhını bozarken, bazıları intikal yolunda düşmanla muharebeye tutuşmuştur. Ama tüm cephede günün en şiddetli muharebesini 23^{ncü} Tümen yaşamıştır.

Daha takip harekâtının başında, saat 05:00'te, 23^{ncü} Tümen keşif kolları Köprülü deresinde bir alaydan fazla Yunan kuvvetinin yürüyüş halinde olduğunu fark etmişlerdir. Bütün geceyi farkında olmadan burun buruna geçiren iki birlik bir anda kendilerini bir tesadüf muharebesinin içinde bulmuşlardır. Aslında Köprülü'de mevzilenerek diğer Yunan kıtalarının çekilişini koruma görevi Albay Plastiras'ın 5/42 Evzon alayınındır. Bu Yunan tümeni de kendi hatlarında olduğunu sanarak emniyet önlemi almadan yürürken bir anda bir Türk tümeniyle karşılaşınca büyük şaşkınlık yaşamıştır. Öncü taburla yürümekte olan tümen komutanı Yarbey Ömer Halis (Bıyıkday) Bey çok hızlı ve soğukkanlı davranarak öncü alayın gerisini ve tümenin bataryalarını hızla temas yerine yanaştırır. Bundan sonrası ise düşman açısından bir trajedidir. Yunanlar mukavemet göstermek istese de bazı fedakâr subayların inadı bu direnci kırar. Köprülü Deresi'ni sayılamayacak kadar çok ölüsüyle dolduran ve bozularak Resulbaba Tepesi'ne doğru dağınık halde kaçmaya çalışan birlik Yunan 4. Tümenidir. Kısa mesafeden etkili top ve makineli tüfek ateşi altında çözülen Albay Dimaras'ın tümeni bu kıyımdan az bir kısmıyla kurtulabilir. Bıraktıkları arasındaysa üçü ağır, toplam yedi top ve çok sayıda savaş malzemesi vardır. Ömer Halis Bey saat 08:00'de kolordu komutanına gönderdiği, muharebeyi ve sonuçlarını özetlediği raporunda "*tümenimde*

süvari bölüğü olmadığı için düşmanın bir kısmı elimizden kaçarak kurtulabildi” serzenişinde bulunacak ve ele geçirdiği topları alması için İzzettin (Çalışlar) Bey’den şoför isteyecektir.⁸⁶

Ancak gün Ömer Halis Bey’in günüdür. Yunan 4. Tümeni- nin zor durumunu gören ve o sırada Hamamboğazı’nı geçmekte olan Yunan 12. Tümeni, bir alayını yardıma göndererek günün ikinci hatasını yapar. Sivritepe’de de bu alayı iki alayla kısıtıran 23^{ncü} Tümen saat 09:00’da İzzettin (Çalışlar) Bey’den “*tümenini saat 16:00’a Düzağaç’a ulaştırmış olması*” emri alır. Ömer Halis Bey’in ise hazır yakalamışken düşmanı bırakmaya niyeti yoktur: “*31^{nci} ve 68^{nci} alaylarımla Sivritepe’ye taarruz etmekteyim. Muharebe ettiğimiz birlik Yunan 12. Tümenidir. 11^{nci} Tümenimizin İlbulak-Resulbaba doğrultusunda gelmekte olduğunu öğrendim. Bu Yunan tümenini de geri attıktan sonra cepheyi 11^{nci} Tümen’e teslim edip Düzağaç’a yola çıkacağım.*”⁸⁷

İzzettin (Çalışlar) Bey 1^{nci} Ordu telsizine ulaşamayınca, ‘Sakallı’ Nurettin Paşa’ya bu raporu 2^{nci} Ordu aracılığıyla gönderir. Böylece durumdan Yakup Şevki Paşa da haberdar olur. 1^{nci} Kolordu Komutanının Ömer Halis Bey’i mutlu edecek bir tasarrufu da, muharebeler öncesi tümenlerdeki süvari bölüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Kolordu Mürettep Süvari Alayını lağvederek 23^{ncü} Tümen süvari bölüğünü tümenine geri göndermesidir. Tam Ömer Halis Bey’in kaçan düşmanı topçu ve makineli ateşiyle takip etmeye çalıştığı sırada, saat 10:00’da cepheye yetişen süvari bölüğü süratle Çatalçeşme doğrultusuna, kaçanları takibe gönderilir.⁸⁸

Ömer Halis Bey saat 11:00’de, “*2^{nci} Ordu cephesinden çekilen düşman birliklerinin demiryolunun beş kilometre kuzeyinden kollar halinde batıya yürümekte olduğu*” bilgisini de içeren raporunu kolorduya gönderdiği sırada, cepheyi teslim edeceği 11^{nci} Tümen henüz gelmemiştir. Ancak saat 16:30’da 25 kilometre uzaktaki Düzağaç’ta olması gerektiğinden, 23^{ncü} Tümen saat 13:00 olmadan hareket eder. Tümen Balmahmut istasyonunda Yunanların bıraktığı erzak dolu bir trenden yiyecek ve giysi ikmali yaptıktan sonra 19:30’da Düzağaç’a ulaşacaktır.⁸⁹

Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'in 23^{ncü} Tümeninin 28 Ağustos Muharebesi sonucunda Yunan 4. Tümeni net şekildekiye bölünmüş, hırpalanmış ve ne Trikupis ne de Frangou gruplarıncaya yararlanılamayacak iki perişan asker grubu haline gelmiştir. Batıya, Dumlupınar istikametine kaçarak kurtulan beş tabur, iki batarya, istihkâm bölüğü Frangou Grubuna, tümen komutanıyla kuzeye geçebilen dört tabur ise Trikupis Grubuna katılmıştır.* Dokuz taburun bir şekilde muharebe sahasından çıktığı yazılsada, bu taburların zayıyatının da dikkate alınması gerekir. Trikupis'in karşı taarruz için Ordu Komutanından Bağımsız Tümeni ısrarla istediği düşünüldüğünde, bu tümenin savaş dışı kalmasıyla Yunanların nasıl bir darbe aldığı daha iyi anlaşılır.⁹⁰

1^{nci} Kolordunun 28 Ağustos sabahına muharebeyle başlayan bir diğer birliği de 14^{ncü} Tümandır. Saat 05:00'te, yürüyüş hazırlığındaiken Bulca kuzeyindeki tepelerden Yunanların topçu ateşi açtığı tümen hemen toparlanarak 30^{ncu} Alay ve hücum taburundan oluşan müfrezeyle taarruza geçer. Alay, Yunan artçılarını daha kuzeye atarak 09:00'da Sakarcatepe'yi işgal ettiği sırada, gözcüler Çatkuyu'dan batıya doğru gitmekte olan bir tümenle, Bardaktepe'de açıkta konak halinde bir alay görürler. O sırada gelen kolordu emri uyarınca tümen Tazlar'a doğru yola çıkarken 30^{ncu} Alay da muharebeyi keserek yürüyüşe geçmek durumunda kalır. Ancak tümenin 26^{ncı} Alayı yürüyüş halindeyken sağ koldaki taburuyla düşman artçılarına çatar ve muharebeye girmek zorunda kalır. Muharebe saat 14:00'e kadar devam eder.⁹¹

* Yunan Genelkurmayı resmi yayınlarında 4. Tümen'in ağır zayıyata uğrasa ve iki gruba ayrılssa da 9 taburla muharebeden çıktığını yazar. Oysa aynı yayınların pek çok yerinde Trikupis Grubu'na ulaşabilenlerin sayısını 500 olarak vurguladığı yerler de vardır. Türk Genelkurmayı'nın belgelerinde ve pek çok hatıratda da bu sayı 500 (yaklaşık bir tabur) olarak verilmektedir. Muharebelerden sonra alınan esir sayıları ve 30 Ağustos muharebelerine giren Yunan tümenleri karşılaştırıldığında da, Allıören-Adatepeler bölgesinde 30 Ağustos tarihinde bu tümanden 4 tabur olması mantığa aykırıdır. Tartışma konusu olduğu ve kesin sayılara ulaşamadığı için kitap içerisinde vurgulanmasa da, kitabın yazarı 23^{üncü} Tümen'in 28 Ağustos saldırısında Yunan 4. Tümeni'nin 2000'den fazla ölü verdiğini düşünmektedir.

Takip harekâtı sırasında en büyük sorunlardan birisi de tümenlerin birbirlerini arayıp bulmasıdır. Yaklaşık 1.000 km²'lik sahada eşgüdümlü hareket etmesi gereken birliklerin bu teması sağlaması hem personel hem zaman harcanması anlamına gelmekte, çoğu kez de mümkün olmamaktadır. Bu muharebe aynı zamanda takip harekâtına katılan 1^{nci}, 4^{ncü} ve 5^{nci} kolorduların irtibat sağlamasını da sağlar. 26^{nci} Alay iki taburuyla Yunanlarla muharebe halindeyken hemen sol kanadında 1^{nci} Süvari Tümeninden 14^{ncü} Alayı görür. Mürsel (Bakü) Bey'in tümeni de batı yönüne keşif ve tahrip için görevlendirildiğinden, iki gündür Süvari Kolordusundan kopmuş, tek başına akınlar düzenlemektedir. Son olarak Düzağaç-Kumarlı (Akdeğirmen) arasından kendisine çıkış yolu açmak isteyen Frangou Grubuna çatan yalnız tümen, bu grupla muharebeye tutuşmuştur. Desteksiz süvari tümeninin 1. ve 7. Yunan tümenlerinden oluşan bu kuvvetli grupla başa çıkabilmesi olası değildir.⁹²

28 Ağustos 1922 Pazartesi

Saat 11:00

Aranan avın Düzağaç-Kumarlı-Akçaşar-Karacaören dörtgeninde bulunduğu haberi Ayvalı'daki 1^{nci} Kolordu karargâhına ulaşır ulaşmaz İzzettin (Çalışlar) Bey 14^{ncü} Tümeni büyük kısmıyla Akçaşar'a, 3^{ncü} Kafkas Tümenini Kumarlı üzerinden 14^{ncü} Tümeni desteklemeye, 15^{nci} Tümeni de Karacaören'e yönlendirir. 57^{nci} Tümen de Çobanözü'nde bulunacak ve Toklu Sivrisi-Kavşaktepe kesimine karşı emniyet alacaktır.⁹³ 1000 km²'lik alan bir anda 50 km²'ye düşmüştür. 1^{nci} Süvari Tümeni büyük balığı yakalamıştır ama kıyıya çekememektedir. Harekât sahası büyük oranda 4^{ncü} Kolordu için tanımlanan sorumluluk sahasıdır ama Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'in tümenleri daha uzak mesafeden gelmektedir ve onları bekleyecek vakit yoktur.

3^{ncü} Kafkas Tümeni öncüsüyle saat 13:30'da Düzağaç'a ulaşır ve 1^{nci} Süvari Tümeni komutanıyla temas kurar. Miralay Mürsel (Bakü) Bey Yunan 7. Tümeninin iki alayla muharebeye girdiğini,

batıdan da düşmanın süvari tümeninin tehdidi bulunduğunu söyler ve kuzeybatıdaki Hüyüktepe'den desteklenmesini ister. Bunun üzerine Miralay Kâzım (Orbay) Bey tümen öncüsü olan 7^{nci} Alayı Hüyüktepe'ye, 8^{nci} Alayı da Karacaören kuzey sırtlarına (Bakırcık tepeleri) göndererek taarruz vaziyeti alır. Saat 16:30'da 150 mm'lik ağır obüs Hüyüktepe, tümen bataryaları da Karacören güneyinde sütreye girmiş, taarruza hazırdır.⁹⁴

Saat 16:00'da 4^{ncü} Kolordu tümenleri Kumarlı-Akçaşar hattının batısına ulaşmışlardır. Düşmanı kaçırmamak için vekaleten yürüttüğü muharebeleri 5^{nci} Kafkas ve 11^{nci} tümenlere devreden 1^{nci} Kolordu birlikleri planlanan hedef noktalarına doğru yeniden yola koyulur. Yalnızca 3^{ncü} Kafkas Tümeni, konak yerine zaten yakın konumda olduğundan, muharebeye devam eder. Saat 17:45'ten itibaren kademeli olarak tümenin cephesinden çekilen Yunanlar 18:00'de mevzilerini tamamen boşaltırlar. 3^{ncü} Kafkas Tümeni Karacaören'de toplanarak istirahataya geçer. 11^{nci} Tümenin cepheyi teslim alarak Kumarlı kesimini Yunanlardan temizlemesinin ardından boşa çıkan 1^{nci} Süvari Tümeni de Düzağaç ve Kumarlı'da kurduğu ordugâhlarda nihayet biraz olsun dinlenme fırsatı bulur.⁹⁵

15^{nci} Tümen ufak artçı temasları dışında günü muharebesiz, yürüyerek geçirir ve akşam planlandığı şekilde Tokuşlar bölgesinde konmaya geçer. 57^{nci} Tümen ise olaysız geçen yürüyüşün sonunda, öncüsüyle 10:45'te Çobanözü'ne vardığında, Tazlar doğusundaki Oyuktepe-Kavakdüzü kesiminden Yunan topçusunun ateşine uğrar. Toklu Sivrisi'ndeki 1/38 Evzon Alayının bir taburu olduğu tahmin edilen düşmanın ateşi üzerine, tümenin alayları ve bataryaları Çobanözü çevresinde mevzie girerek taarruz hazırlıklarına başlarlar. Saat ancak 20:00'de başlayan taarruz, dikenli tellerle çevrilmiş ve iyi tahkim edilmiş tahkimata karşı, istenen sonucu vermeyince durdurulur.⁹⁶

Bu cüretkâr taburla görülecek hesap 29 Ağustos sabahına bırakılmıştır.

2^{nci} Süvari Tümeni gece Olucak'tan ayrıldıktan sonra, Yenice'ye yaklaşırken, Payamaltıdere mevkiine geldiğinde arazinin yapısı ve karanlık nedeniyle bölünmek ve iki ayrı kol halinde yürümek zorunda kalmıştır. Sağ kolda tümen komutanıyla 13^{ncü} ve 20^{nci} alaylar, solda ise 2^{nci} ve 4^{ncü} alaylarla tümen bataryası doğuya, Eğret'e doğru ilerlemektedir. Sabaha karşı soldaki kol Eğret'e, tümen karargâhının da bulunduğu sağdaki kol Eğret'in beş kilometre güneyinde şoseye varmıştır. Ahmet Zeki (Soydemir) Bey'in 13^{ncü} ve 20^{nci} alaylara istirahat verdiği sırada gün ağarmaktadır ve aniden Afyon istikametinden bir düşman kolu çıkagelir. Demiryolu tahribini erteleyerek bu gruba taarruz etmeye karar veren tümen komutanı önde 13^{ncü}, geride 20^{nci} alayla saldırıya geçer. Konvoydan on kamyonun tahrip edildiği, yüz kadar Yunan askerinin öldürüldüğü çatışma sona erdiğinde beşi subay, 35 de esir alınmıştır.⁹⁷

Asıl görevleri olan tren yolunu tahrip etmek için ilerledikleri sırada Gazlıgöl batısında aniden bir Yunan taburunun saldırısına uğrayan 13^{ncü} Alay mecburen at inerek yaya muharebe etmeye başlar. Ağır silahtan yoksun süvari alayının piyade birlikleriyle mevzi muharebesine girmemesi gerekmektedir ama alay kaçınılması zor bir pusuya düşmüştür. Ahmet Zeki Bey hırpalanan birliğini derhal güneye karşı mevzilenen 20^{nci} Alayın gerisine, ihtiyata getirir. Bu sırada Yunan 12. Tümeni de Resulbaba Tepesi'nden batıya doğru ilerlemektedir. Bu kesimde komutayı 20^{nci} Alay komutanı Binbaşı Kâzım (Tuzcuoğlu) Bey'e bırakan tümen komutanı, olumsuz bir durum olursa Olucak'a çekilmelerini tembihleyerek Eğret'teki diğer iki alayının yanına gider.⁹⁸

Sol kolu oluşturan 2^{nci} ve 4^{ncü} alaylar havanın aydınlanmasıyla birlikte Eğret'teki Yunan 9. Tümen ordugâhına baskın yaparlar. Aynı zamanda II. Kolordu Komutanı General Digenis'in de bulunduğu ordugâh kendisini çabuk toparlar ve karşı saldırıya geçer. Beş kilometre kuzeyde, Yenice'de bulunan Yunan tümeninin diğer alayı da soldan süvarilerin gerisine dolanınca Ahmet Zeki Bey'in iki alayı çok zor bir durumda kalırlar. Tümen komutanı saat 09:30'da geldiğinde 2^{nci} ve 4^{ncü} alayların iki kol halinde hızla

Olucak istikametinde çekildiklerini görür. Açık arazide batıya doğru uzaklaşmaya çalışan süvariler Yunan tümeninin ağır topçu ateşi altındadır. 2^{nci} Süvari Tümeni arı kovanına çomak sokmuş, sonra da tam ortalarında kalmıştır.⁹⁹

Bu sırada Fahrettin (Altay) Paşa'nın bir buçuk saat önce gönderdiği emir Ahmet Zeki Bey'e ulaşır: "2^{nci} Süvari Tümeni Eğre'te ilerlemekte olan düşmanı mümkün mertebe oyalayarak Olucak kuzeyinde, Batak köyü civarında toplanacaktır."¹⁰⁰ Tümenin tam olarak yaptığı da budur. Ama çok ağır bedel ödeyerek!

Çatkuyu'dan batıya doğru düşman kolları gittiğini öğrenen Fahrettin Paşa'nın emri üzerine, 14^{ncü} Süvari Tümeni sabah gün doğmadan 5^{nci} Alayını Olucak köyü kuzeydoğusundaki Akkaya tepelerine sürmüştür. Bu tepelerin Yunan 5., 12., 13, ve 9. tümenlerinin batıya geçişinde önemli bir basamak olduğunu fark eden kolordu komutanı tümenin Olucak'ta sadece bir bölük bırakarak tüm kuvvetiyle Akkaya tepelerini tutmasını istemiş, Suphi (Kula) Bey'in süvarileri de sabah 08:00'de Gözkaya, Emretepe ve Akkaya'yı işgal etmiştir.¹⁰¹

14^{ncü} Tümen komutanı Akkaya'dan yaptığı gözetlemeler sonucunda Başkimse'den bir tümen mevcudunda kuvvetin batıya hareket ettiğini, ancak köyde hâlâ kalabalık bir düşman grubu olduğunu görür. İki kilometre güneyde, Kadımezarı Mevkii'nde Yunanların bir süvari alayı vardır. Yenice'de 9., daha doğuda 13. Yunan tümenleri vardır. Etrafını saran ateş çemberine Başkimse'den Akkaya tepeleri yönünde gelmekte olan beş taburlu Yunan 23. Alayı da dahil olunca, 14^{ncü} Süvari Tümeninin kalıp dövmek ve kuzeybatıya, Beşkarış'a çekilmek arasında bir tercih yapması gerekir. Kolordu komutanının saat 10:00'da gönderdiği emirde yazan "2^{nci} Süvari Tümen Beşkarış'a gidecektir. 14^{ncü} Süvari Tümeni yerinde kalarak Akkaya tepelerini savunacak, gerekli olduğu takdirde Beşkarış'a çekilecektir" talimatının "çekilme" kısmına uyan Suphi Bey, Akkaya'yı boşaltarak, tümenini emniyet düzeninde Beşkarış'a çekmeye başlar. 14^{ncü} Süvari Tümeninin

çekilmesinden hemen sonra Yunan 23. Alayı Akkaya tepelerini işgal eder.¹⁰²

Düşmana hiç mukavemet göstermeden gerçekleştirilen bu çekilme kolorduyu, ama en çok 2^{nci} Süvari Tümenini zor durumda bırakır. Suphi Bey'in çekilme kararında 2^{nci} Süvari Tümeninin Olucak'tan kuzeye, Beşkarış'a doğru yürüdüğünü görmesinin etkisi çoktur. Ancak 14^{ncü} Süvari Tümeni komutanının gördüğü sadece 2^{nci} ve 4^{ncü} alaylardır. Bu iki alayın hareketini tüm 2^{nci} Süvari Tümeni sanmış ve arkalarından Beşkarış'a gitmeye, düşman çemberinden çıkmaya karar vermiştir. Oysa tam o sırada kendi ateş çemberinden çıkmak için onlara doğru gelen, Akkaya tepelerini kurtuluş olarak gören 13^{ncü} ve 20^{nci} alaylar vardır. Yunan 9. Tümeninin şiddetli ateşinden uzaklaşmaya çalışan iki alay, Olucak güneyindeki vadiye girdiklerinde, hâlâ 14^{ncü} Tümenin elinde olduğunu sandıkları Akkaya tepelerinden açılan şiddetli ateşe yakalanırlar. Başka çıkış olmadığını anlayan iki alay son çare olarak tepelere doğru atlı hücumla kalker.¹⁰³

Sonuç felakettir...

Az sayıda süvari ateş çemberini yararak Akçaşar'daki 4^{ncü} Kolordu birliklerine ulaşabilir.*

Bir felaketi de Olucak köyü yaşar. Çatışmadan sonra batıya doğru çekilmeye devam eden Yunan 9. Tümeni, kadın ve çocuklar dahil, köyde bulduğu herkesi bir eve toplayarak yakar.¹⁰⁴

Yunanlar Türk'ün öfke biriktirmesi için elinden geleni yapmaktadır.

* Resmi sayılara göre bu faciada 13^{ncü} Alay Komutanı Yüzbaşı Galip de dahil iki subay ve dört er şehit, 16 subay ve 172 er kayıptır. Ancak "kayıp" olarak kayda geçen askerlerin de vuruldukları yerde kalan şehitler olduğu bilgisi harekât günlüklerinde yer almaktadır. Zayi olan tüfek ve kılıç sayısı ile ölen at sayılarına bakarak gerçek şehit sayısının 200'den fazla olduğunu tahmin ediyoruz. Yunan kaynaklarında da "bütün süvari alayının yok edildiği" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bütün alay olmasa da, alayın büyük kısmının 28 Ağustos'ta, Olucak güneyindeki vadide felakete uğradığı açıktır. Bugüne kadar bu facianın izleri Anıtkaya'daki (Eğret) Fahrettin Altay'ın yaptırdığı anıt nedeniyle Eğret çevresinde sürülmüştür. Yaptığımız araştırmalar sonucunda felaketin geçtiği yerin Olucak köyü güneyindeki Suirkilen Vadisi olduğunu belirledik. Çoğunun izi ağaçlandırma ve taş ocağı faaliyetleri nedeniyle kaybolmuş olsa da, 200'ü aşkın şehidimizin defin yerleri de bu vadedir.

Fahrettin (Altay) Paşa bütün gün düşmanla yaptıkları muharebeleri, bunların sonucunda Kütahya şosesi üzerindeki Yunan kıtalarının bile batıya, Dumlupınar istikametine döndüklerini anlattığı raporunu saat 14:00'te telsizle 1^{nci} Ordu Komutanına iletir. İzzettin (Çalışlar) Bey düşmanın önce Resulbaba Dağı'ndan Kütahya şosesi boyunca kuzeye yöneldiğini, ancak daha sonra Türk süvarisinin etkisiyle Resulbaba-İlbulak dağlarındaki direneklerinde tutunmak ya da kuzeye, Kütahya istikametine gitmek yerine batıya döndüklerini anlamıştır. Amaçları Dumlupınar-Toklu Sivrisi hattında mevzilenip İzmir yönünü kapatmaktır.¹⁰⁵

Takip harekâtının yükünü büyük oranda omuzlayan süvariler büyük iş başarmış, ama çok ağır bir bedel ödemişlerdir. 1^{nci} Süvari Tümeniyle zaten irtibatı kesilmiş olan Fahrettin (Altay) Paşa'nın bugün yaşanan felaketten sonra elinde dövülebilecek durumda sadece altı alay vardır. Kolordu topçu taburu, telsizi ve nakliye kolları Sincanlı Ovası'nda kalmış, cephane ikmali ise durmuştur. Yiyecek sorunu köylerin desteğiyle çözülmektedir. Bu şartlar altında kolordu komutanı çok sarsılmış olan 2^{nci} Tümeni Kurtköy'e keşfe, 14^{ncü} Tümeni ise Osmaniye'ye, güneye karşı emniyet almaya gönderir.¹⁰⁶

1^{nci} Süvari Tümeni gün boyunca Kumarlı (bugün Akdeğirmen) çevresinde Yunan kollarıyla muharebe eder. Başlangıçta inatla dövüşen düşman bölükleri gece olurken İlbulak Dağı'na doğru bozuk şekilde kaçarlar. Hava karardığında 11^{nci} Alaydan yorgun, vakur karaltılar Kumarlı yolu girişindeki köy mezarlığında biri bölük komutanı, 12'si er, 13 yiğidi vatana ekleyip yeniden atlanırlar.¹⁰⁷

Yolları uzundur.

28 Ağustos 1922 Pazartesi

Saat 23:00

Kurtköy'de, ışıksız yerle ıslıl ıslıl parlayan gök arasında sıkışmış, yorgun, üzgün bir adam: Hayalet Süvarilerin kumandanı Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey.

Üç gece önce bu saatlerde, Ahır Dağı'nda kaybolduklarında, hayatının en zor gecesi olduğunu düşünmüştür.
Yanıldığını bu gece anlar...

* * *

28 Ağustos 1922 Pazartesi
Saat 23:30

Bir gün önce Batı Cephesi Komutanlığı ile yaşanan inatlaşmanın ardından, bizzat kendi kuvvetlerinin yaptığı gece taarruzlarıyla Yunanların gerçekten çekildiğine ikna olan Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa, irtibat için gelen Süvari Kolordusu kurmay başkanı Binbaşı Mehmet Şükrü (Koçak) Bey'den bilgi almaktadır: “*1^{nci} Süvari Tümeni hariç, 5^{nci} Kolordu Beşkarış-Osmaniye bölgesinde toplandı Paşam. Yunan 1. ve 7. tümenleri Başkimse-Akçaşar üzerinden, 5., 9., 12. ve 13. tümenleri de daha kuzeyden, Resulbaba kuzey eteklerinden batıya doğru kaçıyor. Dimaras'ın 4. Tümeni dağılmış durumda. Kuvvetli artçı müfrezeleri, bazen bütün bir tabur bıraktıkları için şiddetli muharebeler oluyor. I. ve II. kolorduların Dumlupınar'da toplanmaya, yeni cephe kurmaya çalıştığını tahmin ediyoruz.*”¹⁰⁸

Türk komuta heyetinin Yunanların hareketlerinden çıkardıkları sonuç Yunan tarafındaki gerçekliğin ta kendisidir: 1. ve 7. Yunan tümenlerinden oluşan Frangou Grubu ordunun geri kalmasıyla, özellikle de kendi kolordusuyla irtibatı yitirdiğinden, kendiliğinden Toklu Sivrisi-Karacaören-Kumarlı hattına çekilmeye başlamıştır. İzmir'le haberleşme imkânı bulduğunda bu hatta savunma yapmaya çalışacağını, 2.000'den fazla kaybının olduğunu ve acil olarak Dumlupınar ve Küçükköy (Yıldırım Kemal) istasyonlarına mühimmat gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Son olarak Başkimse'de 12. Tümeninden kopan iki tabur ve 7. Tümenle toplanmış ve Dumlupınar yönünde mevzi tutmak için hareket etmiştir. Gonatas'ın 2. Piyade ve Kalinskis'in Süvari Tümenleri de bu gruba katılacaktır.¹⁰⁹

Akçaşar ve Karacaören kesimlerinde hakim sırtları tutarak savunma yapmayı planlayan General Frangou'nun işi çok zordur: Subay zayıyatı çok fazla olduğu için birliklerinde disiplin ve eşgüdüm dibe vurmuş, erat çözülmeye başlamıştır. Nitekim Akçaşar-Bakırcık tepelerine, Ahır Dağı kuzey eteklerine kalabalık kıtalarla mevzilense de, tutunması mümkün olmamakta, yetişip bir gün önce bıraktığı yerden devam eden 1^{nci} ve 4^{ncü} kolorduların baskısıyla taburları parça parça geriye atılmaktadır. Askerin arasında kaçma eğilimi önlenememektedir. Bu şartlar altında saat 15:00'te Frangou birliklerine Dumlupınar'a çekilme emri verir.¹¹⁰

Afyon'dan karargâhı ve kalabalık bir konvoyla ayrılan General Trikupis ise Eğret'e yaklaştığı sırada 2^{nci} Süvari Tümeninin (13^{ncü} ve 20^{nci} alaylar) baskınına uğramış, kol önünde giden istihkâm taburu tamamen dağılmıştır. Geriden yetişen 12. Tümeninden bir tabur ve batarya, Belce istikametinden gelen 5. Tümenin de yardımıyla yolu açmayı başarmış ve I. Kolordu komutanı Eğret'e uğramadan doğruca Resulbaba Dağı istikametine dönmüştür.¹¹¹

Aslında Trikupis'in aklında Gazlıgöl'den İlbulak ve Resulbaba dağlarına, oradan da Toklu Sivrisi'ne uzanan ikinci savunma hattında savunma yapmak vardır. Ancak Resulbaba'ya vardığında 23^{ncü} Tümenin Dimaras'ın 4. Tümenini nasıl dağıtıp iş göremez hale getirdiğini görür. Toklu Sivrisi kesimindeki Frangou Grubuyla da haberleşememektedir. Bu şartlar altında güvenebileceği tek kuvvet II. Kolordudur. 28 Ağustos gecesi General Trikupis Olucak'a, General Digenis'le görüşmeye gider.¹¹² Ancak daha sabah canını Eğret'te 2^{nci} ve 4^{ncü} süvari alaylarının elinden zor kurtarmış olan Digenis'in söyleyecekleri de bellidir: “*Kütahya tarafını aklından bile geçirme Nikolaos. Türk süvarisi o yolu kapatmış.*” Bu görüşme sırasında çıkagelen 9. Tümen kurmay başkanı, 1. Tümeninden atlı posta aracılığıyla gelen “*1. ve 7. tümenlerin Frangou'nun komutasında Dumlupınar'a çekildikleri*” bilgisini iki kolordu komutanına iletir. Bu durumda Trikupis Grubunun da yapacağı bellidir: Dumlupınar'a ulaşip Frangou Grubuyla birleşmek.¹¹³

Olucak-Resulbaba-Eğret üçgeninde dört buçuk Yunan tümeni ve iki kolordu komutanı sıkışmış, çıkış yolu aramaktadırlar. Çaresizce Dumlupınar'a, Mustafa Kemal Paşa'nın onları sürdüğü yöne doğru gitmekten başka seçenekleri yoktur.

28 Ağustos 1922 Pazartesi

Saat 23:30

Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa, Süvari Kolordusu kurmay başkanı Binbaşı Mehmet Şükrü (Koçak) Bey'e emrindeki Mürettep Süvari Tümeninin, Batı Cephesi Komutanlığının emrettiği gibi, Süvari Kolordusuna katılmak üzere yola çıkarıldığını, geceyi Hacıbeyli'de geçirip ertesi gün kolorduya yetişeceğini söyler.¹¹⁴

“Tabii takip aşamasında, sağ kanatta benim de süvariye ihtiyacım var Şükrü Bey. Fahrettin Paşa beni mazur görsün, ama bu durumu raporda İsmet Paşa'ya da bildirdim. Kabul ederlerse, Mürettep Süvari Tümeninin 2^{nci} Orduda kalmasını talep ettim.”

Aslında tümenin ertesi gün kolorduya yetişeceğine dair verilen bu söz, şartlar göz önüne alındığında, büyük bir risktir. Bazen arazinin arızaları, bazen düşmanla tesadüf muharebesi ve bazen de yanlış anlaşılan bir emir nedeniyle intikallerde aksamalar olabilmektedir. Nitekim 28 Ağustos sabahı, 6^{nci} Kolordu Komutanı Kâzım (İnanç) Paşa ordu emrini yanlış anladığı, belirli bir intikal hedefi verilmediğini düşündüğü için yeni bir ordu emri beklemiş, tümenlerini ancak öğleden sonra hareket ettirebilmiştir.¹¹⁵ Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın takip harekâtı için başlangıçta ayak direyen tutumu ve haberleşme talihsizlikleri nedeniyle 2^{nci} Ordu geç ve yavaş hareket etmiş, Yunan 12., 5. ve 13. tümenlerine çok geniş bir sahayı muharebesiz, kayıpsız geçme fırsatı vermiştir.¹¹⁶

Yine de 2^{nci} Ordunun takibe katılan 61^{nci}, 16^{nci} ve 17^{nci} tümenleri ortalama 20 kilometre yol yürümüş, 1^{nci} Ordunun takip kıtalarına yaklaşmışlardır. 17^{nci} Tümen Gazlıgöl'e, 16^{nci} Tümen

Tekeköy'e, 61^{nci} Tümen ise Akören-Tekeköy arasına ulaşmışlardır. Batı Cephesi Komutanlığının emriyle 3^{ncü} Kolordudan alınarak doğrudan 2^{nci} Ordu emrine verilen ve Porsuk Müfrezesini de kuruluşuna alan 41^{nci} Tümen Yunanların III. Kolordusuna karşı emniyeti sağlamak üzere mevziinde bırakılmış, Şükrü Naili (Gökberk) Bey de karargâhı ve 1^{nci} Tümenle birlikte takibe katılmak üzere güneybatıya hareket etmiştir. 28 Ağustos akşamı 3^{ncü} Kolordunun takip kolları Yapıldak'a, ağırlıkları Hüsrevpaşahani'na ulaşmıştır.¹¹⁷

Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın kıtalarının Afyon kesiminde olanları 28 Ağustos'u hiç çatışmaya girmeden yürüyüşle geçirmiş, 41^{nci} Tümen ise gün boyu düşmanla muharebe etmiştir. Çoğu kesimde tel örgü engellerine kadar gelişen taarruzlar sonuca ulaşamamış, Yunan mevzileri ele geçirilememiştir. Bununla birlikte zayıat da fazladır. Özellikle 16^{nci} Alayın yaralılarını taşıyan kola Yunanların görerek ve bilerek ateş açması sonucu pek çok yaralı şehit olmuştur.¹¹⁸

Belli ki Yunan III. Kolordusu da çekilmeye çalışmaktadır. Tıpkı I. ve II. kolorduları gibi.

Ama asker gibi değil!

DUMLUPINAR GELDİK SANA

Tüm birliklerin hareket halinde olması, yaşanan muharebeler ve arazi koşulları yüzünden bütün gün kolorduların ordu komutanlıklarıyla irtibatında sorunlar yaşanmıştır. 1^{nci} Ordu Komutanı bütün gün 2^{nci} ve 5^{nci} kolordulardan haber almaya çalışmış, başarılı olamayınca Batı Cephesi Komutanlığı'na raporunu mecburen, eksik şekilde, gece 23:30'da gönderebilmiştir. 2^{nci} Ordu Komutanının da 6^{nci} Kolordu ile iletişimi yoktur. Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa diğer tümenlerinin ve 3^{ncü} Kolordunun durumunu ise ancak gece geç saatlerde öğrenebilmiş, raporunu 29 Ağustos sabah 07:30'da iletebilmiştir.¹

Yunanların asıl kuvvetleriyle Dumlupınar'a çekilmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı 28 Ağustos 1922 gecesi saat 23:15'te, hızlı gelişen olaylara karşı hızlı hareket etmek gerektiğinden ve 2^{nci} Ordunun raporunu beklemenin çok değerli olan zamanı kaybettireceğini düşünerek, asıl takip kuvvetleri olan 1^{nci} ve 4^{ncü} kolorduları merkez alan Cephe emrini hazırlamaktadır.²

“Yedi tümenlik bir düşman kuvveti, Teperoğlan gediği-Afyon doğu, güney ve batısında iki günlük meydan muharebesinde yenilmiştir. Çok düzensiz ve dağınık bir halde kuzey ve kuzeybatıya çekilmektedir. Eskişehir grubunda da batıya çekilme belirtileri vardır. Çekilen düşmanın Dumlupınar mevzilerine yerleşmesine ve kurtulmasına meydan vermeden aralıksız takip edilecektir. 1^{nci}

Ordu bütün kuvvetiyle batıya dönerek ve Dumlupınar mevzilerine hakim olarak düşmanın Uşak doğrultusuna çekilmesini önleyecek, çekilen iki tümeni de mağlup etmeyi göz önünde bulunduracaktır. 5^{nci} Kolordunun hareketi batıya çekilen düşmanın çekilme doğrultularını kapatacak tarzda düzenlenmelidir. 2^{nci} Ordu Belce - İlbulak Dağı - Hamurköy - Çalköy hattının kuzeyinden hareket etmek üzere 1^{nci} Ordunun sağından takibe katılacaktır. Mürettep Süvari Tümeni 2^{nci} Ordu emrinde bırakılmıştır. Yukarıda söylenen hat, iki ordunun ara hattıdır. 2^{nci} Ordu aynı zamanda kuzey doğrultusundan gelmesi umulan herhangi bir tehlikeyi göz önünde bulundurarak tedbir alacak, düşmanın Eskişehir grubu da o bölgedeki kuvvetlerimizle zorlanacaktır.

Cephe emrini bu şekilde hemen yazıp ordulara iletelim Asım Bey!”

29 Ağustos 1922 Salı
Saat 02:00

Cephe emrini alan ‘Sakallı’ Nurettin Paşa, derhal 1^{nci} Ordu birliklerinin takip düzenini oluşturmaya girişir. Beş tümenli 1^{nci} Kolordudan 3^{ncü} Kafkas Tümenini alarak 4^{ncü} Kolorduya gönderir. Böylece takip kolları arasında da denge oluşmuş olur. Takipte sol koldan 1^{nci} Kolordu, sağ koldan 4^{ncü} Kolordu gidecek, ihtiyattaki 2^{nci} Kolordu da arkalarından Bakırcık-Düzağaç-Karacaören bölgesine ilerleyecektir. Harekât sırasında 1^{nci} Kolordu, 6^{nci} Tümenin Toklu Sivrisi’ndeki 1/38 Evzon Alayıyla muharebesine de yardım edecek, harekâtın sol kanadındaki bu önemli direnek hızla işgal edilerek emniyet sağlanacaktır. 5^{nci} (Süvari) Kolordu iki ordu ara hattından batıya ilerleyecek, Altıntaş-Dumlupınar ve Kütahya-Gediz yolları arasından Murat dağlarının geçitlerini tıkayacaktır.³

2^{nci} Ordunun geniş bir sahaya yayılmış durumdaki birlikleriyle iletişim sorunu sürdüğünden, 29 Ağustos saat 02:30’da yazdırdığı emir kıtalara 07:30’da tebliğ edilebilmiş, ulaşması ise öğleyi bulmuştur. Buna göre 6^{nci} Kolordu Genişler-Çalköy hattına

durmaksızın yürüyecek, yolda rastladığı düşman birliklerine taarruz edecektir. 3^{ncü} Kolordu 2^{nci} Ordunun sağ yanının emniyetini sağlayarak 61^{nci} Tümenle Altıntaş-Kurtköy, 1^{nci} Tümenle Karaağaç-Hamidiye hatlarına ilerleyecektir. Mürettep Süvari Tümenini Meclis Muhafız Taburunu da emrine alarak önce Kütahya'yı işgal edecek, ardından düşmanın Eskişehir'e çekiliş yolunu kesecektir.⁴

Ordu emrini sabah 04:00'te alan Kemalettin Sami (Gökçen) Bey de vakit kaybetmeden yeni hareket planını tümenlerine duyurur. Oysa yeni duruma göre intikaller başlamadan muharebeye giren birlikler vardır. Geceyi Yunan 12. Tümeni ile çok yakın mesafedeki mevzilerde geçiren 5^{nci} Kafkas Tümeni, sabah 05:45'te bir anda kendisini muharebenin içinde bulmuştur. Çatkuyu'nun üç kilometre batısındaki tepede 10^{ncu} Alayın çatıştığını gören tümen komutanı 'Dadaylı' Halit Bey, daha önce verdiği hareket emrini iptal ederek 9^{ncu} Alayı da diğerinin doğusunda mevzilendirir. Yunan 12. Tümeninin takviye alarak, inatla cephesini doğuya uzatma hamlesine 13^{ncü} Alaydan bir taburla cevap veren Halit Bey, ihtiyaç durumunda kullanmak üzere, diğer iki taburu da 10^{ncu} Alayın gerisine yanaştırır ve yakın mesafede mevzilendirdiği iki dağ bataryasıyla saat 06:30'da ateş açtırır. Bu ilginç muharebede kimin savunan, kimin taarruz eden olduğu belli değildir çünkü Yunanlar, amaçladıkları şekilde Dumlupınar'a ulaşabilmek için, bu kesimden bir gedik açmak zorundadırlar. 5^{nci} Kafkas Tümeni de Trikupis Grubunu bölerek bir parçasını kuşatmayı ve imha etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle kıran kırana bir çarpışma olur. 'Dadaylı' Halit Bey'in gerisinde kuvvetli bir düşman tümeni bırakarak batıya yürümesi artık söz konusu değildir.⁵

Ayvalı'daki muharebe idare yerinden durumun ciddiyetini gören 4^{ncü} Kolordu Komutanı, 11^{nci} Tümenin süratle 5^{nci} Kafkas Tümeninin sol kanadında Ortatepe'ye taarruz etmesini, 12^{nci} Tümenin onun gerisine yanaşmasını ve 3^{ncü} Kafkas Tümeninin de Selkisaray'a yaklaşarak 11^{nci} Tümenle irtibat kurmasını emreder. İki taburun çatışması olarak başlayan muharebe, saat 08:00'de tüm 4^{ncü} Kolordu cephesine yayılmış durumdadır.⁶

Saat 10:00'da Yunan 12. Tümeni taarruz eden taraftır. Bir ara mevzilerde dalgalanmaya yol açsa da bu taarruz püskürtülür ve bu kez Yunanlar savunmaya geçerler. Türk birliklerinin Resulbaba Dağı-Mudamtepe hattının kuzeyine ulaşması Trikupis Grubunun sıkışması ve büyük olasılıkla imhası anlamına geleceği için, Yunanların dövüşmekten başka çaresi yoktur. Bu nedenle Yunan 5. Tümeninden bir alay süratle Ortatepe batısını işgal ederek cepheyi uzatmaya devam eder. Trikupis Grubu ise kalabalık parçalar halinde cephenin arkasından Dumlupınar istikametinde çekilmeye devam etmektedir. Doğu kanadında Resulbaba Dağı'nı işgal etmesi gereken 2^{nci} Kolordu ise henüz cepheye ulaşamadığından, bu hattan çekilen Yunanları o anda durdurma imkânı yoktur.⁷

Saat 08:00'de Kemalettin Sami Bey'in taarruz emrini alan 11^{nci} Tümen önce tümen atlı muhafız bölüğü ile, daha sonra da 126^{nci} Alayıyla Kağnıcı Köprüsü'ne taarruza başlar. Bu kesimde 12. Tümene takviyeye gelmiş olan Yunan 5. Tümeninin 33. Alayı vardır ve 11^{nci} Tümenin tüm alayları kademe kademe muharebeye girince düşman birliklerinin batıya ilerleme şansı kalmaz. Yunan 5. Tümeninin geriden Dumlupınar istikametine çekilmekte olan diğer iki alayı da mecburen durup savaşmak zorunda kalır.⁸

İki Yunan tümenini kısıp alma ihtimalinin doğduğunu gören 11^{nci} Tümen komutanı bir risk alarak ihtiyattaki 127^{nci} Alay ile hücum taburunu, bir dağ bataryasıyla da destekleyerek batıya, 3^{ncü} Kafkas Tümeniyle temasta olacağı Hamurköy istikametine gönderir. Yarbay Ahmet Derviş Bey'in niyeti 3^{ncü} Kafkas Tümeninin de Selkisaray'dan dahil olmasıyla düşman kollarını kuşatmaktır. Ancak bu hareketin en büyük riski batıya gönderdiği müfrezeyle, muharebe etmekte olan iki alayı arasında geniş bir açıklık olmasıdır. Nitekim Yunanlar da bunu fark ederek saat 10:30'da iki alayla ve şiddetli topçu ateşi desteğiyle taarruza geçerler. Tıpkı sağ kanatta, 5^{nci} Kafkas Tümeni cephesinde olduğu gibi, çetin çarpışmalardan sonra bu taarruz da püskürtülür.⁹

4^{ncü} Kolordu cephesinin en batısında Arpalı'ya ulaşmış olan 3^{ncü} Kafkas Tümeni henüz eski kolordusundan ayrılış emrini almadığından eski harekât planına göre hareket etmektedir. Bu nedenle tümen komutanı Kâzım (Orbay) Bey, sağ yanındaki 11^{nci} Tümen aracılığıyla Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'in "*Arpalı-Küçük Aslıhanlar hattına ilerleyin*" emri eline ulaştığında zaten olması gereken yerdedir. Bu sırada Bakırcık tepelerinden yaptığı gözetlemede batıya, Aslıhanlar istikametine doğru yürüyüşte olan uzun bir kol gören tümen komutanı, üç alayını da bu kolu karşılayacak şekilde araziye yayar. Yunanların topçu ateşiyle karşılık vermesi üzerine bu cephede de şiddetli muharebe başlar.¹⁰

3^{ncü} Kafkas Tümeninin taarruz ettiği kol, kolordunun diğer tümenleri muharebe ederken geriden Dumlupınar yönünde yürüyüşe devam eden Yunan 9. Tümeni ile bir önceki gün 23^{ncü} Tümenin taarruzundan kurtulabilen 4. Tümeden bir tabur kadar askerdir. Böylelikle 4^{ncü} Kolordu yapması gerekeni yapmış, Trikupis Grubunun neredeyse tamamını muharebeye zorlayarak çekilişi yavaşlatmış, kaçıp kurtulmasını engellemiştir. Doğudan batıya doğru 5^{nci} Kafkas Tümeni 12. Tümenle, 11^{nci} Tümen 5. Tümenle, 3^{ncü} Kafkas Tümeni de 9. ve 4. tümenlerle dövüşmektedir. General Trikupis'in tek umudu bu kuşatmadan çıkıp, Dumlupınar'da Frangou Grubuyla birleşmektir.¹¹

Ancak hiç hesaba katmadıkları, Frangou'nun ensesindeki İzzettin (Çalışlar) Bey'in 1^{nci} Kolordusu ve daha kuzeyden hızlı batıya ilerlemekte olan 2^{nci} Ordudur.

Öğleye doğru Yunan 12. Tümeni can havliyle 5^{nci} Kafkas Tümenine bir taarruz daha yapar. İki gündür kolordusuna yetişmeye çalışan 4^{ncü} Kolordu ağır topçu bataryalarının tam vaktinde gelmesi ve Kemalettin Sami Bey'in tümenin açık iki kanadına takviye olarak 12^{nci} Tümeden bir alay göndermesiyle bu girişim de boşa çıkar. Saat 12:00'den sonra Yunanlar 5^{nci} Kafkas Tümeni cephesinden çekilmeye başlarlar. Bunun üzerine 4^{ncü} Kolordu Komutanı, 'Dadaylı' Halit Bey'e çekilen düşmanla teması korumasını, 11^{nci} Tümenin de doğu kanadını emniyete almasını söyleyerek 12^{nci} Tümeden gelen alayı birliğine iade eder.¹²

Ahmet Derviş Bey'in tümenine sağ kanattan destek vermek için Mudamtepe'yi 13^{ncü} Alayıyla işgal eden 5^{nci} Kafkas Tümeni bir dağ bataryasını da yanında getirmiştir. 11^{nci} Tümenin iki alayının arasındaki geniş boşluğa gerideki 12^{nci} Tümen 35^{nci} Alayı mevzilendiren Kemalettin Sami Bey bu cephenin de taarruzla alınmasını istemektedir. Uzun hazırlıklardan sonra 17:15'te başlayan taarruz sonucunda 18:00'de Yunan 5. Tümen mevzileri ele geçirilir. Yelgediği-Hamurköy yolu da kontrol altına alınmıştır.¹³

Ahmet Derviş Bey 11^{nci} Tümenin Hamurköy tarafındaki birliklerinin komutasını da 12^{nci} Tümen Komutanı Miralay Osman Nuri (Koptagel) Bey'e bırakarak 127^{nci} Alay cephesine gider. Burada 3^{ncü} Kafkas Tümeninin taarruzunu destekleyerek kendi önünü de açmak istemektedir. Saat 18:00'de alayı ileri çıkarttığı sırada Yunanlar karşı taarruza başlar. Ancak soldan 3^{ncü} Kafkas Tümeni, sağdan da hücum taburunun yan ateşleri sayesinde Yunanlar ağır kayıp vererek geri atılır. 11^{nci} ve 3^{ncü} Kafkas tümenleri arasındaki mesafe fazla olmasa, iki tümen birlikte taarruz edebilse Dumlupınar yolunun kontrolü tümüyle 4^{ncü} Kolorduya geçecektir ama arazinin yapısı ve olayların hızlı gelişmesi buna izin vermez. Yine de düşmanın hareketi büyük oranda yavaşlatılmıştır.¹⁴

İki yıldır Yunanlarla defalarca savaşmış, hatta tam o anda karşısındaki Yunan tümenlerinin düştüğü duruma bir yıl önce Kütahya'da düşmüş olan Kemalettin Sami (Gökçen) Bey vakit kaybetmeden muharebeye müdahale eder ve cephesi boşalan 5^{nci} Kafkas Tümenini Küçükköy kuzeyine, demiryolu üzerine gönderir. 11^{nci} Tümen, 12^{nci} Tümen 35^{nci} ve 126^{nci} alaylarla birlikte muharebeye devam edip düşmanı oyalarken, 12^{nci} Tümenin kalanı da Kütahya-Altıntaş şosesini kesecektir. 3^{ncü} Kafkas Tümeni ise Selkisaray'dan Aslıhanlar güneyindeki sırtlara yürüyerek Çalköy-Dumlupınar-Alliören kavşağına da hakim olacaktır.¹⁵ Tecrübeli kolordu komutanı Yunanları adım adım tuzağın içine doğru sürmektedir.

Saat 16:30'da yola çıkan 5^{nci} Kafkas Tümeni gece yarısına doğru Küçükköy'e (Yıldırım Kemal) ulaşır. Muharebelerin çok kritik bir evrede olduğu bu anda 1^{nci} Ordu karargâhı Akçaşar'a gelir ve 'Sakallı' Nurettin Paşa vakit kaybetmeden Bakırcık Tepesi'ne çıkar. Gördüğü; Çalköy istikametinde çekilmeye çalışan uzun bir düşman kolu, cephe boyunca yandan taarruz ederek bu kolu sıkıştıran 4^{ncü} Kolordu birlikleri ve Dumlupınar-Çalköy-Altıntaş yollarını açık tutabilmek için direnen düşman alaylarıdır. Nurettin Paşa kuşatmayı tamamlayıp Dumlupınar yolunu kapatabilecek durumda 4^{ncü} Kolordunun 3^{ncü} Kafkas ve 1^{nci} Kolordunun 23^{ncü} tümenleri olduğunu görür.¹⁶

İşte burada on senesini harp meydanlarında geçiren Türk subaylarının bilgi ve tecrübe farkı ortaya çıkar: Kütahya-Eskişehir'de, Sakarya'da Yunan tümen komutanlarının yapamadığını yaparlar. Muharebe ne kadar hızlı gelişirse gelişsin, kolordu ayrımı gözetmeksizin, her tümen yanındakinin durumunu takip edip, onun işini kolaylaştıracak şekilde, inisiyatif alarak hareket etmektedir. Kolektif tecrübe nedeniyle, bu şekilde yapılan hamlelerin neredeyse hepsi kolordu ve ordu komutanlarının da aklından geçen hareketlerdir. 'Sakallı' Nurettin Paşa'nın "*cephenizi gerideki ihtiyatlarımızla takviye ederek taarruzu şiddetlendiriniz. Şosenin ivedilikle ele geçirilmesi gerekmektedir. Gerideki topraklarımızı da daha ileri alarak Çalköy yolunu şiddetli ateş altına alın*" emri daha yoldayken, 23^{ncü} Tümenin kuşatma harekâtına giriştiğini gören 3^{ncü} Kafkas Tümeni komutanı Altıntaş-Dumlupınar şosesini ele geçirmek üzere gerekli taarruz düzenine girmiştir bile. 3^{ncü} Kafkas Tümeni üç alayıyla taarruzu şiddetlendirirken, sağındaki 11^{nci} Tümenle arada oluşan boşluğu gören Kâzım (Orbay) Bey tümen süvari bölüğünü göndererek bu gediği de kapatır. Saat 18:00 sularında 3^{ncü} Kafkas Tümeni hücum taburunun taarruzuna yardım için doğudan 11^{nci} Tümenin 127^{nci} Alayı ilerlemeye başlar.¹⁷ Zafer kaçınılmazdır, çünkü tümenler, kolordular ayrı ayrı değil, birbiri için, bir ordu olarak savaşmaktadır.

29 Ağustos 1922 Salı

Saat 18:30

11^{nci} Tümenin 127^{nci} Alayıyla desteklediği 3^{ncü} Kafkas Tümeni-
nin ısrarlı taarruzu, Yunanların can havliyle yaptığı savunmayı
allak bullak etmiştir. Yalnız hücum taburunun cephesinde 250
ölü bırakmışlardır. Bazı alaylar kuzey sırtlarına çekilmeye çalışır-
ken, Dumlupınar yoluna muhtaç olduklarının bilincinde olan
komutanların zorlamasıyla, bazı alaylar ölesiye direnmektedir.
Kâzım (Orbay) Bey'in tümeni son darbeyi vurup takip sayfasını
kapatmak için olanca gücüyle yüklenirken 1^{nci} Kolordu muhare-
be sahasının batısına yayılmaya başlar ve 23^{ncü} Tümen Dumlupı-
nar yolunu kapatmayı başarır.¹⁸

Geriden gelen 12^{nci} Tümen taze kuvvet olarak, 3^{ncü} Kafkas
ve 11^{nci} tümenler arasından, iki alayıyla ilerlemeye başlar. Saat
20:30'da 11^{nci} Tümen Komutanı Ahmet Derviş'le 12^{nci} Tümen
Komutanı Osman Nuri (Koptagel) Bey bir araya gelerek durumu
tartışırlar. Sonuç olarak 12^{nci} Tümenin taarruzunu şiddetlendir-
rek Dumlupınar-Altıntaş şosesini gece baskınıyla ele geçirmeye
karar verirler. Yorgun 127^{nci} Alayın ancak ateş desteği verebildiği
bu taarruz Küçükköy'ün iki kilometre kuzeyindeki sırtlardaki iki
bataryayla da desteklenecektir.¹⁹

Gece yarısına kadar zorlasalar da, 12^{nci} Tümenin alayları düş-
manı geri atmayı başaramaz. 13. Tümeden takviye alarak direnen
Yunan birlikleri bu kesimde bir denge oluşturmuştur. Doğusunda
11^{nci} ve 12^{nci} tümenler Yunan hattını zorlarken, 3^{ncü} Kafkas Tü-
meni de şoseye inebilmek için bütün gücüyle taarruz etmektedir.
Saat gece yarısını geçtiğinde, yoğun topçu ateşine rağmen sün-
gü hücumuyla bir kanatta mevziler ele geçirilirken, diğer kanatta
düşmanın karşı taarruzuyla hatlar geri çekilmekte, cephede süre-
kli bir dalgalanma hali hüküm sürmektedir. Küçükköy'de (bugün
Yıldırım Kemal), bizzat ateş hattında muharebeyi orkestra şefi
gibi yönetmekte olan 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami
(Gökçen) Bey, bu durum üzerine, 5^{nci} Kafkas Tümeninden 9^{ncü}
Alayı takviye olarak 3^{ncü} Kafkas Tümeni emrine verir. Bu hamle

cephenin bu kesiminde de Yunan direncini kırar ve sabaha karşı Yunan birlikleri Çalköy doğrultusunda çekilmeye başlar.²⁰

İki gündür kolordusunu yakalamaya çalışan 25^{nci} Ağır Topçu Alayı ise 29 Ağustos sabah 08:30'da Afyon'dan hareket etmiş, akşam üzeri Balmahmut'a, gece yürüyüşüyle de Arpalı'ya ulaşmayı başarmıştır. Top yolu bile olmayan bir güzergâhta ağır bataryalar insanüstü bir gayretle 21 saatte 50 kilometre yol kat etmiştir. İki gündür ağır topçu desteğinden mahrum olarak, neredeyse sadece dağ bataryalarıyla muharebe eden 4^{ncü} Kolordunun 29 Ağustos günü başardığı, iki gün önce Yunanların cephesini yarar-ken yaptığından daha az önemli değildir. Şiddetli muharebelerle Trikupis Grubunu durdurmuş, 1^{nci} Kolordunun geriden yetişip batıya geçmesine yetecek zamanı kazandırmıştır. Böylece İzzettin (Çalışlar) Bey'in kolordusu da Yunanların Dumlupınar yolunu kapatacak ve bu kesimdeki iyi tahkim edilmiş mevzilere yerleşmelerini önleyecek fırsatı bulmuşlardır.²¹

Bu başarıda bizzat ateş hattında, etrafına top mermileri düşerken muharebeyi cepheden yöneten 4^{ncü} Kolordu Komutanı Miralay Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'in payı büyüktür. 1^{nci} Kolordu 23^{ncü} Tümenle Dumlupınar müstahkem mevkiine çekilme planını engellediğine göre, Trikupis'in elinde iki seçenek kalmıştır: Ya taarruz ederek Dumlupınar yolunu açmaya çalışacak ya da uzun yolu deneyerek Altıntaş yoluyla kuzeye gitmeye, III. Kolorduyla birleşmeye çalışacaktır. Her şart altında 4^{ncü} Kolordu başladığı işi bitirmek, Trikupis grubunu muharebede tutmak durumundadır.²²

Kemalettin Sami Bey 30 Ağustos günü de taarruza devam ederek Trikupis'in tümenlerini bitirmeye kararlıdır.²³

29 Ağustos 1922 Salı
Saat 21:00

Günün bir diğer kahramanı, 23^{ncü} Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey yanan Kızılcaöy'ü seyretmektedir. Tümeni

Trikupis Grubunun Dumlupınar yolunu kesmeyi başarmıştır ama kolay olmamıştır.

4^{ncü} Kolordu dört buçuk tümenlik Trikupis Grubunu muharebenin içinde tutarak yolundan alıkoyarken, 1^{nci} Kolordu da daha hızlı davranarak, bu grubun yetismeye çalıştığı Dumlupınar direneklerine onlardan önce ulaşmak zorundadır. Bunu yaparken bir yandan da Dumlupınar'a doğru güneyden giden Frangou Grubunu (1. ve 7. tümenler) takip etmeleri, muharebede tutmaları gerekmektedir. Güneyden kuzeye doğru Toklu Sivrisi - Balcıdamı - Kartaltepe - Santtepe - Cafergazi - Arpa Gediği direneklerinden geçen Yunan üçüncü savunma hattını düşmandan önce işgal ettikleri takdirde, bu grup kapana girmiş olacaktır. Bu nedenle İzzettin (Çalışlar) Bey 29 Ağustos sabah 07:00'de Düzağaç'ta verdiği emirle 23^{ncü} Tümenin Arpagediği, 14^{ncü} Tümenin ise Santtepe'yi işgal etmesini emreder. 15^{nci} Tümen de kolordu ihtiyatı olarak 14^{ncü} Tümenin gerisinde olacaktır.²⁴ Arpagediği Yunan üçüncü savunma hattının en kuzeydeki direneği, Santtepe ise tam hattın ortasında, cepheye hakim bir yükseltilidir. Bu iki nokta ve üç gündür düşmanın inatla elinde tuttuğu Toklu Sivrisi ele geçirilirse, Yunanların hat boyunca diğer noktalarda direnmesi çok daha güç olacaktır.²⁵

Yunan Ordu karargâhı da İzmir yolunu kapatma şansına sahip tek kuvvetin Frangou Grubu olduğunun farkındadır. Bu amaçla General Frangou'nun işini olabildiğince kolaylaştırmaya da çalışmaktadırlar. Büyük kuvvetler sevk etme şansları belki yoktur ama Uşak'tan hava desteği sağlayabilmektedirler. İzzettin (Çalışlar) Bey'in harekât planını tebliğ ettiği dakikalarda Uşak istikametinden gelen dört düşman uçağı 1^{nci} Kolordu birliklerini bombalar. Ağır Topçu Alayının ordugâhına düşen bombalar nedeniyle iki asker şehit olur.²⁶

Kolordu harekât planına göre 57^{nci} Tümen daha batıda, savunma hattının gerisinde çok önemli bir kontrol noktası oluşturan Kaplangı Dağı'na doğru harekete geçmiştir. Ama önce 6^{nci} Tümene üç gündür direnen inatçı 1/38 Evzon Alayının

Toklu Sivrisi'nden atılması şarttır. Bu nedenle 57^{nci} Tümen ilk iş olarak Balcıdamı sırtlarına taarruz ederek Yunan alayının buradaki taburunu ortadan kaldıracak, Toklu Sivrisi'nin gerisini tehdit edecektir.²⁷

Ömer Halis Bey 08:15'te kolordu emrini aldığı anda çoktan hareket hazırlığını tamamlamıştır. 08:30'da 23^{ncü} Tümen en önde süvari bölüğü, ardında 68^{nci} Alay öncü olacak şekilde hareket etmiştir. Yaklaşık iki saatlik bir yürüyüşle Kızılcaköy'a vardıklarında 6^{nci} Tümen Toklu Sivrisi'ne taarruz etmekte, kuzeyden, 4^{ncü} Kolordu kesiminden de top sesleri gelmektedir. Santtepe'yi ele geçirmesi gereken 14^{ncü} Tümen henüz gelmemiş, Yunanlar ise Arpagediği ve Santtepe-Kartaltepe mevzilerini tutmuşlardır.²⁸ Düşmanın iki gruba bölündüğü ve kuzeyde Trikupis Grubunun 4^{ncü} Kolorduyla muharebede olduğu bilindiğine göre, Dumlupınar mevzilerine yerleşen Frangou Grubu olmalıdır.

Doğudan gelen top seslerine bakılırsa, Selkisaray kesiminde 3^{ncü} Kafkas Tümeni vardır. Ancak aradaki beş-altı kilometrelik mesafe nedeniyle iki tümen arasında temas olmadığı gibi, Ömer Halis Bey'in tümeninin iki yanı da açıktır. Bu şartlar altında 23^{ncü} Tümenin uzun bir ilerleme mesafesiyle sarp bir tepe üzerindeki Arpagediği mevzilerine taarruz etmesi gerekecektir.²⁹

23^{ncü} Tümenin hemen solundan Yunan savunma hattının orta kesimine taarruz etmesi gereken 14^{ncü} Tümen, 29 Ağustos sabah kolordu emrini aldığı anda Tazlar'da toplu halde beklemektedir. Saat 09:00'da Tazlar'dan hareket eden tümen en solda 30^{ncu} Alay ve bir dağ bataryası, ortada hücum taburu, sağda 25^{nci} Alay ve sahra bataryaları, geride ise 26^{nci} Alay olacak şekilde açılarak Elvanpaşa'ya doğru ilerlemeye başlar. Yaklaşık altı kilometre ilerlemişlerdir ki, saat 11:00'de Karaköse doğusundaki Killiktepe-Pınartepe sırtlarından açılan ateşe maruz kalırlar. Alaylar yayılarak taarruza geçseler de, bu ileri karakol durumundaki tepeleri temizleyebilmek için üç saat harcamak zorunda kalırlar. Geriden gelen 15^{nci} Tümenin topçusunun da yardımıyla Yunan emniyet

müfrezelerini geri atan alaylar ilerlemeye devam ederek Çiftlik'e vardıklarında saat 16:00'dır ve Santtepe-Kartaltepe hattı hâlâ ele geçirilmiş değildir.³⁰

Saat 12:30'da Kızılca güney sırtlarında hareket şeklini belirlemeye çalışan Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey 15^{nci} Tümen'den gelen keşif raporunu alır. Rapora göre Selkisaray'dan Dumlupınar istikametinde yürüyüşte olan en az bir Yunan tümeni vardır. Köylülerin anlatışına bakılırsa önceki gün de bir Yunan tümeni aynı yolla Dumlupınar'a geçmiştir. Bu durumda şartlar ne kadar aleyhinde olursa olsun, 23^{ncü} Tümenin derhal harekete geçmekten başka seçeneği yoktur. 1^{nci} Kolordu cephesinin kalan kısmından kopuk, daha çok 4^{ncü} Kolordu harekâtına dahil görüntüdeki 23^{ncü} Tümenin bu harekâtı öylesine önem kazanmıştır ki, İzzettin (Çalışlar) Bey kurmay başkanını bu kesime göndermiştir.³¹

29 Ağustos 1922 Salı

Saat 13:30

23^{ncü} Tümen Komutanı sahra bataryalarını Kızılca doğusunda, Lalelik ve Demirci tepelerinde, 3^{ncü} Kafkas Tümeni'nden devralınan 150 mm'lik ağır obüsleri de Şarlaksırtı'nda sütünye sokar. Tümen Kurmay Başkanı Fahri (Belen) Bey'i 68^{nci} Alaya göndererek Arpagediği'ne taarruza başlamasını emreder. 69^{ncu} Tümen de Kızılca kuzeyindeki Çakıllı tepelerini aşarak Küçük Aslıhanlar'a inmeye çalışacaktır. Bu sırada 14^{ncü} Tümen süvari bölüğü Çiftlik köyüne yeni gelmektedir.³²

Saat 14:30'da Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey komutasındaki 69^{ncu} Alay Çakıllı tepelerine çıkmaya başlar. Henüz Yaylakırı Tepesi'ne varmışlardır ki, tam karşılarındaki Ortayürek Tepesi'ni işgal etmekte olan Yunan birliğiyle karşılaşır. Tesadüf muharebesi bir anda ve bütün şiddetiyle başlar. Tereddüt etmeden taarruza

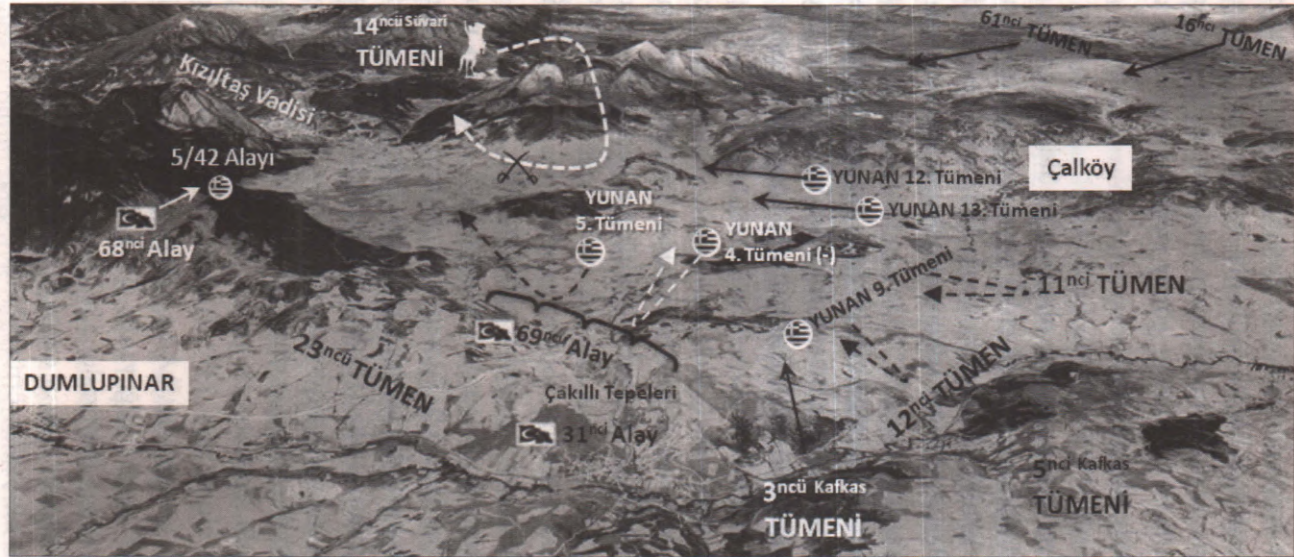
başlayan ve açıkta dövüşen alayı Yunan topçusunun bulması zor olmaz. Arpagediği, Küçük Aslıhanlar ve Cafergazi'den toplam altı bataryayla Yaylakırı'nı dövmeye başlarlar. 23^{ncü} Tümen buna ağır obüslerle ve Çakıllitepe güney eteğine yanaştırdığı kudretli dağ toplarıyla cevap verir.³³

Kıran kırana bir muharebe olmaktadır. Şiddetli topçu ateşine rağmen, 11 ay boyunca çok ciddi bir taarruz eğitimi almış olan Mehmet yılgınlığa düşmeden sabırla ilerlemeye devam eder. Yunan mevzileri ise sürekli takviye almaktadır. Bu aşamada Ömer Halis Bey de ihtiyattaki 31^{nci} Alaydan bir taburla 69^{ncu} Alayı destekler. Saat 15:15'te Yunanlar bir karşı taarruz denemesinde bulunsalar da, alayın üç taburunun birden birinci hatta girmesi ve makineli tüfeklerin etkili kullanımıyla bu girişim yeniden Türk taarruzuna evrilir.³⁴

Aynı dakikalarda Çakıllı tepelerinin kuzeyinde, Küçük Aslıhanlar yakınlarına sızan tümen süvari bölüğü 69^{ncu} Alayın taarruz ettiği birliğin dört tabur olduğunu, geride bir süvari alayı ile parça parça çok sayıda birlik bulunduğunu bildirir. Alayın cephesindeki düşmanın toplam mevcudu bir tümen kadardır ve uzaktan Selkisaray yönünden gelmekte olan yaklaşık iki tümen büyüklüğünde kollar vardır. Aslında 23^{ncü} Tümenin muharebe ettiği birlikler Yunan 9. Tümeni ile 4. Tümen'den kalanlardır.³⁵

Durum kritik bir aşamaya gelmiştir. Alay komutanı Hüseyin Hüsnü Bey ihtiyattaki 31^{nci} Alaydan gelen taburu da sağ gerisine yanaştırarak taarruzu şiddetlendirir. Tümen topçularının da desteğiyle 69^{ncu} Alay akşama doğru Yunan birliklerini geriye, ovaya atarak Çakıllı tepelerini ele geçirir. Bu şekilde Aslıhanlar Ovasını da kontrol altına alan 23^{ncü} Tümen Trikupis'in Dumlupınar'la bağlantısını kesmiş olur.³⁶ Ama hâlâ Arpagediği'nde mevzilenmiş kuvvetli bir Yunan birliği vardır. Bu birlik Frangou Grubuyla hareket eden Albay Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayıdır.

Evzon Alayına taarruz etmekte olan 68^{nci} Alay bir yandan dik yamaçlarla, sık orman örtüsüyle de boğuşmaktadır. Sert rölyefli



Şekil 11. 29 Ağustos gecesi Aslıhanlar Ovası'nda her iki tarafın durumu ve 23^{ncü} Tümen'in Dumlupınar geçidini kapatması.

kireçtaşı alayın askerleri önünde doğal engeller oluşturmakta, bu yüzden taarruz yavaş gelişmektedir. Saat 15:15'te Çakıllı tepelerindeki Yunan birliklerinin taarruza geçtiğini gören Plastiras'ın alayı da hücumla kalkar. Hatta haberci aracılığıyla temas kurduğu Frangou'yla ortak taarruz, Arpa Gediği'nden Çalköy-Dumlupınar bağlantısı açma konularında mutabık kalmışlardır. Ancak tıpkı 69^{ncü} Alayın yaptığı gibi, 68^{nci} Alayın da bu taarruzu kırması ve 1^{nci} Kolordunun Dumlupınar önüne gelmesiyle bu plan her ikisi için de geçerliğini yitirir.³⁷

Küçük Aslıhanlar tepelerinde durum az çok istenen şekle büründüğünden, Ömer Halis Bey 31^{nci} Alayı buradan batıya, 68^{nci} Alayı desteklemek için kaydırır. Bu takviyeye rağmen taarruz çok yavaş ilerlemektedir. Yine de saat 23:30'da Plastiras'ın bir taburla tuttuğu Asartepe'yi zapt etmeyi başarırlar. Yaylaya ulaşmak sadece arazinin eğimiyle olan savaşı kazandırmıştır. Birbiri ardına uzanan tepeler yaylaya kıvrılarak uzayan bir yapı kazandırmaktadır ve bu gediğin tamamını düşmandan temizlemek kolay olmayacaktır. Nitekim saat 24:00'te alay Arpagediği'ni ele geçirdiğini sanır, oysa daha tepeler hattına ulaşamadığı için direneği düşürmüş değildir. Ömer Halis Bey taarruza gece devam etmek istese de yorgun 23^{ncü} Tümen alayları geceyi bulunduğu yerde, teryakkuzda geçirecektir.³⁸

57^{nci} Tümenin, kolordu emrindeki gibi, Toklu Sivrisi'ne kuzey yamacından taarruz edebilmesi için önce Balcıdamı'nı ele geçirmesi gerekmektedir. Reşat (Çiğiltepe) Bey'in şehadetinden sonra komutayı devralan tümenin piyade tugay kumandanı Yarbay İbrahim Hakkı (Emiroğlu) Bey, daha az yorgun durumdaki 39^{ncü} Alay ve hücum taburunu Balcıdamı batısındaki Tarlatepe ve Düvengerisi Tepe'ye taarruz ettirir. Yunan üçüncü savunma hattının Toklu Sivrisi direneğine birleştiği yer olması açısından da önemli olan bu tepeleri kolayca zapteden 57^{nci} Tümen taarruz grubu 1/38 Evzon Alayının taburunu geri atar. Tarlatepe'den bu mevzileri rahat gören 39^{ncü} Alay, hattın kuzeye doğru devamı olan Kartaltepe'ye taarruz edecek olan 14^{ncü} Tümenin işini

kolaylaştırmak için, cephesini kuzeye çevirir. Yakına mevzilen-
dirilen tümen bataryalarının desteğinde yapılan taarruzla Balcı-
damı'ndan Kartaltepe'ye kadar olan sırtların tamamı ele geçirilir.
Kartaltepe de alındığında saat 17:00'dir ve 14^{ncü} Tümen henüz
Çiftlik'e gelmiş, taarruza geçmek üzeredir.³⁹ 29 Ağustos günü
14^{ncü} Tümenin tereddütlü, yavaş ilerleyişine rağmen, 23^{ncü} ve
57^{nci} tümenlerin atak ve özverili davranmasıyla 1^{nci} Kolordu ha-
rekâtı aksamamıştır.

17:30'da Kartaltepe'yi de ele geçirdiğini hem 1^{nci} Kolorduya
hem de 14^{ncü} Tümene bildiren İbrahim Hakkı Bey vakit kaybet-
meden tümen süvari bölüğünü Kaplangı Dağı doğrultusuna keş-
fe gönderir. Saat 13:00'te 6^{nci} Tümen Toklu Sivrisi direneğini ele
geçirmiş ve tepelerin tamamını Yunanlardan temizlemiş olduğu
için 57^{nci} Tümenin önünde hedef olarak sadece Kaplangı Dağı'nın
zaptedilmesi kalmıştır. Bu amaçla 39^{ncu} Alayı Sultanpınarı-Yan-
dıntepe üzerinden Kaplangı Dağı istikametine yürüyüşe geçirir.
176^{nci} ve 37^{nci} alaylar da onun ardından yürümektedir. Birlikler
iki gündür ya yürümekte ya da dövüşmektedir. Sürekli tepe çıkıp
dere inmek zorunda kalan alayların gece karanlığında, bu halde ya-
pacakları taarruzun başarılı olmayacağına kanaat getiren İbrahim
Hakkı Bey alaylara bulundukları konumda istirahat verir. Tüme-
nin ağır top ve obüsleri de gece Balcıdamı'na gelmiştir.⁴⁰

29 Ağustos 1922

Saat 22:30

“Mazlum Bey kolordu raporumuzu Nurettin Paşa'ya iletelim.
Yazınız: 23^{ncü} Tümen Kızılca-Arpagediği doğrultusunda ilerle-
miş ve Altıntaş-Dumlupınar yolunu kesmiştir. Muharebeye de-
vam eden tümen, çekilmeye çalışan Yunan birliklerini de geri
atmış ve Aslıhanlar Ovası'nı kontrol altına almıştır.”⁴¹

1^{nci} Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Mazlum (İşkora) Bey raporu
yazdıktan sonra hızlı hızlı telefonun başına koşar. 14^{ncü} Tümenin
saat 21:00'de gelen “*Kartaltepe-Sattepe (Çiftliktepe) sırtlarındaki*

düşman tamamen geri atılmıştır. Öncümüzle Cafergazi'ye doğru ilerliyoruz" raporu Çalışlar köyündeki 1^{nci} Kolordu karargâhını sevince boğmuştur. İzzettin (Çalışlar) Bey bu aşamadan sonra Frangou Grubunun Trikupis'e yardıma gidemeyeceğinin, Yunanların beş tümene yakın kuvvetinin Murat Dağı-Dumlupınar-Çalköy arasında kapana sıkıştığının farkındadır. General Frangou emrindeki Yunan 1. ve 7. tümenleri ise büyük kısmıyla bu çemberden çıkmayı, Dumlupınar batısına geçmeyi başarmıştır.⁴²

Üç gündür bir yandan beş alaylı Yunan 2. Tümenini oyalayan, bir yandan da düşmanın üç savunma hattının kesiştiği Toklu Sivrisi direneğine taarruz eden 6^{nci} Tümen de 57^{nci} Tümenin kuzeyden desteğiyle amacına ulaşmıştır. 29 Ağustos sabahı tümenin 52^{nci} Alay'ı ve Akıncı müfrezeleri birlikte taarruz ederek saat 06:00'da Kavşaktepe'yi ele geçirmiştir. Toklu Sivrisi'ne doğudan neredeyse bitişik ve yan ateşe müsait bu direneğin düşmesi artık asıl "kale" için de geri sayımın başladığının uyarısıdır. Tümenin tüm bataryaları ateşi Toklu Sivrisi'nde toplar. 52^{nci} Alayın 3^{ncü} Taburu dik ve kayalık yamaçlarıyla hisara benzer bir yapıya sahip direneğin önündeki tel örgüleri aşp, Yunan mevzilerine girdiğinde saat 12:00'dir. Yarım saat sonraysa direnek ele geçirilmiş, Toklu Sivrisi düşmandan temizlenmiştir.⁴³

6^{nci} Tümene Dumlupınarın batısına geçen düşmanla teması kaybetmemesi için ivedilikle Kaplangı istikametinde ilerlemesi emredilir. 57^{nci} Tümen de Kaplangı yolundadır. 1^{nci} Ordu komutanlığı belli ki İzmir yolunda önemli bir nokta olan Kaplangı Dağı'nı da ele geçirmek, kaçan Frangou Grubunu da hırpalamak istemektedir. Kaplangı Dağı ile karşısındaki Düzlüce tepeleri, Dumlupınar-Uşak yolunun dar bir geçitten geçtiği Hamamboğazi'na iki yanından hakim, adeta Uşak ve Afyon'u ayıran bir kapı niteliğindedir. 30 Ağustos günü Aslıhanlar Ovası'nda kıyamet koparken 25 kilometre güneybatısında, Kaplangı Dağı'nda da başka bir can pazarının yaşanacağı belli olmuştur.

29 Ağustos 1922 Salı

Saat 19:00

Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa eline henüz geçen, aslında ordu komutanının bir gece önce yazdığı emri katlayıp cebine koyar. Tümenlerini bölmeden birlikte hareket etmesi ve düşmanın Murat Dağı'nı aşarak Uşak'a ulaşmak için kullanabileceği geçitleri tutması istenmektedir. Oysa süvariler, 1^{nci} Orduyla irtibatları olmadığından, bütün gün kendi sezgi ve keşiflerine göre hareket etmek zorunda kalmışlardır. Bir gün önce çok ağır bedel ödeyerek başarıyla tamamladıkları "Yunanların Kütahya-Eskişehir yönlerine çekilmesini önleme" görevinden sonra, bugün de düşmanın olası hareketlerine göre satranç hamleleri yapmaları gerekmiştir.⁴⁴

"Nurettin Paşa dünkü emrinde batıya at sürüp Murat Dağı geçitlerini tutmamızı emretmiş. Oysa Yunanların Dumlupınar'a gidebilmek için ya 1^{nci} ve 4^{ncü} kolordularla muharebeye girmesi ya da kuzeybatıya, Çavdarhisar'a çekilmeye çalışması gerekme-
teydi. Bu durumda da kuzeyden yürüyen 2^{nci} Ordumuza kaç-
tacıktı. Bu durumda yapılabilecek en mantıklı şey Yunanların Dumlupınar'a yerleşmelerini engelleyecek hamleler yapmaktır. Tabii bu arada Eskişehir'den ya da Uşak'tan gelebilecek takviye-
lere karşı da uyanık olmamız gerekiyordu. Biz de bunu yaptık. Bak durum tam da tahmin ettiğimiz hale geldi Şükrü Bey."

29 Ağustos sabahı gündeğümünde Olucak istikametine gön-
derdiği keşif kollarının raporlarından ve kolorduya katılmak
üzere yolda olan Mürettep Süvari Tümeninin gönderdiği ha-
berlerden Yunan I. ve II. kolordularının asıl kuvvetleriyle ba-
tıya, Dumlupınar'a yürümekte olduğunu anlayan Süvari Ko-
lordusu Komutanı, 07:15'te buna göre tanzim ettiği emri 2^{nci},
14^{ncü} ve Mürettep süvari tümenlerine göndermiştir. Bir yandan
da Ordudan 1^{nci} Süvari Tümeninin geri, kolordusuna gönderil-
mesini isteyen Fahrettin (Altay) Paşa bir önceki gün çok hırpa-
lanan ve hâlâ tam olarak taarruz gücüne kavuşamayan 2^{nci} Sü-
vari Tümeninin Kütahya-Gediz yönünden gelebilecek düşman

takviyesine karşı Kurtköy'de kalmasını, yalnızca kuzeye doğru keşif kolları sürmesini istemiştir. 14^{ncü} Süvari Tümeni ise hızla Çalköy-Hamurköy kesimine gidecek ve Selkisaray-Arpagediği yönlerine keşif kolları gönderecektir. Tümen bir yandan da Yunanlarla teması koruyacaktır.⁴⁵

Sabah 08:00'de 54^{ncü} Alayı Hamurköy yönüne gönderen 14^{ncü} Tümen büyük kısmıyla Çalköy'e doğru yola çıkmıştır. Saat 10:00'da yaklaşık on kilometre batıdaki Hamurköy kuzeyine ulaştığında bir düşman koluna rastlayan 54^{ncü} Alay, Hamur-Çirlek (bugün adı Yayla) arasındaki Gökseki-Bayırüstü tepelerini tutarak Yunan birliğine ateş baskını yapmıştır. Aynı dakikalarda Çalköy hizasına gelen 14^{ncü} Tümenin asıl kısmı ise bu kesimde Yunan birliklerinin yoğunlaştığını, Mudamtepe-Selkisaray hattında düşman bataryalarının mevzilenerek güneye ateş etmekte olduklarını görürler. Suphi (Kula) Bey derhal 5^{nci} Alayla Akpırım tepelerini işgal eder. Saat 11:00'de de 14^{ncü} Tümen bataryaları mevzie girerek Aslıhanlar Ovası'ndaki Yunan tümenlerine ateş açar. Neredeyse her merminin hedefini bulduğu bu ateş o kadar etkili olur ki, düşman birlikleri çil yavrusu gibi dağılırlar.⁴⁶

Trikupis Grubu güneyden tüm cephe boyunca taarruz eden 4^{ncü} Kolordu ile kuzeyden sıkıştıran 14^{ncü} Süvari Tümeninin arasında kalmıştır.

Ne var ki 14^{ncü} Süvari Tümeninin topçu cephanesi hızla tükenmektedir. Saat 12:00'de kolordu komutanlığına atlı postayla gönderdiği raporunda bu durumu da vurgulayan Suphi (Kula) Bey “*bir gece önce bir Yunan tümeninin Dumlupınar'a geçtiğini köylülerden öğrendiklerini, 2^{nci} veya Mürettep süvari tümenlerinden birinin takviye olarak bölgeye gelmesinin faydalı olacağını*” söyler. Raporu alan Fahrettin (Altay) Paşa Mürettep Süvari Tümeninin süratle Çirlek'e varmasını, Hamurköy'e çekilen düşmana yandan taarruz etmesini emretse de, bu tümenin geciktiğini görür, fırsatın kaçacağından endişe eder. Bunun üzerine saat 14:30'da 14^{ncü} Süvari Tümenine “*takviye beklemeden derhal Aslıhanlar*

Ovası'ndaki düşmana yandan taarruz etmesini, Mürettep Süvari Tümeninin yolda olduğunu, kendisinin de bu tümenle geleceğini” bildiren bir emir daha gönderir.⁴⁷

Saat 15:00’te gelen bir bilgi karargâhı telaşlandırır: Kuzeyden, Altıntaş doğrultusundan Beşkarış’a doğru gelmekte olan bir tümen vardır!

Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer) süratle Altıntaş yönüne hakim Çaltepe’ye çıkarak bu yeni tümeni gözetlemeye koyulur. Sonuçta gelenin Yunan değil, Salih (Omurtak) Bey’in 61^{nci} Tümeni olduğu anlaşılır.⁴⁸ 2^{nci} Ordu da kuzeyden muharebe sahasına yanaşmakta, Trikupis Grubu tam anlamıyla kuşatılmaktadır.

Bu müjdeyle birlikte Fahrettin (Altay) Paşa’nın kuzeyden gelebilecek tehdit konusundaki endişeleri yok olur. Aynı dakikalar da Batı Cephesi Komutanlığından otomobille gelen bir irtibat subayı, iki gündür cephe genelinde neler olup bittiğinden, hangi birliğin nerede olduğundan haberi olmayan, hatta kendi 1^{nci} Tümeniyle bile irtibat kuramayan Süvari Kolordusu Komutanını aydınlatır. Kurmay subayın bir de kötü haberi vardır: “*Mürettep Süvari Tümeni Cephe emriyle Kütahya’ya sevk edilmiştir.*” Arif (Örgüç) Bey’in Beşkarış’a kadar gelip durmasının, gecikmesinin sebebini Fahrettin Paşa sonunda anlamıştır.⁴⁹

Süvari Kolordusu Komutanı saat 17:30’da Batı Cephesi Komutanlığı’na telsizle verdiği raporda “*acil olarak bir piyade birliğine gereksinim duyduğunu, yakına gelen 61^{nci} ya da 16^{nci} tümenlerden birinden bir tabur kadar piyadenin emrine verilmesini, ayrıca Mürettep Süvari Tümeninin de emrinde kalmasını*” ister. Ne var ki bu taleplerinin hiçbirine olumlu bir yanıt alamayacaktır.⁵⁰

Akpirim tepelerine, 14^{ncü} Süvari Tümeni muharebe sahasına giden Fahrettin (Altay) Paşa buradan Aslıhanlar Ovası’nı, Çakıllı tepelerindeki durumu izledikten sonra cephanesi azalan tümen topçusunun ateşi kesmesini ister. Hava kararmaktadır. Kararı; Hamur-Küçük Aslıhanlar-Selkisaray üçgeninde dağılmış durumdaki düşmana 14^{ncü} Süvari Tümeni atlı hücum yapacaktır. Akşam raporunu göndermek üzere Kurtköy’e döner.⁵¹

Yarbay Suphi (Kula) Bey saat 19:30'da alaylara gönderdiği emirle uzun olacak gecenin müjdesini verir: “*Karşımızdaki düşman her taraftan sarılmıştır. 2^{nci} Ordu birlikleri bulunduğumuz bölgeye varmıştır. Tümenimiz şaşkın düşman saflarına saldıracak ve topraklarını alacaktır. Taarruzdan sonra toplanma yeri Eydemir köyüdür. Parola -Eydemir-dir. İşini bitiren oraya gelecektir.*”⁵²

3^{ncü}, 5^{nci} ve 54^{ncü} süvari alayları dörtlü dalarlar Aslıhanlar Ovası'nın karanlığına.

4^{ncü} Kolordudan 11^{nci} ve 12^{nci} tümenler Hamurköy, 3^{ncü} Kafkas Tümeni Çal doğrultusunda taarruzla düşmanı sıkıştırmaktadır. 1^{nci} Kolordudan 23^{ncü} Tümen Çakıllı tepelerindeki düşmanı kuzeye atarak Dumlupınar yolunu kapatmış, ovada muharebeye devam etmektedir. Güneyden gelen Türk topçusunun ateşi Trikupis'in tümenlerindeki son kurtulma umutlarını da bitirmekte, kuzeyden gelen süvarilerse atlı hücumu geçmiş, parça parça dağılan düşman birliklerinden yakaladıklarını kılıçtan geçirmekte.⁵³

Muharebeler bütün gece sürecektir.

Bir yıl önce aynı günlerde Yunan II. Kolordusu Türk Ordu-sunu kuşatmak için her yola başvurmuş, cephenin neresini zorlamışsa Türk'ten duvara toslamış, geçememiştir.

Bir yıl sonra bugün, Yunan I. ve II. kolorduları Türk Ordu-sunca kuşatılmamak için her yola başvurmakta, cephenin neresini zorlarsa zorlasın karşısında Türk'ten bir duvar bulmaktadır.

29 Ağustos 1922 Salı

Saat 23:30

6^{nci} Kolordu Komutanı Kâzım (İnanç) Paşa 17^{nci} Tümeniyle birlikte Beşkarış'a varmıştır. Sabah erken saatte, daha 2^{nci} Ordu Komutanlığı'nın yazılı emri ellerine ulaşmadan, doğrudan Batı Cephesi karargâhından gelen bir subayın sözle aktardığı cephe emri uyarınca saat 11:00'de verilen hedeflere doğru yola çıkmıştır.⁵⁴

16^{nci} Tümen daha kolordu emrini almadan, alacakaranlıkta Susuz-Akören istikametinde yola çıkmış, saat 06:50'de batıya

çekilen Yunan tümenlerinin artçılarına rastlayarak muharebe-ye girmiştir. Gün boyu artçılarla çatışarak yürüyen tümen saat 19:00'da Genişler'e, muharebe sahasının on kilometre kuzeyine ulaşmıştır. 17^{nci} Tümen ise saat 16:00'da İlbulak dağında iki, Emre-tepe'de bir alay kadar düşman kuvveti görerek muharebeye girmiş, çekilen Yunan alaylarını topçusuyla da ateş altına almıştır.⁵⁵

3^{ncü} Kolordu kesiminde ise takip harekâtı aksaklıklarla başlamış, Şükrü Naili (Gökberk) Bey'in 61^{nci} Tümene gönderdiği irtibat subayı tümeni bulamadığı için ordu emrini alamamıştır. Ancak sabah Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gelen subayın sözle tebliğ ettiği emir 6^{nci} Kolordu aracılığıyla Yarbay Salih (Omurtak) Bey'e ulaşmış ve tümen 08:00'de derhal Altıntaş doğrultusunda yürüyüşe geçmiştir. Yolda iken saat 15:30'da gelen yeni bir Cephe emriyle Altıntaş'tan sonra Kurtköy-Allıören istikametinde takibe devam etmesi istenen 61^{nci} Tümen saat 21:00'de büyük kısmıyla Altıntaş'a, öncüsüyle de Kurtköy'e ulaşır. 61^{nci} Tümen süvari bölüğü, muharebe halindeki 14^{ncü} Süvari Tümeniyle de irtibat kurar. 1^{nci} Tümen ise sakin bir intikalin ardından saat 19:30'da Döğer'e vararak konmaya geçer. Kolordu komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Bey de tümenle beraberdir.⁵⁶

Akşam gün batımına yakın 2^{nci} Ordu Komutanı Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa da Beşkarış köyüne gelir. O sırada 1^{nci} Ordu Komutanı 'Sakallı' Nurettin Paşa da Akçaşar'dadır. İki Türk ordusunun karargâhları arasında sadece 16 kilometre mesafe olması bile, Yunan kuvvetlerinin etrafındaki çemberin ne denli daraldığının resmidir.

30 Ağustos 1922 Çarşamba

Saat 02:00

Afyon'daki Başkomutanlık karargâhında kimse uyumamaktadır. Gece yarısını geçerek karargâha gelen ordu raporları 1^{nci} Ordunun Yunanları durdurup çekilme yolunu güneyden ve batıdan kestiğini, 2^{nci} Ordunun ise kuzeyden gelerek çemberi kapattığını göstermektedir. Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Tevfik (Bıyıklıoğlu) ile kurmay başkanı Miralay Asım (Gündüz) Bey göz göze

gelirler, ikisi de mutluluktan ağlamak üzeredir. Gelen müjde bekletmeye gelmeyecek kadar önemlidir: Heyecanla Başkomutanın yanına koşarlar.⁵⁷ Birkaç dakika sonra Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar harita başında, ellerinde kalemle Yunan ordusunun kaderini tayin etmektedirler.

Doğacak gün bir millete bağımsızlık, bir diğerine yıllarca sürececek çöküş getirecektir.

30 Ağustos 1922 Çarşamba
Saat 06:00

“1^{nci} ve 2^{nci} Ordu komutanlıklarına,

(1) Ordulardan alınan bilgilere göre düşmanın en az iki tümen tahmin olunan bir kuvveti Kozluca tepeleri - Hamurköy güneyi - Aslıhanlar mıntıkasında güneye cephe almışlardı. 1^{nci} Ordu birlikleriyle muharebe halinde ve kuzeyden ilerlemekte olan 2^{nci} Ordu birlikleriyle muharebe temasındadır. Toklusivrisi’nden Kaptan’ya doğru iki tümenimiz düşmanın çekilme yoluna ilerlemektedir. Genellikle düşman kuvvetleri bir an önce kaçıp kurtulmaya çalışmaktadır. Cephe komutanlığının tahminine göre düşman için açık görünen Çalköy-Kızıtaş deresi yolu her nevi düşman kuvvetleri ve enkazı ile dolu olacaktır. 3^{ncü} Süvari Tümeni Uşak’ın batısında Ulubey civarında demiryolu ulaştırmasını kesmiştir.

(2) Orduların vazifesi, Aslıhanlar meydan muharebesinin her iki ordu tarafından bütün kuvvetleriyle süratle sonuçlandırılması ve Dumlupınar’ın tamamen kesilmesi ve İzmir doğrultusunda takiben aralıksız devamı ile kurtulmuş olması umulan dağınık düşman kollarının da durmaksızın muharebeye ve bu suretle tamamen teslim olmaya zorlanmasıdır.

Günlerden beri gece gündüz muharebe eden birliklerimizden durmaksızın ve dinlenmeksizin harekâta devamı istenmektedir.

(3) Mürettep Süvari Tümeni ile Kütahya’nın işgali ve oradan İnönü’ye yürütülmesiyle Eskişehir istikameti en iyi keşif ve temin

edilmiş olur. 5^{nci} Kolordunun Aslıhanlar meydan muharebesinin sonuçlandırılmasından sonra durmaksızın ve dinlenmeksizin Kızılağaç deresinden Uşak'a yöneltilmesi kararlaştırılmıştır.

(4) Bu direktif 30 Ağustos 1922 saat 06:30'da 1^{nci}, 2^{nci} Ordulara yazıldı.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet”

İsmet Paşa kararlaştırılan Cephe emrini erkenden ordulara göndermiştir ama durum öyle bir safhaya gelmiştir ki, taarruzun planını yapanların, anlık müdahalelerle, uygulamanın eksiksiz devam etmesini sağlaması için bizzat muharebe meydanında olması gerekmektedir. Bundan sonra olayların akışı tesadüflere bırakılamayacak bir hassasiyette cereyan edecektir. Mustafa Kemal Paşa gece kararlaştırılan hareket tarzının aynen uygulanmasını sağlaması için kuşatmanın kuzey kanadına, 2^{nci} Ordu ve Süvari Kolordusu cephesine Fevzi (Çakmak) Paşa'nın gitmesini ister. Kendisi de 4^{ncü} Kolordu muharebe idare yerine giderek bizzat 1^{nci} Ordunun imha harekâtını yönetecektir. Bu sırada genel idareyi sağlamak için İsmet Paşa da Afyon'da, karargâhta olacaktır.⁵⁸

Başkomutan saat 10:00'da Akçaşar'daki 1^{nci} Ordu karargâhına geldiği sırada, 4^{ncü} Kolordu sıkışmış durumdaki dört buçuk Yunan tümenine karşı taarruzlarını şiddetlendirmiştir. Kuşatmanın doğu-güneydoğu kanadında 11^{nci} ve 12^{nci} tümenler asıl kuvvetleriyle Hamurköy güneyinde, birer alayları Başkimse'de ihtiyattadır. Güney-güneydoğu kanatta 3^{ncü} Kafkas Tümeni Selkisaray kuzey ve batı sırtlarında, 5^{nci} Kafkas Tümeni ise Küçükköy'de (bugün Yıldırım Kemal) ordu ihtiyatıdır. Gece boyunca güneyden 23^{ncü}, kuzeyden ise 14^{ncü} Süvari ve 61^{nci} tümenlerin taarruzlarıyla dağılan Yunan birliklerinin büyük kısmı Adatepe-ler-Çalköy arasında toplu haldedir.⁵⁹

23^{ncü} Tümenin bir gün önce Dumlupınar yolunu keserek çok büyük bir iş başardığının ama düşmanı imha edebilmek için bu yorgun tümenin mutlaka desteklenmesi gerektiğinin farkında

olan 4^{ncü} Kolordu Komutanı Hamur köyü civarında yalnızca 12^{nci} Tümeni bırakarak saat 08:00'de 5^{nci} Kafkas Tümenini Arpalı'ya yanaştırmıştır. 11^{nci} Tümen Bakırcık tepeleri gerisinde taarruz hazırlığı yaparken 3^{ncü} Kafkas Tümeni de cephesinden çekilen Yunan birliklerini takibe koyulmuştur. Kâzım (Orbay) Bey'in tümeni saat 11:30'da Zafertepe ve Kızılkaya'yı ele geçirerek Altıntaş-Dumlupınar yoluna bir kilit daha vurur.⁶⁰

Soğuk, bulutlu 29 Ağustos gecesi 23^{ncü} Tümen için bitmek bilmemiştir. 69^{ncu} Alay zifiri karanlıkta miktarını bilemediği düşmanla sabaha kadar muharebeyi sürdürmüş, bir ara son bir ümitle çıkış arayan Yunan 5. Tümeni Çakıllı tepelerine taarruzu denemiş, ancak püskürtüldükten sonraki çekilmeleri tam bir bozgun şeklinde olmuştur. Buna 3^{ncü} Kafkas Tümeni cephesinden Çalköy'e doğru çekilmeye çalışan taburlar da eklenince, sabah gün doğduğunda Aslıhanlar Ovası'nda tam bir kaos yaşandığı görülmüştür. Oysa karanlık Yunanların bu telaşını saklamış, 23^{ncü} Tümen komuta heyeti geceyi desteksiz, iki ateş arasında kaldığını, cephelerinde düşmanın takviye alarak taarruz hazırlığı yaptığını sanarak geçirmiştir. Bu yanılgıda tümende telsiz olmamasının, telefon bağlantısı da kurulamamasının etkisi büyüktür. Sabah olup da gecenin kara perdesi kalktığında gördükleri, Aslıhanlar Ovası'nın Adatepeler istikametinde sağa sola kaçışan asker gruplarıyla dolu olduğudur.⁶¹

Geceden ileri yanaştırılan 23^{ncü} Tümen bataryaları şuursuzca kaçışan grupları şiddetle döverken, herkes mermilerin ulaşamayacağı korunaklı yerler arama telaşındadır. Ağırlıkları çeken atların koşumlarını kesen Yunan askerleri bunlara binerek batıya doğru dolu dizgin uzaklaşmakta, her yerde sağa sola devrilmiş erzak, cephane arabaları, toplar görülmektedir. Ömer Halis (Bıyıktay) Bey saat 06:30'da 1^{nci} Kolordu Komutanına yazdığı raporda *"bu manzarayı görmemiş olduğunuz için üzüntü doluyum"* demektedir.⁶²

1^{nci} Kolordunun diğer tümenleri Frangou Grubuyla uğraşırken 23^{ncü} Tümenin ayrı olarak 4^{ncü} Kolordu cephesinde, Trikupis Grubuyla muharebede olması, birliklerin sevk ve idaresi açısından

aykırı bir durum oluşturmıştır. Sabaha karşı cephane sıkıntısı çekmeye başlayan 23^{ncü} Tümen Komutanı, düşman üzerinde kurduğu baskıyı 4^{ncü} Kolordunun diğer tümenleri de taarruza katılana kadar sürdürememe endişesi taşımaktadır. Yunanları perişan eden 150 mm'lik ağır obüslerin 200'er mermisi tamamen tükenmiş, diğer bataryalarda da sayıyla mermi kalmıştır. Arpa Gediği mevkiinde Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayıyla sabaha kadar muharebe eden 68^{nci} Alayın ise artık takviyeye ihtiyacı vardır. Zor bir cepheyi ele geçirmek için saatlerdir fedakârca dövüşen alay, iki gündür uykusuz olduğu için de fiziki açıdan tükenmiş durumdadır.⁶³

Buna rağmen 68^{nci} Alay sabaha karşı Evzon alayının bir karşı taarruzunu püskürtmüş, ısrarlı hücumlarla gediğin en hakim noktalarını ele geçirmeyi başarmıştır. O an en büyük sıkıntı, bozulmadan kalan bazı taburların Adatepeler'de toplanarak savunma düzenine geçiyor olmasıdır. Bunu önlemek için Küçük Aslıhanlar sırtlarındaki 69^{ncu} ve ihtiyattaki 31^{nci} alaylarla Adatepeler'e taarruz etmekten başka seçenek yoktur. Ancak tümenin alayları dört günlük kesintisiz muharebeden sonra böyle bir taarruzu gerçekleştirebilecek dinçlikte değildir. Saat 07:00'de bizzat Arpa Gediği'ne gelerek durumu gören Ömer Halis Bey kolordu komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey'e sorunu ileterek hem Adatepeler'e taarruz için taze kuvvet hem de bataryaları için acil mühimmat ikmal taleb eder.⁶⁴

Ancak İzzettin (Çalışlar) Bey Dumlupınar batısına geçen Frangou Grubu ve Yunan 2. Tümeniyle uğraşmaktadır. Sabah raporunda İzzettin Bey 1^{nci} Orduya "23^{ncü} Tümeni bulunduğu yerden çekerek Banaz yönünde Frangou Grubunun takibinde kullanmak istediğini" bildirmiş, ancak Trikupis Grubuna yönelik harekâtın en önemli rolünü üstlenmiş olan tümenin o kesimden ayrılmasına 'Sakallı' Nurettin Paşa izin vermemiştir. 29 Ağustos'ta, bir gün önce yapılması gereken yapılmadığı ve 23^{ncü} Tümen 4^{ncü} Kolordu emrine verilmediği için hem 1^{nci} ve 4^{ncü} kolordular hem de 23^{ncü} Tümen sıkıntıdadır. Ömer Halis Bey ikmal ve takviye talebine cevap alamadığı için muharebe meydanından kalkıp Dumlupınar'a, 1^{nci} Kolordu Komutanına gitmek zorunda kalır. 23^{ncü} Tümen

komutanı 1^{nci} Kolordudan alınıp 4^{ncü} Kolorduya bağlandığını burada İzzettin (Çalışlar) Bey'den öğrenir. 30 Ağustos günü Saat 10:30'da 4^{ncü} Kolordu karargâhından gelen bir subay bu değişikliği tebliğ etmek istemiş ancak tümen komutanını bulamamıştır. Bu durumda Ömer Halis Bey cephe ikmalini 4^{ncü} Kolordudan, Kemalîttin Sami (Gökçen) Bey'den istemek durumundadır.⁶⁵

Saat 09:25'te 'Sakallı' Nurettin Paşa 4^{ncü} Kolorduya gönderdiği emirde 23^{ncü} Tümenin süratle Kızıldaş Vadisi'ni kapatacak şekilde batıya ilerletilmesini, halen 23^{ncü} Tümen karşısında, Adatepeler kesiminde toplanmaya çalışan düşmana karşı da bir tümenin kaydırılmasını ve şiddetle taarruz edilmesini ister. Bu cevapsız kalan talepler, geç ulaşan emirler nedeniyle oluşan belirsizlik ortamı ise Trikupis'e bir-iki saat nefes alma şansı verir. Saat 10:30'da çöken sis gözetlemeyi güçleştirirken Yunanlar Adatepeler'de savunma düzeni alırlar. Sütreye soktukları bazı bataryalarla karşılık bile vermeye başlarlar.⁶⁶

Yunan 9. Tümen Komutanı Albay Gardikas'ın karargâh subaylarından olduğu anlaşılan bir esirin, Adatepeler'de sıkışan beş Yunan tümeni olduğunu, aralarında I. ve II. kolordu komutanlarının da bulunduğunu söylemesi 1^{nci} Ordu karargâhının hevesini artırır. 'Sakallı' Nurettin Paşa 4^{ncü} Kolordu Komutanına gönderdiği emirde taarruzu şiddetlendirmesini, daha hızlı ve istekli hareket edilmesini ister. Saat 14:00'ten itibaren 12^{nci} Tümen Hamurköy kuzeyine, 11^{nci} Tümen Çalköy istikametine, 5^{nci} Kafkas Tümeni Adatepeler doğu kesimine, 3^{ncü} Kafkas Tümeni Adatepeler batısına taarruz edecektir. Kolordunun tümenleri çok yorulmuş olduklarından hazırlıklarını tamamlamaları ve taarruza başlamaları saat 17:00'yi bulacaktır.⁶⁷

Tümenler taarruz emrini öğle saatlerinde alır almaz hemen hazırlıklara başlarlar. 12^{nci} Tümen cephesinde düşman birliği kalmadığı için Gökseki tepelerini kolayca işgal eder. Tümen bataryaları ve destek kıtaları da Hamurköy batısına getirilir. 11^{nci} Tümen 70^{nci} Alayını taarruz mevziine sokarken bataryaları da Zafertepe

doğu ve güneydoğusunda mevzilenerek hücum saatini beklemeden Çalköy-Adatepeler arasını, Kanlıköprü mevkiini ateş altına alır. 5^{nci} Kafkas Tümeni Yunan emniyet birliklerini geri atarak Berberçam Tepesi'ni ele geçirir. Bir gün önce yolu kesmeyi başaran kahraman 69^{ncu} Alayın 3^{ncü} Taburunu batıya, 23^{ncü} Tümene geri gönderdikten sonra 9^{ncu} ve 10^{ncu} alaylarıyla Adatepeler karşısında taarruz vaziyeti alır. Sabah cepheye yetişmiş olan 25^{nci} Ağır Topçu Alayı da bu tümenin taarruzunu destekleyecektir.⁶⁸

Saat 17:00'de 4^{ncü} Kolordunun tüm topları ateşlenir. Yarım saat sonra ateş şiddeti en üst seviyesine çıkmış, Yunan topları tüümüyle susturulmuştur. Arpa Gediği'ni ele geçiren ve ancak saat 16:00'da 4^{ncü} Kolorduya bağlandıklarını öğrenen 23^{ncü} ve onun cephesini teslim alacak olan 3^{ncü} Kafkas tümenlerinin komutanları bir araya gelerek durum muhakemesi yaparlar. Neredeyse akşam olmuştur ve 23^{ncü} Tümenin batıya yürüyüşe geçmesi çok vakit kaybettirecektir. Bunun üzerine inisiyatif kullanan iki komutan 23^{ncü} Tümenin yerinde kalarak muharebeye devam etmesine, zaten yürüyüş halinde olan 3^{ncü} Kafkas Tümeninin batıya devam ederek Ağaçköy kesiminden taarruza katılmasına karar verirler. Böylece her iki tümen de muharebelere katılabilecektir.⁶⁹

Geçen bunca zaman? Yunanlar kaçıp kurtulacaklar mıdır?

Peki, kuzeyden gelmesi gereken 6^{ncı} Kolordu ve 61^{nci} Tümen nerededir?

4^{ncü} Kolordu birlikleri daha taarruz hazırlıkları yaparken bu top sesleri nereden gelmektedir?

30 Ağustos 1922 Çarşamba

Saat 06:00

10 saat önce...

Sabah erkenden Beşkarış'ta Süvari Kolordusu ve 2^{nci} Ordu karargâhlarını ziyaret eden Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa 30 Ağustos günü her iki komutanın izleyecekleri hareket

tarzını anlatmıştır. Bunun üzerine Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa da 61^{nci} Tümene Allören, 16^{nci} Tümene Çalköy, 17^{nci} Tümene de Hamurköy doğrultularında ilerlemelerini ve rastlayacakları düşman birliklerine taarruz etmeleri emrini vermiştir. Kuzeyden muharebe sahasına yaklaşıp sıkışmış düşmana geriden taarruz edecek olan üç tümen, yürüyüşe geç başladıkları için, cepheye ancak öğleden sonra ulaşabilirler.⁷⁰

61^{nci} Tümen Akpirim tepelerine vardığında, kalabalık bir düşman kolunun Allören'e doğru yürüyüşte olduğu görülür. Yarbay Salih (Omurtak) Bey hemen öncüde ilerlemekte olan 159^{ncu} Alayın hızlanarak Eydemir güneyindeki ormanlık sırtları tutmasını, 174 ve 190^{nci} alayların da onun doğusunda mevzie girmesini emreder. Saat 14:30'da 159^{ncu} Alayla beraber ilerleyen dağ bataryası Yunan koluna ateş açar. Çekilmek için bu yola şiddetle ihtiyaç duyan Yunan 12. Tümeni yürüyüşü keserek kuzeye döner, karşı taarruza geçer. Bu sırada 190^{nci} Alay da Akpirim Tepesi'nde mevzilenmiş ve tümenin diğer bataryaları da ateşe katılmışlardır. Bütün çareleri tüketmiş ve Kızılaş Vadisi'ne ulaşabilmek için Allören yoluna muhtaç olan Yunan 12. Tümeni de var gücüyle saldırmaya, Allören yönündeki tepeleri ele geçirmeye çalışmaktadır.⁷¹ Periklis Kallidopoulos'un aklından o an General Kontoules'le bir sene önce Mangal Dağı'na bakarken yaptıkları konuşma geçmiş midir, bilinmez.⁷² Ama yine "*ne işimiz var burada bizim*" sorgulaması yaptığı muhakkaktır.

Saat 16:00'ya doğru Trikupis Grubundan iki alay 159^{ncu}, iki alay da 190^{nci} Alaya taarruz ederek Allören yolunu kontrolleri altına almak isterler. Hatta 190^{nci} Alayın savunduğu Bileyik Tepesi'ne yapılan taarruz sırasında 61^{nci} Tümen komutanı Salih (Omurtak) Bey de piyade ateşine maruz kalır. Saat 16:30'da henüz solunda bulunması gereken 16^{nci} Tümen muharebeye girmemiş olduğu için, 190^{nci} Alayın Bileyik Tepesi'ni savunan taburu Akpirim Tepesi'ne çekilir. Kızılaş Vadisi'ni kontrol eden Bileyik ve Allören kuzey sırtlarını Yunanlar işgal etmiştir ama onlar da dirençlerinin sonundadırlar.⁷³

Bu sırada yaklaşık dört-beş kilometre doğuda, Çalköy'e doğru yürüyüşte olan kalabalık bir düşman koluna taarruz eden 16^{nci} Tümen de ilerlemeye, 61^{nci} Tümenin soluna yanaşmaya çalışmaktadır. Kuzey tepelerinden Aslıhanlar Ovası'na indiklerinde bir anda çekilen uzun bir düşman koluyla cephe temasına gelirler. Etkili topçu ateşiyle kuzeyden çıkagelen Türkler arasında kalan Yunan 5. Tümeni de, 61^{nci} Tümen cephesindeki 12. Tümen gibi, çekilmeyi bırakıp savaştan başka çare bulamaz. 16^{nci} Tümenin gecikmesinin sebebi bu erken girmesi gereken muharebedir. Ancak tümen bu muharebeyle, en fazla bir saat içinde 61^{nci} Tümen cephesinde olacak olan Yunan alaylarını yollarından çevirmiştir. Sol kolunda 11^{nci} Tümenle de temas sağlayan Miralay Aşır (Atlı) Bey'in alayları saat 17:00'de Akyol Tepe'de, şoseye 400 metre mesafeye gelmiştir. 61^{nci} Tümen 12., 16^{nci} Tümen de 5. Yunan tümenlerini bu şekilde muharebeye çekerek, Trikupis'in Kızıldaş Vadisi'nden güpegündüz savuşmasını engellemişlerdir.⁷⁴

17^{nci} Tümenin muharebe sahasına gelişi ise sıkıntılarla doludur. Muharebesiz şekilde Hamurköy'e gelmiş, ancak her yönde 4^{ncü} Kolordu tümenleriyle karşılaştığı için bir türlü cepheye yaklaşamamıştır. Sevk ve idare açısından günün en sorunlu olayı 17^{nci} Tümen'in gereksiz bir yönde yürütülmesi ve çok ihtiyaç duyulduğu halde muharebeye sokulamaması olur.⁷⁵

30 Ağustos 1922 Çarşamba
Saat 17:00

Kuzeyden, 61^{nci} ve 16^{nci} tümenlerin Akpırim-Akyol tepeleri hattından ateşlediği sekiz bataryaya Aslıhanlar Ovası'nın güneyindeki 4^{ncü} Kolordu topları da katılır. Adatepeler'e, Bileyik Tepe-Alliören hattına mermi sağanağı başlar.

Yunanların peşinden koşup durmaktan sıkılan Mehmet hesabı burada kapatmaya karardır.

Hesabı bir an önce kapatmak isteyenlerin başında Başkomutan gelmektedir. Daha fazla vakit kaybetmek istemeyen Mustafa Kemal Paşa, beraberinde 1^{nci} Ordu komutanıyla birlikte saat 15:00'te 4^{ncü} Kolordu muharebe idare yerine, Bakacak Tepe'ye gelmiştir. Henüz çoğu birlik taarruz düzeni alamamış olduğu için burada vakit kaybetmek istemeyen Sarışın Kurt ateş hattına, 11^{nci} Tümen cephesine gider ve Yarbay Ahmet Derviş Bey'in gözetleme yerinde kumandayı eline alır.⁷⁶

Başkomutan Zafertepe'dedir!

Aynı dakikalarda her yönü denediği halde kapandan çıkış bulamayan General Trikupis çaresizliği yaşamaktadır. Önce az hırpalanmış ama bir alayı eksik 13. Tümenle güneye 23^{ncü} Tümenle karşı Adatepeler'de ve Çalköy güneyinde, ardından hırpalanmış 4. Tümen'den kalanlar ve 9. Tümenle Adatepeler batısında savunma düzeni almak istemiştir. Dumlupınar hayali sona ermiştir. Şimdi tek istediği Allıören-Keçiller (bugün adı Yeşilyurt) yoluyla Kızıldaş Vadisi'ne ulaşmak, oradan da Murat Dağı'nı eteklerinden aşarak Banaz'a inmektir. General Frangou'nun 1. ve 7. tümenlerle kendisini orada beklediğini düşünmektedir.⁷⁷

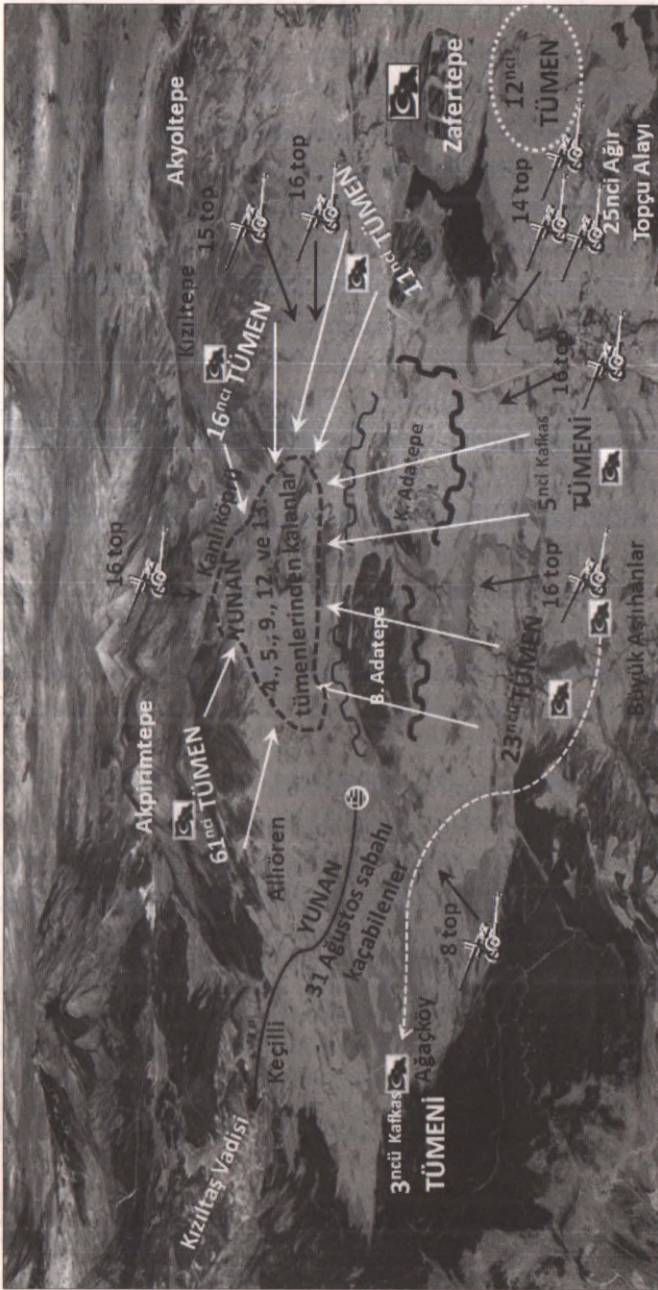
Saat 11:30'da verdiği emir uyarınca en önde 12. Tümen, ardından 4. Tümen, ağırlıklar, bağlı birlikler ve en geride 9. Tümen Allıören-Keçiller istikametinde çekileceklerdir. Bu sırada 13. Tümen Adatepeler'de kolların emniyetini sağlayacaktır. Henüz kuzeyden cepheye gelmekte olan 2^{nci} Ordu tümenlerinden haberi yoktur. Araya Adatepeler engelini koyarak iki gündür güneye karşı muharebe ettiği 4^{ncü} Kolordudan kurtulduğunu sanmaktadır. 14^{ncü} Süvari Tümenine karşı da çekilen kollar kendilerini koruyacaklardır. Ancak 12. Tümen Allıören'e yaklaştığı sırada Akpirim tepelerinin kuzeyinden çıkıveren 61^{nci} Tümen Trikupis'i tatlı hayallerden uyandırır. 5. Tümenle çekilen kolların doğu kanadını uzatmaksa Yunan komutana sadece birkaç saat kazandıracaktır. Geceye kadar durumu dengede tutup karanlıkta Kızıldaş Vadisi'nden kaçmaktan başka planı yoktur.⁷⁸

30 Ağustos 1922 Çarşamba
Saat 17:30

Mustafa Kemal Paşa, yanında 1^{nci} Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 4^{ncü} Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Bey ve diğer karargâh subaylarıyla Zafertepe’de, 11^{nci} Tümen muharebe idare yerindedir. 3.000 metre batısında ise ağırlıkları, kamyonları, bataryaları ortada toplanmış, dört bir tarafa mevzi almış binlerce Yunan askeriyle onları çepeçevre kuşatmış yedi Türk tümeni vardır. Muharebeyi yönettiği gözetleme noktasında, yanında komutanı bulunan 11^{nci} Tümen taarruza başlamıştır. Ordu topçu alayı ve tümen bataryalarının ateş şiddetini dayanılmaz bir seviyeye yükselttiği sırada, 11^{nci} Tümenin 70^{nci} Alayıyla 5^{nci} Kafkas Tümeninin 9^{ncü} Alayının aynı hizaya gelememesinden kaynaklanan yavaşlamaya Nurettin Paşa müdahale eder ve 11^{nci} Tümenin 126^{nci} Alayını da duraksayan kıtaların arasına sürer. Tümen komutanı Yarbay Ahmet Derviş Bey de en ön safta, taarruzu hızlandırmaya çalışmaktadır. Akşam olmaktadır ve gece karanlığının Trikupis’i saklamasını istemeyen Başkomutan “5^{nci} Kafkas Tümeninin süngü hücumuyla Adatepe’yi zaptetmesini” ister.⁷⁹

Bütün gücüyle direnmeye çalışan kuşatılmış düşman, elinde kalan birkaç bataryayla mukavemet göstermeyi dener ama anında susturulur. Saat 19:00’da imha ateşine başlayan toplar 15 dakika boyunca Adatepeler, Kanlıköprü ve Berberçanı önünde yeri göğü birbirine kattıktan sonra sahneyi piyadeye bırakır: 5^{nci} Kafkas Tümeni ve 11^{nci} Tümen birlikte süngü hücumuyla Yunan mevzilerine dalarlar. Saat 19:30’da Küçük Adatepe (Nasuhtepe) mevzilerinde canlı Yunan askeri kalmamıştır. Kurtulabilen az sayıda düşman tepenin sivrisine doğru kaçmaktadır. Bu sırada dar bir alanda alaylar birbirine karıştığından komuta sorunları yaşanmaya başlanır. Yeniden taarruz düzeni almaya çalışırken yaşanan duraklamayı fırsat bilen Yunan 13. Tümeninden bir müfreze 5^{nci} Kafkas ve 11^{nci} tümenler arasından bir yarma harekâtı denese de başarılı olamaz.⁸⁰

Bu Yunanların son taarruz girişimidir.



Şekil 12. 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Saat 20:50'de 10^{ncü} Alay Küçük Adatepe'yi temizleyerek en yüksek noktasına ulaşmıştır. Bu sırada 4^{ncü} Kolordudan gelen “Yunanların bir karşı taarruzla kendisine yol açmak isteyebileceği unutulmamalıdır. Birlikler bulundukları yerde savunmaya da hazırlıklı olsun” hatırlatmasıyla tümenler olduğu yerde kalmış, ancak bu emir en sağda, Çalköy güneyinde bulunan 126^{nci} Alaya ulaşmamıştır. Yarbay İsmail Hakkı (Alpan) Bey'in alayı saat 23:30'da bomba ve süngü hücumuyla düşmanı son tutunduğu Berberçam mevzilerinden de söker ve Kanlı Köprü'ye kadar sürer. 23^{ncü} Tümen de saat 23:30'da Büyük Adatepe'de düşman mevzilerine girmiştir. Gece karanlığında sık meşelik arazide komşu alaylar dost ateşiyle birbirine zarar vermeye başlayınca, tümen komutanının emriyle, birlikler süngü ve bomba kullanarak ilerlemeye devam ederler. Saat 24:00 olduğunda 3^{ncü} Kafkas Tümeni de Ardıcılıtepe'yi ele geçirmiş, 4^{ncü} Kolordu cephesinde Yunanların savunma yaptığı bir tek nokta dahi kalmamıştır.⁸¹ 5^{nci} Kafkas Tümeninin de Adatepeler'den kuzeye inmesiyle, binlerce Yunan askeri yaklaşık 400.000 m²'lik bir alana sıkışmış olur.*

Saat 17:00'den sonra 4^{ncü} Kolordu taarruz ederken 16^{nci} ve 61^{nci} tümenler kuzeyden sadece ateş desteği vermiş, taarruza katılmamışlardır. Bunun nedeni karşılıklı cephelerden aynı noktadaki düşmana taarruzla birbirine zarar vermekten çekinmeleridir.

* 30 Ağustos 1922 günü Aslıhanlar Ovası'nda kuşatılıp büyük kısmı imha edilen Yunan askeri sayısı konusunda net bir sayı vermek güçtür. Bunun nedeni Yunan askeri kaynaklarında verilen çelişkili sayılardır. Ancak 9. ve 13. tümenlerin neredeyse hiç savaştan çekildiği, 5. ve 12. tümenlerinse az zayıatlarla Çalköy'e ulaştığı düşünüldüğünde, “5. Tümenin imha öncesi Kızılağ Vadisi'nden kaçtığı” bilgisi doğru olsa bile, en az 30.000 asker olması gerekir. Trikupis'in “yaklaşık 6000 asker” ifadesinin ise gerçekte hiçbir ilgisi olamaz. Bu sayı sadece onunla birlikte Uşak'ta esir edilen, Kızılağ Vadisi'nden kaçabilenlerin sayısıdır. Bizim zayıat listeleri üzerinden yaptığımız hesaplamalar 30 Ağustos 1922 günü 30.000 Yunan askerin kuşatıldığını, bunun yaklaşık 20.000'inin orada imha edildiğini göstermektedir. Bizzat hareketin içinde yer alan 23^{ncü} Tümen Kurmay Başkanı Fahri (Belen) Bey'in hatıratında ısrarla vurguladığı sayılar da bu düşüncemizi desteklemektedir.

2^{nci} Ordunun cephedeki birlikleri bu sırada Yunanların Allıören istikametinde çekilişlerini engellemek için mevzide olsalar da, güneybatıdaki 3^{ncü} Kafkas Tümeniyle 61^{nci} Tümen arasında kalan yaklaşık dört kilometrelik açıklık Kızıltaş Vadisi'ne kaçış için yeterlidir. Nitekim, 4^{ncü} Kolordunun imha taarruzundan sağ kurtulabilenler gece boyunca bu kesimden batıya doğru ölüm-kalım koşusu yapacaktır.⁸²

Uşak'ta nefesleri tükenene dek...

30 Ağustos 1922 Çarşamba

Saat 23:30

Günlerdir neredeyse hiç dinlenemeden sürekli muharebe etmiş, ağır kayıplar vermiş olan süvari tümenleri, Kolordu Komutanının emriyle Kızıltaş Vadisi'ni kapatacak şekilde gün boyu at sürmüş ve Çal, Tokul, Saraycık bölgelerindeki konak yerlerine ulaşmışlardır. Belki de tek muharebesiz geçen günleridir ve burunlarının dibinden kaçan Yunan 5. Tümenini fark edemeyecek kadar yorgundurlar.⁸³

Hayalet Süvarilerin komutanı Yarbay Ahmet Zeki (Soydemir) Bey Olucak'ta yaşadıkları felaket sonrası, kurmaylarından Yüzbaşı Cevdet (Bilgişin) Efendi'nin yeniden birliğine katılması nedeniyle mutludur. Yüzbaşı aynı zamanda muharebelerin son durumu hakkında bilgiler de getirmiştir: “Yunanların büyük kısmının önü Dumlupınar'da kesilmiş, demiryolundan ve batıya giden diğer gruptan kopmuşlar. Aslıhanlar Ovası'nda sıkıştırılmış durumdadılar, Keçiller'e doğru, Kızıltaş Vadisi'nden kaçmaktan başka çareleri yok. 1^{nci} Kolordu Toklu Sivrisi-Balcıdamı mevzilerini aldıktan sonra Kaplangı'ya doğru ilerlemekte.”⁸⁴

Bu bilgiler üzerine Fahrettin (Altay) Paşa tümenlerini Kızıltaş Vadisi'ni kapatmak üzere muharebe sahasının kuzeyinden gün boyu yürütmüş ve kaçaklara müdahale edebilecek bir noktaya, Kızıltaş Vadisi'nin Murat Dağı'na ulaşmadan önceki son

dirsek yerine, Saraycık önüne göndermiştir. 2^{nci} ve 14^{ncü} süvari tümenleri bütün akşam Banaz yolunu arayan kaçak Yunan askerlerinin peşine düşerler. Vadide yakalananlar da, Aslıhanlar'daki arkadaşlarının kaderini paylaşır. Sık ormanlık tepelere sapanlar o gün de hayatta kalmayı başaracaktır.⁸⁵

Peki Trikupis'in tek umut olarak gördüğü Frangou Grubunun durumu nasıldır?

Bir gün önce hareket doğrultularının Banaz istikameti ve hedeflerinin öncelikle Kaplangı Dağı olduğunu öğrenen İzzettin (Çalışlar) Bey tümenlerini buna göre konaklatmış, sabah toplanma ve hareket emirlerini de buna göre düzenlemiştir. Saat 13:00'te Nurettin Paşa'nın gönderdiği ordu emrinde ise *"Uşak şosesini takip ederek 30 Ağustos akşamı İslamköy-Ahat hattına varmalarını, yolda rastladıkları düşman birliklerini imha etmelerini"* istemektedir. Aynı doğrultuda yola çıkarılan Nazmi (Solok) Bey'in 6^{nci} Tümeni de 1^{nci} Kolordu emrine verilmiştir.⁸⁶

Yeni Ordu emrine göre tümenler saat 14:00'te hareket etmişlerdir. Bu emirden önce, saat 10:30'da Hallaçlar sırtlarında Yunan askerleri görülmüş, kolordu ağır topçu taburu bu hedeflere ateş açmıştır. Henüz yeni emri almayan Naci (Tınaz) Bey'in muharebe idare yerine gelen İzzettin (Çalışlar) Bey 15^{nci} Tümenin bu kesime ilerlemesini istemiş, tümen komutanı da 56^{nci} Alay ve bir dağ bataryasını buraya yönlendirmiştir. Alay öncüsüyle Hallaçlar güneyine geldiğinde bu kez Yunanlar ateş açmış ve muharebe başlamıştır.⁸⁷

İnatçı Yunan 7. Tümeni akşam saat 20:00'ye kadar direnir. Kolordunun genel hareketini de aksatan bu durum üzerine tümen komutanı Naci (Tınaz) Bey, 56^{nci} Alay komutanından bütün kuvvetiyle süngü hücumuna kalkmasını, tümenin yolunu temizlemesini ister. Fehmi (Tınaztepe) Bey'in alayı saat 23:00'te önce Hallaç kuzey, ardından güney sırtlarını süngü hücumuyla zapteder ve düşman ağır kayıplar vererek, bol miktarda cephaneye silah bırakarak çekilir. Yunan 7. Tümenine yeniden tutunma şansı vermek istemeyen Naci (Tınaz) Bey yorgun 56^{nci} Alayı

ihtiyata alarak 31 Ağustos saat 01:00'de 45^{nci} Alayla ilerlemeye başlar. Henüz Hallaçlar'ın bir kilometre batısına geldiklerinde yeniden mevzilenmiş olan düşmanın ateşiyle karşılaşır. 15^{nci} Tümen Komutanının dört kilometre batıya doğru sürdüğü emniyet müfrezeleri ise Kızıltaş Vadisi'nden kaçmayı başarmış birkaç 5. Tümen askeriyle geri döner.⁸⁸

Bütün dikkatlerin Kızıltaş Vadisi'ne çevrildiği ve “*bu iş bitti*” dendiği sırada 57^{nci} Tümen kendisini bir kez daha karanlık, uzun bir ölüm kalım kavgasının içinde bulur. Karşısında bir kez daha General Frangou kuvvetleri vardır.

Oysa 30 Ağustos sabahı İbrahim Hakkı (Emiroğlu) Bey'in tümeni için her şey çok güzel başlamıştır. Gün doğumunda 39^{ncu} Alayıyla Kaplangı Dağı'na taarruza başlayan 57^{nci} Tümen tıpkı Çiğiltepe'de olduğu gibi, bir kez daha sarp, dik yamaçlara, derin vadilere ve sık orman örtüsüne sahip bir hedefe çatmış, buna rağmen 08:00'de dağın en yüksek noktasını, Dede Tepesi'ni ele geçirmeyi başarmıştır. İbrahim Hakkı Bey derhal 37^{nci} Alay ve hücum taburunu da sabah 39^{ncu} Alayın taarruza çıktığı Keteniz Tepe'ye yanaştırmıştır. Bu sırada henüz tümenin 176^{nci} Alayı konak yerinden taarruz sahasına gelmiş değildir. Geceyi Sultanpınarı sanarak başka yerde geçiren alay intikal sırasında yolda kaybolmuştur.⁸⁹

Bu talihsizliğe hayıflanacak vakit bile bulamadan, Hasanköy tarafından dört taburluk bir düşman kuvveti Kaplangı Dağı'na doğru ilerlemeye başlar. Kızılcaaviran'da da kalabalık düşman birlikleri görülmektedir. Tümen komutanı saat 10:30'da 37^{nci} Alaya Hasanköy'den gelen Yunan taburlarını karşılamak üzere Çiğillikayrak ve Sığıralanı tepelerini işgal ettirir.⁹⁰ Ancak dalga dalga gelen bu kalabalık düşman grubuna iki alayla dayanmak mümkün olacak mıdır?

Tümen komutanı dağ bataryalarını Keteniz Tepe'de mevziye sokmaya fırsat bulamadan Yunanlar Hasanköy ve Banaz istasyonundaki ağır toplarıyla Dede Tepesi'ni dövmeye başlarlar. Aynı anda 6^{nci} Tümen cephesine de taarruz vardır. Önceki gün Toklu

Sivrisi'nden çekilen 1/38 Evzon Alayı, dört taburluk 4. Tümen kuvveti ve 5. Alayla taarruza geçen Yunanlar 39^{ncu} Alayı geri atarak saat 14:00'te Dede Tepesi'ni geri alırlar. 39^{ncu} Alay kolay toparlanamayacak derecede dağılmış, 37^{nci} Alay ise mevzilerine zorlukla tutunabilmiştir.⁹¹

Bu sırada Keteniz Tepe'ye ulaşan 176^{nci} Alay eldeki dövüşebilecek kuvvet durumundadır. İbrahim Hakkı Bey'in emriyle alay saat 14:40'ta, tümen bataryalarının desteğinde, Kaplangı Dağı'nı almak için taarruza kalkar. Bir buçuk saat sonra Dede Tepesi'ni ele geçiren alay düşmanı ovaya süpürmeyi başaramaz. Yunanlar Kaplangı Dağı'nın, Dede Tepesi'ne göre 500 metre batıda kalan Top Tepesi'nde tutunurlar. Bu inatçı düşman takviye alarak saat 17:00'de yeniden taarruza geçer. Topçusu tarafından da başarıyla desteklenen taarruz sonucunda saat 18:30'da Yunanlar bir kez daha Dede Tepesi'ni ele geçirirler.⁹²

1^{nci} Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey, 57^{nci} Tümen komutanının tepenin düştüğünü, Kaplangı Dağı'nda durumun sıkıntıya girdiğini ve birliklerinin yeni bir taarruzla dağı geri almasının çok zor olduğunu yazdığı raporu alır almaz İslamköy'e ilerlemekte olan 14^{ncü} Tümen'i yolundan çevirerek Kaplangı Dağı'na, 57^{nci} Tümen'e yardıma gönderir. Öncüsü olan 30^{ncu} Alay'la saat 19:30'da Keteniz Tepe'ye ulaşan Ethem Necdet (Karabudak) Bey'in tümeninin kalanı ise Paşacık batı sırtlarındadır. 30^{ncu} Alay Komutanı Yarbay İbrahim Ethem (Kıpçak) ve İbrahim Hakkı (Emiroğlu) beyler görüşerek hareket tarzını belirlerler. 57^{nci} Tümenin elindeki tek diri birliği olan hücum taburuyla 30^{ncu} Alaydan bir tabur iki saat süren sızmanın ardından tam gece yarısı bir baskın taarruzla Dede Tepesi'ni üçüncü kez ele geçirir. Ancak gece karanlığı ve arazinin sarplığı nedeniyle Yunanlar yine Top Tepesi'nde tutunmayı başarır.⁹³

İki taraf da mevzide, elleri tetikte ve aralarında yalnızca 800 metre mesafe vardır.

Zafer ve yenilgi iki tarafa da bu mesafe kadar yakındır.

30 Ağustos 1922

Saat 23:30

1^{nci} Kolordu Komutanı İzzetin (Çalışlar) Bey tedirgindir. Ordunun bir tarafı büyük bir zafer kazanmış ve onu geliştirme telaşındadır. Oysa kendi cephesinde, Kaplangı Dağı'nda yaşananlar, zaferin avuçlarından kayıp gitmesine neden olabilecek kadar endişe vericidir. Yazdığı gece raporu 1^{nci} Ordu Komutanlığına ulaştığında onlar da tedirgin olacaktır:

“...alınan esirlerin ifadelerine göre Kaplangı Dağı'nda 57^{nci} Tümenin karşısında altı Yunan alayı (toplam iki tümen) vardır. Kolordumuzun karşısında ise 1., 2., 7. tümenler ile 4. Tümen den iki alay olduğu kabul edilebilir. Trenle de takviye birlikleri getirmeleri beklenmelidir. Amacı bu kesimi inatla savunarak Trikupis Grubuna zaman kazandırmak olabileceği gibi, bir karşı taarruzla yeniden Dumlupınar mevzilerini ele geçirmek istediği de düşünülebilir. 1^{nci} Kolordu yarın da taarruzuna devam edecektir. Ancak arazi durumu da göz önüne alınarak 2^{nci} Kolordudan 4^{ncü} Tümenin cephemize yaklaştırılması uygun olacaktır.”⁹⁴

Yunanlar kuzeyde Aslıhanlar'da çok ağır darbe almış ve ordularının yarıya yakını yitirmişlerdir ama güneyde yeniden bir savunma hattı kurulmaya çalışılmakta, Türk komuta kademesinin başını ağrıtabilecek bir süreç işlemektedir. General Frangou'nun İzmir'le irtibatı vardır ve Banaz İstasyonu'na kadar ikmal sorunu yaşamamaktadır. 1., 2. ve 7. tümenlerin yanı sıra bozulan 4. ve 12. tümenlerden iki alay kadar kuvvet, İzmir'den trenle getirilen bir alayla toplam dört tümenlik güce sahiptirler.⁹⁵ Bu kuvvet kaybettiklerini geri almak için belki yeterli değildir, ancak Türk ileri harekâtını geciktirip, Yunanların müttefiklerinin devreye girmesi için gereken zamanı pekâlâ kazandırabilecek potansiyele sahiptir.

Kaybedilecek zaman yoktur.

'Sakallı' Nurettin Paşa ihtiyattaki 2^{nci} Kolorduya hızla batıya yürümesini, 1^{nci} Kolordu cephesinin gerisine yanaşmasını emreder.

26 Ağustos taarruzunun emniyet sigortası olan ama üç gündür tüm muharebe hikâyelerinin dışında kalan Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey'in 2^{nci} Kolordusu, 30 Ağustos akşamı gün batarken Dumlupınar Ovası'na ihtişamlı bir giriş yapar. Kaplan-ğı Dağı'na yaklaşarak pusuya yatan üç tümenli bu taze kolordunun varlığı, General Frangou'nun son ümitlerini de tüketir.⁹⁶

Ayrıca Kızılağ Vadisi içinde, Dümenler'den süratle Banaz'a inebilecek konumda üç, Uşak'ta cephe gerisindeyse bir Türk süvari tümeni büyük tehdittir.

Mustafa Kemal Paşa kale ve at sürerek hem vezirini korumuş hem de şah çekmiştir.

Frangou bir adım sonrasını görebilecek kadar tecrübeli bir komutandır.

Oyunun bittiğinin farkındadır.

İzmir'i değil, aklının sesini dinler.

31 Ağustos 1922 Perşembe

Saat 08:00

Geceyi Dumlupınar İstasyonu'nda geçiren Başkomutan, sabah erkenden Genelkurmay Başkanı'yla birlikte Yunanların kıyameti yaşadığı Adatepeler bölgesine gelir. Biraz sonra Afyon'dan gelen İsmet Paşa da onlara katılır. Gezdikleri muharebe sahası binlerce düşman ölüsüyle, savaş gereçleriyle, yanmış araba ve kamyonlarla doludur. Düşmanın harp meydanında 30 Ağustos günü bıraktığı top sayısı 141'dir.⁹⁷ Mehmet bir yandan Küçük ve Büyük Adatepeler'deki, Bileyliktepe'deki, Allıören'deki meşeliklerden yaralı düşman askerlerini toplamakta, bir yandan da kendi yaralarını sarmaktadır.

İki yıldır milis kuvvetlerinden düzenli bir ordu kurmak, bu orduyu savaşabilir hale getirmek ve nihayet "yenilmez bir savaş makinesini" dize getirmek için uğraşan üç büyük komutan öğleye doğru dumanlar içindeki Çalköy'e gelirler. Burada bir gece öncenin bütün izlerini taşıyan, yanmış, yıkılmış bir evin avlusunda,

kırık bir kağıdının üzerine serdikleri harita üzerinde son durumu ve bir sonraki hamleyi tartışırlar. Varılan karar düşmanı aman vermeksizin, şiddetle takip etmektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları Bursa doğrultusunda çekilmekte olan Yunan III. Kolordusunu da, İzmir yönünde kaçan dağılmış birlikleri de imha edene dek kovalayacaklardır.⁹⁸

31 Ağustos 1922 Perşembe
Saat 10:00

Cephe gerisinde günlerdir muharebelerin neticesini bilmeden köy köy gezen, halka “vakti gelmiştir, davranın” diyen Akıncılar Pelitviran Çiftliği’nden çıkmaktadır. Civar müfrezelere gönderdikleri habercilerden gelecek bir müjde için hepsinin gözleri ufuktur. Beklemekle olmayacağını düşünerek cepheye yaklaşmaya karar verip Hamidiye’ye doğru yola çıkarlar. İbrahim Ethem Bey bizzat Yeniköy istikametine keşfe gider. Döndüğünde yüzünde ayrı bir aydınlık vardır: “*Gidiyorlar! Simav yönüne çekiliyorlar!*”⁹⁹

Geceyi gönül rahatlığıyla Geçer’de geçirirler. Hep bir ağızdan, düşman kollarından çekinmeden bağıra bağıra söylerler bu sefer:

*“Top patlıyor, iniliyor koca dağlar
Türk önünde kırılıyor demir ağlar
Bozgun yaban parçalandı, kan ağlıyor
Kutlu olsun bizim için yanan dağlar
Gürletiyor toplarını çetin ordum
Türk geliyor, kurtuluyor güzel yurdum”*

Zamana karşı yarış başlar. Atlanırlar. İzmir yolu uzundur.

Yorgundurlar, üç yılın uykusuzluğu üzerlerindedir. Birkaç gün daha uyumayacaklardır.

Çünkü yaşatmaları gereken bir millet vardır.

* * *

1 Eylül 1922 Cuma
Dumlupınar

Başkomutan bu zaferi birlikte yaşadığı silah arkadaşlarına teşekkür etmek ve istiklale gidecek yolun istikametini göstermek için Başkomutanlık emrini yazdırmaktadır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları,
Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi’nde zalim ve mağrur bir ordunun temel varlığını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve necib milletimizin fedakârlıklara lâyık olduğunu ispat ettiniz. Sahibimiz olan büyük Türk Milleti geleceğinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından görüp takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına aracılık etmek vazifemi, arkasını bırakmayarak devamlı olarak yapacağım. Başkomutanlığa teklifatta bulunulmasını Cephe Komutanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımla Anadolu’da daha başka meydan muharebeleri verilceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemelerini ve herkesin asıl kuvvetini ve yurtseverlik kaynaklarını kullanarak bol bol yarışmaya devam eylesin taleb ederim.

Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, İleri!

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandanı Mustafa Kemal”¹⁰⁰

Sarışın Kurt birkaç gün içinde bu üç buçuk yıllık kan ve gözyaşına asıl sebep olanlarla karşı karşıya gelecektir.

Önce İzmir ve Bursa, ama sonra Çanakkale ve İstanbul.

Görülecek son bir hesap daha vardır...



ATIFLAR

1 AHIR DAĞI'NIN HAYALETLERİ

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Basımevi, s. 75-76.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, II. Cilt, Batı Cephesi 6. Kısım 2. Kitap, s. 76.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, s. 75-76.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, s. 75-76.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar (23 Ağustos 1921-10 Ekim 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, s. 365.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 366.
- 7 Erdoğan Sorguç, 1995, *Yd. P. Tğm. İbrahim Sorguç'un Anıları*, İzmir Yayıncılık, s. 91-100.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 366.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 368.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 370.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 369.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 370-371.
- 13 Alessandros Kontoules'ten aktaran; Baki Vandemir, 2006, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 235.
- 14 Prens Andreas, 1932, *Felakete Doğru*, s. 181-182; Nikolaos Trikupis, 1967, *General Trikupis'in Hatıraları*, Yayına Hazırlayan Ahmet Angın, Akşam Kitap Kulübü Serisi No 46, s. 76-77.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 370.
- 16 Vandemir, 2006, s. 238.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 378.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 379-380.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 381.
- 20 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, Second Edition 2003, Hellenic Army General Staff, s. 310.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 392-393.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 394-395.
- 23 Mesut Çapa, 2010, *Kızılai (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Türk Kızılayı Tarih Dizisi, 2. Baskı, s. 128; İsmail Hacıfettahoğlu, 2009, *Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer: Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporu 23 Nisan 1920 - 23 Eylül 1921*, Türk Kızılayı Tarih Dizisi, 2. Baskı, s. 17.

- 24 Zeki Sarıhan, 1994, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt II, s. 338.
- 25 Kâzım Karabekir, 1969, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, s. 498-501.
- 26 Kâzım Karabekir, 1969, s. 500-501.
- 27 Mesut Çapa, 1989, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Sayı 3, s. 399-418.
- 28 Bülent Gökay, 1993, "The Illicit Adventures of Rawlinson: British Intelligence in the Final Phase of Ottoman Empire", *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 23, s. 89-100.
- 29 Rahmi Doğanay, "1992, Milli Mücadele'de Türk İngiliz Esir Değişimi", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 33-44.
- 30 Mesut Çapa, 1989, *Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler*, s. 399-400; Gotthard Jaeschke, 2011, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, s. 179-181.
- 31 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1927, *Nutuk*, Cilt 2 (1934 Baskısı), s. 151-153; Gotthard Jaeschke, 2011, s. 192-193.
- 32 Mesut Çapa, 1989, *Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler*, s. 400-403.
- 33 Mesut Çapa, 1989, s. 402-403.
- 34 Salahi R Sonyel, 1995, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 182-183; Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 3 (Ocak-Eylül 1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 367-370.
- 35 Mesut Çapa, 1989, s. 402.
- 36 Mesut Çapa, 1989, s. 402-403.
- 37 Mesut Çapa, 1989, s. 403-404; Ahmet Özgiray, 1991, "Milli Hakimiyet Işığı Altında Mustafa Kemal Paşa-Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6 Sayı 1, s. 43-57.
- 38 Vandemir, 2006, s. 272-273.
- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 400-401; Vandemir, 2006, s. 273.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 401.
- 41 Vandemir, 2006, s. 276.
- 42 Vandemir, 2006, s. 279; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 401-403.
- 43 Vandemir, 2006, s. 279; *A Concise History*, 2003, s. 310; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 401-403.
- 44 Vandemir, 2006, s. 283; *A Concise History*, 2003, s. 310.
- 45 Vandemir, 2006, s. 283.
- 46 Vandemir, 2006, s. 284; *A Concise History*, 2003, s. 311.
- 47 Vandemir, 2006, s. 282- 283.
- 48 Vandemir, 2006, s. 285.
- 49 Suat Akgül, 2004, *Yunan Generallerin İtirafı*, Berikan Yakın Tarih Serisi, s. 82.
- 50 *A Concise History*, 2003, s. 311.
- 51 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 420-421.
- 52 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 421-422.
- 53 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 422; Vandemir, 2006, s. 286.

- 54 Prens Andreas, 1932, *Felakete Doğru*, Çev: Hüseyin Rahmi Gürpınar, s. 175-178.
- 55 Prens Andreas, 1932, s. 177-179.
- 56 Prens Andreas, 1932, s. 179-181, 183-184; Suat Akgül, 2004, s. 83-84.
- 57 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 412, 420; Suat Akgül, 2004, s. 84-85.
- 58 *A Concise History*, 2003, s. 311.
- 59 *A Concise History*, 2003, s. 311; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 422-423.
- 60 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 423-425.
- 61 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 426.
- 62 *A Concise History*, 2003, s. 311; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 426.
- 63 *A Concise History*, 2003, s. 311; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 426-427.
- 64 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 428.
- 65 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 428.
- 66 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 362, 365.
- 67 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 428.
- 68 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 429.
- 69 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 429.
- 70 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 429.
- 71 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 430.
- 72 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 88. Oturum, 6 Ekim 1921, Devre 1, Cilt 18, İçtima 2, s. 99.
- 73 *A Concise History*, 2003, ps. 311-312.
- 74 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 430.
- 75 *A Concise History*, 2003, s. 311-312; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 431.
- 76 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 431-432.
- 77 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 432-433.
- 78 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 434-435.
- 79 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 435.
- 80 *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 436.
- 81 *A Concise History*, 2003, s. 312; *Türk İstiklal Harbi*, 1973, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, s. 436-438.

2 KALEM VE KILIÇ

- 1 Ali Rıza Ülgenalp, 1980, *11. Alay, Büyük Taarruzda Bir Süvarinin Hatıraları*, Altın Kitaplar, s. 41.
- 2 Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 41-42.
- 3 Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 42.
- 4 Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 43-44.
- 5 Zekeriya Türkmen, 2001, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 37-69.
- 6 Kâzım Karabekir, 1969, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, 2. Baskı, s. 85-93; Zekeriya Türkmen, 2001, s. 70.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Yayınevi, s. 96.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, s. 96-97.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, s. 53, 59, 89.

- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, s. 59.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, s. 91.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, s. 94.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 7. Cilt, 1975, s. 89, 92.
- 14 Çağatay Benhür, 2008, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, s. 279; Coşkun Topal, 2018, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4/6, s. 316.
- 15 Söhrab Mustafayev, 2017, "Milli Mücadelede Türk-Rus İlişkilerinin Kurulması ve Azerbaycan", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, s. 446.
- 16 Musa Quasımlı, 2015, *Sovyet Devlet Adamlarının Moskova ve Kars Konferansları ve Anlaşmaları Konusundaki Tutumu, Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 134, 136; Kâzım Karabekir, 2019, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İstihat ve Terakki Erkanı*, Yayına Hazırlayan Erhan Çifci, Kronik Kitap, s. 24.
- 17 Mehmet Emin Dinç, 2017, *Kutü'l Amare'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Yayınları, s. 117-119; Mazhar Müfit Kansu, 2019, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, s. 340-341.
- 18 Mehmet Emin Dinç, 2017, s. 126-128.
- 19 Mehmet Emin Dinç, 2017, s. 128.
- 20 Coşkun Topal, 2018, s. 316; Rıfki Salim Burçak, 1983, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Etkileri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 6-8; Salahi R. Sonyel, 1973, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 91-92; Pascal Fieschi, 2016, *L'intervention Française à Odessa (Décembre 1918 - Mars 1919) Vue à Travers l'action du "Consul de France"*, Emile Henno, Cahiers Slaves, n°14, Les Chemins d'Odessa, s. 161.
- 21 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 06.05.1336 (1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 12, Celse 1, Cilt 1, s. 220.
- 22 Çağatay Benhür, 2008, s. 279., Coşkun Topal, 2018, s. 316.
- 23 Çağatay Benhür, 2008, s. 279; Fahri Çoker, 1994, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923, *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt 1, TBMM Vakfı Yayınları, s. 599-600.
- 24 Kâzım Karabekir, 2019, s. 24-29; Erik Jan Zürcher, 1995, *Milli Mücadele'de İstihatçılık*, Bağlam Yayınları, s. 178-179.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 97-100.
- 26 Bakanlar Kurulu
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, Doğu Cephesi (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, s. 84, 91-94.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 94-95.
- 29 Çağatay Benhür, 2008, s. 279-281; *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 94-95.
- 30 Çağatay Benhür, 2008, s. 279-280; Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 159-164.
- 31 Çağatay Benhür, 2008, s. 279; Coşkun Topal, 2018, s. 316; Ömer Erden, 2017, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı, s. 135; Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 172-175.
- 32 Mehmet Emin Dinç, 2017, s. 129-131; *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 108-113.
- 33 Çağatay Benhür, 2008, s. 279; Coşkun Topal, 2018, s. 316; Kâzım Karabekir, 1969, s. 662-691, 714-735, 831-846; *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 136-138.
- 34 Çağatay Benhür, 2008, s. 279, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 16.10.1336 (1920), Devre 1, İçtima 1, 84. İn'ikat, Celse 3/4, Cilt 5, s. 158-173; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 17.10.1336 (1920), Devre 1, İçtima 1, 85. İn'ikat, Celse 1/2, Cilt 5, s. 176-187.

- 35 İsmail Soysal, 2000, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 17-24.
- 36 Çağatay Benhür, 2008, s. 284-285; Coşkun Topal, 2018, s. 317, 321; Ömer Erden, 2017, s. 135.
- 37 Musa Quasımlı, 2015, s. 139.
- 38 Ramil Zalyaev, 2015, *Mart 1921 Tarihli Rusya ve Türkiye Arasında Yapılan Anlaşma: Müzakereler Süreci (Şubat, Mart 1921 Yılı), Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 121-123.
- 39 Ömer Erden, 2017, s. 136-138.
- 40 Ramil Zalyaev, 2015, s. 122-123.
- 41 Salahi R. Sonyel, 1973, s. 175-178.
- 42 Yavuz Aslan, 2001, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, s. 275-277.
- 43 Coşkun Topal, 2018, s. 317-321.
- 44 Musa Quasımlı, 2015, s. 142-143.
- 45 Coşkun Topal, 2018, s. 321-322; Yavuz Aslan, 2001, s. 282-285; Ali Fuat Cebesoy, 1982, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 155-157.
- 46 Çağatay Benhür, 2008, s. 284-285; Coşkun Topal, 2018, s. 321-322; *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 227-233; Ayfer Özçelik, 1993, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, s. 202-203; Ali Fuat Cebesoy, 1982, s. 178-179.
- 47 Çağatay Benhür, 2008, s. 284-285; Coşkun Topal, 2018, s. 321-322; Ayfer Özçelik, 1993, s. 202-203; Ali Fuat Cebesoy, 1982, s. 180-182.
- 48 Ömer Erden, 2017, s. 141; Stefanos Yerasimos, 1979, *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye*, Gözlem Yayınları, s. 325-326.
- 49 Stefanos Yerasimos, 1979, s. 301-302, 305-306.
- 50 Stefanos Yerasimos, 1979, s. 314-318; İsmail Soysal, 2000, s. 27-38; Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 215-217.
- 51 Coşkun Topal, 2018, s. 322; Ayfer Özçelik, 1993, s. 206; Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 218; Ali Fuat Cebesoy, 1982, s. 194-195.
- 52 Coşkun Topal, 2018, s. 323; *Türk İstiklal Harbi*, 1965, III. Cilt, s. 241-242; Kâzım Karabekir, 1969, s. 873-875.
- 53 Yavuz Aslan, 2001, s. 281-283;
- 54 Rıfık Salim Burçak, 1983, s. 6-8; Pascal Fieschi, 2016, s. 161; *İngiliz Ulusal Arşivi Belgeleri* (Belge No: CAB-23-9-2, CAB 23-9-18)
- 55 Ministère Des Affaires Etrangères, 4 Octobre 1921, *Bulletin Périodique de la Presse Grecque*, No 65, s. 2-3.
- 56 *Türk İstiklal Harbi*, 1994, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, 2. Cilt, 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, s. 244-252.
- 57 Jacques Bainville, 1920, *Les Consequences Politique de la Paix*, Nouvelle Librairies Nationale, s. 17; Raymond Poincaré, 1931, *Au Service de la France*, Tome VIII, Verdun 1916, Librairies Plon, s. 209; Léon Daudet, 1918, *La Guerre Totale*, Nouvelle Librairie Nationale, s. 7, 10, 37.
- 58 Saint Brice, 1920, "la Revision de la Liquidation Orientale", *Correspondance d'Orient*, no 240, s. 530-535; Saint Brice, 1921, "Les Conditions de l'Action Française en Orient", *Correspondance d'Orient*, No 272, s. 725-731; George Samné, 1923, "L'Oeuvre du Général Gouraud en Syrie", *Correspondance d'Orient*, No 303, s. 129-134.
- 59 Pavel Milukov, 1932, *La Politique Extérieur des Soviets*, Marcel Giard Librairie et éditeur, s. 31-33, 47.
- 60 Pavel Milukov, 1932, s. 48-51, 57

- 61 Pavel Milukov, 1932, s. 62-64.
- 62 Bige Yavuz, 1994, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 71; Maurice Honoré, 1922, *Pour la Paix de l'Orient*, La Nouvelle Revue, Tome 58, s. 18-29.
- 63 Le Matin, 28.05.1920, "Grâce a d'énergiques mesures la situation s'améliore en Cilicie", s. 3.
- 64 Henry Bordeaux, 1926, *Voyageur d'Orient*, Revue de Deux Mondes, Tome 33, s. 603, 624-627; Excelsior, 19.10.1921, "Le Retour des Prisonniers des Kémalistes", s. 5; *Le Journal*, 17.06.1920, "L'incident de Bozanti", s. 3.
- 65 L'Humanité, 9.12.1920, "Le colonel du 412^e a perdu la 6^e Compagnie", s. 2.
- 66 La Lanterne, 27.11.1920, "La Vérité sur la Garnison de Bozanti sera-t-elle connue?", 1; Correspondance d'Orient, 30.10.1921, No. 272, "Les Prisonniers Français Libérés", s. 764-765; Le XIX^e Siècle, 10.11.1920, "Il Reste en Turquie des Prisonniers Français", s. 3; Mutilés et Réformés, 03.09.1921, "Au Secours des PG Français Internés en Turquie", s. 4.
- 67 La Charante, 18.12.1920, "Les Français, Prisonniers des Turcs", s. 2.
- 68 Excelsior, 24.09.1920, *Le Temps*, 24.09.1920, L'élection du Président de la République.
- 69 Le Figaro, 26.09.1920, Le Premier Message de M. Millerand.
- 70 Excelsior, 16.01.1921.; La Charante, 18.12.1920, "Chambre des Deputés", s. 1; Grand Echo, 04.07.1920, "Les Nouveaux Impôts", s. 1.
- 71 David Beg, 1921, Discours de M. Bellet, La Question de Cilicie, éditeur H. Turabian, s. 16.
- 72 L'Indépendant, 25.08.1920, "Les Opérations Françaises en Cilicie", s. 1; Le Temps, 21.06.1920, "Voyons Clair en Orient", s. 1; La Dépêche, 18.06.1920, "Les bandes nationalistes de Moustapha Kémal sont de plus en plus menaçantes", s. 1; La Revue, 29.01.1920, No. 5, "L'effort de nos troupes en Cilicie en 1920", s. 517-540.
- 73 Maurice Honoré, 1922, *Pour La Paix de l'Orient*, La Nouvelle Revue, 1^{er} Mars 1922, s. 18-29.
- 74 Maurice Honoré, 1922, s. 18-29.
- 75 Maurice Honoré, 1922, s. 18-29.
- 76 L'Humanité, 27.08.1922, "Le Capitalisme Colonialiste a fait Banqueroute en Syrie", s. 1.
- 77 Bige Yavuz, 1994, s. 47-48.
- 78 Bilal N. Şimşir, 2000, s. 207-213.
- 79 Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, 2018, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 410-415.
- 80 Bige Yavuz, 1994, s. 118.
- 81 Foi et Vie, 16.08.1921, Notes et Documents: Une Lettre de Russie, No.15-16, s. 644-646.
- 82 Bige Yavuz, 1994, s. 73, 77.
- 83 Bilal N. Şimşir, 2000, s. 356-359.
- 84 Le Figaro, 06.05.1921, "La déclaration des Alliés à L'Allemagne", s. 1; Echo de Paris, 06.05.1921, "Les Alliés ont signé hier leur ultimatum à l'Allemagne", s. 1.
- 85 *Le Figaro*, 27.05.1921, "L'Allemagne va achever de verser le premier milliard", s. 1.
- 86 Echo de Paris, 10.05.1921, "L'Allemagne devant l'ultimatum", s. 1; Echo de Paris, 12.05.1921, "Jusqu'à ce que les Allemands s'exécutent nos troupes resteront l'arme au pied", s. 1; "70.000 hommes étaient prêts à marcher", s. 3; Echo de Paris, 17.05.1921, "La Haute Silésie, Problème de Politique Générale", s. 2; Echo de Paris, 19.05.1921, "M. Lloyd George fait des nouvelles déclarations", s. 1; Echo de Paris, 22.05.1921, "Les Allemands continuent à se renforcer", s. 1.

- 87 Dorothée Guillemare-Acet, 2016, *Impérialisme et Nationalisme: L'Allemagne, L'Empire Ottoman et la Turquie 1908-1933*, "Chapitre III: Le Gouvernement Kémaliste et l'Allemagne avant la reprise officielle des relations", Orient Institut Istanbul, s. 231-232.
- 88 *Le Figaro*, 27.05.1921, "Vote de confiance: 390 voix contre 162", s. 1.
- 89 *Le Figaro*, 17.05.1921, "Bekir Sami Bey a démissionné", s. 2; *Echo de Paris*, 20.05.1921, "L'armistice Franco-Turc est rompu", s. 1; *Le Figaro*, 21.05.1921, "Les hostilités reprennent", s. 1.
- 90 Bige Yavuz, 1994, s. 124-126.
- 91 *Le Figaro*, 28.05.1921, "L'Intransigeance des Kémalistes", s. 1; *Echo de Paris*, 27.05.1921, "Les Conditions de Gouvernement d'Angora", s. 3; *Le Figaro*, 01.06.1921, "L'Attitude du Gouvernement d'Angora", s. 1; Bige Yavuz, 1994, s. 126-133.
- 92 Bige Yavuz, 1994, s. 133-134; *Le Figaro*, 21.05.1921, "En Cilicie les hostilités reprennent", s. 1.
- 93 *Excelsior*, 09.9-06.1921, "La question d'Orient", s. 2.
- 94 Bige Yavuz, 1994, s. 135-136; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1927, *Nutuk*, Devlet Matbaası (1934 basımı), Cilt II, s. 134-136.
- 95 Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 235-236; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1927, s. 135-136; Bige Yavuz, 1994, s. 135-136.
- 96 Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 235-236; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1927, s. 135-136; Bige Yavuz, 1994, s. 135-136.
- 97 Bige Yavuz, 1994, s. 136.
- 98 Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 236; Bige Yavuz, 1994, s. 136-137.
- 99 *Le Figaro*, 27.06.1921, "Le Roi Constantin veut la guerre", s. 1.
- 100 *Le Figaro*, 28.06.1921, "Bekir Sami Bey à Paris", s. 2.
- 101 *Le Figaro*, 29.06.1921, "Les Turcs repoussent l'ennemi dans tous les secteurs", s. 3.
- 102 Georges Berthe Gaulis, 1921, "Dix Jours à Ankara", "Le nationalisme Turc", *Les Archives de la Grande Guerre*, E. Chiron, éditeur, s. 502-503.
- 103 *Journal Officiel*, 12.07.1921, *Les Débats Parlementaires*, *Chambres des Députés*, s. 3387-3388.
- 104 Bilal N. Şimşir, 2000, s. 578-580; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 13.09.1337 (1921), *Devre 1, İctima Senesi 2, İctima 2, Celse 2*, Cilt 12, s. 229-230.
- 105 Bige Yavuz, 1994, s. 140-141.
- 106 Bige Yavuz, 1994, s. 141-142.
- 107 Bige Yavuz, 1994, s. 143-144; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 18.10.1337 (1921), *Devre 1, İctima Senesi 2, İctima 96, Celse 3*, Cilt 13, s. 360-372; Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 237-238.
- 108 Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, s. 236-237.
- 109 Bige Yavuz, 1994, s. 143-148;
- 110 Henri Masis, 1921, "L'Accord Franco-Turc du 20 Octobre et la paix en Orient", *Les Archives de la Grande Guerre*, E. Chiron, éditeur, s. 752.
- 111 1921, "Le problème Turc", *Les Archives de la Grande Guerre*, E. Chiron, éditeur, s. 891.
- 112 *Le Journal Officiel de la République Française*, 02.06.1922, *Débats Parlementaires*, No. 64, s. 1637-1641.

3 ŞAYAK KALPAKLI ADAMLAR

- 1 İzzettin Çalışlar, 2009, *Gün Gün Saat Saat İstiklal Harb'i'nde Batı Cephesi*, Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 326-333.

- 2 Ziya Göğem, 1954, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ (Akmansü)*, Cilt I, İstanbul Halk Matbaası, s. 118-122.
- 3 Ziya Göğem, 1954, s. 123-125.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, Büyük Taarruz Hazırlık (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Genelkurmay Basımevi, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 142.
- 5 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 326-333; İsmet İnönü, 1985, *Hatıralar*, 1. Kitap, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, s. 272-276.
- 6 Ziya Göğem, 1954, s. 124; İzzettin Çalışlar, 2009,
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 127-128.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 311-316.
- 9 *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 1989, s. 92-94, 95-97, 113-115, 124-126, 130-132, 186-188, 214-215, 220-222, 245-247.
- 10 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 370-371.

4 Tİ THA KANOUME TORA?

- 1 Michael Llewellyn Smith, 2000, *Ionian Vision, Greece in Asia Minor, 1919-1922*, The University of Michigan Press, s. 237-238; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 326.
- 2 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 238-239.
- 3 İzzet Öztoprak, 2006, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayın No 228, Belge No 24 ve 25, s. 105-109.
- 4 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 240-241.
- 5 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 242.
- 6 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 242; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 326-327; İzzet Öztoprak, 2006, s. 117-121.
- 7 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 244-245.
- 8 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 246.
- 9 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 246.
- 10 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 248.
- 11 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 248-249.
- 12 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 250-251.
- 13 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 251-252; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 330.
- 14 J. L. Emile Bujac, 1930, *Les Campagnes de l'Armée Hellenique 1918-1922*, Impr-éditeurs, s. 233.
- 15 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 253-254.
- 16 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 255-256.
- 17 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 256-257.
- 18 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 259-260.
- 19 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 260-261; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 336-337.
- 20 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 262-264.
- 21 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 266-267; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 328.
- 22 J. L. Emile Bujac, 1930, s. 232-234; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 337.

- 23 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 268; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 330, 337.
- 24 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 268-269.
- 25 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 270-271.
- 26 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 272-273.
- 27 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 273.
- 28 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 274.
- 29 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 275; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 330.
- 30 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 275.
- 31 Ahmet Angın, 1967, *General Trikupis'in Hatıraları*, Kitapçılık Tic. Yayınları, İstanbul, s. 96.
- 32 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 276-277; Ahmet Angın, 1967, s. 96.
- 33 Ahmet Angın, 1967, s. 96.
- 34 Ahmet Angın, 1967, s. 96-97.
- 35 Ahmet Angın, 1967, s. 95-97.
- 36 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 322-323.
- 37 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 344.
- 38 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 323-324.
- 39 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 323-324.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, s. 83-86.
- 41 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 324.
- 42 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 323-324.
- 43 Selim Erdoğan, 2020, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Kitap, s. 127.
- 44 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 324-325.
- 45 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 339-340.
- 46 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 340-341.
- 47 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 341-342.
- 48 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 342-343.
- 49 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 338-339.
- 50 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 346-347.
- 51 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 346-347.
- 52 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 347.
- 53 Michael Llewellyn Smith, 2000, s. 274.
- 54 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 348.
- 55 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 348-349.
- 56 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s.350.
- 57 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 351.
- 58 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 351-352.
- 59 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 352; İzzet Öztoprak, 2006, s. 127-129.
- 60 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 352-353.
- 61 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 354.
- 62 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 338.
- 63 J. L. Emile Bujac, 1930, s. 236.
- 64 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 338.

5 ALACAKARANLIK

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 71.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 241, 245, 249, 254, 260.
- 3 Esat Arslan, 2005, *Musullu Abdülhadî'nin İzinde, Bozgundan Zafere*, Phoenix Yayınevi, s. 349-364.
- 4 Ziya Göğem, 1954, s. 128-129.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 64-65.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 65.
- 7 Erdoğan Sorguç, 1995, s. 132, 136, 140.
- 8 Ali İhsan Alpar, 1974, *Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 Yıl 11 Ay*, Nilüfer Matbaası, s. 72.
- 9 Ali İhsan Alpar, 1974, s. 74.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 65.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 65.
- 12 Erdoğan Sorguç, 1995, s. 140; Esat Arslan, 2005, s. 361.
- 13 Erdoğan Sorguç, 1995, s. 125-126.
- 14 Erdoğan Sorguç, 1995, s. 115-118, 127, 131, 137; Esat Arslan, 2005, s. 356, 359-363.
- 15 Hakkı Erdem, 1935, *Yunanlılarla İstiklal Harbi, Tabiye ve Sevkülceş Bakımından Tetkik*, 3. Baskı, Necmistiklal Matbaası, s. 80.
- 16 Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970, s. 315-316.
- 17 Zekeriya Türkmen, 2004, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusu'nu Denetlemesi ve İlgin Manevrası'nda Süvari Kolordusu", *ATAM Dergisi*, Cilt 20, Sayı 58, s. 207-209.
- 18 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 207-209.
- 19 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 211.
- 20 Semyon Ivanovic Aralov, 2019, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923*, Çev: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 81; Zekeriya Türkmen, 2004, s. 212.
- 21 Fahrettin Altay, 1949, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi, s. 39.
- 22 Semyon Ivanovic Aralov, 2019, s. 95.
- 23 Cemal Güven, 2017, "Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rus ve Azerbaycan Büyükelçileri ile 5^{nci} Süvari Kolordusu'nu Teftişi ve İlgin Ziyaretleri", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, s. 1022.
- 24 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 214.
- 25 Semyon Ivanovic Aralov, 2019, s. 99-100.
- 26 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 217-219.
- 27 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 219-220.
- 28 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 219-220.
- 29 Zekeriya Türkmen, 2004, s. 219-220.

6 HANGİ AFYON?

- 1 *A Concise History*, 2003, s. 321.
- 2 *A Concise History*, 2003, s. 322.
- 3 *A Concise History*, 2003, s. 322.
- 4 *A Concise History*, 2003, s. 319.
- 5 *A Concise History*, 2003, s. 323-324.
- 6 *A Concise History*, 2003, s. 339, 347; Suat Akgül, 2004, s. 87-88; Prens Andreas, 1932, s. 177-184.

- 7 Suat Akgül, 2004, s. 88-89; *A Concise History*, 2003, s. 350; Hakkı Erdem, 1935, *Yunanlılarla İstiklal Harbi: Tabiye ve Sevkülceş Bakımından Tetkik*, Necmistikbal Matbaası, s. 81-83.
- 8 *A Concise History*, 2003, s. 344-350.
- 9 *A Concise History*, 2003, s. 344.
- 10 Hakkı Erdem, 1935, s. 82.
- 11 Hakkı Erdem, 1935, s. 82-83.
- 12 Hakkı Erdem, 1935, s. 82-83.
- 13 Hakkı Erdem, 1935, s. 83.
- 14 Hakkı Erdem, 1935, s. 83, 87.
- 15 Hakkı Erdem, 1935, s. 83-84.
- 16 Hakkı Erdem, 1935, s. 84.

7 KARTAL MÜFREZESİ

- 1 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), Belge No. 28, 2012, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 95-97.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, Genelkurmay Basımevi, 5. Cilt, s. 166.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 165.
- 4 Cüneyt Kavuncu, 1992, *Kartal Müfrezesi, Büyük Taarruz 70nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, s. 83.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 167.
- 6 Cüneyt Kavuncu, 1992, s. 83; Özdemir Yaşar, 1981, s. 72-74.
- 7 Cüneyt Kavuncu, 1992, s. 83; Özdemir Yaşar, 1981, s. 72-74.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 168; *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 32-33.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 168.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 170-171; *Türk İstiklal Harbi*, 1968, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Basımevi, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 5.
- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 172.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 173; Suat Akgül, 2004, s. 91; Χαρίτων Χαρούσης, 2020, Η δράση της Ελληνικής Στρατιωτικής και Ναυτικής Αεροπορίας στη Μικρά Ασία (1919-1922), Διακλαδική Επιθεώρηση (Περιοδικό Ανοτατίς Διακλαδικής Σκολίσ πολέμου), σ 33. (Hariton Harousis, 2020, The Action of the Greek Military and Naval Air Force in Asia Minos, 1919-1922, Interdisciplinary Research, s. 33); Βενιζέλος Λεβεντογιάννης, 2017, 1922: Η πρώτη ελληνοτουρκική αερομαχία που έγινε ποτέ, ΠΟΝΤΙΚΙ, τεύχος 1976 (Venizelos Leventogiannis, 2017, 1922: The first Greek-Turkish warfare ever to have taken place, Pontiki, Vol.1976)
- 13 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), Belge No. 28, 2012, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 9-12, 13-18, 43-47.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 174-175.
- 15 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 21, 22, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 73-76, 77-79.

- 16 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 23, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 80-82.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 175; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 24, 25, 26, 27, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 83-85, 86-88, 89-91, 92-94.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 175; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 28, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 95-97.
- 19 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 29, 30, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 98-100, 101-103.
- 20 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 31, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 104-105.
- 21 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 35, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 113-115.
- 22 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), 2012, Belge No. 36, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 116-118.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 175 (Kroki 13).
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s. 176 (Kroki 14).
- 25 Hakkı Erdem, 1935, s. 87.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 30.
- 27 MSB Harita Genel Müdürlüğü, 1970, *Türk Haritacılığında 75 Yıl*, s. 55-60.
- 28 MSB Harita Genel Müdürlüğü, 1970, *Türk Haritacılığında 75 Yıl*, s. 59.

8 'DELİ' HALİT BEY TUZAĞI

- 1 *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 1989, s. 202-203.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 49.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 8 (Kuruluş 1).
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 136.
- 5 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, 2003, s. 323.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 114.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 134.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 163, 165.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 154-155.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 175.
- 11 Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 279-281.
- 12 Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4, s. 289-293.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 175-176.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 46-47.

9 AV MEVSİMİ

- 1 Zeki Sarıhan, 1996, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)*, 4. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 452; Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 274-277.
- 2 Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4, s. 308-310.
- 3 Salahi R. Sonyel, 1973, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, s. 228-229; Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4, s. 323-325.
- 4 Salahi R. Sonyel, 1973, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, s. 229; Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4, s. 323-325.
- 5 Celal Erikan, 2006, *Komutan Atatürk*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 658.
- 6 Celal Erikan, 2006, s. 659.
- 7 Celal Erikan, 2006, s. 659.
- 8 Celal Erikan, 2006, s. 659.
- 9 Celal Erikan, 2006, s. 660.
- 10 Celal Erikan, 2006, s. 661.
- 11 Celal Erikan, 2006, s. 662.
- 12 Celal Erikan, 2006, s. 677.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 328-329.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 328-329.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 329.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 330.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 331.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 332-333.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 334-336.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 332.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 158, 190-191.
- 22 Ziya Göğem, 1954, s. 133.
- 23 İhsan İlgar, 1973, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Kervan Yayınları, s. 141.
- 24 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 31.10.1337 (1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, Celse 1, Cilt 14, s. 413-428; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 02.02.1338 (1922), Devre 1, İçtima Senesi 2, Celse 2, Cilt 16, s. 675-677; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 13.04.1338 (1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, Celse 1, Cilt 19, s. 315-331; *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 194-195.
- 25 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 77. Oturum, 20 Temmuz 1922, Devre 1, Cilt 21, İçtima Senesi 3, s. 430-435; *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 195.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 1967, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap, s. 337-351.
- 27 Fahri Belen, 1983, s. 426.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 18-21.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 21.
- 30 Sabit tutarak
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 22.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 22.
- 33 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 23.
- 34 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 24.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 25-26.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 26.
- 37 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 26-27.

- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 27.
- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 38-39.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 38-39.
- 41 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 30.
- 42 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 29.
- 43 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 29-30; İhsan Ilgar, 1973, s. 150; Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, s. 61-63.
- 44 İhsan Ilgar, 1973, s. 149, 151.
- 45 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 30; İhsan Ilgar, 1973, s. 151.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 30; İhsan Ilgar, 1973, s. 151-152.
- 47 İhsan Ilgar, 1973, s. 148.
- 48 Nilüfer Erdem, 2017, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 3ncü Baskı, Derlem Yayınları, s. 466-467.
- 49 *A Concise History*, 2003, s. 370-371.
- 50 *A Concise History*, 2003, s. 370-371.
- 51 Celal Erikan, 2006, s. 681.
- 52 Mehmet Koç, 2009, *Akşehir'den Zafer Doğdu (Gün Gün Büyük Taarruz Hazırlıkları)*, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 114-115.
- 53 Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, *30 Ağustos Hatıraları; Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Güler*, Cumhuriyet yayınları, s. 30-31.
- 54 Mehmet Turgut Argun, 2017, *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)*, 2nci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 120-121; İhsan Ilgar, 1973, s. 153; İhsan Ilgar, 1973, s. 148.
- 55 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 363-364, 366-367; Ziya Göğem, 1954, s. 138.
- 56 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 13.
- 57 Celal Erikan, 2006, s. 698.
- 58 Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, s. 52.
- 59 Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, s. 52.
- 60 Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, s. 52-53.
- 61 İbrahim Ethem Akıncı, 1970, *İstiklal Harbinde Demirci Akıncıları*, Yeni İstanbul Yayınları, s. 110.
- 62 İbrahim Ethem Akıncı, 1970, s. 109-112.
- 63 İbrahim Ethem Akıncı, 1970, s. 112.
- 64 İbrahim Ethem Akıncı, 1970, s. 116.
- 65 Şevket Soğucalı, 1947, *İstiklal Harbinde Olaylar*, Birinci Kitap, Ankara, s. 118.
- 66 Şevket Soğucalı, 1947, s. 119-120.
- 67 Şevket Soğucalı, 1947, s. 120.

10 ŞU KOPAN FIRTINA...

- 1 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 351-352, 365-368.
- 2 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 338, 349-350; 367-369.
- 3 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 349-350, 369.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 31-32, 64-65, 73-74.
- 5 Şevket Soğucalı, 1947, s. 121.
- 6 Şevket Soğucalı, 1947, s. 121-122; *A Concise History*, 2003, s. 373; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 370-371.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 89.
- 8 Şevket Soğucalı, 1947, s. 121; *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 89;

- A Concise History*, 2003, s. 373; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 371.
- 9 *A Concise History*, 2003, s. 373.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 90-91; Ziya Göğem, 1954, s. 136, 138; Esat Arslan, 2005, s. 367; Sinan Onuş, 2016, *Kızılca Kıyamet: Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Beyin Günlükleri*, 2. Basım, Kırmızı Kedi Yayınevi, s. 293.
- 11 Esat Arslan, 2005, s. 367-368; Ziya Göğem, 1954, s. 138.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 91; Sinan Onuş, 2016, s. 293.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 91-92; Sinan Onuş, 2016, s. 293.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 92.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 92; Ziya Göğem, 1954, s. 136.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 93; *A Concise History*, 2003, s. 378; Ziya Göğem, 1954, s. 136-137.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 93.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 93-94; Sinan Onuş, 2016, s. 293.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 94; *A Concise History*, 2003, s. 374; Sinan Onuş, 2016, s. 293.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 94; Sinan Onuş, 2016, s. 293.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 94-95; *A Concise History*, 2003, s. 374-375; Ziya Göğem, 1954, s. 136-137; Sinan Onuş, 2016, s. 294.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 95-96; Selim Erdoğan, 2020, s. 110-111; Fahri Belen, 1983, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 430.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 96-97; Fahri Belen, 1983, s. 432-433; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 372-373.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 97.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 97; *A Concise History*, 2003, s. 310; Şevket Soğucalı, 1947, s. 122-123.
- 26 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 97-98; *A Concise History*, 2003, s. 374; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 374-375.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 99-100; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 374-376; Fahri Belen, 1983, s. 432.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 98; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 374-376.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 100-101; *A Concise History*, 2003, s. 377; Şevket Soğucalı, 1947, s. 122-123.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 103; *A Concise History*, 2003, s. 377; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 376-377; Fahri Belen, 1983, s. 432.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 101-102; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 376-377; Fahri Belen, 1983, s. 432; Şevket Soğucalı, 1947, s. 123-125.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 102-103; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 376-377.
- 33 *A Concise History*, 2003, s. 377-378.
- 34 *A Concise History*, 2003, s. 380.
- 35 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 338.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 99.
- 37 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 99.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 103.

- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 103.
- 40 Ali İhsan Alpar, 1974, s. 79.
- 41 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 108.
- 42 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 108.
- 43 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 109.
- 44 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 110-111.
- 45 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 111.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 316; *A Concise History*, 2003, s. 374-376.
- 47 *A Concise History*, 2003, s. 376; *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 109-110.
- 48 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 109-110; *A Concise History*, 2003, s. 374-376.
- 49 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 104.
- 50 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 34, 104.
- 51 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 104.
- 52 Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 44-45.
- 53 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 104-105; Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 44-46.
- 54 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 105; Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 46-49.
- 55 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 105.
- 56 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 106; Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 49.
- 57 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 105-106; Abdurrahman Özgen, 1973, *Milli Mücadele'de Türk Akıncıları*, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları, s. 99; Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 48-49.
- 58 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 106-107.
- 59 İsmet İnönü, 1985, s. 288.
- 60 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı), Belge No. 42, 2012, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl 61, Sayı 129, s. 134-136.

11 SİNCANLI OVASI

- 1 Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Muzaffer Kılıç hatıratında Başkomutan'ın gece "Yarın öğleden sonra Afyon'da olacağız" dediğini aktarır. Bkz. Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, s. 54.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 112-113; *A Concise History*, 2003, s. 376, 379.
- 3 *A Concise History*, 2003, s. 380.
- 4 *A Concise History*, 2003, s. 381-382.
- 5 *A Concise History*, 2003, s. 384.
- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 112-113; *A Concise History*, 2003, s. 376.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 116-117; Fahri Belen, 1983, s. 438.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 117; Fahri Belen, 1983, s. 438.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 118; Ziya Göğem, 1954, s. 138; Fahri Belen, 1983, s. 437-438.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 118-119; *A Concise History*, 2003, s. 381-383; Ziya Göğem, 1954, s. 138-139; Sinan Onuş, 2016, s. 295.

- 11 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 118-119; *A Concise History*, 2003, s. 381-382; Ziya Göğem, 1954, s. 138-139.
- 12 *A Concise History*, 2003, s. 383.
- 13 *A Concise History*, 2003, s. 382-383; Fahri Belen, 1983, s. 438.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 119; Ziya Göğem, 1954, s. 138.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 120; Sinan Onuş, 2016, s. 295-296.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 120.
- 17 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 378-379.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 120-121; Fahri Belen, 1983, s. 438-439.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 120-121; Fahri Belen, 1983, s. 438-439.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 122; Şevket Soğucalı, 1947, s. 127-128.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 122; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 379-380; Fahri Belen, 1983, s. 439-440.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 122-123; *A Concise History*, 2003, s. 382, 384; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 380; Şevket Soğucalı, 1947, s. 127-128.
- 23 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 123; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 380; Fahri Belen, 1983, s. 440.
- 24 *A Concise History*, 2003, s. 384.
- 25 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 123-124; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 380.
- 26 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 348-349
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 124.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 105, 123-124.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 124.
- 30 *A Concise History*, 2003, s. 384.
- 31 Seyyid Ahmed Canpulad, 2020, *İstiklal Harbi'nde İranlı Bir Subayın Anıları: Seyyid Ahmed Canpulad*, Çev. Mehmet Çalışkan, Kronik Kitap, s. 55; *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 124-125; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 382-383.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 121,123.
- 33 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 381.
- 34 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 129-130.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 129; Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 50.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 130; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 100.
- 37 *A Concise History*, 2003, s. 385.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 129-130; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 100; Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 53-55.
- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 129, 131.
- 40 Abdurrahman Özgen, 1973, s. 100.
- 41 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 131-132; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 104-105.
- 42 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 132.
- 43 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 132-133.
- 44 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 133-134; *A Concise History*, 2003, s. 376.

- 45 *A Concise History*, 2003, s. 380, 384.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 136; *A Concise History*, 2003, s. 374-376.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 136-137.
- 48 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 137.
- 49 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 137-138.
- 50 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 138.
- 51 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 138.
- 52 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 139.
- 53 Celal Erikan, 2006, s. 704-705.
- 54 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 140.
- 55 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 140.
- 56 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 140-141, 145.
- 57 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 141.
- 58 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 140-141.
- 59 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 143-144; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 383-384; Fahri Belen, 1983, s. 440-441.
- 60 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 145-146.
- 61 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 146-147.
- 62 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 150; Fahri Belen, 1983, s. 442-443.
- 63 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 148; *A Concise History*, 2003, s. 376.
- 64 *A Concise History*, 2003, s. 376.
- 65 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 148; *A Concise History*, 2003, s. 376.
- 66 *A Concise History*, 2003, s. 384.
- 67 *A Concise History*, 2003, s. 387.
- 68 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 148.
- 69 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 148-149.
- 70 *A Concise History*, 2003, s. 388-389.
- 71 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 149.
- 72 *A Concise History*, 2003, s. 391-392, 394.
- 73 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 149-150.
- 74 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 150.
- 75 Nurer Uğurlu ve diğ., 2000, s. 33-34.
- 76 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 150.
- 77 Fahri Belen, 1983, s. 442-443.
- 78 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 152; Sinan Onuş, 2016, s. 296.
- 79 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 152.
- 80 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 152-153.
- 81 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 153.
- 82 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 153-154.
- 83 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 153.
- 84 Esat Arslan, 2005, s. 369.
- 85 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 155.
- 86 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 156; *A Concise History*, 2003, s. 395-396; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 385-386; Fahri Belen, 1983, s. 446-447.
- 87 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 156-157; *A Concise History*, 2003, s. 395-396; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 385-386.
- 88 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 157.

- 89 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 158.
- 90 *A Concise History*, 2003, s. 395-396.
- 91 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 159; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 386; Fahri Belen, 1983, s. 451.
- 92 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 160; *A Concise History*, 2003, s. 397-398.
- 93 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 161.
- 94 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 161; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 388.
- 95 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 161-162; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 388.
- 96 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 162-163; *A Concise History*, 2003, s. 399; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 388-389.
- 97 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 164; *A Concise History*, 2003, s. 394; Fahri Belen, 1983, s. 449.
- 98 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 164; *A Concise History*, 2003, s. 394.
- 99 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 164; *A Concise History*, 2003, s. 394; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 1606-107.
- 100 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 164-165.
- 101 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 164-165; Fahri Belen, 1983, s. 449.
- 102 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 165; Fahri Belen, 1983, s. 449-450.
- 103 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 166; *A Concise History*, 2003, s. 394-395; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 106-107.
- 104 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 166.
- 105 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 167.
- 106 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 168.
- 107 Ali Rıza Ülgenalp, 1980, s. 65-66.
- 108 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 176.
- 109 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 177-179.
- 110 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 179; *A Concise History*, 2003, s. 391-392, 398.
- 111 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 178; *A Concise History*, 2003, s. 396; Fahri Belen, 1983, sa 451-452.
- 112 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 178.
- 113 *A Concise History*, 2003, s. 396-397.
- 114 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 176.
- 115 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 171-176.
- 116 Fahri Belen, 1983, s. 447, 450.
- 117 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 171-176.
- 118 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 172-173.

12 DÜMLUPINAR GELDİK SANA

- 1 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 182-183.
- 2 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 183.
- 3 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 184-185; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 390.
- 4 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 185.
- 5 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 188-189; *A Concise History*, 2003, s. 404; Ziya Göğem, 1954, s. 140; Sinan Onuş, 2016, s. 297; Fahri Belen, 1983, s. 457.

- 6 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 189; Ziya Göğem, 1954, s. 140; Sinan Onuş, 2016, s. 297-298; Fahri Belen, 1983, s. 457.
- 7 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 189; *A Concise History*, 2003, s. 404-405.
- 8 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 190; *A Concise History*, 2003, s. 404-405.
- 9 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 190; *A Concise History*, 2003, s. 404-405.
- 10 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 190-191.
- 11 *A Concise History*, 2003, s. 403, 405-406.
- 12 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 192; *A Concise History*, 2003, s. 406-407; Ziya Göğem, 1954, s. 140; Sinan Onuş, 2016, s. 298; Fahri Belen, 1983, s. 457; Erdoğan Sorguç, 1995, s. 146.
- 13 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 192-193.
- 14 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 193-194; *A Concise History*, 2003, s. 407-409; Fahri Belen, 1983, s. 457.
- 15 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 194-195.
- 16 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 195; Sinan Onuş, 2016, s. 298.
- 17 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 195.
- 18 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 195-196; *A Concise History*, 2003, s. 409-410.
- 19 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 196.
- 20 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 196-197; *A Concise History*, 2003, s. 410-411.
- 21 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 197.
- 22 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 198; *A Concise History*, 2003, s. 410-411.
- 23 Ziya Göğem, 1954, s. 141.
- 24 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 199; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 390-391; Fahri Belen, 1983, s. 458.
- 25 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 390-391.
- 26 İzzettin Çalışlar, 2009, s. 391-392.
- 27 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 199; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 390-391.
- 28 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 200; Fahri Belen, 1983, s. 457.
- 29 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 199.
- 30 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 201; *A Concise History*, 2003, s. 413-414.
- 31 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 202-203; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 391-393; Fahri Belen, 1983, s. 459.
- 32 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 203; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 392-393.
- 33 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 203-204; *A Concise History*, 2003, s. 416; Fahri Belen, 1983, s. 459-460.
- 34 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 204; *A Concise History*, 2003, s. 416-417; Fahri Belen, 1983, s. 459-460.
- 35 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 203-204; *A Concise History*, 2003, s. 418.
- 36 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 204; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 392-393; Fahri Belen, 1983, s. 459-460.

- 37 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 204-205; Fahri Belen, 1983, s. 460; *A Concise History*, 2003, s. 413-414.
- 38 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 204-205; Fahri Belen, 1983, s. 460.
- 39 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 206; *A Concise History*, 2003, s. 413-414; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 394-395; Mehmet Dürdali Karasan, 2020, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz? Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, Hazırlayan Şeref Karabağ, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 181-182.
- 40 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 206.
- 41 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 207; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 394-395.
- 42 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 207; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 394-395.
- 43 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 207; *A Concise History*, 2003, s. 413-414; Fahri Belen, 1983, s. 461.
- 44 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 209-210.
- 45 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 210-211; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 107.
- 46 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 211; *A Concise History*, 2003, s. 420; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 107.
- 47 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 212-213; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 107.
- 48 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 213.
- 49 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 213; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 107.
- 50 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 213.
- 51 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 213-214; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 107-108.
- 52 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 214-215; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 107-108.
- 53 *A Concise History*, 2003, s. 420; Abdurrahman Özgen, 1973, s. 108.
- 54 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 218.
- 55 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 218-219.
- 56 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 219.
- 57 İhsan Ilgar, 1973, s. 159.
- 58 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 232; İhsan Ilgar, 1973, s. 160.
- 59 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 233, 236; Ziya Göğem, 1954, s. 142.
- 60 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 234.
- 61 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 234-235; Fahri Belen, 1983, s. 461-462.
- 62 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 234-235; Fahri Belen, 1983, s. 461.
- 63 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 234-235.
- 64 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 234-235.
- 65 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 235-236; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 398-399.
- 66 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 235-236.
- 67 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 237-238; Ziya Göğem, 1954, s. 142; Sinan Onuş, 2016, s. 299.
- 68 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 239; Ziya Göğem, 1954, s. 142; Sinan Onuş, 2016, s. 299.
- 69 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 240-241; Fahri Belen, 1983, s. 466, 473.

- 70 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 241-242; Fahri Belen, 1983, s. 464-465.
- 71 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 242-243; *A Concise History*, 2003, s. 422-423; Fahri Belen, 1983, s. 465.
- 72 Selim Erdoğan, 2020, s. 17-18, 26.
- 73 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 242-243; *A Concise History*, 2003, s. 422-423; Fahri Belen, 1983, s. 465.
- 74 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 244-245; *A Concise History*, 2003, s. 422-423; Fahri Belen, 1983, s. 472.
- 75 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 245.
- 76 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 247; Ziya Göğem, 1954, s. 142.
- 77 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 246; *A Concise History*, 2003, s. 423-424., Fahri Belen, 1983, s. 464.
- 78 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 246-247; *A Concise History*, 2003, s. 423-424; Suat Akgül, 2004, s. 109-112.
- 79 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 247-248; Ziya Göğem, 1954, s. 142; Sinan Onuş, 2016, s. 299; Fahri Belen, 1983, s. 466; Erdoğan Sorguç, 1995, s. 146-147.
- 80 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 248; *A Concise History*, 2003, s. 423-424; Ziya Göğem, 1954, s. 142; Sinan Onuş, 2016, s. 300; Fahri Belen, 1983, s. 466-467; Erdoğan Sorguç, 1995, s. 146-147.
- 81 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 249; Sinan Onuş, 2016, s. 300.
- 82 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 251-252.
- 83 *A Concise History*, 2003, s. 420-421.
- 84 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 254.
- 85 Abdurrahman Özgen, 1973, s. 108-109; *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 254.
- 86 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 256-257.
- 87 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 257-258; *A Concise History*, 2003, s. 431-432; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 400-401.
- 88 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 258; *A Concise History*, 2003, s. 432; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 401-404.
- 89 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 259.
- 90 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 259.
- 91 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 259-260; *A Concise History*, 2003, s. 431-432; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 402-403.
- 92 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 260; *A Concise History*, 2003, s. 431-432; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 402-403.
- 93 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 260-231; *A Concise History*, 2003, s. 431-432.
- 94 Miralay İzzettin (Çalışlar) Bey'in 30 Ağustos 1922 saat 23:30'da 1^{nci} Ordu Komutanlığı'na gönderdiği raporun özetidir. Bkz.: *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 261; İzzettin Çalışlar, 2009, s. 402-403.
- 95 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 263-264.
- 96 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 261, 264.
- 97 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 274-275.
- 98 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 275-276.
- 99 İbrahim Ethem Akıncı, 1970, s. 115-116.
- 100 *Türk İstiklal Harbi*, 1968, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap, s. 276-277.

KAYNAKÇA

- A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, Second Edition 2003, Hellenic Army General Staff.
- Abdurrahman Özgen, 1973, *Milli Mücadele'de Türk Akıncıları*, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, 2018, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ahmet Angın, 1967, *General Trikupis'in Hatıraları*, Kitapçılık Tic. Yayınları, İstanbul.
- Ali Fuat Cebesoy, 1982, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ali İhsan Alpar, 1974, *Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 Yıl 11 Ay*, Nilüfer Matbaası.
- Ali Rıza Ülgenalp, 1980, *11. Alay, Büyük Taarruzda Bir Süvarinin Hatıraları*, Altın Kitaplar.
- Alptekin Müderrisoğlu, 1988, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, Cilt 2, Kastaş Yayınları.
- Ayfer Özçelik, 1993, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları.
- Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 3 (Ocak-Eylül 1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilal N. Şimşir, 2000, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Celal Erikan, 2006, *Komutan Atatürk*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Cemal Güven, 2017, "Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rus ve Azerbaycan Büyükelçileri ile 5^{nci} Süvari Kolordusu'nu Teftişi ve İlgin Ziyaretleri", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, s. 1017-1030.
- Coşkun Topal, 2018, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4/6, s. 313-330.
- Cüneyt Kavuncu, 1992, "Kartal Müfrezesi", *Büyük Taarruz 70nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, s 81-85.
- Çağatay Benhür, 2008, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, s. 277-313.
- David Beg, 1921, "Discours de M. Bellet", *La Question de Cilicie*, éditeur H. Turabian.
- Dorothee Guillemare-Acet, 2016, *Impérialisme et Nationalisme: L'Allemagne, L'Empire Ottoman et la Turquie 1908-1933*, "Chapitre VIII: Le Gouvernement Kémaliste et l'Allemagne avant la reprise officielle des relations", Orient Institut Istanbul.
- Erik Jan Zürcher, 1995, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Bağlam Yayınları.
- Esat Arslan, 2005, *Musullu Abdülhadi'nin İzinde, Bozgundan Zafere*, Phoenix Yayınevi.
- Fahrettin Altay, 1949, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi.

- Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları., 1970.
- Foi et Vie, 16.08.1921, *Notes et Documents: Une Lettre de Russie.*, No.15-16, s 644-646.
- Hakkı Erdem, 1935, *Yunanlılarla İstiklal Harbi, Tabiye ve Sevkülceş Bakımından Tetkik*, 3. Baskı, Necmistiklal Matbaası.
- Henry Bordeaux, 1926, *Voyageur d'Orient*, Revue de Deux Mondes, Tome 33.
- İbrahim Ethem Akıncı, 1970, *İstiklal Harbinde Demirci Akıncıları*, Yeni İstanbul Yayınları.
- İhsan Ilgar, 1973, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz: Hatıralarım*, Kervan Yayınları.
- İzzet Öztoprak, 2006, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayın No 228, Belge No 24.
- Jacques Bainville, 1920, *Les Consequences Politique de la Paix*, Nouvelle Librairies Nationale.
- Journal Officiel, 12.07.1921, "Les Débats Parlementaires", *Chambres des Deputés*, s. 3387-3388.
- Kâzım Karabekir, 1969, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, 2. Baskı.
- Kâzım Karabekir, 2019, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı*, Yayına Hazırlayan Erhan Çifci, Kronik Kitap.
- Le Journal Officiel de la République Française*, 02.06.1922, Débats Parlementaires, No. 64, s. 1637-1641.
- Léon Daudet, 1918, *La Guerre Totale*, Nouvelle Librairie Nationale.
- Les Archives de la Grande Guerre*, E. Chiron, éditeur, No 25.
- Maurice Honoré, 1922, *Pour la Paix de l'Orient*, La Nouvelle Revue, Tome 58., s. 18-29.
- Mazhar Müfit Kansu, 2019, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, s. 340-341.
- Mehmet Dürdali Karasan, 2020, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz? Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, Hazırlayan Şeref Karabağ, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mehmet Emin Dinç, 2017, *Kutül Amare'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Yayınları.
- Mehmet Koç, 2009, *Akşehir'den Zafer Doğdu (Gün Gün Büyük Taarruz Hazırlıkları)*, Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Mehmet Turgut Argun, 2017, *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)*, 2nci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Michael Llewellyn Smith, 2000, *Ionian Vision, Greece in Asia Minor, 1919-1922*, The University of Michigan Pres.
- MSB Harita Genel Müdürlüğü, 1970, *Türk Haritacılığında 75 Yıl*.
- Musa Quasımlı, 2015, *Sovyet Devlet Adamlarının Moskova ve Kars Konferansları ve Anlaşmaları Konusundaki Tutumu., Moskova ve Kars Anlaşmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Nilüfer Erdem, 2017, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 3ncü Baskı., Derlem Yayınları.
- Nurer Uğurlu, 2000, *30 Ağustos Hatıraları; Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer*, Cumhuriyet yayınları.
- Nusret Baycan, 1988, "Türk İstiklâl Harbinde Şehit Düşen Subaylar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, s. 677-740.
- Özdemir Yaşar, 1981, *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara.
- Pascal Fieschi, 2016, *L'intervention Française à Odessa (Décembre 1918-Mars 1919) Vue à Travers l'action du "Consul de France"*, Emile Henno, Cahiers Slaves, n°14.; *Les Chemins d'Odessa*, s. 161-172.

- Pavel Milukov, 1932, *La Politique Extérieure des Soviets*, Marcel Giard Librairie et éditeur.
- Raymond Poincaré, 1931, *Au Service de la France*, Tome VIII, Verdun 1916, Librairies Plon.
- Rıfki Salim Burçak, 1983, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Etkileri*, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Salahi R. Sonyel, 1995, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Salahi R. Sonyel, 1973, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Semyon Ivanovic Aralov, 2019, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923*, Çev: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Seyyid Ahmed Canpulad, 2020, *İstiklal Harbi'nde İranlı Bir Subayın Anıları*, Çev. Mehmet Çalışkan, Kronik Yayınevi.
- Sinan Onuş, 2016, *Kızılca Kıyamet: Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri*, 2. Basım, Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Söhrab Mustafayev, 2017, "Milli Mücadelede Türk-Rus İlişkilerinin Kurulması ve Azerbaycan", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38.
- Stefanos Yerasimos, 1979, *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye*, Gözlem Yayınları.
- Şevket Soğucalı, 1947, *İstiklal Harbinde Olaylar*, Birinci Kitap, Ankara.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 18.10.1337 (1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 96, Celse 3, Cilt 13, s. 360-372.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13.09.1337 (1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 2, Celse 2, Cilt 12.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 31.10.1337 (1921), Devre 1, İçtima Senesi 2, Celse 1, Cilt 14.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 02.02.1338 (1922), Devre 1, İçtima Senesi 2, Celse 2, Cilt 16.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13.04.1338 (1922), Devre 1, İçtima Senesi 3, Celse 1, Cilt 19.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 06.05.1336 (1920), Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 12, Celse 1, Cilt 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 77. Oturum, 20 Temmuz 1922, Devre 1, Cilt 21, İçtima Senesi 3.
- Türk İstiklal Harbi*, 1967, Büyük Taarruza Hazırlık (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Genelkurmay Basımevi, 2. Cilt 6. Kısım 1. Kitap.
- Türk İstiklal Harbi*, 1968, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Basımevi, 2. Cilt 6. Kısım 2. Kitap.
- Türk İstiklal Harbi*, 1964, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, Genelkurmay Basımevi, 5. Cilt.
- Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 1989, Genelkurmay Basımevi, 2. Baskı.
- Yavuz Aslan, 2001, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, s. 275-307.
- Yusuf Kemal Tengirşek, 1981, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zekeriya Türkmen, 2004, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolorusu'nu Denetlemesi ve İlgin Manevrası'nda Süvari Kolorusu", *ATAM Dergisi*, Cilt 20, Sayı 58, s. 203-230.
- Zeki Sarıhan, 1996, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dört Cilt.
- Ziya Göğem, 1954, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ (Akmansü)*, Cilt I, İstanbul Halk Matbaası.
- İngiliz Ulusal Arşivi*, 10.01.1919, Belge No: CAB 23-9-2.
- İngiliz Ulusal Arşivi*, 18.02.1919., Belge No: CAB 23-9-18.

Yunanca Kaynaklar

- Βενιζέλος Λεβεντογιάννης., 2017., 1922: Η πρώτη ελληνoturκική αερομαχία που έγινε ποτέ., ΠΟΝΤΙΚΙ., τεύχος 1976. (Venizelos Leventogiannis., 2017., 1922: The first Greek-Turkish warfare ever to have taken place., Pontiki., Vol.1976)
- Χαρίτων Χαρούσης., 2020., Η δράση της Ελληνικής Στρατιωτικής και Ναυτικής Αεροπορίας στη Μικρά Ασία (1919-1922)., Διακλαδική Επιθεώρηση (Περιοδικό Ανοτατίς Διακλαδικής Σκοπής πολέμου)., σ 33. (Hariton Harousis, 2020., *The Action of the Greek Military and Naval Air Force in Asia Minors, 1919-1922., Interdisciplinary Research.*, p 33)

Gazeteler

- Excelsior*, 24.09.1920., BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Temps*, 24.09.1920, L'élection du Président de la République, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 26.09.1920, Le Premier Message de M. Millerand., BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Excelsior*, 16.01.1921, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Matin*, 28.05.1920, "Grâce à d'énergiques mesures la situation s'améliore en Cilicie", s. 3, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Excelsior*, 19.10.1921, "Le Retour des Prisonniers des Kémalists", p 5., BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- La Lanterne*, 27.11.1920, "La Vérité sur la Garnison de Bozanti sera-t-elle connue?", s. 1, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Correspondance d'Orient*, 30.10.1921, No. 272, "Les Prisonniers Français Libérés", 764-765, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- L'Humanité*, 27.08.1922, "Le Capitalisme Colonialiste a fait Banqueroute en Syrie", s. 1, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le XIXe Siècle*, 10.11.1920, "Il Reste en Turquie des Prisonniers Français", s. 3, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- La Charante*, 18.12.1920, "Chambre des Deputés", s. 1, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- L'Humanité*, 9.12.1920, "Le colonel du 412e a perdu la 6e Compagnie", s. 2, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- L'Indépendant*, 25.08.1920, "Les Opérations Françaises en Cilicie", 1, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Temps*, 21.06.1920, "Voyons Clair en Orient", s. 1., BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Mutilés et Réformés*, 03.09.1921, "Au Secours des PG Français Internés en Turquie", s. 4, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- La Dépêche*, 18.06.1920, "Les bandes nationalistes de Moustapha Kémal sont de plus en plus menaçantes", s. 1, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Journal*, 17.06.1920, "L'incident de Bozanti", s. 3, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- La Revue*, 29.01.1920, No. 5, "L'effort de nos troupes en Cilicie en 1920", s. 517-540, BnF Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Grand Echo*, 04.07.1920, "Les Nouveaux Impôts", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 27.05.1921, "Les Conditions de Gouvernement d'Angora", s. 3, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.

- Echo de Paris*, 10.05.1921, "L'Allemagne devant l'ultimatum", p 1., Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 12.05.1921, "Jusqu'à ce que les Allemands s'exécutent nos troupes resteront l'arme au pied", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 12.05.1921, "70.000 hommes étaient prêts à marcher", s. 3, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 17.05.1921, "La Haute Silésie, Problème de Politique Générale", s. 2., Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 19.05.1921, "M. Lloyd George fait des nouvelles déclarations", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 01.06.1921, "L'Attitude du Gouvernement d'Angora", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 20.05.1921, "L'armistice Franco-Turc est rompu", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 22.05.1921, "Les Allemands continuent à se renforcer", p 1., Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 27.05.1921, "Vote de confiance: 390 voix contre 162", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 27.05.1921, "L'Allemagne va achever de verser le premier milliard", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Echo de Paris*, 06.05.1921, "Les Alliés ont signé hier leur ultimatum à l'Allemagne", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 28.05.1921, "L'Intransigeance des Kémalistes", 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 21.05.1921., "Les hostilités reprennent", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Excelsior*, 09.9-06.1921, "La question d'Orient", s. 2, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 27.06.1921, "Le Roi Constantin veut la guerre", s. 1, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 28.06.1921, "Bekir Sami Bey à Paris ", s. 2, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Le Figaro*, 29.06.1921, "Les Turcs repoussent l'ennemi dans tous les secteurs", s. 3, Gallica, Bibliothèque Nationale de France.
- Les Archives de la Grande Guerre*, E. Chiron, éditeur, No 25.
- Saint Brice, 1920, "la Revision de la Liquidation Orientale", *Correspondance d'Orient*, no 240.
- Saint Brice, 1921, "Les Conditions de l'Action Française en Orient", *Correspondance d'Orient*, No 272.
- George Samné, 1923, "L'Oeuvre du Général Gouraud en Syrie", *Correspondance d'Orient*, No 303.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Ahmet Yurttakal ve Eray Çağlar, 19.05.2019, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi Komuta Kadrosu, *Beyaz Tarih*, [www.beyaztarih.com/milli-mucadele-tarihi/buyuk-taarruz-ve-baskomutanlik-meydan-muharebesi-komuta-kadrosu].

EKLER

ORDU	KOLORDU	Komutanı	TÜMEN	Komutanı	ALAY	Komutanı
I. ORDU Mirliha Mehmet Nurettin (KONYAR)	1 ^{nci}	Mirî. İzzettin (ÇALIŞLAR) Kurm.Bşk. Bnb. Mazlum (İşkora)		Alb. Ahmet Naci (Tınaz)	38	Yb. İlyasZeki (Aydemir)
					45	Bnb. Ali Rıza
					56	Yb. Mehmet Fahmi (Tınaztepe)
				Yb. Ömer Halis (Bıyıktaş)	15 Topçu	Bnb. Ali H (Dilayar)
					31	Bnb. Mehmet Rifat (Çulpan)
					68	Bnb. Mehmet Tevfik (Atalay)
				Alb. Reşat (Çiğiltepe) (Yb. İ. Hakkı Emiroğlu)	69	Yb. Hüseyin Hüsnü
					23 Topçu	Yb. İsmail Hakkı (Aytuna)
					37	Yb. İsmail Refik (Evinç)
				Yb. Ethem Necdet (Karabudak)	39	Bnb. Ahmet (Turan)
					176	Yb. Mazhar (Büyükataman)
					57 Topçu	Bnb. A. Seyfettin (Aykuter)
	4 ^{ncü}	Alb. Kemalettin Sami (GÖKÇEN) Kurm.Bşk. Bnb. Yusuf Ziya (Yazgan)	5.Kafkas	Yb. Halit (Akmansü)	25	Yb. Mehmet Murat (Tınaz)
					26	Yb. Yusuf Ziya (İren)
					30	Yb. İbrahim Ethem (Kıpçak)
			Yb. Ahmet (Derviş)	Yb. Halit (Akmansü)	14 Topçu	Yb. Hüseyin Hüsnü (Sidal)
					9	Bnb. H. Hüsnü (Demirtepe)
					10	Bnb. İsmail Hakkı
			Alb. Osman Nuri (Koptağel)	Yb. Ahmet (Derviş)	13	Bnb. Halik
					5 Topçu	Bnb. Nurettin (Büyükbazaran)
					70	Bnb. Ruştu (Akın)
			Alb. Kazım (Sevüktekin)	Yb. Ahmet (Derviş)	126	Bnb. İsmail Hakkı (Alpen)
					127	Bnb. Osman Nuri (Tufan)
					11 Topçu	Bnb. Mahmut (Cemal)
	2 ^{nci}	Alb. Ali Hikmet (AYERDEM) Kurm.Bşk. Yb. İbrahim Rahmi (Beken)	3. KAFKAS	Alb. Mehmet Kazım (Orbay)	35	Yb. Mehmet Talat (Oğan)
					36	Bnb. Mehmet (Sahin)
					34	Yb. H. Hasbi (Pirselim)
			Yb. Mehmet Sabri (Erçetin)	Alb. Abdüllatif Naci (Eldeniz)	12 Topçu	Yb. Abdülkerim (Sunday)
					131	Yb. A. Hakkı (Özgener)
					135	Yb. Ahmet Müftü (Özdey)
			Alb. Mürsel (Bakü)	Yb. Ahmet Zeki (Soydemir)	189	Bnb. M. Ami (Arduzu)
					8 Topçu	Yb. M. Zekeriyâ (Akgun)
					7	Bnb. Hasan Tahsin (Baysoy)
			Yb. Suphi (Kula)	Alb. Abdüllatif Naci (Eldeniz)	8	Yb. Atif (Ulusoğlu)
					11	Yb. İsmail Rahmi
					3 Topçu	Bnb. Şerafettin (Özer)
	5 ^{nci}	Mirî. Fahrettin (ALTAY) Kurm.Bşk. Bnb. Mehmet Şükrü (Koçak)	6 ^{ncı} Tümen	Alb. Hüseyin Nazmi (Solok)	40	Yb. Necip Kadri (Demirkazık)
					42	Yb. Ahmet Nâdim
					58	Yb. Mehmet Rüstü (Tank)
			3 ^{ncü} Süvari Tümeni	Yb. Halil İbrahim (Çolak)	4 Topçu	Bnb. Mustafa Nazmi (İnan)
					2	Yb. Ali Vehbi (Apen)
					23	Yb. Ali Muzaffer (Ergün)
					41	Yb. Münir (Karaman)
					7 Topçu	Bnb. Hasan Kazım (Erak)
					10	Yb. İ. Hakkı (İşıl)
					11	Bnb. Ali Rıza (Ülgenalp)
					14	Yb. Selih Zeki (Atatunç)
					2	Bnb. Ahmet Kemal (Özsu)
					4	Bnb. Ali Reşat (Ayman)
					13	Yzb. Galip (Şehit)
					20	Bnb. Kazım (Tuzcuoğlu)
					3	Yb. Ahmet Ferit (Daryal)
					5	Yzb. Esat (Avcı)
					34	Bnb. İ. Darvîş (Özkurt)
					54	Yzb. Ali Hamit (Doğruer)
					50	Bnb. Remiz (Yalçınokulu)
					51	Yb. Ahmet Fakr (Öztunç)
					52	Yb. Mehmet Tevfik (Algan)
					6 Topçu	Bnb. Muharrem Rasim (Aktözü)
					27	Yb. Mehmet Cemal
					28	Bnb. Hüseyin Hüsnü (Aykut)

BÜYÜK TAARRUZ

ORDU	KOLORDU	Komutanı	TÜMEN	Komutanı	ALAY	Komutanı		
II. ORDU Mirl. Yakup Şevki (SÜBAŞI) Paşa	3.	Alb. Şükrü Nallı (GÖKBERK) Kurm.Bşk. Yb. Hayrullah (Fişek)	1	Alb. Abdurrahman Nafiz (Gürman)	3	Yb. Salih (Avgın)		
					4	Yb. Ali Cevat		
					5	Yb. Hüseyin Hüsnü (Kartaltepe)		
					1. Topçu	Yb. Mehmet İzzet		
			41	Yb. Alaaddin (Koval)	12	Yb. Hüseyin İhsan (Bali)		
					16	Yb. Ömer Kirami (Tuz)		
					19	Yb. Süleyman Hulusi (Erkonuk)		
					41. Topçu	Yb. Mustafa Muammer (Taylan)		
			61	Yb. Mehmet Salih (Omurtak)	159	Yb. Osman Arif (Ertürk)		
					174	Yb. Şevki (Savaşçı)		
					190	Yb. Mehmet (İrfan)		
					61. Topçu	Yb. Mustafa Kazım (Bakıroğlu)		
	6.	Mirl. Kazım (İNANÇ) Kurm.Bşk. Bnb. Mehmet Nihat (Kirizman)	16	Alb. Aşir (ATLI)	43	Yb. Mehmet Hayri		
					44	Yb. Mehmet Veysi (Gazioğlu)		
					64	Yb. İsmail Hakkı (Uluçınar)		
					16. Topçu	Bnb. Ali Necdet (Tan)		
			17	Alb. Hüseyin Nurettin (Özsu)	62	Yb. Hasan Faik (Alsaç)		
					63	Yb. Abdülgani (Ergani)		
					47	Yb. Giresunlu Osman Ağa		
					17. Topçu	Bnb. Mehmet Ata (Topçuoğlu)		
			İznik Bölge Kom					
								İsmail Hakkı
			KOCAELİ GRUBU	Alb. 'Deli' Halit (KARSIALAN) Kurm.Bşk. Bnb. Mehmet Hidayet	18	Yb. Mehmet Hulusi (Conk)	15	Yb. Hüseyin Hüsnü
							24	Bnb. Reşat (Başkaya)
					Mürettep Süvari Tümeni	Alb. Hacı Mehmet Arif (Örgüç)	33	Bnb. Mehmet Edip (San Efe)
	37	Yb. Mehmet Tahsin						
	38	Yb. İhsan Eşref						

	Batı Cephesi Sahesindeki Kolordularda Kalan ve Diğer Kolordulardan Batı Cephesi'ne sevk edilen [1]	Gizli Teşkilatların İstanbul'dan Kaçırdıkları	SOVYET YARDIMLARI [3]	FRANSIZ YARDIMI	İTALYA'dan Satın Alınan	FRANSA'dan Satın Alınan	ALMANYA'dan Satın Alınan
Tüfek (Çeşitli)	30.617	2.922	38.200	10.089	20.000	10.000	3.000
Ağır ve Hafif Makinalı Tüfek	401	64	308			1.500	1.500
Mekanizması sökülmüş tüfek (kullanılamaz)	7.044						
Top (Çeşitli) [2]	305	27	70				
Kamasız Sökülmüş Top (kullanılamaz)	22	9					
Piyade Tüfeği Mermisi (Sandık)	14.370	159	46.925	1.505	4.310.000 adet	2.735	1.335.000 adet
Top Mermisi (Adet)	60.162	1.807	147.544	?	?	?	?
Top Kaması	-	-	11		-	11	-
El Bombası	990	27.656	4.000				?
Kılıç	274	3.310					
Gaz Maskesi			19.359				
Telsiz	?	15	?			3	?
Telefon	?	61	?	-	-	-	?
Telgraf	?	1	?				?
Batarya Dürbünü	?	152	?	-	-	-	?
Uçak	4	-	-	10	20		-
Kamyon	?					200	

[1] İşgal altındaki 14., 17., 1. ve 25. kolordular hariç, diğer 5 kolordudan Batı Cephesi'ne aktarılan silah ve cephane miktarıdır.

[2] Milli Mücadele başında Batı Cephesi'nin yararlanabileceği kolordularda bulunan top sayısı 128'dir. Nakdiye ve zaman sınırı nedeniyle Sakarya Meydan Muharebesi'ne yetiştirilemeyen Doğu ve Merkez ordularındaki 104 ve 1. Dünya Savaşı sonunda Ruslardan alınan ve Trabzon'da bulunan 113 top da Büyük Taarruz öncesi Batı Cephesi'ne taşınmıştır. Bu durumda Osmanlı Ordusu'ndan kalan ve yararlanılabilen top sayısı 305 olmalıdır.

[3] Çizelge 3'de verildiği gibi, Sovyet yardımıyla alınan askeri malzemenin sayıları çelişkilidir. Hangi kaynağın tam doğru sayıyı verdiğini tespit olunamadığından, arada çok fark olmaması nedeniyle bu çalışmada tüm kaynaklarda verilen sayıların ortalaması kullanılmıştır.

Kaynakça: (1) Zekeriya Türkmen, 2001, s. 60-71; (2) *Türk İstiklal Harbi*, 7.Cilt.İddari Faaliyetler, 1975, Çizelge 1, Çizelge 8, 9, 10, 11; (3) Alptekin Müderrisoğlu, 1988., *Kurtuluş Savaşı Mali Kastaş* yayını, s. 593-595, 596-598, 641-642, 650.

DİZİN

A

- Abilov 151
Ahır Dağı 15, 16, 18, 19, 132, 172, 193,
197, 198, 208, 241, 248, 257, 264, 289,
290
Ahmet Derviş 108, 223, 225, 278, 296,
298, 300, 323, 324
Ahmet Zeki Soydemir 15, 16, 19, 27, 30,
44, 47, 49, 58, 241, 244, 259, 260, 261,
264, 285, 286, 288, 327
Akçaşar 243, 259, 260, 262, 263, 264, 271,
278, 283, 284, 287, 289, 290, 299, 314,
316
Akpırım tepeleri 311, 312, 321, 322, 323
Akşehir 107, 150, 152, 155, 161, 166, 167,
168, 169, 183, 185, 186, 187, 189, 192,
193, 195, 200, 203, 205, 206, 208
Alaaddin Koval 112, 237, 265
Albay Rawlinson 34, 35
Alessandros Kontoules 25, 32, 41, 48, 51,
54, 118, 130, 135, 321
Ali Fuat Cebesoy 63, 79, 80
Ali Hikmet Ayerdem 113, 179, 200, 276,
279, 332
Ali İhsan Sabis 36, 38, 52, 53, 54, 106, 107,
108, 112, 148, 149, 150, 236, 239, 240
Ali Ruza Ülgenalp 59, 60, 147, 224, 249,
251
Allhören 282, 298, 314, 321, 322, 323, 327,
332
Anastasios Papoulas 123
Anasthasios Frangou 42, 55, 131, 136, 171,
229, 231, 233, 235, 236, 254, 257, 258,

- 273, 274, 282, 283, 289, 290, 297, 302,
303, 305, 307, 309, 317, 318, 323, 328,
329, 331, 332
Anbanaz 39, 41
Ankara Anlaşması 116
Aralov 151, 152
Aristide Briand 89
Arpagediği 175, 302, 303, 304, 305, 307,
308, 311
Asım Gündüz 25, 28, 29, 30, 52, 54, 62,
65, 80, 81, 85, 99, 163, 165, 171, 185,
206, 267, 294, 314
Aşlıhanlar 297, 298, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 311, 312, 313, 315, 316, 317,
318, 322, 326, 327, 328, 331
Aşır Atlı 112, 267
Ayazini 132, 239
Ayvalı 48, 170, 258, 260, 262, 263, 271,
278, 279, 283, 295

B

- Balcıdamı 302, 303, 307, 308, 327
Balmahmut 20, 21, 40, 131, 141, 169, 171,
175, 197, 242, 243, 247, 253, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 274, 277, 278, 281,
301
Başkimse 241, 243, 259, 261, 264, 271,
274, 277, 278, 280, 286, 289, 316
Belentepe 160, 162, 193, 195, 196, 215,
216, 224, 225, 226, 227, 230, 233, 235,
246, 254
Bolvadin 42, 133, 134, 151, 155, 157, 170,
185, 200, 206, 208, 248, 265

C-Ç

Cemal Paşa 70

Çalışlar 50, 55, 106, 109, 113, 114, 209, 215, 232, 233, 252, 253, 254, 255, 258, 269, 270, 281, 283, 288, 297, 301, 302, 304, 309, 318, 319, 328, 330, 331

Çalköy 294, 298, 299, 301, 307, 309, 311, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 332

Çatkuyu 243, 274, 277, 278, 282, 286, 295

Çay 56, 133, 134, 151, 155, 157, 168, 169, 170, 199, 204, 206, 209, 272

Çayhisar 15, 19, 59, 60, 241, 242, 243, 259, 263

Çiçerin 69, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80

Çiğiltepe 19, 49, 58, 60, 112, 160, 162, 172, 188, 193, 195, 196, 215, 216, 233, 234, 235, 242, 243, 244, 247, 248, 255, 256, 257, 258, 259, 307, 329

Çobanlar 197, 273

D

Dadaylı Halit Akmansü 45, 51, 106, 107, 112, 146, 150, 215, 220, 225, 277, 295, 297

Damlalı Boğazı 160, 216, 230, 235, 255

Dede Sivrısı 51, 134, 138, 141, 159, 175, 192, 193, 238, 239, 266, 267, 268

Deli Halit Karsalan 11, 43, 113, 131, 151, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 193

Denikin 69, 86

Dimitrios Dimaras 25, 26, 48, 51, 118, 136, 224, 250, 280, 289, 290

Dinar 39, 149, 150, 151, 162, 198, 199, 241, 248

Döğer 25, 158, 159, 160, 165, 169, 171, 173, 190, 191, 192, 198, 224, 236, 238, 242, 243, 247, 260, 271, 314

Dumlupınar 13, 20, 133, 138, 160, 175, 188, 197, 198, 199, 200, 241, 251, 260, 261, 262, 263, 270, 275, 279, 282, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 315, 316, 317, 318, 323, 327, 331, 332, 334

Düzağaç 198, 241, 243, 258, 271, 281, 283, 284, 294, 302

E

Eğirdir 22, 198, 199

Eğret (Anıtkaya) 11, 165, 169, 170, 173, 198, 263, 264, 273, 274, 275, 276, 285, 286, 287, 290, 291

Elefterios Venizelos 25, 46, 89, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 169

Emirdağ 40, 42, 52, 57, 191, 192, 200, 203, 208, 248, 265

Enver Paşa 338, 358

Ethem Necdet Karabudak 215, 230, 231, 330

F

Fahrettin Altay 16, 23, 26, 28, 32, 33, 39, 40, 43, 50, 55, 59, 109, 113, 149, 150, 153, 195, 202, 206, 240, 241, 242, 243, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 286, 287, 288, 291, 310, 311, 312, 327

Frunze 189

G

General Gouraud 91, 96, 99, 186

Georges Clamenceau 85, 86, 87

Georgios HacıAnestis 67, 126, 127, 130, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 158, 160, 161, 163, 173, 183, 207, 218, 247, 248, 253, 260, 265, 272, 273, 275

Georgios Polymenakos 127, 128, 135

Georgios Valettas 26, 48, 55, 131, 136

Gounaris 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126

Gümrü Anlaşması 74, 76

Güzelim Dağı 31, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 51, 53, 55, 58, 129, 130, 133, 134, 138, 141, 155, 156, 157, 159, 175, 187, 188, 192, 193, 202, 236, 238, 266, 268

H

Hacı Arif Örgüç 43

Halil Kut 338, 358

Hamurköy 294, 296, 298, 311, 313, 315, 316, 319, 321, 322

I-İ

İlgın 149, 150, 151, 152, 153, 154

İbrahim Çolak 151, 201, 202

İbrahim Ethem Bey 134, 193, 211, 330, 333
İlbulak Dağı 141, 160, 260, 262, 263, 272,
288, 294

İscehisar 43, 54, 57, 156

İsmet İnönü 342, 350

İzzettin Çalışlar 341, 342, 348, 349, 351,
352, 353, 354, 355, 356

K

Kalecik Sivrisi 156, 159, 160, 170, 172, 193,
195, 196, 215, 216, 220, 226, 235, 254

Kaplangı Dağı 302, 308, 309, 328, 329,
330, 331, 332

Karaköse 303

Kars Antlaşması 80

Kâzım İnanç 109, 113, 202, 238, 267, 268,
291, 313

Kâzım Karabekir 34, 35, 63, 68, 69, 71, 73,
74, 75, 76, 85

Kâzım Orbay 112, 284, 297, 299, 300, 317

Kâzım Sevüktekin 41, 215, 222, 223

Kazuçuran 138, 141, 155, 159, 162, 192,
193, 236, 239, 240, 248, 266, 272

Keçiller (Yeşilyurt) 323

Kemalettin Sami Gökçen 50, 56, 109, 113,
114, 185, 195, 215, 220, 222, 223, 224,
225, 250, 269, 277, 278, 283, 295, 296,
297, 298, 300, 301, 319, 324

Kılıçarslan 160, 188, 193, 195, 197, 215,
216, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 235,
254, 269

Kırka 15, 19, 20, 25, 234, 242, 244, 257,
259

Kıyır Vadisi 55, 56, 57, 114, 133, 159

Kızılordu 71, 73, 80, 81, 86, 101, 152

Kızıtaş Vadisi 319, 321, 322, 323, 326,
327, 329, 332

Kimon Digenis 136, 137, 165, 207, 208,
239, 244, 247, 265, 272, 273, 274, 275,
285, 290

Kolonkaya 159, 238

Konstantinos Pallis 136

Konya 19, 34, 50, 52, 53, 65, 131, 147,
148, 149, 153, 155, 167, 168, 185, 186,
188, 191, 199, 206

Köprülü 141, 255, 259, 272, 277, 278, 280

Kral Konstantin 116, 118, 120, 124, 126

Küçükköy (Yıldırım Kemal) 233, 243, 261,
274, 289, 298, 299, 300, 316

L

Lenin 69, 70, 72, 86

Lloyd George 34, 37, 67, 86, 91, 92, 97,
101, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 124,
126, 142, 186

Londra Konferansı 36, 79, 91, 92, 95, 97,
98, 115, 117

Lord Curzon 37, 91, 116, 117, 119, 120,
121, 122, 123, 183, 187

M

Mehmet Sabri Erçetin 41, 44, 56, 161, 163

Moskova Antlaşması 81, 92, 94

Mustafa Kemal Atatürk, Sarışın Kurt, Baş-
komutan 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 28,
33, 34, 38, 39, 52, 53, 54, 56, 57, 96,
101, 104, 109, 113, 114, 123, 137, 143,
148, 151, 152, 153, 177, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 195,
200, 203, 205, 206, 209, 210, 226, 236,
240, 241, 244, 247, 248, 253, 257, 275,
323, 334

Mürsel 16, 241, 242, 261, 262, 283

Mürsel Bakü 16, 241, 242, 261, 262, 283

N

Naci Tınaz 112, 114, 145, 216, 218, 229,
252, 328

Nikolaos 207, 290

Nikolaos Trikupis 207

Nuri Killigil 71

O-Ö

Olucak 11, 13, 198, 243, 263, 264, 274,
277, 285, 286, 287, 290, 291, 310, 327

Osman Nuri Koptagel 174, 215, 222, 298,
300

Ömer Halis Bıyıktaş 216, 225, 226, 227,
230, 232, 252, 253, 254, 280, 281, 282,
301, 303, 304, 305, 307, 317, 318, 319

P

Periklis Kallidopoulos 321

Petrps Soumilas 36, 138, 265

Poyralıkaya 62, 159, 220, 222, 224, 226, 235

Prens Andreas 45, 46, 117, 118

Protopapadakis 124, 125

R

Rauf Orbay 34, 36, 112, 244, 284, 297, 299, 300, 317

Raymond Poincaré 88, 90, 122, 126

Resulbaba 141, 160, 175, 197, 242, 259, 260, 270, 271, 274, 275, 279, 280, 281, 285, 288, 289, 290, 291, 296

Reşat Çiğiltepe 112, 216, 234, 235, 255, 257, 258, 260, 307

S-Ş

SAD Taarruz Planı 187, 189, 206, 218

Sakallı Nurettin 105, 112, 201, 222, 245, 251, 255, 271, 276, 281, 294, 299, 314, 318, 319, 331

Salih 33, 112, 236, 239, 240, 248, 266, 312, 314, 321

Salih Omurtak 112, 236, 239, 248, 266, 312, 314, 321

Sandıklı 16, 134, 157, 162, 165, 167, 169, 170, 172, 188, 196, 197, 198, 199, 206, 236

Selkisaray 260, 295, 296, 298, 303, 304, 305, 311, 312, 316

Seyitgazi 21, 23, 50, 132, 159, 160, 197, 200, 237, 270

Sinanpaşa 60, 193, 198, 242, 243, 254, 259, 260, 263, 269

Sincanlı Ovası 59, 60, 197, 226, 227, 229, 230, 231, 241, 242, 252, 253, 254, 257, 258, 261, 270, 272, 288

Stalin 78

Stylianos Gonatas 184, 244, 261, 264, 289

Suphi Kula 16, 240, 262, 263, 264, 286,

287, 313, 313

Şaphane Dağı 133

Şükrü Naili Gökberk 113, 202, 237, 265,

292, 314

T

Tazlar 160, 262, 271, 282, 284, 303

Teotokis 46

Teperoğlan 160, 238, 270, 293

Tınaztepe 62, 113, 114, 133, 160, 162, 170, 171, 172, 193, 195, 196, 213, 216, 218, 219, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 246, 252, 253, 254, 258, 328

Toklu Sivrisi 16, 138, 141, 155, 160, 162, 170, 175, 188, 189, 192, 197, 198, 199, 244, 259, 260, 262, 263, 264, 269, 270, 272, 274, 280, 283, 284, 288, 289, 290, 294, 302, 303, 307, 308, 309, 327, 329

U

Ulukaya 222, 251

W

Winston Churchill 35

Wrangel 69, 73, 80, 81, 86

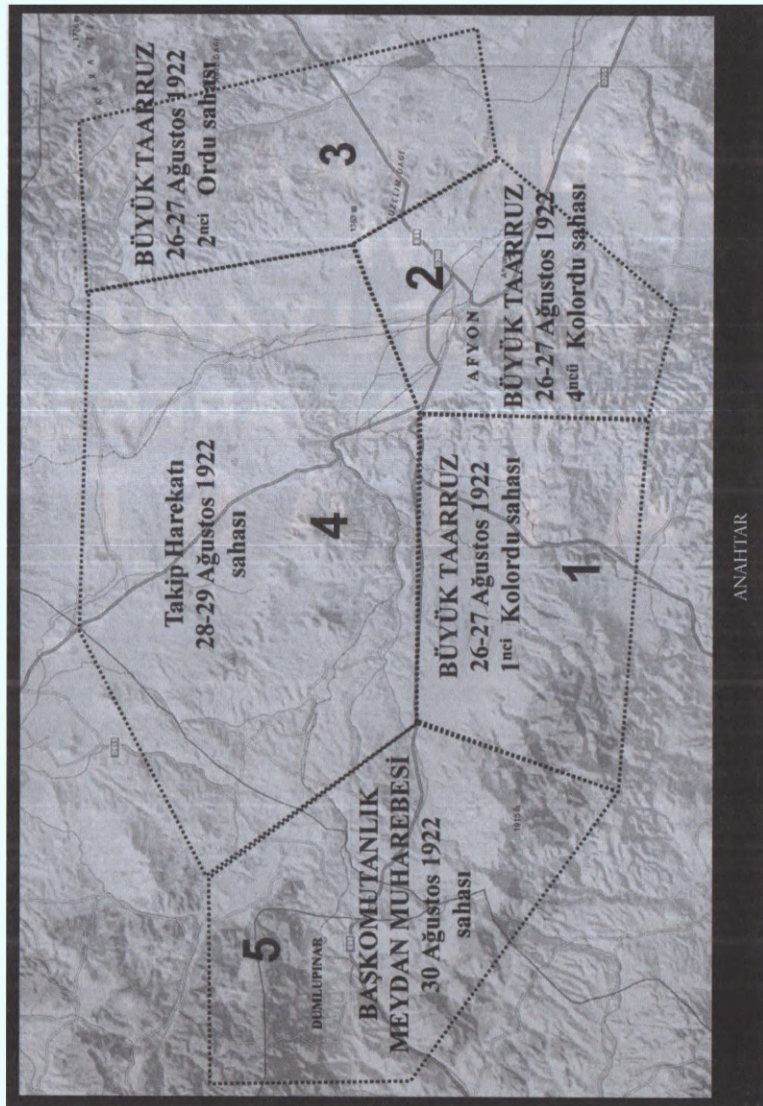
Y

Yakup Şevki Sübaşı 36, 63, 106, 109, 160, 168, 190, 191, 192, 193, 195, 200, 201, 202, 203, 236, 266, 267, 268, 269, 272, 281, 289, 291, 292, 293, 314, 321

Yalvaç 199

Yusuf Kemal Tengirşek 72, 97, 98, 102, 103

**BÜYÜK TAARRUZ
VE
BAŞKOMUTANLIK
MEYDAN MUHAREBESİ
ATLASI**



Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi Atlası okuyucunun kitapta geçen olayları ve mekânları gözünde daha rahat canlandırmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Mekânların sumumu Büyük Taarruz'da 26 Ağustos 1922 sabahı ilk topun patladığı 1^{nci} Kolordu sahasından başlamakta, ilk üç bölümde kitaptaki anlatım sırasına göre 26-27 Ağustos muharebeleri sunulmaktadır.

Dördüncü bölüm Yunanların cephesinin yarılması ve yeni bir savunma hattı arayışıyla çekilmelerini kapsayan 28-29 Ağustos takip harekâtının sahasını anlatmaktadır. Burada özellikle Olucak güneyinde, Akkaya Tepesi-Olucakbeli arasındaki Suirkilen Vadisi (4.2.) 2^{nci} Süvari Tümeninin uğradığı felaketin gerçek yerini ve şehitliklerini ilk kez sunması açısından önemlidir. Benzer şekilde okuyucu daha önce «*var mı, yok mu?*» tartışmasına neden olan Yunan ikinci savunma hattına ait siperlerin görüntülerini İlbulak Dağı (4.1) ve Sıtmatepe (4.3) bölümlerinde bulacaktır.

Atlasın beşinci ve son bölümü Trikupis Grubunun çekildiği, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği Aslıhanlar, Frangou Grubunun direnmeye çalıştığı Dumlupınar ovalarını kapsamaktadır. Bu bölümde Yunan üçüncü savunma hattının ilk kez görüntülenmesi mevzileri Toklu Sivrisi (5.1), Kavşaktepe (5.2) ve Balcıdamı (5.3) başlıklarında sunulmaktadır. Çakıllı Tepeleri (5.4) ise Trikupis Grubunun çekilme yolunun kesildiği ve Dumlupınar'a ulaşarak Frangou Grubuyla birleşme hayallerinin tükendiği yer olması ve yeni bulduğumuz mevzilerinin ilk kez görüntülenmesi açısından önemlidir.



1

1^{nci} KOLORDU SAHASI

26-27 AĞUSTOS 1922

- 1.1. Belentepe Kesimi
- 1.2. Tınaztepe Kesimi
- 1.3. Kılıçarslan Bloğu Kesimi
- 1.4. Çiğiltepe Kesimi
- 1.5. Ahır Dağı Kesimi

K



Dumlupınar

Sincanlı Ovası

1.5

1.1.

1.3.

1.2.

1.4.

Akharım

1^{nci} Kolordu Sahası

1.1. Belentepe Kesimi

23^{ncü} Tümen Taarruz Sahası



1.1.1. Belentepe güney yamacında ilk hat mevzileri.



1.1.2. Belentepe güneydoğu yamacında ilk hat mevzileri.

1.1. Belentepe Kesimi

23^{ncü} Tümen Taarruz Sahası



1.1.3. Belentepe direnek noktası tahkimatı.



1.1.4. Belentepe batı düzlüğünde bir 23^{ncü} Tümen şehidi.
Yapısal olarak subay olması muhtemeldir.

1.2. Tınaztepe Kesimi

15^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.2.1. Tınaztepe Bloğu'nun Demirliingastepe'deki direneğinin havadan görünümü.



1.2.2. Tınaztepe Bloğu'nun Demirliingastepe'deki direneğinin ikinci hat siperleri.

1.2. Tınaztepe Kesimi

15^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.2.3. Tınaztepe Bloğu'nun Demirlingaştepe'deki direneği.



1.2.4. Tınaztepe direneğinin ikinci hat mevzileri.

1.2. Tınaztepe Kesimi

15^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.2.5. Beyoğlutepe sırtında bulduğumuz 15^{nci} Tümen şehitlerinin bir kısmı. 100'e yakın şehit olduğu tahmin edilmektedir.



1.2.6. Tınaztepe Bloğu'nun kuzeydoğu ayağı olan İkizkayalar'a doğu yamacından bakış.

1.2. Tınaztepe Kesimi

15^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.2.7. İkizkayalar mevzileri. Arkada Tınaztepe Bloğu'nun en kuzey ucunu teşkil eden Sivri görülmektedir.



1.2.8. İkizkayalar'la Sivri arasındaki küçük yayla, Sivrinin Düzü. 26 Ağustos günü Yunan karşı taarruzunda burada çok sayıda 15^{nci} Tümen askeri şehit olmuştur.

1.3. Kılıçarslan Bloğu Kesimi

14^{ncü} Tümen Taarruz Sahası



1.3.1. Kılıçarslan Bloğu'nun doğu ayağı olan Eğrektepe direneği.



1.3.2. Eğrektepe direneği, batı mevzileri.

1.3. Kılıçarslan Bloğu Kesimi

14^{ncü} Tümen Taarruz Sahası



1.3.3. Eğrektepe'den batıya, Çiğıltepe Bloğu'na bakış.
Aşağıda, yolun geçtiği yayla Hasanbeli'dir.



1.3.4. Eğrektepe'den bloğun batı ayağı olan Bakacaktepe'ye bakış.
Kılıçarslan Bloğu arkada görölen, Afyon-Antalya yolunun geçtiği
Damlalı Boğazı'nı kontrol etmesi açısından önemlidir.

1.4. igiltepe Kesimi

57^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.4.1. igiltepe Bloğu'nda Fundalitepe mevzilerinde gün batımı.



1.4.2. Fundalitepe mevzileri.

1.4. Çiğiltepe Kesimi

57^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.4.3. Çiğiltepe mevzileri.



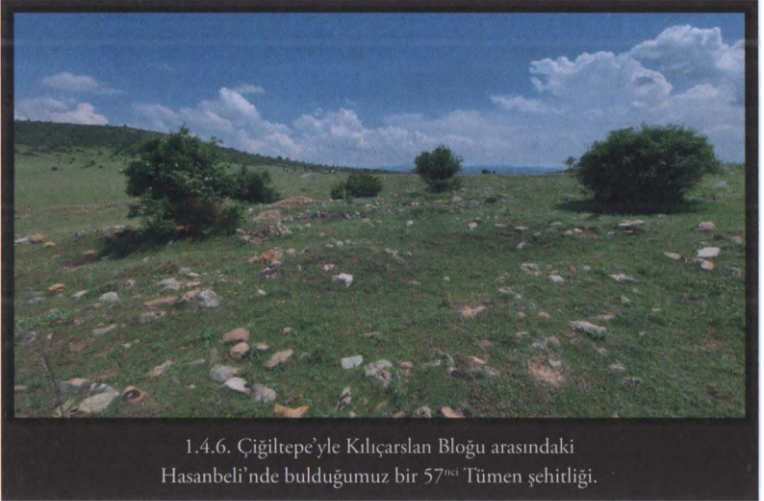
1.4.4. Çiğiltepe'de bulduğumuz 57^{nci} Tümene ait şehitliklerden biri. Bu defin alanında yaklaşık 30 kadar Mehmet huzur uykusundadır.

1.4. iğiltepe Kesimi

57^{nci} Tümen Taarruz Sahası



1.4.5. iğiltepe'de Kızıldaş Yaylası tahkimatı.



1.4.6. iğiltepe'yle Kılıçarslan Bloğu arasındaki
Hasanbeli'nde bulunduğumuz bir 57^{nci} Tümen Őhitlięi.

1.5. Ahır Dağı Kesimi

Süvari Kolordusu Huruç Harekâtı Sahası



1.5.1. Ahır Dağı'nda Darıderesi Vadisi'nden çıkış.



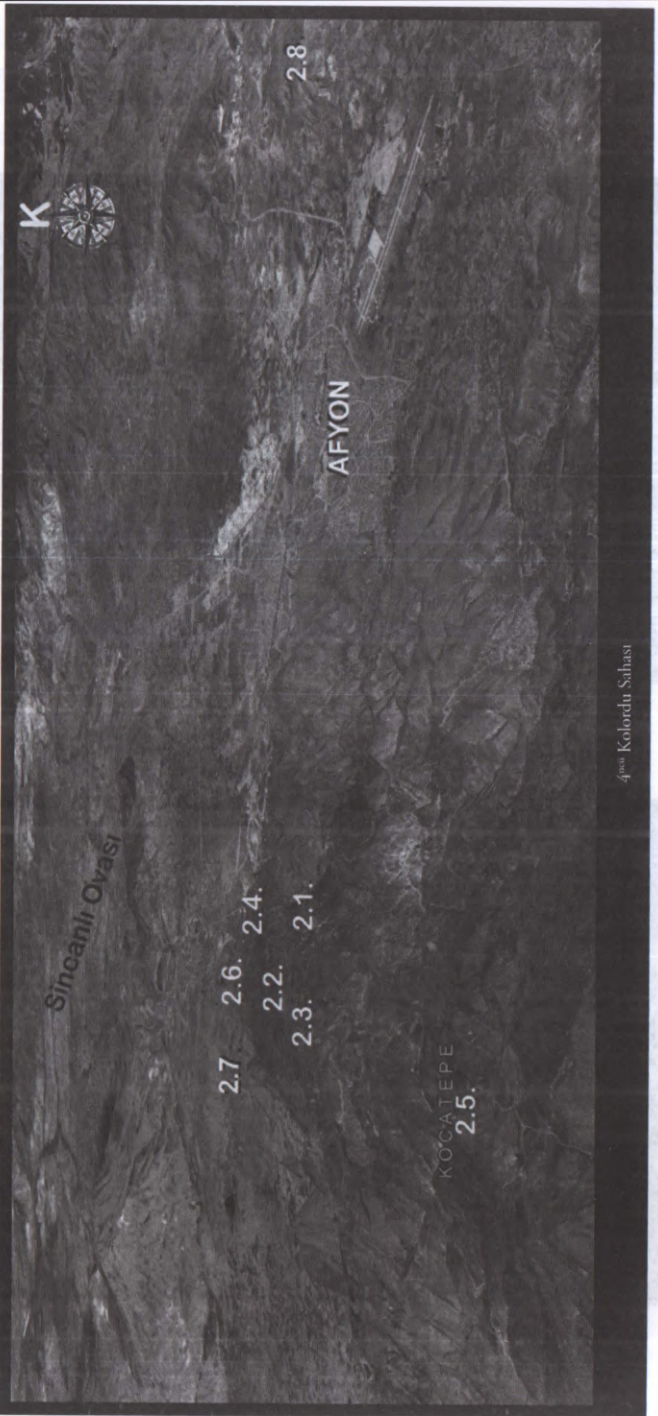
1.5.2. Ahır Dağı'nda Dumlu Yaylası yakınları.



4^{ncü} KOLORDU SAHASI

26-27 AĞUSTOS 1922

- 2.1. Kalecik Sivrisi Kesimi
- 2.2. Toklutepe Kesimi
- 2.3. Hatcegıran Tepesi Kesimi
- 2.4. Erkımentepe Kesimi
- 2.5. Kocatepe Kesimi
- 2.6. Tezekliyayla Kesimi
- 2.7. Ulukaya Kesimi
- 2.8. Çavdarlı (Ova Tahkimatı) Kesimi
- 2.9. Küçüktepe Kesimi



2.1. Kalecik Sivrisi Kesimi

5^{nci} Kafkas Tümeni 26 Ağustos Taarruz Sahası



2.1.1. Kuzeydoğu yamacı üzerinden Kalecik Sivrisi'nin havadan görüntüsü.



2.1.2. Kalecik Sivrisi güneybatı eteğinde, 26 Ağustos günü şehit olan 9^{ncu} Alaydan 15 Mehmedin ebedi istirahatgâhı.

2.1. Kalecik Sivrisi Kesimi

5^{nci} Kafkas Tümeni 26 Ağustos Taarruz Sahası



2.1.3. Kalecik Sivrisi güneybatı eteğindeki 9^{ncu} Alaydan
15 Mehmedin şehitliğinin havadan görünümü.



2.1.4. 5^{nci} Kafkas Tümeni'nin 26 Ağustos taarruzunda Kalecik Sivrisi'ni ele geçirirken
şehit olan 9^{ncu} Alay subaylarından Teğmen Şevket'in vatana eklendiği yer.

2.2. Toklutepe Kesimi

5^{nci} Kafkas Tümeni 26 Ağustos Taarruz Sahası



2.2.1. Toklutepe güneydoğu yamacındaki mevziler.
Geride Yayalatepe ve Kalecik Sivrisi kuzey erteği görülmektedir.



2.2.2. Toklutepe güney yamacında makineli tüfek yuvası. Arkada görülen Beytepe'dir.

2.3. Hatcegıran Tepesi Kesimi

4^{ncü} Kolordu Taarruz Çıkış Hattı

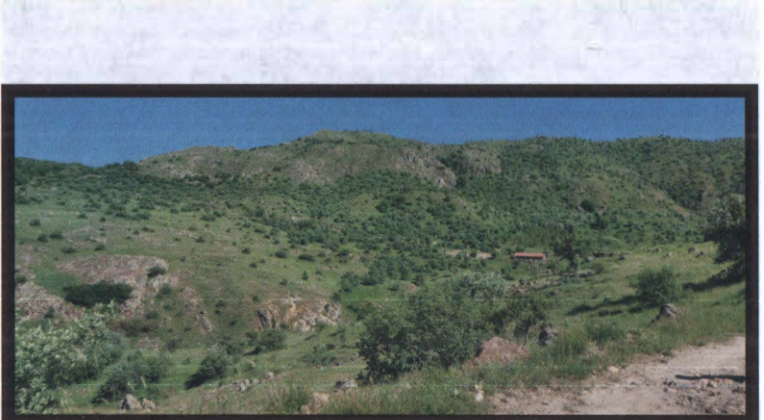


2.3.1. Hatcegıran ve Türdüğüney tepeleri 26 Ağustos sabahı 11^{nci} ve 5^{nci} Kafkas tümenlerinin taarruz çıkış hattı olmuştur. Büyük Taarruz'dan çok önce, 1921 Kasım'ında Yunan 4. Tümeninin asıl mevzi hattının önünde, ileri karakol olarak tahkim ettiği Hatcegıran'ı Yunanlar daha sonra çok büyük bir hata yaparak boşaltmışlardır. Aynı zamanda 26 Ağustos sabahı 4^{ncü} Kolordu bataryalarının girdikleri sütreler Hatcegıran Tepesi'nin çevresindeki küçük vadilerde bulunmaktadır.



2.4. Erkmentepe Kesimi

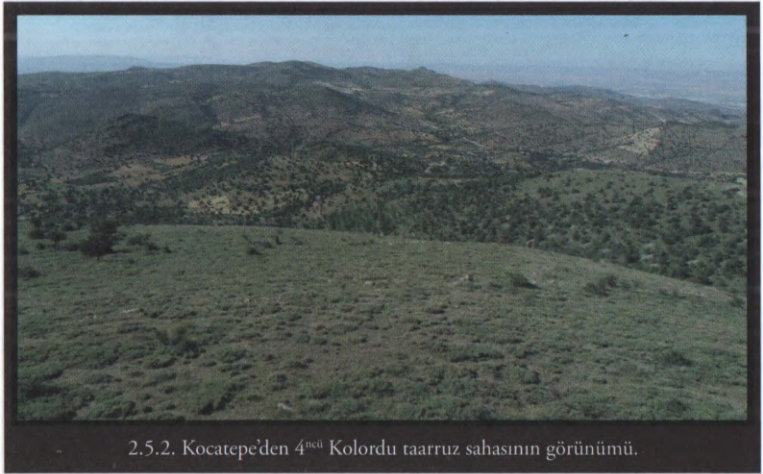
5^{nci} Kafkas Tümeni 27 Ağustos Taarruz Sahası



2.4.1. 11^{nci} Tümen'in 27 Ağustos hedefi olan Ulukaya'dan Erkmen Tepeleri'nin görüntüsü. 5^{nci} Kafkas Tümeninin 27 Ağustos sabahı ele geçirdiği Erkmen Tepeleri bu kesimdeki Yunan 4. Tümeni birliklerinin Sincanlı Ovası'ndan önceki son direneğidir ve çevreye büyük ateş üstünlüğü sağlayan bir konuma sahiptir. 23^{ncü} Tümenin Türkmentepe, 11^{nci} Tümenin Ulukaya, 3^{ncü} Kafkas Tümeninin Sivri'yi ele geçirmesiyle birlikte, Erkmen Tepeleri'nin zaptı da Yunan cephesinin yarılmasına sebep olmuştur.

2.5. Kocatepe Kesimi

1^{nci} Ordu Muharebe İdare ve Başkomutan Muharebe İzleme Yeri



2.6. Tezekliayla Kesimi

11^{nci} Tümen 27 Ağustos Taarruz Sahası



2.6.1. Yunan 5/42 Evzon Alayının büyük bir dirençle savunduğu, 11^{nci} Tümen tarafından 27 Ağustos öğleye doğru ele geçirilen Tezekliayla mevzileri.



2.6.2. Tezekliayla'da 27 Ağustos günü şehit olan 11^{nci} Tümen'den Mehmetlerin vatana eklendiği yer.

2.7. Ulukaya Kesimi

11^{nci} Tümen 27 Ağustos Taarruz Sahası



2.7.1. Gezler istikametinden, kuzeybatıdan Ulukaya'nın görünümü.



2.7.2. Ulukaya yalnız Büyük Taarruz'da değil, İkinci İnönü ve Kütahya-Eskişehir muharebelerinde de önemli bir direnek olmuştur. Zirvenin kuzeybatıya bakan yamacında Türk mevezileri ve 12 Temmuz 1921 gecesi Afyon'u savunurken şehit olan Mürettep Tümen'den 15 Mehmedin istirahatgâhı bulunmaktadır.

2.8. Çavdarlı (Ova Tahkimatı) Kesimi

8^{nci} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



2.8.1. Yunanların cephe hattının kuzeye döndüğü dirsek noktası aynı zamanda ova tahkimatının tepelere bağlandığı yerdir. Yunan 12. Tümeninin bir bataryasının sütreleri avdarlı köyü kuzeyinde hâlâ görülebilmektedir.



2.8.2. Çavdarlı kesiminde cephe alçak sırtlardan geçtiği için tahkimat da buna göre yapılmıştır. Yunanların bu mevzileri Türk köylülerine kazdırırken görüldüğü gibi bazen yerli kayaları bile kırdırmışlardır.

2.9. Küçüktepe Kesimi

5^{nci} Kafkas Tümeni Taarruz Sahası



2.9.1. Tabanı karla kaplı Yunan topçu sütresi ve geride Toklutepe.



2.9.2. Küçüktepe'de Yunan topçu sütresi, piyade siperleri ve geride Kalecik Sivrisi.

3

2^{nci} ORDU SAHASI

26-27 AĞUSTOS 1922

- 3.1. Güzelim Dağı Kesimi
- 3.2. Dede Sivrisi Kesimi
- 3.3. Tokurçaltepe Kesimi
- 3.4. Kazuçuran Yaylası Kesimi
- 3.5. Şaphane Dağı Kesimi
- 3.6. Kolonkaya Kesimi
- 3.7. Teperoğlan Kesimi



3.1. Güzelim Dağı Kesimi

17^{nci} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.1.1. Güzelim Dağı Afyon doğusunda çok stratejik konumda bir yükselti olduğu için Büyük Taarruz öncesinde de iki tarafın kanlı muharebelerine sahne olmuş, hatta Ekim 1921'de yapılan 8 günlük Güzelim Dağı Muharebesi'ne kendi adını vermiştir. Fotoğrafta görülen kayalık sahanın bu muharebede şehit olan 3^{ncü} Kafkas Tümeninden Mehmetlerin vatana eklendiği yer olduğu düşünülmektedir.



3.1.2. Güzelim Dağı'nda Yunan 12. Tümen mevzileri.

3.1. Güzelim Dağı Kesimi

17^{nci} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.1.3. Güzelim Dağı Yunan 12. Tümeni tarafından iki sıra boy çukuruyla tahkim edilmiş kuvvetli bir direnektir. Fotoğrafta iki mevzi hattı arasındaki irtibat hendeği görülmektedir.



3.1.4. Güzelim Dağı doğu yamacında ikinci sıra mevzi hattı.

3.1. Güzelim Dağı Kesimi

17^{nci} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.1.5. Güzelim Dağı direnek noktası tahkimatı.



3.1.6. Güzelim Dağı direnek noktası tahkimatı.

3.2. Dede Sivrisi Kesimi

16^{ncı} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.2.1. Dede Sivrisi bloğunda Yunan ön hat mevzileri. 26 Ağustos günü bu cepheye taarruz eden Topal Osman Ağa'nın 47^{nci} Alayı oyalama taarruzu olmasına rağmen kuvvetle tahkim edilmiş bu mevziler önünde çok kayıp vermişlerdir.



3.2.2. Dede Sivrisi bloğu Yunan 12. Tümeni tarafından iki sıra boy çukuru ve önlerinde de 50 metre derinlikte dikenli tel engeliyle tahkim edilmiştir.

3.2. Dede Sivrisi Kesimi

16^{ncı} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.2.3. Dede Sivrisi doğu yamacında ön hat mevzileri.



3.2.4. Giresunlu gönüllülerden oluşan 47^{nci} Alayın gözünden
Dede Sivrisi direnek merkezi.

3.2. Dede Sivrisi Kesimi

16^{ncı} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.2.5. Dede Sivrisi doğu yamaçlarında ikinci sıra mevzi hattı.



3.2.6. Dede Sivrisi direnek merkezi.

3.3. Tokurçaltepe Kesimi

16^{ncı} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.3.1. Oyuklutepe-Tokurçaltepe arasında, Mahmucuk Sirtı'nda Yunan mevzileri.



3.3.2. Uzungüney Sirtı'ndan Tokurçaltepe'nin görünümü.

3.4. Kazuçuran Yaylası Kesimi

61^{nci} Tümen 26 Ağustos Taarruz Sahası



3.4.1. 26 Ağustos sabahı taarruz eden 61^{nci} Tümen askerlerinin gözünden
Kazuçuran Yaylası.



3.4.2. Muharebeyi şaphane Dağı'ndan yöneten
Yakup şevki (Sübaşı) Paşa'nın gözünden Kazuçuran Yaylası.

3.5. Şaphane Dağı Kesimi

2^{nci} Ordu Muharebe İdare Yeri



3.5.1. Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın Şaphane Dağı'ndaki muharebe idare yeri.



3.5.2. Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın Şaphane Dağı'ndaki muharebe idare yerinin emniyet mevzileri. Şaphane Dağı cephenin bu kesiminde Kocatepe'nin eşdeğeridir. Kocatepe 1^{nci} Ordunun, Şaphane Dağı ise 2^{nci} Ordunun muharebe idare yeridir.

3.5. Şaphane Dağı Kesimi

2^{nci} Ordu Muharebe İdare Yeri



3.5.3. Şaphane Dağı Kasım 1921-Ağustos 1922 arası on aylık sürede kuvvetle tahkim edilmiştir. Doğal jeolojik yapının sağladığı avantajla Erken Hristiyanlık döneminde kazılan kovukları genişleten Türk istihkâmcılar açtıkları yapay mağaralarla korunma/barınma/depolama gereksinimini de karşılamışlardır.



3.5.4. Şaphane Dağı'nda barınak/sığınak/depolama amacıyla açılan mağaralardan birisinde haritalama çalışması.

3.6. Kolonkaya Kesimi

Mürettep Süvari Tümeni Hareket Sahası



3.6.1. 26 Ağustos sabahıyla birlikte Mürettep Süvari Tümeni tarafından oyalama taarruzları yapılan Kolonkaya Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde de Türk Ordusu tarafından kullanıldığı için tepenin her yerinde mevziler vardır.



3.6.2. Kolonkaya batı yamacındaki mevziler.

3.7. Teperoğlan Kesimi

Mürettep Süvari Tümeni Hareket Sahası



3.7.1. Kolonkaya gibi, 26-27 Ağustos tarihlerinde Mürettep Süvari Tümeninin düşman ihtiyatlarını oyalamaya yönelik hareketindeki hedeflerden birisi de Teperoğlan'dır.

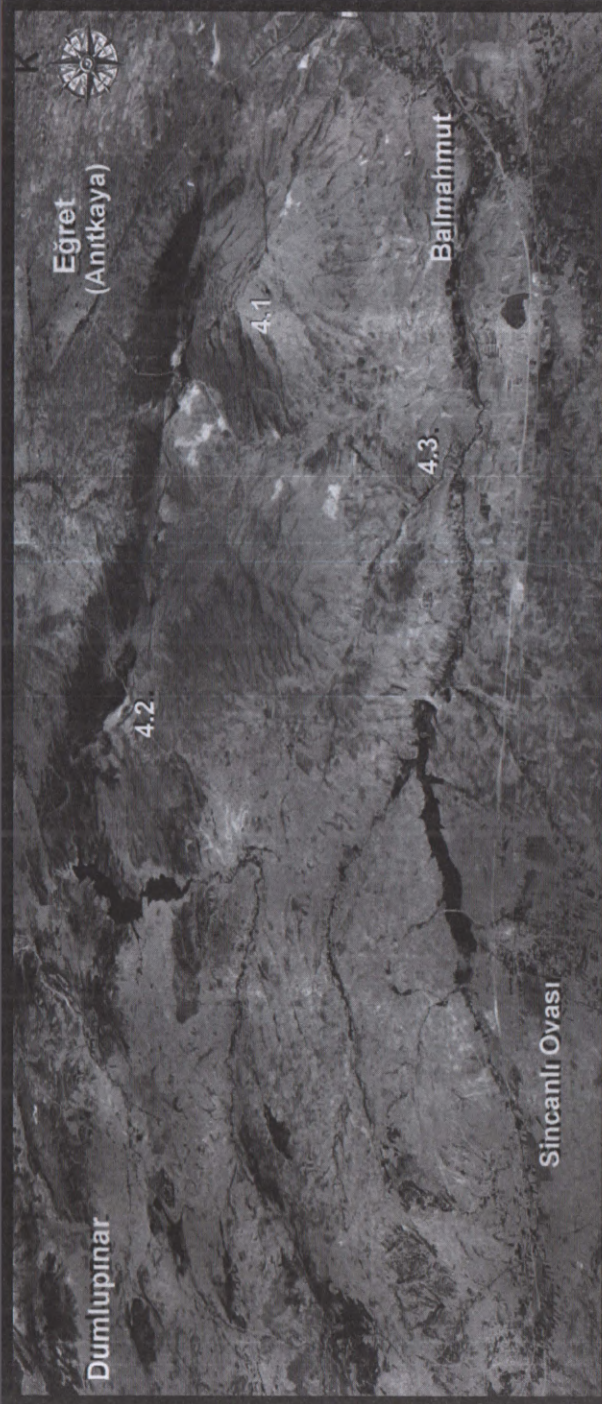


3.7.2. Teperoğlan da Büyük Taarruz'dan çok önce, Temmuz 1921'de Türk Ordusu tarafından tahkim edilerek Yunanlara karşı kullanılmış bir yerdir.

4

TAKİP HAREKÂTI 28-29 AĞUSTOS 1922

- 4.1. İlbulak Dağı Kesimi
- 4.2. Olucak Köyü Kesimi
- 4.3. Sıtmatepe Kesimi



Takip Harekâtı

4.1. İlbulak Dağı Kesimi

Yunan İkinci Savunma Hattı



4.1.1. İlbulak Dağı'nın Afyon'a bakan güneydoğu yamacında Yunanların kaya tahkimatı. HacıAnestis'in gelmesinin ardından Yunan ikinci savunma hattı hızla oluşturulmuş, Uşak yönüne hakim tepelerde direnekler yapılmış ancak araları tahkim edilmemiştir.



4.1.2. 27 Ağustos günü cephesi yarılan Trikupis'in yapmaya çalıştığı şey bu mevsilere çekilerek yeni savunma düzeni kurmaktır. Ancak bu hatta ulaşan Yunan birlikleri önce 2^{nci} Süvari Tümeni, ardından da 5^{nci} Kafkas Tümeni müfrezelerince buradan atılmışlardır.

4.2. Olucak Köyü Kesimi

2^{nci} Süvari Tümeni'nin 28 Ağustos Felaketi



4.2.1. 28 Ağustos 1922 günü 2^{nci} Süvari Tümeninin 13 ve 20^{nci} alaylarının yaşadığı felakete sahne olan yer fotoğraftaki Suirkilen Vadisi'dir.

Fahrettin (Altay) Paşa'nın Anıtkaya'da (Eğret) anıt yaptırması nedeniyle, bugüne kadar bu felakette şehit olan süvarilerin oraya defnedildiği anlatılagelmıştır. Oysa doğru yer Olucak köyü güneyindeki Suirkilen Vadisi'dir.



4.2.2. Vadinin neredeyse tamamına dağılmış durumda, 200'ü aşkın Türk süvarisi defnedilmiştir. Bugün Akkaya'daki taş ocağı ve ağaçlandırma nedeniyle şehitliklerin çoğunun yüzey yapıları kaybolmuş olsa da, bazı noktalarda hala varlıklarını sürdürmektedirler. Fotoğrafta Kasım 2020'de bulduğumuz bu şehitliklerden birisi görülmektedir.

4.2. Olucak Köyü Kesimi

2^{nci} Süvari Tümeni'nin 28 Ağustos Felaketi



4.2.3. Yalnızca Olucak köyündeki Akkaya değil, Afyon'da Milli Mücadele açısından kritik öneme sahip Şaphane Dağı, İlbulak Dağı, Güzelim Dağı gibi taş ocakları tarafından yok edilmekte olan çok sayıda tarihi miras bulunmaktadır.



4.2.4. 28 Ağustos gününün bir diğer faciası da Yunanların çekilirken Olucak'ta bir eve doldurdıkları yaşlı, kadın ve çocukları evle birlikte yakmaları olmuştur. Yanındaki fırınla birlikte yanan evden geriye kalanlar fotoğrafta görülmektedir.

4.3. Sıtmatepe Kesimi

Yunan İkinci Savunma Hattı



4.3.1. Resulbaba-İlbulak Dağı'ndan Toklu Sivrisi'ne uzanan ikinci savunma hattının Balmahmut-Ayvalı kesimindeki mevzileri Sıtmatepe'de bulunmaktadır.



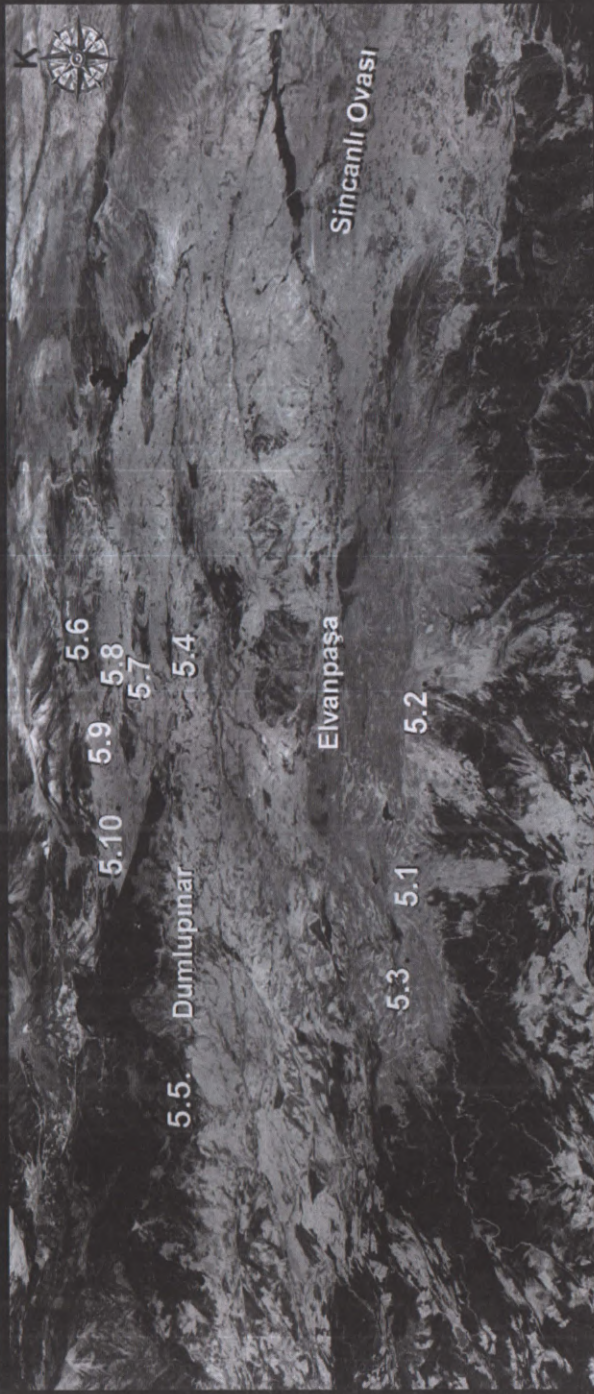
4.3.2. Sıtmatepe'nin batıya bakan yamaçlarında da 57^{nci} Tümen tarafından 12/13 Temmuz 1921'de, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Yunanlara karşı berkittikleri mevziler vardır. Tepe hangi yönden olursa olsun Afyon-Uşak bağlantısını doğrudan kontrol eden bir konumdur.



BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ

30-31 AĞUSTOS 1922

- 5. 1. Toklu Sivrisi Kesimi
- 5. 2. Kavşaktepe Kesimi
- 5. 3. Balcıdamı Kesimi
- 5. 4. Çakıllı Tepeleri Kesimi
- 5. 5. Arpagediği Kesimi
- 5. 6. Akpirim Tepeleri Kesimi
- 5. 7. Adatepeler Kesimi
- 5. 8. Kanlı Köprü Kesimi
- 5. 5. Allıören Kesimi
- 5.10. Kızıldaş Vadisi Kesimi



Başkomutanlık Meydan Muharebesi

5.1. Toklu Sivrisi Kesimi

Üç Yunan Savunma Hattının Birleştiği Direnek



5.1.1. Kavşaktepe'yle birlikte Toklu Sivrisi Yunan I. Kolordusunca en sağlam tahkim edilmiş direneklerden birisidir.



5.1.2. Zaten yüksekliği ve sarp, kayalık yamaçlarıyla yeterince fiziki güçlüğüne sahip Toklu Sivrisi'nde ayrıca iki savunma hattı berkitilmiş ve direnek dikenli telle de çevrilmiştir.

5.1. Toklu Sivrisi Kesimi

Üç Yunan Savunma Hattının Birleştiği Direnek



5.1.3. Kuvvetli tahkimat sayesinde Kavşaktepe ve Toklu Sivrisi'ni savunan Yunan 1/38 Evzon Alayı 30 Ağustos sabahı General Frangou'nun emriyle çekilene kadar dağı savunmaya devam etmiştir.



5.1.4. Fotoğrafta Toklu Sivrisi'nden Arpa Gediği'ne uzanan Yunan üçüncü savunma hattı görülmektedir.

5.2. Kavşaktepe Kesimi

Üç Savunma Hattının Kavşağı



5.2.1. Büyük ve Küçük Kavşaktepe kesintisiz ön hat mevzileriyle birbirine bağlanmaktadır.



5.2.2. Nazmi (Solok) Bey'in 6^{ncı} Tümeni bu mevzilere ihtiyatsız ve tümen bataryaları hariç, ciddi bir topçu desteğinden yoksun şekilde taarruz etmişlerdir.

5.2. Kavşaktepe Kesimi

Üç Savunma Hattının Kavşağı



5.2.3. Kavşaktepe'nin kuzeye bakan yamaç ve düzlüklerindeyse 1/38 Evzon Alayının barınma amaçlı kullandığı yapıların kalıntıları bulunmaktadır.



5.2.4. Kavşaktepe direnek gerisinde bir Yunan askerinin mezarı.

5.3. Balcıdamı Sırtları Kesimi

Yunan Üçüncü Savunma Hattı



5.3.1. Toklu Sivrisi'nden inen Yunan üçüncü savunma hattı Kartaltepe'ye Balcıdamı sırtlarından geçer. Kritik önemi nedeniyle bu tepeler de kuvvetli şekilde tahkim edilmiştir.



5.3.2. 30 Ağustos sabahı 57^{nci} Tümen önce bu sırtları ele geçirmiş, ardından kuzeyden Toklu Sivrisi'ne taarruz ederek 6^{nci} Tümeni rahatlatmıştır.

5.3. Balcıdamı Sırtları Kesimi

Yunan Üçüncü Savunma Hattı



5.3.3. Balcıdamı kuzey siperleri.



5.3.4. Kartaltepe istikametinde uzanan Yunan üçüncü savunma hattı nmevzileri.

5.4. akıllı Tepeleri Kesimi

Trikupis'in Umutlarının Bittiği Geçit



5.4.1. Kızılca ve Küçük Aslıhanlar köyleri arasındaki akıllı Tepeleri, General Trikupis'in beraberindeki dört tümenle birlikte, Dumlupınar Ovası'ndaki General Frangou kuvvetleriyle birleşme midinin bittiği yerdir.



5.4.2. Kızılca batısındaki geçitten Dumlupınar'a geçmek için bu tepeleri tutan Trikupis 29 Ağustos akşamı 23^{nci} Tümenin taarruzuna uğramıştır. alışmalarımızla bulduğumuz, daha önce bilinmeyen bu mevzilerden saatlerce süren muharebeler sonunda Yunan taburlarını Aslıhanlar Ovası'na geri atan mer Halis (Bıyıktağ) Bey'in tümeni General Trikupis'e Dumlupınar yolunu kapatmıştır.

5.5. Arpagediği Kesimi

Plastiras'ın Son Sığınağı



5.5.1. Aslıhanlar'dan Dumlupınar'a bir diğer geçiş daha uzun ve zorlu olsa da Arpagediği aracılığıyla olabilmektedir.



5.5.2. Albay Plastiras'ın 5/42 Evzon Alayı gediği 29 Ağustos gecesi var gücüyle savunmuş, ancak Trikupis kuvvetlerinin kapana kısıldığını fark ettikten sonra onlar da Banaz istikametine çekilmek zorunda kalmışlardır.

5.6. Akpirim Tepeleri Kesimi

Kuşatmanın Kuzey Kanadı



5.6.1. 30 Ağustos öğleden sonra dört Yunan tümeniyle son muharebeye girerken kuşatmanın kuzey kanadını Akpirim Tepeleri'ndeki 61^{nci} ve doğusundaki 16^{nci} tümenler oluşturmuştur.



5.6.2. Akpirim tepelerinde bulduğumuz bu Yunan Lebel piyade tüfeği mermisi 30 Ağustos gecesi Yunanların durumunu özetlemektedir: Yorgun mermi aşırı ısınan namlunun genişlererek atma gücünü yitirmesiyle menzilini bulamadan yere düşmesidir.

5.7. Adatepeler Kesimi

Felaketten Önceki Son Direnme Çabası



5.7.1. Aslıhanlar Ovası'nda üç yönden kuşatılan ve Kızıldaş Vadisi'ne kaçacak zaman bulamayan Trikupis Grubu ovanın ortasında bulunan Büyük ve Küçük Adatepe ağaçlıklarında mevzilenerek can havliyle son kez direnmeye çalışmışlardır.



5.7.2. 30 Ağustos gecesi 4^{ncü} Kolordu tümenlerinin Adatepelere süngüyle girmeleriyle bu direniş de sona ermiş, ancak şanslı 6.000 kadar askeriyle Trikupis Kızıldaş Vadisi'nden kaçabilmiştir. Fotoğraf Adatepeler'den Büyük Aslıhanlar köyünü göstermektedir.

5.8. Kanlı Köprü Kesimi

Adını Hak Eden Köprü



5.8.1. 30 Ağustos gece yarısına doğru Adatepeler'den geri atılan ve muharebeden sağ çıkabilenler 500 metre kuzeyde, Kanlı Köprü mevkiinde birikmişlerdir. Dar bir alanda sıkışan binlerce Yunan askerinin bir kısmı buradan batıya, Allören köyüne doğru kaçmayı başarırlar. Kaçamayanlar köprüye adını verir.



5.8.2. Yunan kayıplarıyla kıyaslanamayacak kadar az olsa da, Kanlı Köprü'de şehitlerimiz de vardır. Fotoğrafta kayıp şehitleri bulmak için yapılan jeoradar çalışması görülmektedir.

5.9. Allıören Kesimi

Ölüm Çukuru



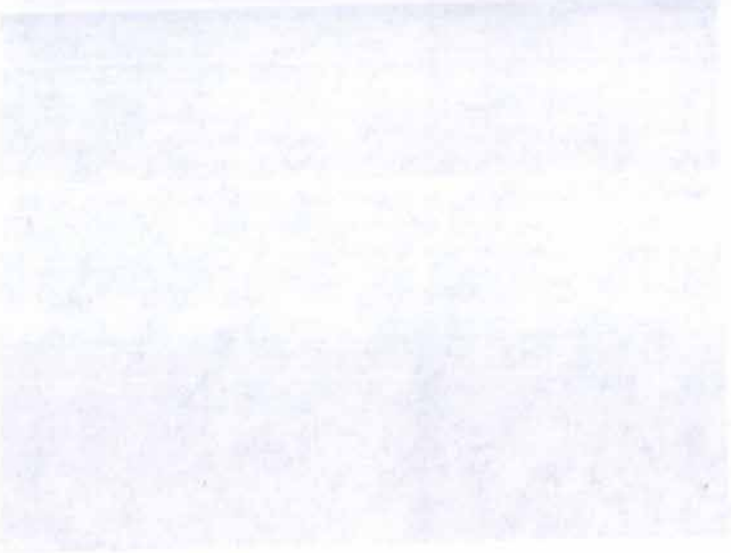
5.9.1. Akpırim Tepeleri'nden Allıören köyü ve kırsalının görünümü. Arkada Adatepeler. Kanlı Köprü'den kurtulabilen Yunan askerlerinin çok büyük kısmı da burada hayatını kaybetmiştir. 30.000'i aşkın Yunan askerinden ancak 6.000 kadarı Kızıldaş Vadisi aracılığıyla Allıören kapanından kurtulabilmiştir. Yunanlar Allıören'e "Ali Veran" derler. Kullandıkları bir diğer isim de "Ölüm Çukuru"dur.

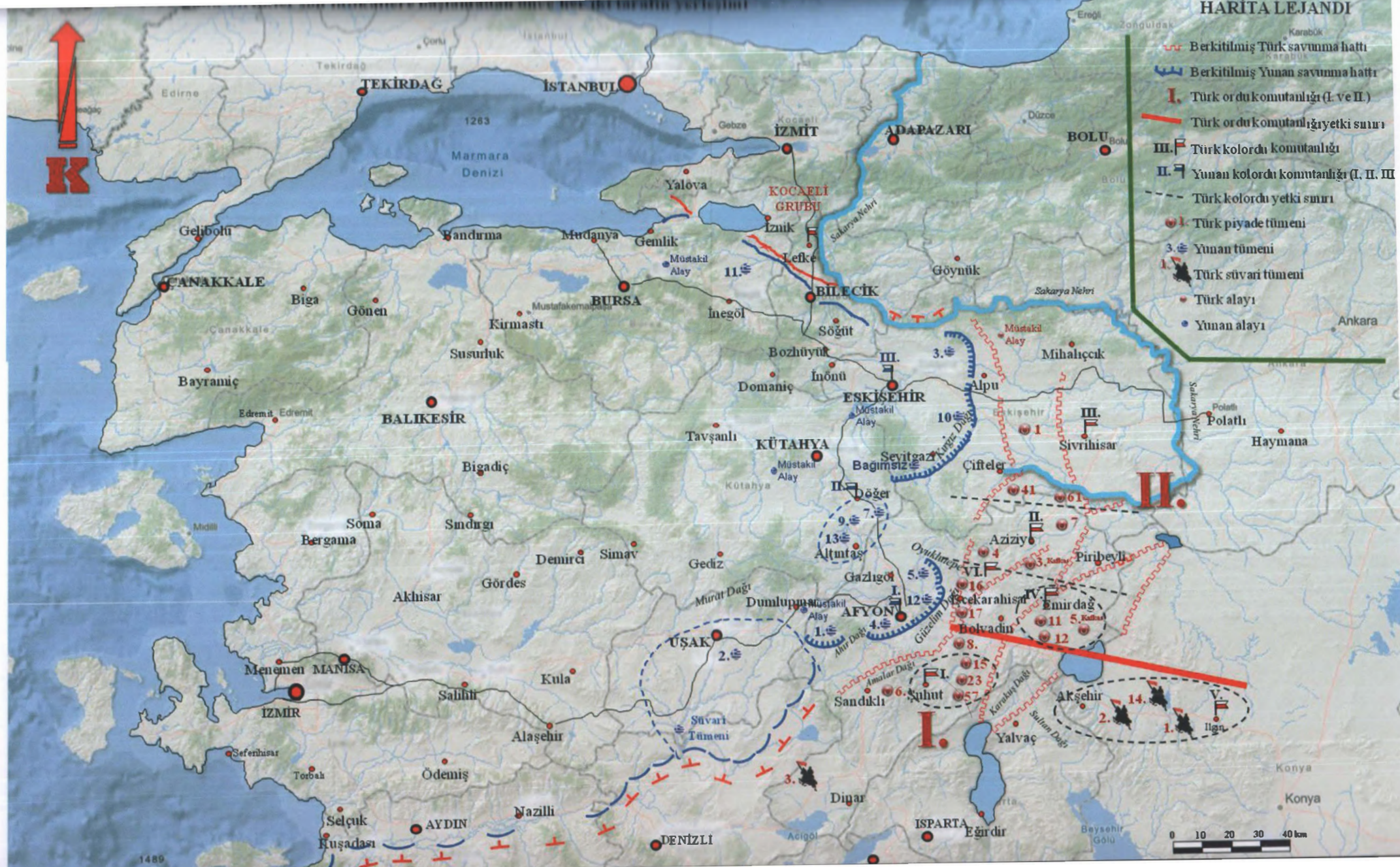
5.10. Kızıldaş Vadisi Kesimi

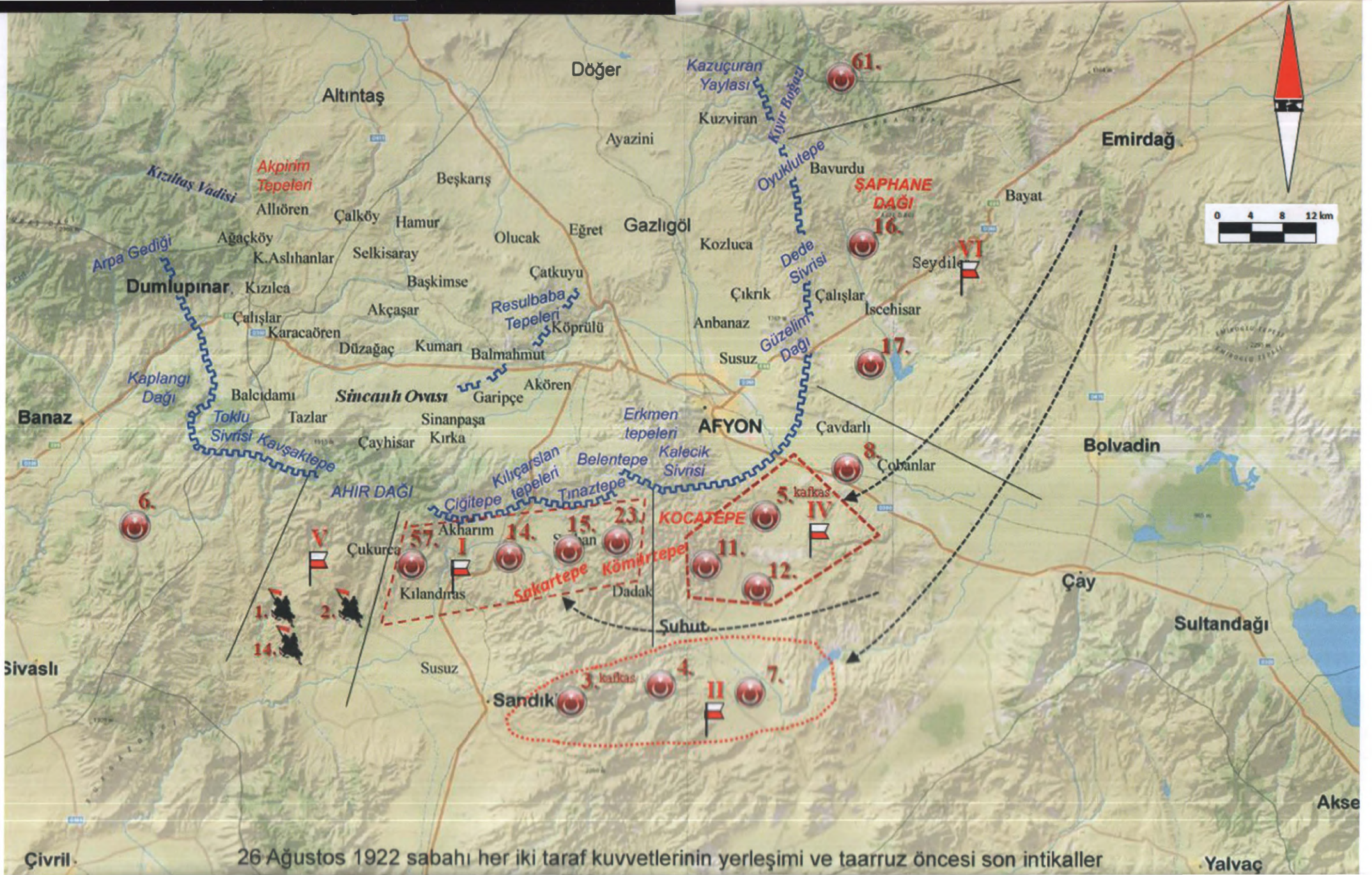
Kapanın Tek Çıkışı, Triküpis'in Tek Umudu



5.10.1. Murat Dağı'na ulaşır, dağın geçitlerinden Banaz'a kaçabilmek için Yunan askerlerinin kalan tek ümidi Kızıldaş Vadisi'dir. Fahrettin (Altay) Paşa'nın Süvari Kolordusu da vadiyi tutmuştur ama, Yunan 5. Tümeninin büyük kısmı muharebelere girmeden, Triküpis'le beraber yaklaşık 6.000 kişi de 30 Ağustos gecesi Kızıldaş Vadisi'nden kaçmayı başarır. Fotoğrafta görünen Keçilli (bugün Yeşilyurt) köyüne ulaşabilen Yunanlar için Başkomutan Meydan Muharebesi sona ermiştir.







26 Ağustos 1922 sabahı her iki taraf kuvvetlerinin yerleşimi ve taarruz öncesi son intikaller

Yalvaç

SELİM ERDOĞAN

BÜYÜK TAARRUZ

"Dr. Selim Erdoğan, 'Büyük Taarruz' kitabında 'Sakarya'dan sonra Milli Mücadele'nin tarihi üzerine yerli ve yabancı kaynakları mukayeseli olarak kullanıyor. Coğrafya ve stratejiyi mükemmel bir şekilde işliyor. Kitapta ilk defa bazı çarpıcı gerçekler ortaya çıkıyor. Her iki muharebede de şehitliklerin tam listesi yok. Bunlar yazarın ve Harp Tarihi Dairesi'nin gayretiyle muharebe alanlarında ve civarda araştırılarak bulunuyor. Dolayısıyla önemli bir arazi tetkikinin, arşiv çalışmasının ve kaynak kullanımının ürünü olan, Milli Mücadele'nin 100. yılına yakışan bir monografiyle karşı karşıyayız."

İLBER ORTAYLI

Sakarya'da uçurumun eşiğinden dönen bir millet nasıl oldu da 11 ay sonra 200.000 kişilik Yunan ordusunu önüne katıp denize döktü, İngilizlerin karşısına dikilebildi? Sakarya'nın başarılı kumandanı "Deli" Halit Bey neden Büyük Taarruz'un cephedeki vurucu kadrosu içinde yer almadı? Başkomutanın karargâhında sahiden de casus var mıydı? Sovyet yardımlarının ardında nasıl bir diplomasi savaşı vardı? Fransızların güney Anadolu işgaline son veren Ankara Antlaşması'nın ardında hangi dinamikler vardı? En zor anlarda bile Misak-ı Milli'den ve tam bağımsızlıktan taviz vermeyen Mustafa Kemal Paşa'nın sırrı neydi?

"Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez" çalışmasıyla askeri tarihimize unutulmaz bir eser kazandıran Dr. Selim Erdoğan, tüm bu sorulara hem Türk hem Yunan askeri kaynaklarının çapraz okumalarıyla, belgelere dayalı olarak ve tahada elde edilen bulgularla cevap veriyor. Büyük Taarruz'la gelen zaferin çok çalışmanın, kendini "istiklâl" fikrine adanmanın ve bunu yaparken sırtını bilime dayamanın bir sonucu olduğunu vurguluyor. Bu yüzden Türk ordusunun 26 Ağustos sabahı ilk top patladığında zaten zaferi kazanmış durumda olduğunu söylüyor: "O ilk top bilimin aydınlığıyla, inançla, vatan sevgisiyle yürüyen bir Başkomutanın ve ona inanan binlerce Türk'ün üç yıl boyunca sabırla büyüttükleri ağaçların meyve vermeye başladığı an olması nedeniyle önemlidir, ama 11 aylık hazırlık dönemi anlaşılmadığı sürece o ilk mermi sadece bir mermidir."

"Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu", sadece 26 Ağustos ve sonrasını değil, Türk karakterinin ayağa kalktığı bir dönemi tüm duygularıyla okuyucuya sunuyor...

 **Kronik**

kronikimp.com

● ● ● kronikkitap

₺ 40,00
KDV'len satış.

